

Sayı: 3 Yıl: 2021 Haziran
ISSN: 2687-2722

TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ DERGİSİ

3

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

3

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı | Issue: 3 • Haziran | June 2021
ISSN: 2687-2722

Sahibi | Owner

Prof. Dr. Mustafa Koç

Yazı İşleri Müdürü | Responsible Manager

Kasım Kaya

Editör | Editor

Prof. Dr. Ali Rıza Aydın

Editör Yardımcısı | Associate Editor

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Dağcı

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Ali Ayten • Marmara Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu • Marmara Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Amber Haque • Doha Institute for Graduate Studies • Katar
Prof. Dr. James L. Cox • University of Edinburgh • İskoçya
Prof. Dr. James Meredith Day • University of Louvain • Belçika
Prof. Dr. Michael E. Nielsen • Georgia Southern University • ABD
Prof. Dr. Muammer Cengil • Hitit Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Özer Çetin • Balıkesir Üniversitesi • Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sema Yılmaz • Cumhuriyet Üniversitesi • Türkiye

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Âdem Şahin • Necmettin Erbakan Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Halil Apaydın • Amasya Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Hasan Kaplan • İbn Haldun Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Hasan Kayıklık • Çukurova Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Hayati Hökelekli • İstanbul Aydın Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Saffet Kartopu • K. Maraş Sütçü İmam Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Behlül Tokur • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Mebrure Doğan • Afyon Kocatepe Üniversitesi • Türkiye

Türkçe Metin Düzeltme | Turkish Proofreading
Şeyma Nur Kayacan • Halime Hilal Taşkın • Büşra Nur Yüksel

İngilizce Metin Düzeltme | English Proofreading
Hamidullah Genç • Senanur Koç

Tasarım | Design
Prof. Dr. Mustafa Koç

Yönetim Yeri ve Adresi | Executive Office
Büyükdere Mahallesi Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı No: 4
26040 - Odunpazarı/Eskişehir

Telefon | Phone: +90 222 217 57 57
E-posta | E-mail: turkdinpsikolojisisdergisi@gmail.com
Web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd>

Yayın Türü | Type of Publication
Uluslararası Süreli Yayın • International Periodicals

Yayın Periyodu | Period of Publication
Altı ayda bir (Haziran-Aralık) yayınlanır
Published biannually • June – December

Basım Tarihi | Date of Publication
30 Haziran • 30 June 2021

Basım Yeri | Place of Publication
Özcan Ofset
Gülbağçe Mahallesi 8. Doğan Sokak No: 4
16240 - Osmangazi/Bursa
Telefon: +90 224 254 77 14

© Mustafa Koç

- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin *misyonu*, din psikolojisi alanında zengin içerikte ve kalitede akademik çalışmalar yayımlayarak Türk din psikolojisi literatürüne katkı sağlamak ve bu çalışmalarını akademik topluluğa ulaştırmaktır.
- The *mission* of Turkish Journal for the Psychology of Religion is to contribute to the literature of Turkish psychology of religion by publishing academic studies in the field of psychology of religion with a rich content and quality and to convey these studies to the academic community.
- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin *vizyonu*, akademik dergicilikte din psikolojisi alanında dünyanın önde gelen ve saygın akademik dergileri arasında olmaktır.
- The *vision* of Turkish Journal for the Psychology of Religion is to become one of the world's leading and respected academic journals in the field of psychology of religion in academic journalism.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İ ç i n d e k i l e r | C o n t e n t s

- **Editörden** | From Editor.....7-8
- **Makaleler** | Articles
- Enneagram Kişilik Modeli Bağlamında İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi
Examination of Personality Traits of Faculty of Theology Students in Terms of Some Variables in the Context of Enneagram Personality Model
Ali Yüksel & Muhammed Kızılgeçit.....9-38
- Sezai Karakoç'un Kişiliği ve Dini Hayatı Üzerine Psiko-Biyografik Analizler
Psycho-Biographical Analysis on Sezai Karakoç's Personality and Religious Life
Lutfiye Dere & Habil Şentürk.....39-57
- Din Sosyal Psikolojisi Perspektifinden Toplumsal Patolojilerle Başa Çıkma Süreçleri Üzerine Değerlendirmeler
Evaluations on Coping Processes with Social Pathologies from the Perspective of Social Psychology of Religion
Yusuf Fırınacı.....59-89
- Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Yetişkinlik Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1966-2021) Üzerine Bir Araştırma
A Research on 'Religious Development in Adulthood' Literature (1966-2021) in Turkish Psychology of Religion Studies
Kader Cansu Abay.....91-113
- Semitik Metinlerde Apokaliptik Anlatımlar Üzerine Psiko-Fenomenolojik Analizler
Psycho-Phenomenological Analysis on Apocalyptic Narratives in the Semitic Texts
Mustafa Turhal.....115-160
- Türk Din Psikolojisinde Akademisyen Bir Din Psikoloğu: Habil Şentürk Üzerine Biyografik Bir Araştırma
An Academical Psychologist of Religion in Turkish Psychology of Religion: A Biographic Research on Habil Şentürk
Mustafa Koç.....161-221

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

İmtihan Psikolojisi

Psychology of Examination

Rumeysa Ergin.....223-232

Umudun Psikolojisi ve Teolojisi

The Psychology and Theology of Hope

Sümeyye Nur Kaya.....233-239

Din Psikolojisinin 200'ü

200 of the Psychology of Religion

Ali Yüksel.....241-252

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....253-255

■ **Yayım ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing....257-260

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

E d i t ö r d e n | F r o m E d i t o r

Değerli Türk Din Psikolojisi Dergisi okuyucuları!

Rabbimize şükürler olsun ki artık Türk din psikolojisi araştırmalarının yayımlandığı bir alan dergimiz var. Alanda yıllardır özlemini duyduğumuz Türk Din Psikolojisi Dergisi olarak, akademik dergicilikte her geçen sayıda daha olgunlaşacağımızı ümit ediyor ve alandaki araştırmalara bilimsel katkı sağlıyor olmanın sevincini yaşıyoruz.

Uluslararası hakemli dergi statüsüyle 2020 yılında akademik yayın hayatına başlayan Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin üçüncü sayısı ile karşınızdayız. TDPD, başta siz kıymetli okuyucularımız olmak üzere dergi ekibimiz, hakemlerimiz ve yazarlarımızın katkılarıyla akademik yayıncılık hayatını düzenli biçimde devam ettirmeyi hedeflemektedir. Bu üçüncü sayıda, din psikolojisi alanındaki farklı alt araştırma konularına ilişkin birbirinden değerli akademik ürünlere yer verilmiştir.

TDPD'nin bu sayısında, Ali Yüksel & Muhammed Kızılgeçit'in *Enneagram kişilik modeli bağlamında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin kişilik özelliklerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*; Lutfiye Dere & Habil Şentürk'ün *Sezai Karakoç'un kişiliği ve dini hayatı üzerine psiko-biyografik analizler*; Yusuf Fırıncı'nın *Din sosyal psikolojisi perspektifinden toplumsal patolojilerle başa çıkma süreçleri üzerine değerlendirmeler*; Kader Cansu Abay'ın *Türk din psikolojisi çalışmalarında 'yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi' literatürü (1966-2021) üzerine bir araştırma*; Mustafa Turhal'ın *Semitik metinlerde apokaliptik anlatımlar üzerine psiko-fenomenolojik analizler*; Mustafa Koç'un *Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Habil Şentürk üzerine biyografik bir araştırma* isimli makaleleri yer almaktadır. Ayrıca yine bu sayıda Rumeysa Ergin, *İmtihan Psikolojisi* isimli kitabı, Sümeyye Nur Kaya, *Umudun psikolojisi ve teolojisi* adlı kitabı ve Ali Yüksel de *Din psikolojisinin 200'ü* isimli kitabı inceleyerek bu sayıya katkıda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak, TDPD'nin bu üçüncü sayısına genel olarak

bakıldığında, 6 araştırma makalesi ve 3 kitap incelemesinden oluşan akademik ürünlerin (n=9) yer aldığı görülmektedir. Her bir akademik ürünün, kendi konusundaki ulusal ve uluslararası literatüre katkılar sağlayarak alanda önemli bir eksikliği gidereceğini umut ediyoruz.

Akademik dergicilik dünyasına yeni giren TDPD'nin editörü olarak, yayın ekibim adına öncelikle tüm yayıncılık sorumluluğunu üzerine alan derginin sahibi kıymetli meslektaşım Prof. Dr. Mustafa Koç başta olmak üzere ilgili sayının bütün aşamalarında desteklerini esirgemeyen özgeci mutfak ekibime, bilimsel çalışmalarıyla dergimize kıymetli katkılar sağlayan akademisyen yazarlarımıza ve makaleleri büyük bir titizlikle inceleyen hakemlerimize çok teşekkür ediyorum.

TDPD'nin bu üçüncü (2021/3) sayısının başta Türk din psikolojisi araştırmaları olmak üzere uluslararası alan literatürüne bilimsel kazanımlar getirmesini diler, alan uzmanlığı birikimlerinizi yansıtan değerli akademik çalışmalarınızı ve manevi desteklerinizi beklediğimizi belirtmek isterim.

Dördüncü sayımızda buluşmayı ümit ediyorum.

Prof. Dr. Ali Rıza Aydın

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 3 • Haziran 2021 • 9-38

Issue: 3 • June 2021 • 9-38

Enneagram Kişilik Modeli Bağlamında İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Examination of Personality Traits of Faculty of Theology
Students in Terms of Some Variables in the Context of En-
neagram Personality Model

Ali Yüksel

Yüksek Lisans Öğrencisi
Atatürk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: aliyuksel91@gmail.com
Orcid: 0000-0002-5099-343X
Erzurum / Türkiye

Muhammed Kızılgeçit

Doç. Dr.
Atatürk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
E-posta: mkizilgecit@atauni.edu.tr
Orcid: 0000-0002-8914-5681
Erzurum / Türkiye

MA Student

Atatürk University
Institute of Social Sciences
E-mail: aliyuksel91@gmail.com
Orcid: 0000-0002-5099-343X
Erzurum / Turkey

Associate Professor

Atatürk University
Faculty of Theology
E-mail: m.kizilgecit@atauni.edu.tr
Orcid: 0000-0002-8914-5681
Erzurum / Turkey

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 07 Ocak 2021 • 07 January 2021
Kabul Tarihi • Accepted 01 Mayıs 2021 • 01 May 2021

* Bu makale, yazarın IV. Sosyal Bilimler Öğrenci Sempozyumu'nda (2021) sunduğu *İlahiyat fakültesi öğrencilerinde enneagram kişilik tipi ile öznel dindarlık arasındaki ilişkinin incelenmesi* başlıklı sözel bildirisinden üretilmiştir.

Ö z e t

İnsanın duygu, düşünce ve davranışlarını inceleyen psikoloji biliminin özel olarak incelediği olgulardan birisi de kişiliktir. Kişilik, genetik ve çevresel faktörlerin etkisiyle kararlı ve tutarlı bir şekilde insanın karşılaştığı olaylara verdiği tepkilerin ve gündelik hayattaki tutumlarının tümüdür. Kişiliğin anlaşılması amacıyla birçok teori sunulmuş ve kişilik özelliklerinin ölçülmesi üzerine pek çok ölçme aracı geliştirilmiştir. Enneagramın tarihsel kökenleri tam açıklanamamakla birlikte milattan önceye ve sufi geleneğe dayandığı varsayılmaktadır. Enneagram, insanın doğuştan getirdiği mizaç özelliklerinin çevresel etkenlerle etkileşimi sonucu dokuz kişilik tipine ayrıldığını savunan, dinamik bir yapıya sahip, günümüzde doğu ve batı ülkelerinde geniş yankı uyandırarak pek çok alanda kullanılan ve ülkemizde de dikkatleri üzerine çeken bir kişilik modelidir. Araştırmanın temel amacı, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin kişilik özelliklerinin Enneagram Kişilik Ölçeği (EKÖ) yardımıyla belirlenmesi ve kişilik tiplerinin bağımsız değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığının incelenmesidir. EKÖ, 27 madde ve 9 faktörden oluşmakta olup 4'lü likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Araştırmaya, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 2019-2020 akademik yılı güz döneminde öğrenim gören 497 öğrenci katılmıştır. Örneklem seçiminde cinsiyet dağılımı ve sınıf ayrımı göz önünde bulundurularak nicel araştırma yaklaşımında yer alan tabakalı seçkisiz örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu kapsamda örneklemin %22,1'i hazırlık sınıfı, %19,1'i 1. sınıf, %20,8'i 2. sınıf, %20,9'u 3. sınıf ve %17,1'i 4. sınıf ile %66,6'sı kız ve %33,4'ü erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Verilerin analizinde t testi ve tek faktörlü ANOVA teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; Tip 1, Tip 5 ve Tip 8 faktörlerinde erkeklerin kızlara göre ortalama puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Tip 4 faktöründe büyük şehirlerde yaşayanların küçük şehirlerde ve köylerde yaşayanlara göre ortalama puanlarının daha yüksek, Tip 8 faktöründe ailesinin sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanların orta olanlara göre ortalama puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Tip 5 faktöründe çok dindarın biraz dindar ve dindar olanlara, Tip 8 faktöründe çok dindarın biraz dindar olanlara, Tip 9 faktöründe çok dindarın dindar, biraz dindar ve dindar olmayanlara göre ortalama puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Öznel dindarlık algısı ve Enneagram kişilik tipleri arasındaki ilişki ilgili literatür temelinde yorumlanmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • İlahiyat fakültesi öğrencileri • Enneagram
Kişilik • Öznel dindarlık algısı

A b s t r a c t

One of the elements that the science of psychology, which deals with emotions, thoughts and behaviours of people, specifically examines is personality. Personality is the body of the responses and attitudes of people in daily life in a determined and consistent manner under the influence of genetic and environmental factors. Many theories have been presented in order to understand personality, and many of measuring tools have been developed to measure personality traits. Enneagram is a personality model that attracts attention and is used in many areas in the world, especially in our country, that is Turkey. Though there isn't any concrete data, its roots have been assumed to be based on Sufi tradition and or go back the pre-Christ era. It has a dynamic structure, arguing that human beings are divided into 9 personality types as a result of their interaction with environmental factors. The main purpose of the study is to determine the personality traits of the students in a Faculty of Theology with the help of the EKÖ. 497 students studying at Atatürk University Faculty of Theology in the fall semester of 2019-2020 academic year participated in the study. The scale consists of 27 items and 9 factors and has a 4-point Likert-type rating. In sample selection, the stratified random sampling method, which is included in the quantitative research approach, was preferred considering the gender distribution and class distinction. T-test and one-factor ANOVA techniques were used to analyse the data. According to the findings obtained; It was determined that the average scores of the boys were higher than those of the girls in Type 1, Type 5 and Type 8 factors. In the Type 4 factor, it was determined that the average scores of those living in big cities were higher than those of the ones living in small cities and villages, and those with high socioeconomic level of their families in the Type 8 factor had higher average scores than those living in the middle. It was determined that the average scores of very religious people were higher in the Type 5 factor than those of the ones who were slightly religious and religious, in the Type 8 factor, the very religious people's were higher than those of the ones who were slightly religious, and in the Type 9 factor, very religious people' were higher than those of the ones who were religious, slightly religious and non-religious. The relationship between subjective religiousness perception and Enneagram personality types has been interpreted on the basis of relevant literature.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Students of faculty of theology
Enneagram • Personality • Subjective perception of religiosity

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca bütün akılları merak içerisinde meşgul eden “Ben kimim?” sorusunun cevabını bulabilmek amacıyla psikoloji ve teoloji alanlarında çeşitli araştırmalar yürütülmektedir (Karabulut, 2007). Bu soruyla insanın kendisini bireysel ve toplumsal açıdan anlamlandırması noktasında psikoloji; yaratılış ve dünyaya gönderiliş amacını keşfetmesi noktasında ise teoloji ilgilenmiştir. Psikolojinin arayışları kişilik kavramını açığa çıkarırken teolojinin arayışları dindarlık olgusunu ön plana çıkarmıştır.

Allport’a göre insan, yaşamının büyük bir bölümünü, diğer insanları daha iyi anlamak ve anlaşılacakla geçirmektedir (Allport, 2016). Bir psikolog veya bir psikoloji alanı araştırmacısı, hangi psikoloji ekolü görüşünü benimserse benimsesin kişilik olgusuna ilgi duyacaktır çünkü psikolojinin araştırma objesi insan, konusu da insan davranışlarıdır (Karacoşkun, 2019). Psikologların insanı anlamak ve tanımak çabası, insanın karmaşık yapısıyla birleştiğinde, kişilikle ilgili birçok tanım ve sınıflandırma yapılmasına neden olmuştur (Turan, 2017). Allport’un gerçekleştirdiği literatür taramasında yaklaşık 50 farklı kişilik tanımına rastlanmıştır (İnanç & Yerlikaya, 2018). Her bir psikoloji ekolünün kişiliğin önemli bir boyutunu ortaya koyması dikkate alındığında kişiliğin birçok faktörün etkisi altında geliştiği sonucuna ulaşılmaktadır (Turan, 2017). Araştırmaların sonuçları incelendiğinde kişiliğin son derece karmaşık bir yapıya sahip olduğu ortak vurgusu görülmektedir (Ulu, 2018).

Enneagram, kalıtsal ve çevresel faktörler dikkate alınarak her bireyin 9 farklı kişilik tipinin olduğunu savunan, tiplerin rakamlarla sembolize edildiği, günümüzde doğu ve batı ülkelerinde geniş yankı uyandırarak pek çok alanda kullanılan ve ülkemizde de psikoloji ve eğitim başta olmak üzere farklı alanlarda dikkatleri üzerine çeken bir kişilik modelidir. Enneagram kişilik modeli tohum-toprak-iklim-ağaç benzetmeleriyle örneklendirilmektedir. Buna göre insanın doğuştan gelen potansiyelleri ve bu potansiyellerin baskınlık durumu (mizaç) tohuma benzetilmektedir. Tohum, içerisinde bitkinin tüm özelliklerini potansiyel olarak taşımaktadır. Potansiyeller ancak tohum toprağa düştükten sonra ortaya çıkmaktadır. Toprak, insanın doğduktan sonra etkileşime girdiği mikro çevreyi; iklim ise bireye dolaylı olarak etki eden makro çevre faktörlerine benzetilmektedir. İklim faktörlerinin kişiliğe etkisi ikincil ve dolaylı yoldan olmaktadır. Bütün bu etkileşimlerin sonucunda ortaya çıkan ağaç ise, kişilik olarak betimlenmektedir. Sonuç olarak birey ağacın hem tohumunu hem de meyvesini temsil etmektedir (Karabulut, 2007).

Enneagram'da, her kişilik tipinin olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır. Bununla birlikte stresli ve rahat zamanlara göre tiplerin gelişim ve ayrılma yönleri bulunmaktadır. Bu durumlarda birey, (3-6-9-3) ve (1-4-2-8-5-7-1) şeklinde içerisinde bulunan kişilik tipinden farklı olarak başka bir kişilik tipinin olumlu ve olumsuz özelliklerini sergilemektedir. Ayrıca aynı kişilik tipinde bulunanların da kanat tipi denilen kendisinden bir önceki veya bir sonraki kişilik tipinin özelliklerini sergilemesi mümkündür. Ayrıca her bir tip içerisinde, dokuz seviyeli bir gelişim serisi boyunca, üst düzey verimlilik durumlarından, acı verici, potansiyel olarak patolojik durumlara kadar değişebilen dalgalanma hareketleri bulunmaktadır. Birey, gelişme yönlerinde ilerledikçe psikolojik olarak iyileşme göstermekte ve kişisel olarak olgunlaşmakta iken çökme yönünde hareket eden birey, psikolojik olarak zayıflamakta ve kişilik bozuklukları sergilemektedir. Bu kapsamda, Enneagramı diğer kişilik tiplerinden ayıran en önemli özellik dinamik bir sistem olmasıdır. (Riso & Hudson, 2018).

Enneagram kişilik modeli, bireye dair doğruya en yakın veriler ortaya koyarak bireye en isabetli yönlendirme yapabilmeye imkânı sağladığından başta iş dünyasında insan kaynakları olmak üzere aile içerisindeki anlaşmazlıkların çözümüne, bireylerin birbirlerini tanımalarına ve çocukların karakterini tespit edip hayatlarına yön vermeye kadar birçok alanda kullanılmaktadır (Taştan, 2018). Eğitimde, öğretmenlerin kendileriyle çocuklar arasındaki ilişki ve iletişimde mizaç farklılıklarını gözetecek davranmasında, meslek ve kariyer planlamada, farklı öğrenme ve çalışma stillerini dikkate alarak eğitim verme ve rehberlik etme konularında da kullanılmaktadır (Acarkan, 2019b). İşletme alanlarında, satış ve pazarlama faaliyetlerinde, personel seçiminde, liderlik yönetiminde, sanat ve kültür yönetimi konularında, reklamcılık alanında, yüz yüze iletişimin olduğu satış alanlarında, politika, iletişim, film karakterleri oluşturma, rehberlik, öğrenci ve yaşam koçluğu, meslek seçimi, aile danışmanlığı, lider eğitimleri, hukuk, spor, psikoloji ve mistisizm gibi birçok farklı alanlarda kullanılmaktadır (Keskin, 2019). Psikiyatr Claudio Naranjo bir röportajında, terapi sürecinde iki-üç ay süren danışan tanıma sürecini Enneagram sayesinde beş-on dakikaya indirdiğini ifade etmektedir (Karabulut, 2007). Buna göre terapide Enneagram; danışanın mizaç ve kişilik haritasının çıkarılmasında, uygun ve verimli bir terapi sürecinin planlanmasında, doğuştan gelenle yaşanan travmalar nedeniyle oluşan geçici durumların ayırt edilmesinde, uygun terapi tarzının belirlenmesinde kullanılmaktadır (Acarkan, 2019b). Bununla birlikte akademik psikoloji, teoloji, mistisizm ve uygulamalı iletişimin birçok alanında kullanılmaktadır (Batu, 2018).

Türkiye’de de Enneagram kişilik modelinin dini eğitim alanında kullanıldığı çalışmalar bulunmaktadır. Enç tarafından (2020) yapılan konuşmada, Enneagram (9 tip mizaç modeli) kişilik modelinin 400 öğrenci üzerinde uygulanarak öğrencilerin kişilik tiplerine göre din eğitimine yön verildiği aktarılmaktadır. Bireysel meselelerin çözümünde ve dini eğitim rehberliğinde Enneagram’ın çok faydasının görüldüğü ifade edilmektedir. Buna göre Tip 1’lere, dünyada adaletin sağlanmasının İslam dini ile mümkün olduğu ve peygamberlerin gönderiliş amacının dünyada adaleti sağlamak olduğu ve İslam dininin her zamana hitap ettiği; Tip 2’lere, sarılarak ve ilgi gösterilerek dini yönlendirmede bulunduğu, duygusal açıdan sevginin ön plana çıkarıldığı; Tip 3’lere, dünyada yapılan amellerin ahirette karşılığının görüleceği hatırlatılarak duyulacak gurur ve memnuniyetin hayal edilmesinin ifade edildiği; Tip 4’lere, Allah’ın her şeyi birey için yarattığı, İslamiyet’in her bireye özel olarak hitap ettiği ve bireyin Allah’ın biricik kulu olduğu; Tip 5’lerin, İslami literatürü öğrenebileceği ve araştırabileceği kütüphane gibi ortamlara sokulduğu; Tip 6’lara, Müslümanın her an ve her yerde Allah’a dayanabileceği, Allah’ın bireyin sürekli yanında olduğu, insanın başına gelen bela ve musibetlerin Allah’ın nimeti olduğu; Tip 7’lere, fiziksel ve sosyal aktiviteler sonrasında dini eğitimin verilmeye çalışıldığı; Tip 8’lere, İslamiyet tarihinde lider özelliklere sahip sahabe ve veli zatların menkıbeleri anlatılarak içerisinde bulunduğu topluluğu yönlendirmesi şeklinde motive edici söylemlerde bulunduğu; Tip 9’lara, dünyada huzurun bulunmadığı ancak ahirette sonsuz bir saadetin ve huzurun bulunduğu şeklinde söylemlerde ve faaliyetlerde bulunularak dini eğitimin verilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir (Enç, 29 Mayıs 2020).

(i) Teorik Çerçeve

a. Kişilik

Kişiliği tanımlamaya yönelik çalışmaların dilin ortaya çıkışı kadar eski olduğu düşünülmektedir (Burger, 2016). Zira insanın kâinat içerisinde tanımaya en fazla muhtaç olduğu varlık bizzat kendisi olmaktadır (Turan, 2017). Kişilik psikologları, kişiliğin nasıl tanımlanacağı ve hangi konuların kişiliğe dâhil olacağına dair tartışmaları sürdürmektedir (Burger, 2016). İnsanın çok yönlü ve karmaşık yapısı dikkate alındığında psikolojinin kişilik terimini açıklarken tek bir tanımı yeterli görmemesi doğal karşılanmaktadır (Karacoşkun, 2019). Bu kapsamda modern psikolojide kişilik her kurama göre farklı tanımlanmakta ve kapsamı en geniş kavramlar arasında yer almaktadır (Burger, 2016). Her bir kişilik kuramı kişiliğin farklı boyutlarını ele almaktadır.

Genel hatlarıyla kişilik, “bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer

bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki bütünü; bireyin davranışlarına tutarlılık ve biriciklik katan, nispeten kalıcı özellikler ve eşsiz hususiyetlerden oluşan bir kalıp; başta aileden, toplumdan, kültürden vs. etkilenecek insana ait pek çok şeyi etkilemekte ve belirlemekte” şeklinde tanımlanmaktadır (Kızılgeçit, 2017: 172). Kişilik konusunu modern psikolojinin merkezi parçası haline getiren Allport, insanın en ayırt edici özelliğinin bireysellik olduğunu vurgulamakta ve onun gibi bir kişinin dünyaya asla gelmediğini ve bir daha gelmeyeceğini belirtmektedir (Burger, 2016). Allport (2016) kişinin bireysel olarak davranma, düşünme ve hissetme kabiliyeti bulunmasaydı bütün insanların standart davranış ve düşünceler ortaya koyacağını ifade etmektedir. Ayrıca kişilik sabit ve statik bir şey olmayıp sürekli değişmekte ve organizeli olarak büyüyebilmektedir.

Kişiliğin oluşumu ve gelişimi, insanın yaratılışı itibariyle getirdiği özellikler ve yaşamı boyunca oluşan tecrübeleri sonucunda kazandığı özellikler üzerine inşa edilmektedir. Genetik kaynaklı özellikleri ifade etmek amacıyla “mizaç”; çevresel faktörlerin etkilerini belirtmek amacıyla “karakter” kavramı kullanılmaktadır (Turan, 2017). Mizaç ve karakter kavramları kişiliğin farklı yönlerini oluşturmaktadır (Karacoşkun, 2019). Psikologlarca kişiliğin oluşmasında ve gelişmesinde kalıtım ile çevrenin ne şekilde ve ne derecede rol oynadığına dair uzun yıllar tartışmalar devam etmekle birlikte günümüzde her ikisinin de etkisi ve önemi kabul edilmektedir (Peker, 2014). Günümüzde kişiliğin biyoloji kaynaklı etkileri inkâr edilmemekte ve psikoloji alanında mizaç konusuna gösterilen ilgi devam etmektedir (Burger, 2016).

a.a. Enneagram Kişilik Modeli

Enneagram; psikolojik açıdan insanı açıklamak noktasında indirgemeci bir yaklaşımdan uzak, bütün insanlığı kuşatan ve etkileyen, kişinin duygusal, fiziksel ve akli özelliklerini dikkate alan, kalıtsal ile çevresel faktörlere ve anlık ruh haline göre kişilik özelliklerinin değişebileceğini savunan, kökenleri milattan öncesine uzanmakla birlikte bilimsel bir düzleme aktarılan, dinamik ve dokuz temel kişilik tipinden oluşan, bilimsel, tasavvufi, metafiziksel ve mistik bir kişilik modelidir. Enneagram, Yunanca “ennea” (dokuz) ve “grammos” (noktalar) sözcüklerinin birleşimiyle meydana gelmektedir. Enneagram, insanların kategorik olarak 9 farklı kişilik tipine ayrıldığını öne süren ve benliğin mekanizmalarının çözümlenmesinde ve anlaşılmasında kullanılan sözlü gelenekten bilimsel bir içeriğe büründürülmüş dinamik, bütüncül ve tutarlı bir kişilik modelidir (Palmer, 2014; Subaş, 2017). Ortaya çıkışına dair bilimsel verilerden yoksun olsa da kaynağı hakkında çeşitli varsayımlar öne sürülen ve sözel

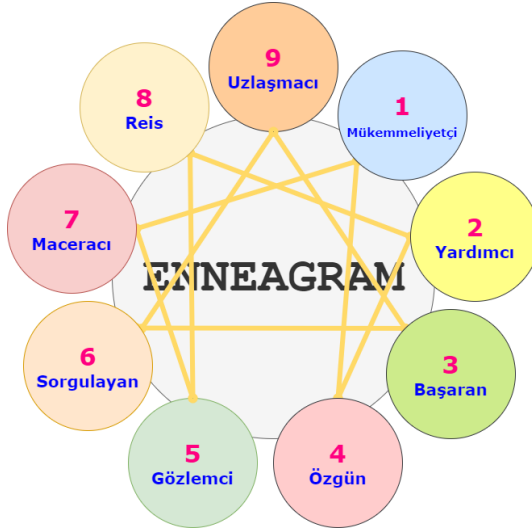
aktarımla bugüne ulaşan Enneagram, 20. yüzyılın ikinci yarısında Ichazo ve psikiyatrist Naranjo'nun katkılarıyla bir kişilik tipi modeline dönüşmüştür (Riso & Hudson, 2018).

Amerika'da bulunan Enneagram Enstitüsü'nün kurucuları Riso ve Hudson (2018) Enneagram'ın temelinde Pisagor, Platon veya daha öncesinde yapılan matematik keşiflerinin olduğunu ve 14. ve 15. yüzyılda Yunan ve Arap öğretileriyle beraber Müslümanlar tarafından batıya taşındığını belirtmiştir. Ayrıca Müslüman mistikler, Sufiler ve Nakşiler tarafından bu modelin kullanıldığını, Müslümanların ve Sufilerin sisteme katkılarının olduğunu ifade etmiştir (Subaş, 2017).

a.a.a. Merkezler

Enneagram teorisinde, insan bedeninde onun algı, tutum, karar ve davranışını etkileyen üç merkez olduğu kabul edilmektedir. Merkezler, kişiliğin doğduğu odak noktalarıdır. Enneagram teorisindeki merkezler ve kişilik tipleri Enneagram diyagramı üzerinde açıklanmaktadır (Palmer, 2014; Riso & Hudson, 2018; Batu, 2018; Acarkan, 2019a; Karabulut, 2007, Subaş, 2017).

Şekil-1:
Enneagram diyagramı

Enneagram'da rakamlarla sembolize edilen 9 kişilik tipi, İslami perspektifte kuvve-i şehevîye, kuvve-i gadabîye ve kuvve-i akliye olarak isimlendirilen fiziksel merkez (içgüdüsel grup), duygusal merkez (hisseden grup) ve zihinsel merkez (düşünen grup) olmak üzere üçerli gruplardan oluşmaktadır (Palmer, 2014; Riso & Hudson, 2018; Subaş, 2017).

Bu kapsamda duygu merkezinde: Tip 2-Yardımcı, Tip 3-Başaran, Tip 4-Özgün; zihin merkezinde: Tip 5-Gözlemci, Tip 6-Sorgulayan, Tip 7-Maceracı; içgüdü merkezinde: Tip 8-Reis, Tip 9-Uzlaşmacı, Tip 1-Mükemmeliyetçi yer almaktadır (Şekil-1).

Her bir üçlü grup, içinde yer alan üç tipin kendi aralarındaki diyaletik ilişkilerini temel alan bir içyapıya sahiptir. Her bir grupta, bir tip o grubun karakteristik yeteneğini aşırı ifade eder, diğer bir tip aynı yeteneği yetersiz ifade eder, üçüncü tip ise bu yetenekle teması en az olandır (Riso & Hudson, 2018; Palmer, 2014).

Hisseden grupta yer alan duygu merkezli olanların temel arayışı kimlik ve değer araştırması etrafında, içgüdüsel grubu oluşturan fizik merkezli olanların temel arayışı hayatiyet ve yaşam güçlerini bulmak etrafında, düşünen grupta yer alan zihin merkezli olanların temel arayışı iç kılavuz ve destek bulmak etrafında örüntülenmektedir (Riso & Hudson, 2018; Palmer, 2014; Subaş, 2017).

a.a.b. Kanatlar

Enneagram kişilik modeline göre bireylerin ait olduğu temel kişilik tiplerinin sağ ve sol tarafındaki kişilik tiplerinden de belli bir oranda etkilendiği ifade edilmektedir. Herkes, kendi temel tipi ile “kanat” olarak adlandırılan bitişindeki tiplerden birinin veya her ikisinin kendine özgü bir karışımıdır. Buna göre her bir tip, kendi içerisinde üç ayrı tip potansiyeli taşımaktadır. Temel tipten sonra ikincil bir öneme sahip olan yardımcı tip ya da kanat, temel tipe diğer psikolojik fonksiyonları sağlayarak bazen onu tamamlamakta bazen de ona karşıt etkide bulunmaktadır. Enneagram’ın teorik yönleri arasında en çok tartışılanı kanat teorisidir. Bazı yazarlar kanat tipinin olmadığını ifade ederken bazıları genellikle bir baskın kanat olduğunu, bazıları ise her temel tipin yanında iki kanat olduğunu düşünmektedir (Riso & Hudson, 2018; Palmer, 2014; Subaş, 2017; Karabulut, 2007).

a.a.c. Güven (Entegrasyon) ve Stres (Ayrılma) Noktaları

Enneagram kişilik modeli çeşitli psikolojik değişimleri ve gün içindeki duygusal değişiklikleri güven ve stres noktalarıyla açıklamaktadır. Bir tip, güven noktasına gittiğinde gittiği mizacın pozitif tutumlarını sergilemektedir. Bir tip stres noktasına gittiğinde ise gittiği tipin negatif tutumlarını sergilemektedir. Şartlar normalleştiğinde asıl mizacına geri dönmektedir. Bu tarz durumlarda birey iki farklı noktaya gitmektedir. Birey kendini normal hayatındaki seyirden daha fazla bir güven ortamında hissettiğinde güven noktasına, normal hayattan daha fazla stresle karşılaştığında ise stres noktasına gitmektedir. Her bir tipin gittiği güven

ve stres noktaları Enneagram diyagramında görülmektedir (Şekil-1). Ayırılma veya stres yönü, Enneagram'da 1 - 4 - 2 - 8 - 5 - 7 - 1 ve 9 - 6 - 3 - 9 sayı dizileri ile gösterilmektedir. Entegrasyon veya güven yönü ise bu iki dizinin tersi olarak 1 - 7 - 5 - 8 - 2 - 4 - 1 ve 9 - 3 - 6 - 9 şeklinde gösterilmektedir (Riso & Hudson, 2018; Palmer, 2014; Subaş, 2017; Karabulut, 2007; Acarkan, 2019a).

a.a.d. Gelişim Seviyeleri

Her Enneagram kişilik tipi, kendi içinde dokuz sağlık seviyesini barındırmaktadır. Her üç seviye, sağlıklı (1-2-3), ortalama (4-5-6) ve sağlıklısız (7-8-9) düzeylerini oluşturmaktadır. Kişi, sağlık düzeyi arttıkça (9'dan 1'e) öze yaklaşırken, sağlık düzeyi düştükçe (1'den 9'a) katı bir mizaç sarmalına girmektedir. Her tipin ortak seviyelerinde benzer özellikler yer almakla birlikte farklı noktaları da çokça bulunmaktadır. Bu kapsamda Ego'nun Seviye 2'de ortaya çıktığı ve Seviye 9'a kadar giderek artan bir şekilde şiddetlendiği ve tahrip edici hâle geldiği dikkat çekmektedir. Kişisel özgürlük noktasında ise aynı süreç tersine işlemektedir. Kişi seviye 1'de en özgür ve Seviye 9'un patolojisine doğru bozuldukça giderek artan bir şekilde özgürlüğünü kaybetmektedir. Seviye 1'de Kutsal olanla bağlantı yeniden keşfedilmektedir. Birey, diğer insanlarla ve çevreyle yakından ve merhametli bir şekilde bağlantılı olduğunu hissetmekte ve hayatı mutluluk verici bir yakınlık hissi ile müşahade etmektedir. Ayrıca seviye 1 nihai varış noktası olmamakta ve tamamen bireyin varlığını tam olarak ifade edebildiği ânı temsil etmektedir (Riso & Hudson, 2018; Palmer, 2014; Subaş, 2017; Karabulut, 2007; Acarkan, 2019a).

a.a.e. Enneagram Kişilik Tipleri

a.a.e.a. Tip 1: Mükemmeliyetçi

Tip 1'ler, sorumluluk sahibi, titiz ve çalışkan bir yapıya sahiptir. Ahlaki değerlere duyarlı, dürüst, doğru, güvenilir olmayı önemseyen özelliklere sahiptir. Her konuda en kusursuz şekilde hareket etmeye çalışır. Dikkatli ve kontrolçüdür, eksik, hatalı ve kusurlu noktaları hemen fark eder, sorunun en kısa zamanda düzeltilmesine çalışır (Acarkan ve ark., 2018). Kendini ve başkalarını eleştirir. Ahlaki açıdan kendini üstün hisseder. Gereklilik kipini (-meli, -malı) çok kullanır. (Palmer, 2014; Subaş, 2017). Bir şey söylemeden veya yapmadan önce düşünür ve davranışlarında tutarlı, ölçülü olmaya çalışır (Acarkan ve ark., 2018). Tip 1'ler, mücadeleci, reformcu, avukat, eleştirmen, eğitici olur. Amaca yönelik hareket başlatır ve hatalarını açıklama, düzeltme, tartışma ihtiyacı hisseder, aynı zamanda standartları düşürmemeye çalışır (Riso & Hudson,

2018; Subaş, 2017). Sıklıkla işkolik olur. Gerek kendilerini gerekse diğer insanları yoğun bir şekilde eleştirir, yargılayıcı, kusur arayıcı ve hata bulucu olabilir (Riso & Hudson, 2018; Karabulut, 2007).

a.a.e.b. Tip 2: Yardımcı

Tip 2'ler, sevgi dolu, sevecen, muhataplarını önemseyen ve öncelleyen, çevresindekilerin ihtiyaçlarına duyarlı olan ve onlara yardım etmeye çalışan, her alanda ve şekilde elinden geldiğince destek olmayı görev bilen bir tutum sergiler. Fedakâr, cömert, verici kişiler olarak bilinir ve böyle bilinmekten memnuniyet duyar (Acarkan ve ark., 2018). Kendilerini başkalarının gereksinimlerine adar (Palmer, 2014). Tip 2'ler, aşırı eş duyum içinde başkalarının ihtiyaçlarını ön plana alır. İnsanlar için bilinçli olarak olumlu hisler besler ve kendilerini onların yaşamında iyiliğin ana kaynağı olarak görür (Riso & Hudson, 2018; Subaş, 2017). Sohbet etmeyi, duygusal paylaşımı, insanların sorun ve gündemlerini kendileriyle paylaşmalarını sever (Acarkan ve ark., 2018). Tip 2'ler, görüntüleriyle sevgi uyandırır, insanları gerçekten öyle olduklarına inandırmak için başkalarının isteklerine hayır demekte zorlanır (Maitri, 2018).

a.a.e.c. Tip 3: Başaran

Tip 3'ler, başarı ve verimlilik üzerinden öne çıkma ve kendilerini gösterme eğilimindedir. Kendilerini değerli ve önemli hissetmelerini başarıyla ilişkilendirir. Vakitlerini boşa harcamayı, işsiz ve işlevsiz kalmayı sevmez. Başarısızlığa ve yenilgiye tahammülleri yoktur. Kendilerine güvenir ve insanları kendilerine hayran bırakmaktan, alkışlanmaktan büyük keyif alır (Acarkan ve ark., 2018). Rekabetçidir. Hırslı ve imaj meraklısıdır (Palmer, 2014; Subaş, 2017). Mükemmel olmayı hedefler ve tüm enerjilerini başarılı olmaya yönlendirir. Bukalemun gibidir, olumlu izlenim bırakmak için görüntülerini değiştirmeye ihtiyaç duyar. Genellikle gerçekte ne hissettiklerini ya da kim olduklarını anlamak zordur. Genellikle başarı arayışlarının peşinden kendilerini acımasızca sürükler ve başkaları tarafından insafsız, bencil, çıkarıcı ve çelik gibi kararlılığa sahip kişiler olarak algılanır (Maitri, 2018).

a.a.e.d. Tip 4: Özgün

Tip 4'ler, samimi, açık ve dürüst olmayı her şeyden çok önemser. Duygusal zekâları ve sezgileri güçlüdür. İçlerinden geldiği gibi yaşarlar. İlişkilerde zorlayıcı davranılmasında hoşlanmaz. Sanat ve estetiğe çok duyarlı olup yetenekleri oranında çeşitli sanat dallarıyla ilgilenir. Odakları dışarıda olandan ziyade kendi iç dünyalarına dönüktür. Kendilerini, hayatı ve insanları yüzeyselliğin ötesinde bir bakışla irdeler, herkesin görmediği ve ulaşamadığı derinliği arar. Basit olandan ve sıradanlaşmaktan

olabildiğince kaçınır, daima özgün kimliklerini anlamaya, tecrübe etmeye ve ortaya koymaya çalışır (Acarkan ve ark., 2018). Sürekli hisleri izlemenin ve özellikle olumsuz olanlarına dikkat etmenin sonucunda sosyal ilişkilerde sorun yaşar. Hisleri ile teması yitirmemek için her şeyi benimser ve kişisel algılar, aşırı duygusallık içinde kolayca incinebilir. Değişik ruh halleri ve fırtınalı duyguları çevresindeki insanları sürekli tedirgin eder. Yoğun arzu ve nefreti birlikte yaşar (Riso & Hudson, 2018; Subaş, 2017). Kendilerini yalnız ve terk edilmiş, topluma yabancılaşmış ve gerçekten başkaları tarafından ulaşılmayan insanlarmış gibi hissetme eğilimindedir. Başlıca odak noktaları çoğunlukla sorunlar ve hayal kırıklığıyla dolu ilişkileridir (Maitri, 2018).

a.a.e.e. Tip 5: Gözlemci

Tip 5'ler, uzman olmaya çalıştığı alanlarda bilgi toplamaya, problemleri çözmeye ve kapsamlı düşünerek fikir üretmeye eğilimlidir. Öğrenmeye meraklı olup kitap okumaktan ve araştırma yapmaktan hoşlanır. Zihinleri sürekli, olayların altında yatan gerekçeleri anlama, dünya hakkında daha fazlasını bilme ve öğrenme hevesi ile doludur. Zihinsel tartışmalara ve kişilerin entelektüel yetkinliklerine önem verir. İlgi duydukları alanlarda sıkılmadan, yorulmadan gözlem yapabilir, bir konu üzerine uzun uzun düşünebilir (Acarkan ve ark., 2018). Dış dünyanın bunaltıcı baskısı ile baş edememekten endişe duyar ve daha güvenli gördükleri zihinlerine çekilir (Riso & Hudson, 2018; Subaş, 2017). Vakitlerinin çoğunu birkaç ilgi alanına harcarken hayatın diğer alanlarını ihmal eder. Karmaşık fikirlere veya hayali dünyalara daha çok daldıkça hayatın duygusal anlamda uzaklaşır (Riso & Hudson, 2018; Karabulut, 2007). İnsanlardan uzak kendi hallerinde olmayı tercih eder. Çoğu zaman etraflarında olup bitenlere aktif olarak katılmak yerine gözlem yapar gibi görünmekle birlikte bazen oldukça konuşkan olabilir (Maitri, 2018).

a.a.e.f. Tip 6: Sorgulayan

Tip 6'lar, güven ve sadakate çok ihtiyaç duyan, karşılıklı olarak sorumluluklarına duyarlı olan, hakkında olumsuz şeyler düşünülmesi karşısında gerginlik yaşayan, mantıklı, tedbirli, hesaplı ve ölçülü hareket eden kişilerdir. Kaygı ve gerilimleri arttıkça detaylara daha çok odaklanır. Sorumluluklarını önemser, bir işi yerine getirmek için çok çalışır. Ters giden veya sorun çıkarması muhtemel durumları tespit ederek çözmeye çalışır. Alışkanlıklarına düşkündür, bir düzen içinde olmaktan hoşlanır ve ani değişiklikler karşısında hemen adapte olmakta zorlanabilir (Acarkan ve ark., 2018). İşlerini garanti altına almayı ister. Gelecekteki olaylara ilişkin endişelerinden dolayı sürekli teyakkuzda ve problemlerin gelmesini bekler durumdadır (Riso & Hudson, 2018; Karabulut, 2007). Çok

iyi bir takım oyuncusu, sadık bir nefer ve iyi bir arkadaş olabilir (Palmer, 2014). Her olasılığı düşünmüş olmalarına rağmen yine de güvenlik için yeterince önlem alamadıklarına inanır (Riso & Huson, 2018; Subaş, 2017). Belirsizlik, bilinmezlik onlar için endişe vericidir, endişe duyduklarında mümkünse bir adım geri çekilip durum değerlendirmesi yapar, değilse muhataplarına karşı sorgulayıcı ve tepkisel davranır (Acarkan ve ark., 2018).

a.a.e.g. Tip 7: Maceracı

Tip 7'ler, hareketli, dışa dönük, konuşkan, neşeli, meraklı, geçmişe takılmayan, iyimser, kendiliğinden davranabilen, özgürlüğüne ve rahatına düşkün kişilerdir. Pratik düşünür, mantıkla hareket eder, duygulara takılmaz. Hayal güçleri geniştir, değişimden ve farklılıktan hoşlanan bir yapıya sahiptir. Her konuda alternatiflerinin çok olmasını ister. Zihinsel çağrışımları hızlıdır, olaylar ve fikirler arasında bağlantı kurabilir, pratik düşünür ve yeni fikirlere açıktır. Problemler karşısında hızlı ve pratik çözüm arar. Bulamadıklarında ise sorunlara takılmaz ve önlerine bakmayı tercih eder (Acarkan ve ark., 2018). Bağlılık kurmakta sorun yaşar, seçenekleri açık tutmak, duygusal açıdan yükseklerde dolaşmak ister. Genelde mutludur, çevresine canlılık katar. Yeni atılımlar yapma alışkanlığı vardır (Palmer, 2014). Hiperaktif bir kişi olarak etkinlikten etkinliğe gider, akıllarına ne gelirse söyler. Dikkatleri ve fikirleri dağınıktır, zihinleri o kadar hızlı çalışmaktadır ki tek şeye yoğunlaşamaz (Riso & Hudson, 2018; Subaş, 2017). Hazzı, keyfi, heyecanı, eğlenceyi sürekli kılma isteği Tip 7'leri yemek, eğlence, cinsellik, adrenalini yüksek deneyimler konusunda obur ve doyumsuz kılabilir. Zihinsel ve eylemsel durgunluk onları rahatsız eder. (Acarkan ve ark., 2018). Olayların genel örgüsünü, bütünü kavramanın değerini ve önemini bilir, ayrıntıları az önemser. Bir şeylerin nasıl çalıştığına dair şemalar çizme eğiliminde olduğundan çoğunlukla kendilerini sunuma öyle kaptırır ki asıl görüş alanını kaybeder (Maitri, 2018). Proje başlatmakta oldukça iyidir, fakat bu projeleri devam ettirmekte güçlük yaşar (Riso & Hudson, 2018; Karabulut, 2007).

a.a.e.h. Tip 8: Reis

Tip 8'ler, cesur, iddialı, girişken, rekabetçi, bağımsızlığına çok düşkün, cömert, hareketli, mücadeleci, zorluklar karşısında güçlü ve dayanıklı olup gerektiğinde öne çıkıp müdahale edebilen, risk alarak insanları yönetmekte zorlanmayan kişilikleriyle ön plana çıkar. Kendinden emin, açık, net ve kararlı bir yapıya sahiptir. İlişkilerinde dürüst, direkt ve açık sözlü olup çevresindekileri kolaylıkla yöneten baskın kişiliğe sahiptir. Haksız veya adaletsiz tutumlarla karşılaştığında duruma anında müda-

hale eder. Kendinden emin duruşları, otoriter, mücadeleden ve eylemden kaçınmayan aktif tutumlarıyla girdikleri ortamlarda dikkat çeker (Acarkan ve ark., 2018). İçinde buldukları duruma olan güvenleri azaldığında, daha iddialı, ikna edici, saldırgan ve konuşkan olarak çevrelerine baskın çıkmak ister. Her aktivitelerinde gerekenden fazla enerji harcar (Riso & Hudson, 2018; Karabulut, 2007). Öfkesini ve gücünü açıkça sergiler, karşı koyan ve dövüşen rakiplerine büyük saygı duyar (Palmer, 2014). Kendi kendine yeterli olmak, mali bağımsızlığa ve yeterli kaynaklara sahip olmak ister. Önemli kişi olduklarını anlatmaya çalışır, övünür, büyük plan yapar, büyük vaat verir. İnsanlara hâkim olmaya çalışır, herkesten uyum bekler ve her şeyin kendi istekleri doğrultusunda olmasını talep eder (Riso & Hudson, 2018; Subaş, 2017). Edepsizleşmeye, çirkefleşmeye, moral bozmaya ve ortalığı karıştırmaya heveslidir. Sorumlu olmayı, iplerin kendilerinde olmasını ve emir almaktansa vermeyi tercih eder. Açık ve net kişilerdir. Söyleyecekleri şeylerin başkaları üzerindeki etkilerine ya da kendileri açısından sonuçlarına bakmaksızın dolandırmadan, doğrudan ve açıkça söyler (Maitri, 2018).

a.a.e.i. Tip 9: Uzlaşmacı

Tip 9'lar, sakin, uyumlu, kimseyi rahatsız etmeyen, ölçülü, kabullenici ve esnek olup muhataplarının hassasiyetlerine dikkat eder ve rahatsız etmemeye özen gösterir. Uzlaşmacı ve arabulucu yapısı sayesinde kavga ve tartışma ortamlarını yumuşatır, farklılıkları ve zıtlıkları dengelemeye çalışır. Çevresiyle uyum ve bütünleşme içinde olmayı arzuladığından huzur ve sükûneti korumaya özen gösterir. Hem kendilerini zorlamamaya hem de kimseye yük olmamaya özen gösterir. Kendilerinin de rahatsız edilmemesini ister. Fiziksel ihtiyaçlarına karşı hassastır, yeme, içme, uyku öncelikleri arasındadır. Barışçıl kişilikleri ve soğukkanlı, ılımlı yaklaşımları saygı görür. Çatışmayı sevmez, karşılıklı uyum ve pozitif etkileşimi önceler, bunun için de mütevazı, kabullenici ve hoşgörülü davranır (Acarkan ve ark., 2018). Kendilerine dikkat çekmekten kaçınır, etkileyici, önemli kişiliklermiş gibi görünmez, hatta sıradan ve silik görünür (Maitri, 2018). Fiziksel olarak aktif, fakat içsel ve duygusal olarak tembel, benliklerini harekete geçirmede isteksiz olabilir. Tembellik nedeniyle işlerini savsaklayabilir. Çok sabırlı, kadercı ve çekingen olur, çevrelerini değiştirmek için hiçbir şey yapmak mümkün değilmişçesine kendilerini hayatın akışına bırakır (Riso & Hudson, 2018; Karabulut, 2007). Her şeyi erteleme eğilimindedir. Harekete geçmekte zorlanır. Canlanmak istemez, değişimden kaçır (Riso & Hudson, 2018; Subaş, 2017).

(ii) Ampirik Uygulama

b. Yöntem

Çalışma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline göre tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modelinde iki ve daha fazla değişken arasındaki ilişki betimlenmekte ve derinlemesine analiz edilmektedir. Bir değişkene ilişkin elde edilen bilgilerden hareketle diğer değişken veya değişkenlerdeki durumun kestirilmesine olanak tanınmaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2013). Araştırmanın amacı çerçevesinde demografik değişkenlerle Enneagram kişilik tipleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi planlanmaktadır.

b.a. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 2019-2020 akademik yılında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Evrenin seçiminde hem ilahiyat fakültesi öğrencilerine ilişkin EKÖ kullanılarak farklı çalışmaların bulunmaması hem de anket formunun örnekleme kolayca ulaştırılabilmesi hususları dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda yokatlas.yok.gov.tr adresinden temin edilen bilgiler ışığında 2016 yılında 226 öğrenci, 2017 yılında 226 öğrenci, 2018 yılında 216 öğrenci, 2019 yılında 226 öğrencinin kayıt yaptırdığı belirlenmiştir (bkz. Şekil-2). Öğrenci alım sayıları dikkate alındığında 2015 yılında da benzer sayılarda öğrencinin kayıt yaptırdığı değerlendirilmektedir. Ayrıca örneklem içerisinde Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İkinci Öğretim ve Arapça bölümleri öğrencileri yer almadığından yokatlas.yok.gov.tr adresindeki veriler incelenirken ilgili bölümlere kayıt yaptıran öğrenci sayıları dikkate alınmamıştır. Bu çerçevede araştırmanın evreni 1110 öğrenci olarak hesaplanmıştır. Krejcie ve Morgan tarafından oluşturulan örneklem hesaplama çizelgesinde .05 hata payıyla evrendeki 1100 katılımcı için ortalama 285 kişinin örneklem için yeterli olacağı belirtilmiştir (Krejcie - Morgan, 1970). Çıngı (1994) tarafından oluşturulan tabloda .04 sapma miktarıyla evrendeki 1000 kişilik evren için ortalama 375 kişilik örneklem sayısı belirtilmiştir.

Araştırma kapsamında %22,1'i (110 öğrenci) hazırlık sınıfı, %19,1'i (95 öğrenci) 1. sınıf, %20,8'i (103 öğrenci) 2. sınıf, %20,9'u (104 öğrenci) 3. sınıf ve %17,1'i (85 öğrenci) 4. sınıf olmak üzere toplamda 497 öğrencinin çalışmaya katılımı sağlanmıştır. Bu sayı, ifade edilen örneklem sayılarından oldukça fazladır. Evrenin cinsiyete göre dağılımı Şekil-3 üzerinden incelendiğinde kız öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısından fazla olduğu dikkat çekmektedir. Örneklemin seçiminde cinsiyet dağılımı ve sınıf ayrımı göz önünde bulundurularak nicel araştırma yaklaşımında yer alan tabakalı seçkisiz örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Tabakalı örnekleme yöntemi evrendeki alt gruplar belirlenerek evren bütünlüğü içindeki oranlarıyla örnekleme temsil edilmelerini sağlamayı

amaçlamaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2013). Bu kapsamda örneklemin cinsiyet ve sınıfa göre dağılımı Tablo-1’de sunulmaktadır (bkz. Tablo-1).

Şekil-2:
Araştırma evreni

Tablo-1:
Araştırma örneklemi

S/C	Kız	%	Erkek	%	Toplam	%
Hazırlık	81	73,6	29	26,4	110	22,1
1. Sınıf	62	65,3	33	34,7	95	19,1
2. Sınıf	72	69,9	31	30,1	103	20,8
3. Sınıf	59	56,7	45	43,3	104	20,9
4. Sınıf	57	67,1	28	32,9	85	17,1
Toplam	331	66,6	166	33,4	497	100,0

b.a.a. Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan 497 kişinin sosyo-demografik değişkenlere göre dağılımını ifade eden bilgiler de Tablo-1’de ve Tablo-3’te sunulmuştur. Katılımcıların “Üniversiteye girmeden önce hayatınızın çoğunluğunu nasıl bir ortamda geçirdiniz?” sorusuna %28,9’unun köyde (n:144), %28,2’sinin küçük şehirlerde (n:140), %42,9’unun büyük şehirlerde (n:213); “Ailenizin sosyo-ekonomik düzeyi nasıldır?” sorusuna %8,2’sinin düşük (n:41), %87,7’sinin orta (n:436), %4,1’inin yüksek (n:20); “Enneagram kişilik modelini daha önce duydunuz mu?” sorusuna %7,2’sinin (n:36) evet, %92,8’inin hayır (n:461) şeklinde cevap verdiği tespit edilmiştir.

Öznel dindarlık algılarının ortaya konulması amacıyla “*Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendirirsiniz?*” sorusuna katılımcıların %3,6’sı dindar değilim (n:18), %24,4’ünün biraz dindarım (n:121), %68,6’sının dindarım (n:341) ve %3,4’ünün çok dindarım değerlendirmesinde bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo-3:
Örneklemin sosyo-demografik değerleri

SED		n	%
Yaşanılan Ortam	Köy	144	28,9
	Küçük Şehir	140	28,2
	Büyük Şehir	213	42,9
	Toplam	497	100,0
Sosyo-Ekonomik Düzey	Düşük	41	8,2
	Orta	436	87,7
	Yüksek	20	4,1
	Toplam	497	100,0
Enneagram Bilgisi	Evet	36	7,2
	Hayır	461	92,8
	Toplam	497	100,0
Öznel Dindarlık Algısı	Dindar değil	18	3,6
	Biraz dindar	121	24,4
	Dindar	341	68,6
	Çok dindar	17	3,4
	Toplam	497	100,0

b.b. Veri Toplama Araçları

b.b.a. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada veri elde etmek amacıyla (i) kişisel bilgi formu ve (ii) Enneagram Kişilik Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada ele alınan demografik değişkenlere ilişkin bilgi edinmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu (KBF) kullanılmıştır. KBF’de bağımsız değişken olarak yaşanılan yer, yaş, sosyo-ekonomik düzey, il, öznel dindarlık algısı, sınıf, ilahiyat fakültesi tercihi, cinsiyet, mezun olunan lise türü ve Enneagram kişilik modeline ilişkin duyum gibi araştırma problemiyle ilişkili olduğu değerlendirilen sorular yöneltmiştir.

b.b.b. Enneagram Kişilik Ölçeği

Üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla Enneagram Kişilik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, Subaş ve Çetin (2017) tarafından Enneagram metodolojisi esas alınarak katılımcıların dokuz kişilik tipine göre belirgin kişilik tipini ortaya koymak amacıyla

oluşturulmuştur. 27 maddeden oluşan ölçek, beni hiç anlatmıyor (1), bir kısmı beni anlatıyor (2), geneli beni anlatıyor (3) ve tamamı beni anlatıyor (4) seçenekleri olmak üzere 4'lü likert derecelendirme şeklinde tasarlanmıştır. Katılımcıların her boyuttan alabilecekleri en yüksek puan 12 ve en düşük puan 3 şeklindedir. Ters kodlanan madde bulunmamaktadır.

Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliğini belirlemek amacıyla yapılan analizde Cronbach's Alpha katsayısı .901, Guttman güvenirlik katsayısı .915, Spearman Brown katsayısı ise .91, yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda KMO küresellik testi sonucu .844 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin 9 alt boyutta aldığı toplam 19,952 faktör yükü ile toplam varyansın %73,899'unu açıkladığı ortaya konulmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda standardize regresyon ağırlıkları en düşük .640; en yüksek .909 düzeyinde ve tüm maddelerde istatistiksel olarak $p < 0,001$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Subaş & Çetin, 2017).

b.c. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan Enneagram Kişilik Ölçeği'nin öncelikle veri setinin normal dağılım gösterip göstermediği belirlenmiş, tek değişkenli normallik testleri için Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) değerleri hesaplanmıştır. Kabul edilebilir Skewness ve Kurtosis değerlerinin 2 ile -2 arasında olması gerekmektedir (Jöreskog - Sorbom, 1996). EKÖ'nün normallik değerleri Tablo-2'de sunulmuş olup bağımlı değişken normal dağılım göstermektedir.

Tablo-2:
EKÖ normallik dağılımı ve cronbach's alfa test değerleri

		Çarpıklık	Basıklık	Cronbach's Alfa
Tip 1	Mükemmeliyetçi	-,135	-,432	.61
Tip 2	Yardımcı	-,002	-,537	.53
Tip 3	Başaran	,053	-,258	.50
Tip 4	Özgün	-,094	-,592	.59
Tip 5	Gözlemci	-,049	-,363	.46
Tip 6	Sorgulayan	-,260	-,040	.44
Tip 7	Maceracı	-,209	-,502	.65
Tip 8	Reis	,062	-,711	.67
Tip 9	Uzlaşmacı	-,198	-,344	.46

Normallik testi sonrasında iki grupta bulunanlarda ilişkisiz örneklem t testi, ikiden fazla grupta ise tek faktörlü varyans analizi (One Way-ANOVA) testi kullanılmıştır. Tek faktörlü varyans (ANOVA) analizinin yapılabilmesi için bağımlı değişkenin normal dağılım göstermesi

ve bağımlı değişkene ait puanların varyanslarının homojen olması gerekmektedir (Seçer, 2015). Varyansların homojen olduğu durumlarda Scheffe testi kullanılmış, varyansların homojen olmadığı durumlarda ise Dunnett's C testi kullanılmıştır. Araştırmada EKÖ'nün 27 maddesinin Cronbach's Alpha katsayısı .87 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutların Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayıları incelendiğinde değerlerin kabul edilebilir güvenilirlikte olduğu görülmektedir (bkz. Tablo-2).

c. Bulgular

Katılımcıların kişisel bilgi formundaki cevapları ile Enneagram Kişilik Ölçeği ortalama puanları arasındaki farkların anlamlı olup olmadıkları analiz edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden yaşanan ortama, sosyo-ekonomik düzeye, cinsiyete ve öznel dindarlık algısına yönelik bulgulara göre dört alt başlıkta değerlendirilmiştir. Araştırmada kullanılan EKÖ'nün alt boyutlarından alınabilecek en yüksek, en düşük ve elde edilen ortalama puanlar Tablo-4'te sunulmuştur. Ölçek ortalamaları incelendiğinde, katılımcıların bütün alt boyutlarda ortancanın üstünde yüksek düzeyde puan aldıkları belirlenmiştir.

Tablo-4:
EKÖ ortalama değerleri

Enneagram Tipleri	n	Min	Max	X_{ort}	ss
Tip 1 Mükemmeliyetçi	497	3,00	12,00	8,26	2,03
Tip 2 Yardımcı	497	3,00	12,00	8,11	1,91
Tip 3 Başaran	497	3,00	12,00	7,59	1,93
Tip 4 Özgün	497	3,00	12,00	8,47	2,07
Tip 5 Gözlemci	497	3,00	12,00	7,85	1,97
Tip 6 Sorgulayan	497	3,00	12,00	8,87	1,70
Tip 7 Maceracı	497	3,00	12,00	8,30	2,14
Tip 8 Reis	497	3,00	12,00	7,74	2,16
Tip 9 Uzlaşmacı	497	3,00	12,00	8,51	1,78

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden oluşan örneklemin en yüksek ortalamaya sırasıyla Tip 6 ($X_{ort}=8,87$), Tip 9 ($X_{ort}=8,51$) ve Tip 4 ($X_{ort}=8,47$) faktörlerinde; en düşük ortalamaya ise sırasıyla Tip 3 ($X_{ort}=7,59$), Tip 8 ($X_{ort}=7,74$) ve Tip 5 ($X_{ort}=7,85$) faktörlerinde sahip olduğu Tablo-4'te görülmektedir.

c.a. Enneagram Kişilik Ölçeği ile Cinsiyet Değişkeni Arasındaki Farklılaşmalara Ait Bulgular

EKÖ ortalama puanlarının katılımcıların cinsiyetlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan t testi analiz sonuçları Tablo-5'te sunulmuştur.

Tablo-5:
EKÖ t testi ortalama değerleri

Cinsiyet		n	X _{ort}	ss	t	p	
Tip 1	Mükemmeliyetçi	Erkek	166	8,65	1,91	3,091	.002
		Kız	331	8,06	2,06		
Tip 2	Yardımcı	Erkek	166	7,93	1,82	-1,457	.146
		Kız	331	8,19	1,95		
Tip 3	Başaran	Erkek	166	7,77	1,86	1,515	.130
		Kız	331	7,49	1,96		
Tip 4	Özgün	Erkek	166	8,50	2,03	,268	.789
		Kız	331	8,45	2,09		
Tip 5	Gözlemci	Erkek	166	8,22	1,82	2,951	.003
		Kız	331	7,67	2,01		
Tip 6	Sorgulayan	Erkek	166	8,89	1,71	,133	.895
		Kız	331	8,87	1,69		
Tip 7	Maceracı	Erkek	166	8,38	2,11	,570	.569
		Kız	331	8,26	2,16		
Tip 8	Reis	Erkek	166	8,22	2,12	3,545	.000
		Kız	331	7,50	2,14		
Tip 9	Uzlaşmacı	Erkek	166	8,59	1,89	,647	.518
		Kız	331	8,48	1,73		

Örneklemdaki İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Enneagram Kişilik Ölçeği ortalama puanlarının cinsiyet durumlarına göre anlamlı farklılaşma farkılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem için t testi sonucunda ortalamalar arasındaki farkın, Tip 2 ($t=-1,457$, $p>.05$), Tip 3 ($t=1,515$, $p>.05$), Tip 4 ($t=,268$, $p>.05$), Tip 6 ($t=,133$, $p>.05$), Tip 7 ($t=,570$, $p>.05$) ve Tip 9 ($t=,647$, $p>.05$) alt boyutlarında anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

İlişkisiz örneklem t testi sonucunda EKÖ ve cinsiyet arasındaki farkın Tip 1 ($t=3,091$, $p<0.05$), Tip 5 ($t=2,951$, $p<0.05$) ve Tip 8 ($t=3,545$, $p<0.05$) alt boyutlarında anlamlı olduğu bulunmuştur. Buna göre Tip 1 (Mükemmeliyetçi), Tip 5 (Gözlemci) ve Tip 8 (Reis) kişilik özellikleri erkeklerde kızlara göre daha yüksektir (bkz. Tablo-5).

Erik'in (2016) çalışmasında katılımcıların kişilik tiplerinin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, 4 numaralı kişilik tipinin kadınlarda, 5 numaralı kişilik tipinin erkeklerde daha sık olduğu görülmüş ve istatistiksel olarak farkın anlamlı bulunmuştur.

Dokuz tip mizaç modeli, kişilik ve karakteri mizaç temelinde ele almakta ve yorumlamaktadır. Her bir mizacı, tutum ve özellikleri, ana arayış ve yönelim, bunu besleyen üç sacayağı ve her bir sacayağının altındaki ikincil arayışların yaşamdaki yansıması olan özellikler temelinde ifade etmektedir (Acarkan, 2019b). Ateş (2019) tarafından yapılan çalışmada kusursuzluğu arayan mizaç (DTM1), duyguları hissetmeyi arayan mizaç (DTM2) ve entelektüel dinginlik arayan mizaç (DTM6) kadınlarda

daha yüksek bulunmuştur. Mutlak güç arayan mizaç (DTM8) ise erkeklerde daha yüksek saptanmıştır.

Erkan (2020) tarafından yapılan çalışmada Enneagram kişilik tiplerinin, cinsiyet değişkenine göre incelenmesine yönelik yapılan Ki-Kare testi sonucunda; Enneagram kişilik tipleri ve cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Kurt (2019) tarafından yapılan araştırmaya katılan satış personellerinin cinsiyet değişkeni ile sahip oldukları ana kişilik tipleri arasında da istatistiksel olarak anlamlı seviyede bir farklılık tespit edilememiştir.

c.b. Enneagram Kişilik Ölçeği ile Yaşanılan Ortam Değişkeni Arasındaki Farklılaşmalara Ait Bulgular

EKÖ ortalama puanlarının katılımcıların yaşadığı ortama göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçları sonrasında dağılımlar homojen olduğundan dolayı yapılan Scheffe analiz sonuçları Tablo-6'da sunulmuştur. Örneklem grubundaki katılımcıların yaşadığı ortama göre kişilik tiplerindeki farklılaşmanın Tip 1, Tip 2, Tip 3, Tip 5, Tip 6, Tip 7, Tip 8 ve Tip 9'da ($p > .05$) anlamlı olmadığı tespit edildiğinden raporlandırılmamıştır.

Tablo-6:
EKÖ-Yaşanılan ortam schefe değerleri

Yaşanılan Ortam	n	X_{ort}	ss	sd	F	p	Fark
Köy	A 144	8,26	2,06				
Tip 4 Özgün K. Şehir	B 140	8,14	2,07	2/494	5,717	.004*	C-B
B. Şehir	C 213	8,82	2,02				C-A

Örneklem kişilik özelliklerinden Tip 4 (Özgün) alt boyutu ortalama puanlarının yaşanılan ortam değişkenine göre farklılaşmasının anlamlı olduğu belirlenmiştir ($F_{2/494}=5,717$, $p < .05$). Farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan istatistiksel analizde büyük şehirlerde yaşayanların ($X_{ort}=8,76$) Tip 4 kişilik özellikleri, küçük şehirlerde yaşayanlara ($X_{ort}=8,14$) ve köyde yaşayanlara ($X_{ort}=8,26$) göre daha yüksektir (bkz. Tablo-6).

Erkan'ın (2020) çalışmasında kişilik tiplerinin, kişinin büyüdüğü yer (köy, kasaba, şehir, büyükşehir, yurt dışı) değişkenine göre incelenmesine yönelik yapılan Ki-Kare testi sonucunda Enneagram kişilik tipleri ve kişinin büyüdüğü yer arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

c.c. Enneagram Kişilik Ölçeği ile Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkeni Arasındaki Farklılaşmalara Ait Bulgular

EKÖ faktörlerinin ortalama puanlarında, sosyo-ekonomik düzeye göre anlamlı farklılaşma olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek faktörlü ANOVA testi sonrasında yapılan Scheffe analiz sonuçları Tablo-7'de sunulmuştur.

Tablo-7:
EKÖ-Sosyo-ekonomik düzey scheffe değerleri

SED		n	X _{ort}	ss	sd	F	p	Fark	
Tip 4	Özgün	Düşük A	41	9,17	2,31	2/494	5,559	.004*	-
		Orta B	436	8,35	2,01				
		Yüksek C	20	9,50	2,37				
Tip 9	Uzlaşmacı	Düşük A	41	9,14	1,98	2/494	3,436	.033*	-
		Orta B	436	8,44	1,75				
		Yüksek C	20	8,90	1,86				

Katılımcıların sosyo-ekonomik düzeye göre kişilik tiplerinden Tip 1, Tip 2, Tip 3, Tip 5, Tip 6, Tip 7 ve Tip 8'de ortalama puanlarındaki farklılaşma anlamlı olmadığından raporlandırılmamıştır ($p > .05$). Tip 9 (Uzlaşmacı) ve Tip 4 (Özgün) alt boyutunda ise varyans analizinde anlamlı ilişki görülmesine rağmen farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için varyansların eşit olduğu durumlarda Scheffe testi uygulanmış ($F_{2/494}=5,559$, $p < .05$, $F_{2/494}=3,436$, $p < .05$) ancak gruplar arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır (bkz. Tablo-7).

Tablo-8:
EKÖ-Sosyo-ekonomik düzey dunnett's c değerleri

SED		n	X _{ort}	ss	sd	F	p	Fark	
Tip 8	Reis	Düşük A	41	8,29	2,57	2/494	4,982	.007*	C-B
		Orta B	436	7,64	2,11				
		Yüksek C	20	8,95	1,76				

Katılımcıların ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyini algı biçimlerine göre EKÖ alt boyutları ortalama puanlarının farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü ANOVA analizinde Tip 8 (Reis) alt boyutunda da aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($F_{2/494}=4,892$, $p < .05$). Buna göre ailesinin sosyo-ekonomik düzeyini yüksek olarak algılayanların ($X_{ort}=8,95$) orta düzeyde algılayanlara göre ($X_{ort}=7,64$) Tip 8 kişilik özellikleri daha yüksektir (bkz. Tablo-8).

c.d. Enneagram Kişilik Ölçeği ile Öznel Dindarlık Algısı Değişkeni Arasındaki Farklılaşmalara Ait Bulgular

Öznel dindarlık algısı, bireyin kendi dindarlığını kendi gözüyle değerlendirmesidir. Öznel dindarlık algısını ortaya koymak amacıyla katılımcılara "*Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendirirsiniz?*" sorusu yö-

neltilmiştir. EKÖ ortalama puanlarının katılımcıların öznel dindarlık algısına göre farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek faktörlü ANOVA analizi sonrasında Scheffe analizi yapılmıştır (bkz. Tablo-9).

Tablo-9:
EKÖ-Öznel dindarlık algısı schefe değerleri

Öznel Dindarlık Algısı		n	X _{ort}	ss	sd	F	p	Fark	
Tip 3 Başaran	Dindar değil	A	18	8,22	2,07	3/493	2,633	.049*	-
	Biraz dindar	B	121	7,61	2,01				
	Dindar	C	341	7,49	1,89				
	Çok dindar	D	17	8,64	1,83				
Tip 5 Gözlemci	Dindar değil	A	18	8,00	2,14	3/493	6,035	.000*	D-C D-B
	Biraz dindar	B	121	7,63	2,09				
	Dindar	C	341	7,83	1,87				
	Çok dindar	D	17	9,76	1,95				
Tip 8 Reis	Dindar değil	A	18	7,83	2,66	3/493	2,682	.046*	D-B
	Biraz dindar	B	121	7,61	2,32				
	Dindar	C	341	7,72	2,06				
	Çok dindar	D	17	9,17	2,09				
Tip 9 Uzlaşmacı	Dindar değil	A	18	7,83	1,82	3/493	4,527	.004*	D-C D-B D-A
	Biraz dindar	B	121	8,38	1,99				
	Dindar	C	341	8,53	1,67				
	Çok dindar	D	17	9,88	1,76				

Katılımcıların öznel dindarlık algılarına göre kişilik tiplerinden Tip 2, Tip 4, Tip 6 ve Tip 7'de farklılaşmanın anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p > .05$). Tip 3'te (Başaran) ise tek yönlü varyans ANOVA analizinde anlamlı ilişki görülmesine rağmen ($F_{3/493}=2,633$, $p < .05$) schefe testinde gruplar arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır (bkz. Tablo-9).

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin kişilik özelliklerinden Tip 5 (Gözlemci) alt boyutunun öznel dindarlık algısı değişkenine göre farklılaşmasının anlamlı olduğu belirlenmiştir ($F_{3/493}=6,035$, $p < .05$). Farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için varyansların eşit olduğu durumlarda Scheffe testi uygulanmıştır. Buna göre çok dindar ($X_{ort}=9,76$) olarak kendini algılayan katılımcıların Tip 5 kişilik özellikleri, kendisini dindar ($X_{ort}=7,83$) ve biraz dindar ($X_{ort}=7,63$) algılayanlara göre daha yüksektir (bkz. Tablo-9).

Örneklemin Tip 8 (Reis) kişilik özelliklerinin öznel dindarlık algısına göre farklılaşmasının anlamlı olduğu tek yönlü ANOVA analizinde belirlenmiştir ($F_{3/493}=2,682$, $p < .05$). Dağılımın homojen olmasına bağlı olarak yapılan Scheffe analizinde öznel dindarlık algısı çok dindar olanların ($X_{ort}=9,17$) biraz dindar olanlara ($X_{ort}=7,61$) göre Tip 8 kişilik özelliklerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (bkz. Tablo-9).

Öğrencilerin kişilik özelliklerinden Tip 9 (Uzlaşmacı) alt boyutunun öznel dindarlık algısı değişkenine göre farklılaşmasının anlamlı olduğu belirlenmiştir ($F_{3/493}=4,527$, $p<.05$). Farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Scheffe testine göre katılımcılarından öznel dindarlık algısı çok dindar ($X_{ort}=9,88$) olanların Tip 9 kişilik özellikleri, kendisini dindar ($X_{ort}=8,53$), biraz dindar ($X_{ort}=8,38$) ve dindar değilim ($X_{ort}=7,83$) şeklinde algılayanlara göre daha yüksektir (bkz. Tablo-9).

Tablo-10:
EKÖ-Öznel dindarlık algısı dunnett's c değerleri

Öznel Dindarlık Algısı		n	X_{ort}	ss	sd	F	p	Fark
Tip 1	Dindar değil	A	18	7,50	1,82	3/493	2,980	.031*
	Biraz dindar	B	121	8,00	2,38			
	Dindar	C	341	8,34	1,88			
	Çok dindar	D	17	9,23	2,10			

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin kişilik özelliklerinden Tip 1 (Mükemmeliyetçi) alt boyutunun öznel dindarlık algısı değişkenine göre farklılaşmasının anlamlı olduğu tek yönlü ANOVA analizinde belirlenmiştir ($F_{3/493}=2,980$, $p<.05$). Farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için varyansların eşit dağılmadığı durumlarda Dunnett's C testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda anlamlı herhangi bir farklılaşmaya ulaşılamamıştır (bkz. Tablo-10).

S o n u ç

İnsanların duygu, düşünce ve davranışlarının arkasında yatan nedenleri açıklamak amacıyla ortaya koyulan kişilik kuramlarından hangisinin doğru olduğu problemine ilişkin psikologlar tarafından üzerinde anlaşmaya varılmış bir yanıt bulunmamaktadır. Bu yüzden kişilik üzerine çalışmaların sorması gereken soru, "Hangi kuram doğrudur?" değil, "İnsan davranışını daha iyi anlamada kuramların bakış açılarının her birinden nasıl yararlanabiliriz?" olmalıdır (Burger, 2016). Bu kapsamda doğu ve batı ülkelerinde uzun oldukça önemli bir konuma ulaşan Enneagram kişilik modelinden ülkemizde de başta psikoloji ve eğitim alanları olmak üzere pek çok alanda faydalanılması gerekmektedir.

İlahiyat fakültesi öğrencilerinden oluşan örneklemin en yüksek ortalamaya sırasıyla Tip 6 (Sorgulayan), Tip 9 (Uzlaşmacı) ve Tip 4 (Özgün) faktörlerinde; en düşük ortalamaya ise sırasıyla Tip 3 (Başaran), Tip 8 (Reis) ve Tip 5 (Gözlemci) faktörlerinde sahip olduğu belirlenmiştir (bkz. Tablo-5). Ayrıca örneklemin sadece %7,2'sinin (n:41) Enneagram kişilik modelini duyduğu belirlenmiştir (bkz. Tablo-4).

Şentepe & Güven (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ilahiyat fakültesi öğrencilerinin en yüksek ortalamaya “uyumluluk ve sorumluluk” kişilik özelliklerinde; en düşük ortalamaya ise “nevrotiklik” kişilik özelliğinde sahip olduğu belirlenmiştir. Ulu ve Bulut’un (2017) çalışmasında ilahiyat fakültesi öğrencilerinden oluşan katılımcılar en yüksek ortalamaya “dürüstlük-alçakgönüllülük”; en düşük ortalamaya “dışadönüklük” alt boyutunda sahiptir. Çalışmada Tip 9 (Uzlaşmacı) alt boyutundaki ortalamaların yüksek olmasının ve Tip 8 (Reis) alt boyutundaki ortalamaların düşük olmasının önceki çalışmalarla benzerlik gösterdiği değerlendirilebilir.

Erkasap (2020) tarafından EKÖ kullanılarak 509 kişilik örneklem üzerinde yapılan çalışmada katılımcıların en yüksek ortalamayı Tip 2 (Yardımcı) faktöründe; en düşük ortalamayı Tip 5 (Gözlemci) faktöründe aldığı tespit edilmiştir. Subaş (2017) tarafından aynı ölçek kullanılarak 478 katılımcıdan oluşan örneklemde en yüksek ortalamanın Tip 9 (Uzlaşmacı) alt boyutunda; en düşük ortalamasının Tip 3 (Başaran) ve Tip 6 (Sorgulayan) alt boyutlarında olduğu belirlenmiştir. Erçin (2018) tarafından aynı ölçekle gerçekleştirilen çalışmada, 553 kişilik örneklemde Tip 1 (Mükemmeliyetçi) bireylerin %22,97’lik oranla en çok; Tip 5 (Gözlemci) bireylerin %4,88’lik oranla en az olduğu ortaya konulmuştur. Özen’in (2019) çalışmasında 239 kişilik örneklemde en yüksek ortalama puanlarının sırasıyla Tip 6 (Sorgulayan) ve Tip 9 (Uzlaşmacı) faktörlerinde; en düşük ortalama puanlarının sırasıyla Tip 8 (Reis) ve Tip 3 (Başaran) faktörlerinde elde edildiği görülmüştür. Önceki çalışmalar incelendiğinde araştırmada elde edilen verilerle benzer sonuçların ortaya çıktığı değerlendirilebilir.

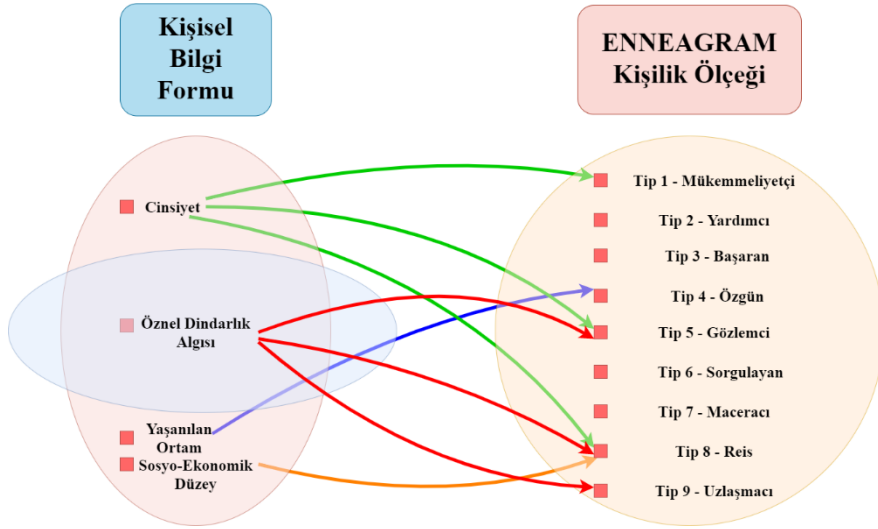
İlahiyat fakültesi öğrencilerinin kişilik özelliklerinin cinsiyet, yaşadığı ortam, sosyo-ekonomik düzey ve öznel dindarlık algısı değişkenlerine göre farklılaşma sonuçları şekil-4’te sunulmuştur.

Gerçekleştirilen istatistiksel analiz sonuçlarına göre;

- Tip 1, Tip 5 ve Tip 8’in kişilik özelliklerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirlenmiş olup üç tipte de erkeklerin kızlara göre kişilik özelliklerinin daha yüksek,
- Büyük şehirlerde yaşayanların küçük şehirlerde ve köylerde yaşayanlara göre Tip 4 kişilik özelliklerinin daha yüksek,
- Ailesinin sosyo-ekonomik düzeyini yüksek olarak algılayanların ailesinin sosyo-ekonomik düzeyini orta şeklinde algılayanlara göre Tip 8 kişilik özelliklerinin daha yüksek,

- Kendisini çok dindar olarak algılayan katılımcıların kendisini dindar ve biraz dindar şeklinde algılayanlara göre Tip 5 kişilik özelliklerinin daha yüksek,
- Çok dindar olarak kendisini algılayan katılımcıların Tip 8 kişilik özelliklerinin kendisini biraz dindar algılayanlara göre daha yüksek,
- Öznel dindarlık algısı çok dindar şeklinde olan katılımcıların Tip 9 kişilik özelliklerinin, kendisini dindar, biraz dindar ve dindar değilim şeklinde algılayanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Şekil-4:
Araştırma farklılaşma analizi sonuçları

Dindarlığın ölçülmesi üzerine pek çok araç geliştirilmiş ve her ölçme aracı dindarlığı farklı boyutlarıyla ele almıştır. Din psikolojisi literatürü içerisinde dindarlık kavramı motivasyon, tutum, bilgi, inanç, etki, tecrübe, ibadet vb. boyutlarına göre farklı şekillerde tanımlanmış ve ölçülmüştür. Öznel dindarlık algısı da bireyin, kendisini dindarlığın hangi boyutuna göre tanımladığının tam olarak belli olmadan kendi dindarlığını değerlendirmesidir. Sonuç olarak dindarlığın ölçülmesi noktasında araştırmacılara nicel veri sağlamaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre öznel dindarlık algısıyla ilişkili olarak kişilik tiplerindeki farklılaşmanın tiplerin gelişim düzeylerinden “sağlıklı seviye” özellikleri dikkate alınarak değerlendirilebilir. Çok dindarların, dindar ve biraz dindar olanlara göre Tip 5 kişilik özelliklerinin daha yüksek çıkması; Tip 5’lerin (Gözlemci) zihinsel olarak dikkatli olmaları ve çok derin araştırmacılığa sahip olmalarına, bilgi kazanmaktan hoşlanmaları

ve çoğunlukla bir alanda uzmanlaşmalarına (Riso & Hudson, 2018; Karabulut, 2007) bağlı olduğu söylenebilir. Çok dindarların, biraz dindar olanlara göre Tip 8 kişilik özelliklerinin daha yüksek çıkması; Tip 8'lerin (Reis) adalet ve dürüstlük noktasında hassas olmalarına ve içgüdüsel dürtülerini takip etmelerine (Riso & Hudson, 2018; Karabulut, 2007) bağlı olduğu söylenebilir. Çok dindarların, dindar, biraz dindar ve dindar olmayanlara göre Tip 9 kişilik özelliklerinin daha yüksek çıkması; Tip 9'ların (Uzlaşmacı) kabullenici, sabırlı ve yumuşak huylu, masumiyet ve sadelik niteliklerine sahip, tavırları iyimser, teskin edici ve destekleyici olmasına (Riso & Hudson, 2018; Karabulut, 2007) bağlı olduğu söylenebilir.

Kişilik ve dindarlık ilişkisini ortaya koyan çalışmalar incelendiğinde, içsel dini motivasyon düzeyi yükseldikçe yumuşak başlılığın arttığı sonucuna ulaşılan (Karşlı, 2020), dini etki ile öz disiplin arasında pozitif ilişki belirlenen (Turan, 2017), kişiliğin uyumluluk ve sorumluluk boyutlarından alınan puan yükseldikçe dindarlık düzeylerine ilişkin puanlarında yükseldiği ortaya konulan (Şentepe & Güven, 2015), dindarlık ile sosyal uyum arasında pozitif korelasyon belirlenen (Kalgı & Kayıklık, 2020) çalışmalar bulunmaktadır. Araştırmada elde edilen bulguların önceki çalışmalarla benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşabiliriz. Buna göre yumuşak başlılık ve uyumun Tip 9'un özellikleriyle ilişkili olduğu, sorumluluk ve öz disiplinin Tip 8'in özellikleriyle ilişkili olduğu değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Tip 5'in (Gözlemci) hakikati arama motivasyonunun, Tip 8'in (Reis) adalet ve dürüstlüğe önem verme özelliğinin ve Tip 9'un (Uzlaşmacı) uyum ve gelenekçi olma özelliğinin dindarlığını olumlu etkileyebileceği değerlendirilebilir.

Enneagram kişilik modeli, bireyin kişilik özelliklerini ortaya koyarken durağan bir şekilde değil kanat tipi, güven ve stres noktaları, gelişim seviyeleri vb. özellikleriyle dinamik bir yapı arz etmektedir. Bununla birlikte Enneagram kişilik modeli, bireyin kendi kişilik tipi içerisinde kendisini geliştirebilmesi veya sosyal ve psikolojik alanda olumlu potansiyel özelliklerinin ortaya çıkmasını ve olumsuzluğa açık riskli özelliklerinin ortaya çıkmamasını sağlamak amacıyla dikkat etmesi gereken hususlar üzerinde de durmaktadır. Bu kapsamda ilahiyat fakültesi öğrencileri örnekleminde veya farklı örneklemlerde Enneagram Kişilik Modeli esas alınıp farklı dindarlık ölçekleri kullanılarak, kişilik tipleri ve dindarlık arasındaki ilişkinin ayrıntılı ve derinlemesine bir şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla başta nitel olmak üzere nicel araştırmaların da yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Enneagram kişilik modelinin dindarlık ve kişilik bağlamında, EKÖ vb. araçlarla dini tutum, dini motivasyon, Tanrı algısı gibi değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konulması amacıyla nicel çalışmaların yürütülmesinin, manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerinde Enneagram kişilik modelinin kullanılabilirliğinin ortaya konulması amacıyla deneysel ve nitel çalışmaların planlanmasının, dini eğitim programları çerçevesinde Enneagram kişilik modelinin etkisinin ortaya konulması açısından ilköğretim, lise ve üniversite düzeylerinde nicel veya nitel araştırmaların yürütülmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Acarkan, İ. ve ark., (2018). *İlişkilerin 9 rengi*. İstanbul: Kurtuba Kitap.

Acarkan, İ. (2019a). *Enneagram ile kendini keşfet 9 tip kişilik modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Acarkan, İ. (2019b). *Kişiliğin DNA'sı enneagram & dokuz mizaç modeline göre kendimizi tanımak başkalarını anlamak*. İstanbul; Kurtuba Kitap.

Allport, G. W. (2016). *Birey ve dini*. (çev. B. Sambur). Ankara: Elis Yayınları.

Ateş, A. (2019). *Öğretmenlerin mizaçları ile güç mesafesi algıları arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Sahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Batı, U. (2018). *Enneagram ile kişilik analizi*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.

Burger, J. M. (2016). *Kişilik psikoloji biliminin insan doğasına dair söyledikleri*. (çev. İ. Deniz & E. Sarıoğlu). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Büyüköztürk, Ş. ve ark. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Çıngı, H. (1994). *Örnekleme kuramı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

Enç, R. (2020). *Enneagram ile dini eğitim*. (Erişim: 21 Aralık 2020). <https://www.youtube.com>.

Erçin, H. Ş. (2018). *Sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile Enneagram kişilik tipleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi). Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı.

Erik, L. (2016). *Baş ağrısı olan hastalarda kişilik tipleri*. (Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı.

Erkan, İ. (2020). *Enneagram modeline göre öğretmen adaylarının kişilik tipleri ile sınıf yönetimi öz yeterlik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Erkasap, A. (2020). *Çalışanların kişilik özellikleri ile örgütsel demokrasi algılarının örgütsel muhalefet davranışları ve örgütsel sessizlikleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Jöreskog, K. & Sorbom, D. (1996) *Lisrel 8: user's reference guide 2*. Lincolnwood: Scientific Software International.

Kalgı, M. E. & Kayıklık, H. (2020). Dindarlık ile kişilik ilişkisi üzerine bir saha araştırması: Siverek örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 552-569.

Karabulut, Y. (2007). *Yeni kişilik teorisi enneagram ve din psikolojisi açısından kullanım alanları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karacoşkun, M. D. (2019). Dini kişilik. [içinde] *Din Psikolojisi El Kitabı*. (ss. 193-224). ed. M. D. Karacoşkun. Ankara: Grafiker Yayınları.

Karşlı, N. (2020). Beş faktörlü kişilik yapısı ve dindarlık. [içinde] *Dindarlık Kişilik ve Ruh Sağlığı*. (ss. 37-62). ed. N. Gencer & M. Cengil. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Keskin, N. (2019). *Enneagram öz' e giden yol*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Kızılgeçit, M. (2017). *Din psikolojisinin 200'ü*. Ankara: Otto Yayınları.

Krejcie, R. V. & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30, 607-610.

Kurt, A. (2019). *Kişisel satış sürecinde bireysel farklılıklar enneagram tipolojisi üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Maitri, S. (2018). *Enneagramın spiritüel boyutu rubun dokuz farklı yüzü*. (çev. S. Özgün). İstanbul: Omega Yayınları.

Özen, Ş. (2019). *Takipçilerin mizaç özelliklerine göre liderlik algısı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Palmer, H. (2014). *Rubun aynası enneagram'a yansıyan insan manzaraları*. (çev. O. Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Peker, H. (2014). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Riso, D. R. & Hudson, R. (2018). *Dünyanın en ünlü iki uzmanından enneagram ile kişilik analizi*. (çev. G. Aksoy). İstanbul: Butik Yayıncılık.

Seçer, İ. (2015). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci spss ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Selçuk, Z. & Yılmaz, E. D. (2018). *Ebeveyn benim dokuz tip mişaç modeli'ne göre ebeveyn-çocuk ilişkileri*. Ankara: Mizmer Yayınları.

Subaş, A. & Çetin, M. (2017). Enneagram kişilik ölçeğinin geliştirilmesi: Güvenirlilik ve geçerlilik çalışması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 160-181.

Subaş, A. (2017). *Okul yöneticilerinin "liderlik stilleri" ile "enneagram kişilik tipleri" arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Şentepe, A & Güven, M. (2015). Kişilik özellikleri ve dindarlık ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (31), 27-44.

Taştan, K. (2018). *Kişilik tiplerine göre stresle mücadele yöntemleri*. Erzurum: Zafer Medya.

Turan, Y. (2017). *Kişilik ve dindarlık*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Ulu, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin hexaco ile ölçülmesi. *Bilimname*, 34 (2), 443-463.

Ulu, M. (2018). Mistik tecrübe ve kişilik ilişkisi üzerine: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri örnekleme. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22 (1), 33-61.

Yazgan, İ. B. & Yerlikaya, E. E. (2018). *Kişilik kuramları*. Ankara: Pegem Akademi.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 3 • Haziran 2021 • 39-57
Issue: 3 • June 2021 • 39-57

Sezai Karakoç'un Kişiliği ve Dini Hayatı Üzerine Psiko-Biyografik Analizler

Psycho-Biographical Analysis on Sezai Karakoç's
Personality and Religious Life

Lutfiye Dere

Yüksek Lisans Öğrencisi
Uşak Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
E-posta: lutfiyedere2@gmail.com
Orcid: 0000-0002-7738-7368
Uşak / Türkiye

MA Student
Uşak University
Institute of Graduate Education
E-mail: lutfiyedere2@gmail.com
Orcid: 0000-0002-7738-7368
Uşak / Turkey

Habil Şentürk

Prof. Dr.
Uşak Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
E-posta: habil.senturk@usak.edu.tr
Orcid: 0000-0002-2375-7271
Uşak / Türkiye

Professor
Uşak University
Faculty of Islamic Studies
E-mail: habil.senturk@usak.edu.tr
Orcid: 0000-0002-2375-7271
Uşak / Türkiye

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 13 Kasım 2020 • 13 November 2020
Kabul Tarihi • Accepted 18 Aralık 2020 • 18 December 2020

* Bu makale, birinci yazarın *Sezai Karakoç'un şahsiyeti ve dini hayatı* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Ö z e t

Psikoloji, bireyi tanımaya ve onun davranışlarını anlamlandır-
maya yarayan bir bilim dalıdır. Din ise insanlık tarihi kadar eski-
dir ve insanın manevi dünyasını doyuran değerlerden biridir. Bi-
reylerin yaşadıkları dini hayatın oluşum ve gelişim şartları, süreç-
leri, etkileri ve sonuçları bakımından ele alınacağı zaman psiko-
loji ve dinin birlikte çalışma ve problemlere çözüm önerisi arama
ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaç neticesinde insanın din ile bağlan-
tılı her türlü inanç, tutum ve davranışını ele alan din psikolojisi
bilim dalı ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nin şair ve dü-
şünürlerinden olan Sezai Karakoç, İslami konular etrafında dü-
şünmüş, kafa yormuş ve eserler vermiş olan bir şahsiyettir. Sa-
natçı, şiir ve düşünce yazıları kaleme almanın yanı sıra 'Diriliş'
adında bir dergi çıkartmış ve 'Diriliş' ile 'Yüce Diriliş' isimlerinde
kurduğu partilerle siyasi arenada boy göstermiştir. Tüm bu ey-
lemlerin merkezinde İslam'ı rehber edinen Karakoç'un düşünce
sisteminin temelini Tanrı, din, insan, kültür, medeniyet, millet
vb. kaynağını metafizik âlemden alan konular ve kavramlar oluş-
turmaktadır. Bu makalede Karakoç'un yaşamında ve dünya gö-
rüşünde dinin etkisi ele alınmıştır. İslam dinine bağlı bir hayat
yaşamaya gayret eden yazarın, dini iç dünyasına nasıl yansıttığı
ve dini nasıl yaşadığı ele alınarak din psikolojisi açısından yorum-
lanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma kapsamında yazarın hayatı, dü-
şünce yapısı, edebi kişiliği ve sanatı, din, insan ve toplum anlayışı
gibi konular incelenip değerlendirmeye çalışılmıştır. Bunların yan-
nında Sezai Karakoç denilince akla ilk gelen kavramlardan bazı-
ları 'Diriliş' ve 'Hakikat Medeniyeti' kavramlarıdır. Çalışmada
onun bu kavramlara bakışı psiko-sosyal bir yaklaşımla ortaya
konmaya gayret edilmiştir. Karakoç'a göre din, onun insan ve
toplum anlayışını şekillendirmede etkili rol oynamıştır. Nitekim
o, insan ve toplum problemlerine getirdiği çözüm önerilerine de
bu anlayışı yansıtmış, meselelere bu açıdan bakmıştır. Aynı za-
manda Karakoç, düşünce yazılarında insanlığın bir buhran dö-
nemi içerisinde bulunduğunu vurgulamış ve İslam'ı bu bunalım
çağını sona erdirecek çözüm unsuru olarak kabul etmiştir. Bu
sebeple o, bilimde ve teknikte geri kalmışlığın sebebini de gerçek
Müslümanlıktan ayrılmak olarak yorumlamıştır. Sonuç olarak ça-
lışmada din kavramının Sezai Karakoç'un günlük hayatından si-
yasi düşüncesine, sanat anlayışından aşk felsefesine kadar her
alanda hayat ve olaylara bakışını, tutum ve davranışlarını etkile-
yen ve şekillendiren bir unsur olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Sezai Karakoç • Din • İnsan
Toplumu • Medeniyet

A b s t r a c t

Psychology is a branch of science that serves to recognize a person and make sense of their behavior. Religion, on the other hand, is as old as human history and is one of the values that saturate the spiritual world of human. Psychology and religion need to work together and seek solutions to problems when it comes to the conditions, processes, effects and consequences of the formation and development of the religious life that individuals experience. As a result of this need, the science of religious psychology has emerged, which deals with all kinds of beliefs, attitudes and behaviors related to religion. Sezai Karakoç, one of the poets and thinkers of the Republican period, is someone who has thought, pondered upon and written down works on Islamic issues. In this article, the influence of religion on Karakoç's life and worldview is discussed. An author who strives to live an Islamic religious life has been tried to be interpreted from the point of view of the psychology of religion, considering how he reflects religion into his inner world and how he lives in accordance with religion. As part of this study, topics such as the author's life, the structure of his thought, his literary personality and art, religion, his understanding of people and society were studied and evaluated. In addition, the concepts of "Resurrection" and "truth civilization" are the first concepts that come to mind when one utters the name Sezai Karakoç. His view of these concepts has also been tried to be put forward by a psycho-social approach. According to Karakoç, the factor of religion is important in terms of human and social life. For this reason, Islam has shaped his understanding of human and society. As a matter of fact, he reflected this understanding in the solutions that he brought to the problems of human and society, and looked at the issues from this point of view. At the same time, Karakoç emphasized in his think pieces that youth and society were in a period of depression and considered religion as an element that would end this era of depression. For this reason, he interpreted the reason for the backwardness in science and technique as departure from True Islam. In conclusion, the study concluded that the concept of religion is an element that affects and shapes Sezai Karakoç's view of life and events, attitudes and behaviors in all areas, from his daily life to his political thoughts, from his understanding of art to his philosophy of love.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Sezai Karakoç • Religion • Human Society • Civilization

Giriş

Dinin insan ve toplum üzerindeki etkisi ve bu etkileşimin incelenmesi ihtiyacı, din psikolojisi ve din sosyolojisi adı verilen iki bilim dalını ortaya çıkartmıştır. Din, insan ve toplum unsurlarının etkileşimi olumlu veya olumsuz olabilir. Bunu ancak yapılan araştırmaların sonuçları belirler. Bu bağlamda din, insan ve toplum kavramlarının nasıl anlaşıldığı, analiz edildiği ve yorumlandığı önemlidir. Çalışmada, bir sanatçı ve düşünce adamı olan Sezai Karakoç'un bu kavramlara bakışı ve bu konudaki değerlendirmeleri ele alınmaktadır. Aynı zamanda Sezai Karakoç'un hayatındaki dini unsurların, birey ve toplumla ilişkisi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte Sezai Karakoç'un eserlerine bakılarak ondaki dini kavramların, toplumu ve toplumun yapı taşı olan insanı nasıl etkilediği üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Karakoç, ideali olan ve bu ideali hayatına yansıtmaya gayret eden bir dava adamıdır. Onun, zihninde oluşturduğu örnek bir insan ve toplum modeli vardır. Bu modelin oluşmasına etki eden unsurların başında ise İslam dininin geldiğini söylemek mümkündür. Karakoç'un ideallerinden biri de bu modelin yeşerdiği uygarlığın, yani hakikat olarak kabul ettiği İslam medeniyetinin, yaşadığımız çağa yansıtılması ve yeni bir çağ okumasının yapılmasıdır. Bunun yanında Karakoç, düşünce yazıları, şiir kitapları, hikâyeleri, piyesleri, denemeleri ve çeviri eserleriyle edebiyat dünyasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca eserlerini verirken eserleriyle davasının savunuculuğunu yapmaya devam etmiş, 'Diriliş Nesli' oluşturma çabasını hiç bırakmamıştır.

Sezai Karakoç'un, yazılarında belirli kavramları ve konuları özellikle ele aldığı ve vurguladığı görülmektedir. Bu vurguların ortak yönü ise 'topyekûn bir diriliş' mesajı içermesidir. Karakoç için diriliş hareketi bir ülkü haline gelmiş, hayatının her alanında ve anında bunun takipçisi olmuştur. Diriliş hareketi, İslam medeniyetinin hakikatine layık bireyler yetiştirerek İslam'ın altın çağına yeniden kavuşmasını amaç edinmiştir. Nitekim Karakoç'un eserlerinin asıl amacının insan, İslam, ruh, coğrafya ve medeniyet kavramlarını yeniden yorumlatmak ve bu kavramların toplumda yeniden canlanmasını sağlamak olduğu söylenebilir.

Sezai Karakoç, kaleme aldığı şiirleri ve düşünce yazılarıyla olduğu kadar kurduğu fikir ve sanat akımı olan 'Diriliş' kavramıyla da anılan bir düşünce adamıdır. Sanatçı; bireyselden evrensele, toplumsal meselelerden siyasi dengelere, geleneksel kültürden dini hayata kadar pek çok konuyu eserlerine taşımıştır. Ayrıca sanat anlayışını da zihin dünyasının yansımalarıyla düzenlemiş ve çeşitli konulardaki görüşlerini eserlerinde işlerken samimi davranmıştır. Bu sebeple hayatını eserlerine yansıttığını

söylemek mümkündür. Bu bağlamda Karakoç, düşünce dünyamıza yeni bir perspektifle teorik ve pratik yönü bulunan bir yaklaşım sunmaktadır. Onun millet kavramına önem veren, insanın varoluş boyutuna vurgu yapan, meselelere geniş bir coğrafyayı kapsayan İslam medeniyeti merkezli bakabilen bu yaklaşımı, üzerinde durulması gereken bir husustur.

Bu çalışmada genel olarak dokümantasyon metodu kullanılmıştır. Dokümantasyon metodu, her türlü doküman veya yazılı belge ve bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesi esasına dayanır. Bu araştırma yöntemi, her akademik alanda kullanıldığı gibi özellikle tarih, literatür, dil bilgisi araştırmalarında ve genellikle insan bilimleri alanında önemli bir bilgi toplama yöntemidir (Karataş, 1984: 68).

Türk din psikolojisi literatürüne bakıldığında, Türk düşünce tarihinde önemli yeri olan Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek, Yahya Kemal Beyatlı, Cemil Meriç, Aliya İzzetbegoviç ve Sâmiha Ayverdi gibi kişilikler üzerine bu türden çalışmaların yapıldığı görülmüştür (bkz. Nurettin Topçu'da Dini Yaşayışın Psikolojisi-Mehmet Büyükbaş, Necip Fazıl Kısakürek'te Dini Hayat-Nesibe Esen Ateş, Yahya Kemal ve Din-Habil Şentürk, Din ve Toplum Görüşleriyle Cemil Meriç-Kemaleddin Taş, Aliya İzzetbegoviç ve Nurettin Topçu'da İnsan, Toplum ve Din-İsmail Kara). Bu çalışma da kendi metodolojik sınırlılıklarıyla birlikte Türk din psikolojisi literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

a. Hayatı

2 Ocak 1933 tarihinde, Diyarbakır'a bağlı bir ilçe olan Ergani'de dünyaya gelen Sezai Karakoç'un nüfus belgelerindeki adı Muhammed Sezaî'dir. Yazar, çocukluk dönemini babasının işi nedeniyle Ergani ve çevresinde geçirmiştir. Ergani ilçesinde üç ay boyunca ilkokul öncesi ihtiyat sınıfına giden Karakoç, 6 yaşında ilkokula başlamış, Maraş ortaokulunu parasız yatılı olarak bitirdikten sonra Gaziantep Lisesi'ni de başarıyla tamamlamıştır (Karataş, 1999: 19). Karakoç, felsefe okumak isterken babası, ilâhiyat okuması taraftarı olmuştur. Kendi imkânlarıyla okuyamayacağını bilen Karakoç, parasız yatılı bölümü bulunan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne kayıt yaptırmış ve 1955 yılında buradan mezun olmuştur (Analay, 2009: 7). Karakoç'un hayatının bazı dönemleri edebi şahsiyetinin oluşmasında önem arz etmektedir. O, çocukluk yıllarını, bu yılların en önemli iletişim aracı olan radyodan İkinci Dünya Savaşı haberlerini dinleyerek geçirmiştir. Bu yıllar iç karartıcı hadiselerin yaşandığı ve savaşın etkisiyle insanların kıtlık, yoksulluk ve açlıkla içli dışlı olduğu yıllardır. Karakoç'un çocukluk dönemini böyle bir dönemde ve ortamda yaşamış olması onun düşünce dünyasına etki et-

miştir. Kahramanmaraş'taki ortaokul yıllarında sonradan çalışacağı Büyük Doğu dergisiyle tanışan Karakoç, böylelikle Mesnevi gibi klasik eserleri okumaya başlamış ve öğretmenlerinin takdirini kazanmıştır. Bu bilgilerin yanında şair, hatıralarında Kahramanmaraş'ın ruh dünyasında da canlı bir etkisi olduğunu belirtir. Yine Sezai Karakoç'un hayatında önemli etkiye sahip olan bir diğer unsur da Diriliş dergisi olmuştur. Derginin ilk sayısını Nisan 1960'ta yayımlayan Sezai Karakoç, bu dergiyi değişik sürelerle ve sayılarla yedi farklı zaman diliminde yayımlamaya devam etmiştir. 1950-1963 yılları arasında Büyük Doğu dergisinde yayımlanan Karakoç'un yazıları, 1963 yılından sonra Yeni İstanbul, Babıâli'de Sabah ve Millî Gazete'de yayımlanmaya başlamıştır. Bu yıllarda (1960) Diriliş dergisini çıkarmaya başlayan Karakoç gerek dergide gerek yayınladığı diğer matbu eserlerde, İslam medeniyetinin yeniden dirilişini konu edinmiştir. 1974 yılından sonra Diriliş dergisi dışında hiçbir yerde yazı kaleme almayan Karakoç için Diriliş bir edebiyat ve sanat dergisinden ziyade, İslam düşünce ve siyasetinin yeni bir yüzle şekillendiği yayın niteliği taşımıştır. Nitekim Diriliş'in yedinci ve son döneminin sayısı 5 Şubat 1992'de çıkmış ve bu tarihte yayın hayatını tamamlamıştır. Diriliş dergisinde Doğu ve Batı klasiklerinin yanı sıra çağdaş şairlerin ve yazarların eserlerine yer verilmiştir. Bu dönemden sonra artık Karakoç edebiyatta ve fikir hayatında 'diriliş' akımıyla adeta bütünleşmiştir (Analay, 2009: 8).

Sezai Karakoç'un diriliş düşüncesini anlamak, onun duygu, fikir ve sanatında vurguladığı ideal insan profilini anlamak olacaktır. Bu yüzden Karakoç'un, eserlerinin neredeyse tamamına yayılan bir mesajı vardır. O, bir insan tipini arar ki kurtuluş bu insan tipolojisiyle mümkün olacaktır. Bu düşünce adamı Batılılaşmayı yok sayan, düşünceyi değerli kılan, düşüncenin güncelliğini korumasını sağlayan ve geçmişle arasındaki bağı sağlamlaştırıp geleceğe dönük bir kılavuz olarak realist bakışı öne çıkaran bir gençlik hayal etmiştir (Akdemir, 2010: 87).

Diriliş, Karakoç'un edebi yönüne bakılarak yalnızca bir edebiyat akımı olarak düşünülmemelidir. Onu, bir edebiyat akımından ziyade bir yenilik akımı olarak telakki etmek mümkündür. Bu bakımdan Diriliş, yeni bir sanat ve edebiyat akımının da kaynağı olarak düşünülebilir. Bunun yanında Diriliş düşüncesi, sanat ve edebiyatı düşünce yaymada bir araç olarak yorumlamaz. Çünkü sanat ve edebiyat, aslen diriliş ruhunun beslendiği kaynaklardandır.

Sezai Karakoç, edebiyata olan ilgisinin yanında, siyasetle de yakından ilgilenmiş ve bunun sonucu olarak 26 Mart 1990 tarihinde Diriliş

Partisi'ni kurmuştur. Fakat Diriliş Partisi'ni herhangi bir partinin kriterleriyle incelemek, sadece faaliyetlerini göz önünde bulundurarak yorumlayıp anlamaya çalışmak yetersiz olur. Çünkü Diriliş Partisi, diriliş düşüncesinden ayrı tutulamaz (Can, 2003: 27). Karakoç, diriliş hareketiyle siyasetten başlamak suretiyle hemen her alanda yeniliğe ve düzene ihtiyaç duyulduğunu gündeme getirmiş, siyasetin çarpıklıklarından kurtulup arınması gerektiğini vurgulamıştır. Sanatçı buna binaen mitinglerde yapmış olduğu konuşmalarda ve verdiği demeçlerinde, ele aldığı konulara modern bir bakış açısı ortaya koymuştur. Sanatçı ayrıca meydan konuşmalarını siyasi bir arenadan çok, bir konferans şeklinde gerçekleştirmiştir. Bu konuşmalarda, belli bir konu tespit edilip bu konu enine boyuna incelenmiştir. Fakat Diriliş Partisi, 1997 yılında Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan "Türkiye'deki toplam il sayısının yarısında şubelerini açmak ve iki genel seçime üst üste katılmak" gereğini yerine getirmediğinden dolayı kapatılmıştır (Can, 2003: 28).

b. Düşünce Yapısı

Sezai Karakoç'un düşünce dünyasını anlayabilmek için ayrıntılı bir şekilde incelediği insan ve toplum gerçekliğine geniş bir açıdan bakmak gerekir. Çünkü onun düşüncesinde öne çıkan konu insan ve toplum gerçekliğinin tüm zamanlara tanık olmasıdır. Alver çalışmasında konuyla alakalı olarak şöyle demiştir: "Karakoç, bu kavramları bir sanatçı, aydın, düşünür ve sosyolog titizliğiyle analiz etmektedir. Karakoç'un düşünce yazılarında insanın yeryüzündeki uzun serüveninden oluşan hayatın, şimdi devam etmekte olan hayat ile buluşturulması öne çıkmaktadır" (Alver, 2003: 81).

Karakoç, insanoğluna ait en üstün vasıflardan biri olarak kabul ettiği düşünme eylemine eserlerinde sıkça vurgu yapar. O, düşünmeyi korkunun, muştunun, tehlikenin ve kurtuluşun çevrelediği bir insan faaliyeti olarak tanımlar. "Düşünceyle dizginlenmeyen duyarlılık, fazla aşınacaktır. Aşınmış duyarlılık ise ruhun parçalanıp toz haline gelmesine, kişiliğin bin parçaya bölünmesine yol açacaktır" (Karakoç, 98: 34).

Karakoç, yazdığı 'Masal' şiirinde sanatını kullanarak düşüncesini ortaya koymuştur. Şiire bir babanın yedi oğlu konu olmaktadır. Bu yedi oğlun özelliklerine ve içinde buldukları duruma son yüzyılda şahit olunmaktadır. Şiirde İslam ülkelerinin çocuklarının Batı dünyası ile karşılaştıklarında onlara benzedikleri, kendi özlerinden uzaklaştıkları vurgulanmaktadır. Baba ise altı oğlun kaybindan sonra bu acıyla yaşayamaz ve ölür. Karakoç, buna tanık olan ve batıya karşı direnen yedinci oğlun ağzından şiirini tamamlar:

*Altı oğlunu yuttuğunuz
Bir babanın yedinci oğluyum ben
Gömülmek istiyorum buraya hiç değişmeden
Babam öldü acularından kardeşlerimin
Ruhunu üzmemek istemem babamın
Gömün beni değiştirmeden
Doğulu olarak ölmek istiyorum ben* (Karakoç, 2013: 412).

Batı'yı düşünceyi kısıtlayan, Doğu'yu ise onu basitleştiren iki uç olarak değerlendiren Sezai Karakoç, düşünceye gerçek değeri verenin İslam olduğunu, Kuran'ın da insanı sürekli düşünmeye sevk ettiğini belirterek şöyle demektedir: “Tışğa koşan bir kelebeğin o telaşlı halinden, geceyi, bir dalgayı yakarcasına aşan yarasadaki o radarlı yürüyüşten, baharda gülün birden bire açılışından, sonbaharda bütün bir tabiatın ölüşünden, evrensel bir kefen gibi varlığı bürüyen kıştan, peygamberleri dinlemediği için zamanın kılıcıyla toza ve küle çevrilen medeniyetlerden, ölümden ve ölüm ötesinden, mezardan, doğumdan ve çocuktan, yeraltından, ayın üstündeki altın tozlara kadar düşünmek, insana, yaratıcı tarafından bağışlanan en soylu bir özellik değil midir?” (Karakoç, 1975: 30).

Karakoç'un en önemli hedefleri arasında kendi uygarlığını, bir diğer ifade ile inandığı, hakikat olarak içselleştirdiği ve özüne tutunarak yaşamına koymak istediği İslam medeniyetini bulma çabasıdır. Karakoç İslam'ı çağa uydurmayı değil de çağın O'na uymasını gerçekleştirmeye çalışmıştır (Karakoç, 2015: 29). Karakoç, idealindeki yeni insan ve toplumun amansız bir kültür savaşçısı olması gerektiğini söyler. Ancak bu amansız savaşta estetik ve kültür problemleriyle ilgilenirken inançtan hız almayı unutmamak gerektiğine dikkat çekmektedir (Karakoç, 2015: 30).

Karakoç'un tek ideali ve düşüncesi farklılıklara rağmen İslam coğrafyasının her yanına serpilmiş Müslümanları bütünleştirmek ve onların geçmiş dönemlerde olduğu gibi güçlü olmasını sağlamaktır. Bununla birlikte o, İslam coğrafyasındaki tüm acılara, sevinçlere, ideallere ve ümitlere hassasiyet gösteren bir aydın olmuştur. Bu yüzden yazarın eserlerinde bu idealin ve umudun belirtilerini görmekteyiz.

c. Edebi Kişiliği ve Sanat Anlayışı

Sezai Karakoç'un düşünce sistemi, edebiyat anlayışını da şekillendirmiştir. O, edebiyatın ve içeriğinin hakikatten nasibini almış olması gerektiğini düşünür. Çünkü ona göre insanlığın tarihine uzun süre değişmez çizgiler katan belgeler, üstünlüklerini sadece edebi yönlerine borçlu

değildir. Karakoç için bir eserin önem taşıması, edebiyatın etkisiyle beraber hakikati içermesi, insanın ruhuyla bağlantılı olması, tarihi ve toplumsal karakterleri, farklılıkları ve bunun gibi özelliklere sahip olmasına bağlıdır (Karakoç, 1980: 444).

Edebiyat, toplumları kendi oluşumlarının bilincine erdiren gelenek ve kültürün kodlarını taşıyan zincirdir. Karakoç'a göre millet olmak, kendine has bir edebiyata sahip olmayı da beraberinde getirir. Yazar, edebiyattan uzun süre uzak kalan toplumların silinip unutulmaya mahkûm olacağı görüşünü savunur. Örneğin Yahudilerin edebi metinlerle büyüdükleri ve Tevrat kalıntıları sayesinde binlerce yıl benliklerini korudukları gerçeği görmezden gelinemez. Edebiyatı, kültür ve medeniyete bitişik bir unsur gibi değerlendiren Karakoç, her medeniyet hareketiyle beraber ona paralel gelişen bir edebiyatın olduğunu söyler (Karakoç, 1986a: 10).

Gelen her yeni ilkenin, beraberinde terimlerini de getirmek zorunda olduğunu belirten Karakoç, bu yeniliğin bir kültür değişmesi olduğunu dile getirir. Ona göre yeni bir kültür yerleşmesinde veya bir kültürün farklılaşmasında yeni, etkili bir dil ve anlatma şekli zorunludur. Çünkü bütün hareketler bir edebiyat faaliyeti veya bir yazar ve eser akıntısıyla başlamıştır. Kültürün çoğu kez edebiyatla bir tutulmasının sebebi, kültür unsurları arasında edebiyatın birinci sırada olması gerçeği vardır (Karakoç, 1975: 32). Edebiyatın bu yönü nedeniyle doğru yerde bulunması onun için toplumun en önemli ihtiyaçlarından biri olarak kabul görmüştür (Karakoç, 1986: 11).

Karakoç'a göre edebi eserlerimiz, insanımıza en geniş anlamıyla eğilmelidir. İnsanın yaşantısı, dramı, trajik çizgileri, doğumu, ölümü, acısı, kızgınlığı, öfkesi, felsefesi, hikmeti, metafiziği, bayramları, dini hayatı, ahlâkı, ekonomik ilişkileri, melankolisi, geçmişe ve geleceğe bakışı, dostlukları, düşmanlıkları, mitolojisi vs. her türlü duyarlılıklarını edebiyat ele almalıdır. Bütün bunlar sanat ve edebiyat alanı için tükenmez bir malzeme ve konu kaynağıdır. Neticede yeni edebiyatımız, peşin hüküm ve taklitlerden kurtulup Türk insanına tüm yönleriyle, en geniş anlamıyla eğilmedikçe gerçek anlamıyla edebiyat olamaz. Karakoç'a göre, hayatımızın tüm yönleri, her türlü duyarlılığımız, özümüz ve iç yaşayışımız bu edebiyatta canlanıp kalıcı hale gelecektir (Karakoç, 1980: 232-233).

Edebiyat yönünden parlak bir dönemde olmadığımızı belirten Karakoç, yaşadığı dönemde el üstünde tutulan, okul kitaplarını dolduran, bütün yönleriyle gündemde kalan birçok yazar ve şairin günümüzde unutulmanın eşliğinde olduğunu, insanın edebiyat sahasına baktığında günümüzdeki edebiyatın bu topraklara ait olduğuna inanmakta güçlük

çekeceğini belirtir (Karataş, 1999: 420). Karakoç sanatın tanım ve tahlillerinde, sanatın daha ötesine, metafizik tarafına dikkat çekmeye çalışır. O, İslam edebiyat ve sanatının en üstün şekilde gerçekleşmesi için metafiziğin önemine değinir. Bunun yanında Karakoç için diğer önemli husus ise soyuta olan yönelimdir. Tüm bunlar değerlendirilirken çağın şartlarına uygun olmasını da önemsemektedir (Karataş, 1999: 423).

Tanrı'nın sanatının karşısında insanın sanatının fazla bir şey ifade etmeyeceğini savunan Karakoç, insanın sanatının ancak Tanrı'nın eşsiz sanatından bir örnek alabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre Tanrı'nın sanatını idrak edemeyen insan veya sanatçının kalıcı bir sanat eseri bırakması mümkün değildir. Ek olarak Karakoç, içinde bulunduğu büyük sanattan habersiz bir sanatçının, gözleri görmeyen mimar ve kulakları duymayan musikişinas imajından daha kötü bir imajı olduğunu söyler. Çünkü gözleri görmeyen mimarın gönül gözü görebilir, kulakları duymayan musikişinasın kalp kulağı duyabilir ancak Tanrı'nın sanatını hissetmeyen gönülden bir sanat ışığı beklenemez (Baş, 2015: 307).

d. Aşk Felsefesi

Sezai Karakoç, Cumhuriyet Dönemi edebiyat akımları içerisinde 'İkinci Yeniciler' diye bilinen şiir grubuyla birlikte anılmıştır. Fakat şair, tekniği ve tarzıyla bu gruptan daha farklı bir duruş sergilemiştir. Karakoç her ne kadar semboller ve imgeler kullanması sebebiyle İkinci Yeniciler içinde anılsa da o, sanatında görülen temalar ve inandığı değerler bakımından şiirde daha ileri ve daha yeni bir ses olarak tasvir edilmiştir (Kabaklı, 1969: 600). Şairin kendisi de bu konu hakkında "Benim şiirim aşk, hürriyet, yaşayış ve ölüm gibi var olmanın dinamitlendiği noktalardaki trajik espriyi, irrasyonele ve absürde bulanmış 'mutlak'ı zapt etmektedir. Ses, biçim, motifler ve imajlarda başlangıçta çok yakın olduğumuz şair arkadaşlardan gittikçe, o biçimi dolduran ve o sesi fırlatan varoluşu idrak farkı yüzünden, ayrılıyorum. Kişilik farkından ya da baştan beri olan bu farklılık, gittikçe daha da çok beliriyor" demektedir (Karakoç, 2013: 36).

Şiirlerinde, geleneğe yakın bir üslup kullandığı bilinen Karakoç için Şahin şöyle der: "O, Yunus Emre'nin dilini, Fuzuli'nin Leyla ile Mecnun imgesini, Şeyh Galip'in aşk anlayışını, Mevlana'nın Mesnevi'deki hikmetli sözlerini, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'indeki mistik sesi çağımızın ruhuyla tekrardan diriltmiştir. Onları ve eserlerini çağımızın sesi ve eserleri haline dönüştürmüştür" (Şahin, 2017: 37). Geleneği şiirde aşk, beşerî aşkla başlayıp ilahi aşka dönüşen bir serüven olarak ele alınmıştır. Âşık ve maşuk ilişkisi üzerine İbn Arabî'nin şöyle bir sözü vardır:

*Sevgi bir nispettir hem Tanrıyı ilgilendiren hem insanı;
İlmimiz bilmese de bu ilişkinin sırrını.
Sevgi bir zevktir bilinmez hakikati* (Kanık 2003: 9).

Bunun yanında Sezai Karakoç da aşk kavramını insanın sınırlarını aşmasında yardımcı olan kutsal bir değer olarak ele almıştır (Şahin, 2017: 32).

Karakoç, şiirlerindeki temalarla ve kullandığı imgelerle de geleceğe bağlı kalmayı seçmiştir. Din, hayat, ölüm ve aşka bu açıdan bakmıştır. Dini ve hayatı kapsayan düşüncelerini ‘diriliş’ ile sentezleyerek eserlerine yansıtan şairin, iç dünyasını anlamak için aşka bakışı üzerinde de durmak gerekir. O zamanda aşk denilince, şairin eserleri arasında büyük üne kavuşmuş olan ‘Mona Roza’ şiiri akla gelmektedir. Bu şiir, Sezai Karakoç’un gençlik yıllarında yaşadığı platonik bir aşkı konu edinmektedir. Fakat şiirin, yazarın düşünce dünyası, hayatı ve idealleri göz önünde bulundurularak okunduğunda yüzeysel bir beşerî aşk hikâyesinden daha fazlasını içerdiği söylenebilir. Şairin Mona Roza şiirleri dört kısımdan oluşmaktadır: Aşk ve Çileler, Ölüm ve Çerçevesel, Pişmanlık ve Çileler, Mona Roza. Bu dört kısım aynı Mecnun’un Leyla’ya kavuşmasındaki merhaleler gibi gerçek sevgiye ulaşmakta çıkılan birer basamak olarak yorumlanabilir (Kavaklı, 2010: 7). “Aşk ve Çileler” kısmında sevgi, şaire çile çekirmektedir. Bu sevginin şaire yaşattığı çile ve ıstıraplar için, tasavvufta oluğu gibi şairi sevginin başka boyutlarını yaşamaya yönelttiği yorumu yapılabilir. “Ölüm ve Çerçevesel” kısmında acının devam ettiği, “Pişmanlık ve Çileler” diye adlandırdığı üçüncü bölüm incelendiğinde ise aşkın başka bir hale dönüştüğü şu dizelerde de görülebilir:

*Ben bir şarkı, bir türküyüm
Ben Meryem’in yanağındaki bir tüyüm
Beni bir azığın nefesi uçurur.
Kalbimde Allah’ın elleri durur
Cici ayaklarım ilikli bağlı
Ben onun sılası kendimin gurbetindeyim
(Karakoç, Mona Rosa, Pişmanlık ve Çileler).*

Nitekim şiirlerinde beşerî aşktan ilahi aşka yolculuğun izleri bulunan yazarın kendisi de aşkı beşeriyetten daha öte bir kavram olarak gördüğünü şu dizeleriyle ifade etmiştir:

*Bütün şiirlerimde söylediğim sensin
Suna dedimse sen, Leylâ dedimse sensin
Sevgili
En sevgili*

Ey sevgili

Uzatma dünya sürgünümü benim (Karakoç, 2006: 432).

e. Diriliş Düşüncesi

Karakoç, diriliş düşüncesi ile kendine özgü bir ekol oluşturmuş ve bu ekolün yegâne temsilciliğini yapmıştır. Bu ekolde temel dinamik İslam düşüncesidir. Bu hali ile diriliş düşüncesi, İslam'a yeni bir bakış açısı getirmiş, daha doğrusu çağı İslam'a uyarlamaya çalışmıştır. Karakoç'a göre din "varlığın temel kaynağı, varoluş sebebi, dünya görüşü ve metafizik bir düzen" olarak algılanmış ve toplumun da bu haliyle algılanması için gayret göstermiştir. Benimsediği bu düşünce akımına 'Diriliş' adını veren Karakoç, hayata ve olaylara bu açıdan bakmıştır (Karataş, 1998: 15). Dirilişle düşüncenin bir tamlama olarak kullanılması, varlığın özüne yaklaşmayı gösteren bir işarettir. Diriliş demek, düşünceye önem vermek, düşünceyi merkeze almak ve gündemde tutmak demektir. Çünkü Kur'an, insanlığı daima düşünmeye çağırmıştır. Diriliş düşüncesi, çağımızda işte bu çağrıya bir cevaptır. Düşünceyi hayatın içinden çekip aldığımızda, hayatın bir anlamı kalmaz çünkü insan düşünceyle hayat bulan bir varlıktır (Karataş, 1998: 15).

Karakoç'a göre diriliş, yeniden düşünmek ve yeniden inanmaktır. Kalbin çılgınlıklarına kulak vermek ve hayata yeniden başlamaktır. O, İslam dünyasının inanç dünyasını yeniden kurmak, düşünce ve estetik dünyasını canlandırmak zorunda olduğunu belirtilir (Karataş 1998: 67). Karakoç, çağımızdaki Müslümanın ölüm uykusundan uyanması ve tüm karamsarlıklara direnerek Allah'ın müjdesiyle yeniden dirilmesi, ruhunu diriliş müjdesi ile diriltip yenilemesi gerektiğini belirtir (Karakoç, 2015: 67-68). "Diriliş, geçmişe, tarihe öç alma düşüncesiyle bakmaz. Kötüye en etkin cevap, ona iyilik yapmaktır. Onu iyiliğe çağırarak, iyi olmasına yardımcı olmaktır. Diriliş, kör ve kinci materyalizmin karşısında rahmet ve merhametin aydınlığıyla uyanmış bir anti materyalizm akımı ve ölü ruhun ayağa kalkış davranışı olacaktır. Diriliş, sahte hümanizme karşı, Tanrı sevgisini zaruret haline getirmiş bir insanlık öğretisi olacaktır" (Karakoç, 1986a: 88).

Karakoç, diriliş düşüncesini gerçekleştirmek için diriliş nesli oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Ona göre tarif edilen diriliş nesli, tarih, kültür ve politik birliği oluşturmalıdır. O, bu birliği "En teorik temelden en pratiğe, en soyuttan en somuta, en metafizik plandan en reel plana kadar bütün hayat vakası çağın dokusuna işlenmek istenen bir eskiz (tasarı)" olarak görmüştür (Karakoç, 2015: 23-24). Bunun için diriliş nesli uykudan uyanarak dünyaya ve eşyaya yeni anlamlar getirmelidir.

Karakoç, fikir üretmenin ve düşünmenin gerekli olduğunu ve bu düşüncelerin mutlaka eyleme dönüşmesi gerektiğini belirtir (Karakoç, 2007: 10). İlk olarak teoride kendini hissettiren düşüncelerin eylemle bütünleşmediği takdirde eksik kalacağını söyler. Bu bağlamda Karakoç'un düşünce sistemini, pratik hayata 'diriliş' kavramıyla sunduğunu söylemek mümkündür. Karakoç, dışarıdan gelen ve özünde kendi medeniyetimize uymayan her türlü yabancı sistemi reddedip onlara ait kavramlar olan Tanzimat, islahat, reform ve inkılâp gibi sözlerle Diriliş hareketinin isimlendirilmesine karşı çıkmaktadır. Bunun sonucunda bu hareketi 'İslam'ın Diriliş'i kavramıyla ifade etmektedir (Karakoç, 1998: 35).

Karakoç'un bu düşüncesine diriliş ismini vermesi, bilinçli bir seçim olarak telakki edilebilir. Çünkü ona göre diriliş düşüncesi, insanlık tarihindeki değişim ve dönüşüm dönemlerinde, kırılma noktalarında gerçekleşmiş ve gelecek dünyada tekrar gerçekleşmesi tabii bir olaydır (Baş, 2015: 46). Karakoç için 'Diriliş', Kuran'a dönüşle başlayacak değişim ve oluşumların genel adıdır. Nitekim diriliş kavramının özünü Kur'an oluşturmaktadır: "Kuran'a ölü bakışı terk ederek candan ve yürekten bakmak anlamına gelmektedir. İslam Medeniyeti, Kur'an Medeniyetidir. Özü, tohumu, anayasası O'dur. İslam toplumu, İslam insanı, İslam kenti, O'nun gerçekleşmesi, dışı vurmasıdır" (Karakoç, 1997: 76-77).

Diriliş düşüncesi, insan için dolayısıyla toplum için somut ve gerçekçi bir tasarımdır. İnsan davranışı, anlamını ve varoluşunu diriliş düşüncesinden almalıdır. İrade ve ruhsal kımıldanışını ise fizik ötesinden almalıdır. Bu düşünce insanın düşünce ve davranış ahlakında kendini gösterecek olan ruha işlenmiş bir İslam bildirisi olmalıdır (Baş, 2015: 77). Diriliş, bu bildirinin çağa uyarlanmış ifadesidir. İnsanlığın hakikatle, sanatla ve ahlakla yeniden buluşması, Tanrı ile yeniden barışması, Tanrı yolunda olması, sınıfın ve eşyanın mahkûmu olmayan insanlar için tekrar ayağa kalkmasıdır (Karakoç, 1982: 141-142). Diriliş, metafizik açıdan ölümden sonra tekrar dirilmeyi anlatır. Karakoç bunun bireyi ilgilendiren boyutlarının yanında, toplumu ilgilendiren kısmına da dikkat çeker. Bireyden topluma, toplumdaki tarihe, tarihten medeniyete uzanan bir düşünce akışı içerisinde Karakoç için diriliş kavramı hayatın bütün unsurlarını birleştirmektedir (Baş, 2015: 111-112).

Diriliş, kölelikle kendini kaybetmiş insanın yeniden kendine gelişinde, vazgeçilmez özgürlük yöntem ve öğretisidir. İnsanlık, katı sistemin yani bunalım döneminin sonu ve diriliş döneminin ise başlangıcında durmaktadır. Geçmişin birikimiyle bugünü değerlendirebilme ve elde ettikleriyle geleceğe katılma gücünü göstermelidir. Böylelikle diriliş bilinci

ayakta duracaktır (Karakoç, 1980b: 114). Dirilişçiler, önce kendilerini yetiştirmeli, hakikatin peşinden gitmeli, gerçek inanca, duygu ve düşünceye sahip olmaya çalışmalıdır (Karakoç, 2015: 33). Karakoç'a göre dirilişin gönüllerdeki iç dinamizmi metafizikle iç içedir. Diriliş davası, Batı'dan bağımsız bir İslam düşüncesini, varoluşu, yeniden diriliş ve var olmayı temsil eder. Bu düşünce topluluk halinde bir varoluşla, çağa karşı bir direniştir (Karakoç, 2015: 76).

Karakoç, 'devamlı diriliş' ve 'diriliş' kavramlarını 'yaratılış sırrı' şeklinde tasvir etmektedir. Yaratılıştaki ne geçmişin yinelenmesi ne de geçmişten kopuk, köksüz yeni bir oluşum vardır. Aslen yenilenme diriliştir. Hilkatte asla tekrara yer yoktur. Gerçek oluş, tekrara düşmeden sürekli deneme, yanlış ve eğrileri ayıklama, doğruları yeniden seçip yeni şartlara uydurma, geçmişteki köklerin farkında olma ve geleceği geçmişle besleyip güçlendirme, hatta geleceğe de dal, çiçek ve yemiş uzantılarını salma gayesini taşır. İşte bu yüzden diriliş, çok boyutlu ve çok yönlü bir değişim, dönüşüm, yöneliş, gelişim ve devrim biçimlerinin tümünü yapısında toplayıp eritmeyi bilen bir oluşum olmak zorundadır (Karakoç, 1998: 21).

Buna göre dirilişi üç bölüm halinde ele alabiliriz: Bir yandan şahsın kendi içinde derinleşebilmesi, bir yandan yayılarak topluma dal budak salarak bütün toplumsal faaliyetlere katılma eylemi, diğer yandan da tarih içerisinde boylamsal uzama düsturunu kaybetmeme olarak algılanabilir (Karakoç, 2015: 68-69). Buna ek olarak kültürü, geçmişten günümüze tüm canlılığı ile transfer etmek, kabiliyetimizin ve dehamızın körelmesine müsaade etmeden birbirleri ile ilişki içerisinde olarak hemen her sahada dirilişe dönüştürmek, diriliş için temel hazırlık şartıdır (Karakoç, 1997: 113). Ayrıca diriliş, düşünce, inanç, duyuş ve duyarlılıkta gerçekleştirmelidir (Karakoç, 1975: 64). Dirilişin, her şeyden önce sağduyunun dirilişiyle ayağa kalkabileceğini ifade eden Karakoç, ancak sağduyusu dirilen insan ve kitlelerin etrafını seçebilir duruma geldiklerini belirtir. Ona göre sahte değişimlere kapalı, gerçek yeniliklere açık, aşağılık duygusundan uzak, inanç, düşünce, sanat ve edebiyat alanlarında köke dayalı açılımlara kendini idealist bir tavırla adanmış, yeni diriliş nesli doğacaktır.

f. Din Anlayışı

Karakoç'a göre din, insan ve toplumun bütün hayat fonksiyonlarını, insana verilmiş özgürlük sınırlarına zarar vermeden düzenleyen ve yöneten ilâhî düzendir (Bayyığıt, 2014: 81). Onun için dinin eskimez, aşınmaz ve yıpranmaz bir özelliği vardır. Eskiyen ve değişen kavramlarına sahip olan din değil, insanların ve toplumların dini duygusu ile dü-

şünce ve davranışlarına geçirdikten sonra abarttıkları oluşumlardır. İnsanların ve toplumların dine bakışları, anlayış ve uygulamaları değişebilir fakat din değişmez. Bu türlü değişme hallerinde tekrar dinin saf kaynağına, vahyin bütününe dönmek, kutsal kitaba başvurmak, yeni bir düşünce, duygu ve davranış bağı kurmak gereklidir. Dinde yenilenme ancak böyle mümkün olacaktır. Ona göre din, insanlık tarihi boyunca her alanda var olmuş ve her şartta varlığını korumuştur. Bu süreçte dine pek çok bakış açısıyla yaklaşmıştır. Realist veya sürrealist, akılcı ya da akıl üstü ve bunun yanı sıra tarihî, siyasî, ekonomik ve psikolojik açıdan ele alınan din, çok geniş perspektifle hayatın her alanında yer bulmuştur. Bu da dinin zenginliğinin bir göstergesidir (Karakoç, 2015: 154). Ayrıca Karakoç'un ideal din anlayışına göre, tek bir din vardır; o da İslam'dır. İslam'dan kastı ise yalnızca Hz. Muhammed'in getirdikleri ile sınırlı olmayıp ondan önceki peygamberlerin getirdiği, Hz. Muhammed'in de kemale erdirdiği dindir (Karakoç, 1997: 34). Karakoç, gerçek dinin felsefeye ihtiyaç duymadığını, bu nedenle felsefi ekollerin insanlar tarafından din haline getirilmesinin din kavramı ve dinler tarihi açısından problem oluşturduğunu ifade etmiştir (Baş, 2015: 189).

Din; inancın, bilginin, tecrübenin, ibadetin, kurumsallaşmanın ve ahlakın boyutları ile toplumsal bir gerçekliği inşa eder. Din ve toplum karşılıklı şekilde birbirlerini etkilemektedir. Din, toplumsal birlik ve bütünlüğün devamını getirir. Çatışmaya, kuralsızlıklara, anlam krizlerine karşı etkili olabileceği gibi çatışma, savaş ve ayrılıkların gerçekleşmesinde de etken sebep olabilir. Din, çoğu zaman toplumsal olayların ardındaki güç olmuştur. Dinin meşrulaştırıcı özelliği toplumsal ilişki şekillerini, mevcut sosyal düzeni ve düzenlemeleri, kurumsal işleyiş şekillerini meşru ve geçerli hale getirir (Bayyigit, 2014: 101).

g. İnsan Anlayışı

Sezai Karakoç'un düşüncesinde vahiy en temel unsurdur ve medeniyetle iç içedir. Ona göre insan ancak Tanrı'yla var olduğundan dolayı insanın ideali ve amacı ilahî kaynaklıdır ki bu amaç da "Tanrı'nın istediği yaratık olmak"tır. Yani din ve medeniyet, yaratılış amacına uygunluğun haritası ve kılavuzudur. "Medeniyet, insanın bu amacını en üstün planda gerçekleştirmesi, onu sürekli kılması faaliyetleri ve bunun anıtlasma, kurumsallaşması, kalıcı kılınmasıdır." Bu yüzden medeniyetin en gerçek anlamı ve kaynağı vahiydedir (Karakoç, 1978: 39).

Yiğitlik, kahramanlık, fedakârlık gibi bazı erdemler, her toplumda ortak olan değerlerdir. Bu ortaklık insan olmak için kaçınılmazdır. Evrensel ahlâk ilkeleri denilen bu insanlığın özü, toplumdan topluma de-

ğişmeyen şeyi ifade eder. Fakat Karakoç'a göre bu erdemler, Tanrı rızasına yönelik olduğu için mahiyet farklılığı gösterebilir.

Düşünce tarihi boyunca insanı diğer varlıklardan ayrı kılan özelliğin ne olduğunun sorgulanması Sezai Karakoç'un eserlerinde de dikkat çeken bir husustur. Kimine göre zekâ, kimine göre konuşma bu ayrımın temel taşı kabul edilmiştir. Karakoç insan olmanın temel vasfı olarak ne konuşmayı ne de zekâyı kabul eder. Çünkü hayvanlar da kendi düzeylerinde insandaki zekâyı karşılık gelebilecek bir içgüdüye ve belli bir anlaşma diline sahiptir. Öyleyse Karakoç'a göre, insanı diğer varlıklardan ayıran şey nedir? Bu sorunun cevabı –metafizik ve tasavvufi plana girilmeden söylenecek olursa- 'okuma' ve ona bağlı olarak 'yazma' özelliğidir. Diğer bir ifadeyle 'teorik düşünme' özelliğidir. Karakoç, Kur'an-ı Kerim'in ilk buyruğunun 'Okul' olmasını, insan olmanın bu ayırıcı vasfına bağlar. Karakoç insan topluluklarını, hayvan topluluklarından ayıran medeniyet oluşumunu bu bağlamda tanımlar. Medeniyet olgusu, insana has bu vasıfların zaman içinde oluşan birikimidir (Karakoç, 1995a: 34-35).

h. Toplum Anlayışı

Din ve toplum, bireyleri karakter, kişilik, davranış, ahlaki özellikler yahut yeme-içme, barınma, sosyalleşme, eğitim gibi pek çok noktada yetiştirir ve yönlendirir. Toplum, bireyleri sosyal açıdan yani dünyevi açıdan bir olgunluğa, gelişmeye yahut eksikliğe ulaştırırken din, insanları manen bir doyunluğa, ahlaken yetkinliğe, davranış ve düşünce bakımından belli bir kalıba sokar. Bu yüzden din ve toplum ilişkisi daima iç içe olmuştur. Her ikisi de birbirinden beslenerek bireyleri belli bir hareket içinde yetiştirmiştir.

Din, sosyal yapı içerisinde kendisine yer bulan insanı, kurallar ve emirler ile yönlendirmeye çalışır. Sosyalleşen birey için dinin emir ve kurallarına uyması, toplum bilincine sahip olması ve toplum içinde barınmasından dolayı kolaylaşır. Ancak burada toplumun niteliğinin de birey üzerinde büyük etkisi olmaktadır. Şayet toplum katı kurallar üzerine bina edilmişse dini emirlere uymak o derece kolay olur. Birey arayış içindeyse din onu yönlendirir, aksi halde dinin bireye olan tesiri zorlaşır.

Karakoç, topluluk şeklinde hayatı devam ettirmenin bütün canlı varlıklar için geçerli olduğunu fakat bu topluluk halinde yaşamının, birbirine muhtaçlığın, bir arada olma zorunluluğunun en fazla ve yoğun şekilde insanoğlunun kaderinde olduğu vurgusunu yapar. İnsan, maddi oluşumunu toplumdan sağladığı gibi manevi oluşumunu da toplumdan sağlar. Duyguların ifadesi, bilgiler, düşünceler, inançlar, ahlâk, estetik,

zevk ve her türlü eğitim toplumdan ruhumuza ve zihin dünyamıza sürekli bir akışla gelen değerler ve yargılardır. Bireyin ruhu için tükenmez olan kaynak toplum ruhudur. Olumlu yanlarıyla bireyin kimliğinin oluşmasında büyük rol oynayan toplum, olumsuz ve sağlıksız yanlarıyla da insanı aynı şekilde etkileyebilir (Karakoç, 1999: 92-93).

Karakoç, İslam'ın toplum anlayışının temel özelliklerini şöyle tespit etmiştir: İnsanlar bulunduğu toplumda sayıyla ifade edilecek bir sürü değil, her şeyden önce bireysel şahsiyetleri olan varlıklardır. İnsanların özgürlük ve yaşam hakları vardır. Bu nedenle Batı dünyasındaki sınıf farklılığı yani tabakalaşma İslam'da en aza indirgenmiştir. Ruhban sınıfı olmadığı için din, toplumdaki herkes tarafından sahip çıkılan bir değerler sistemidir. İslam, bireyi ve toplumu her anlamda koruma altına almak için içki, kumar, faiz ve fuhşu haram kılmıştır. Aynı şekilde insan ve toplum için zararlı olan haset, kin, açgözlülük, cimrilik ve hırsızlık gibi kötü davranışlar da İslam toplumunda yasaklanmıştır. İslam toplumunda insanların en önemli özelliği ölçülü olmaları ve aşırılıklardan uzak kalmalarıdır. İslam'da insan maddeci değil ruhçudur. Ahiret inancı, insanı günah işlemekten uzak tutan bir ışıktır. İslam toplumunda insan ruhunun anlamı ve davranışlarının ölçüsü erdemli olmaktır (Baş, 2015: 93-34).

S o n u ç

Sezai Karakoç, dini inanç ve değerleri güçlü bir düşünce insanı olarak dinle iç içe bir hayat sürmüştür. İç içe olmaktan kasıt ibadet ve pratiğe dökmek boyutundan daha geniş bir anlama sahiptir. Karakoç yaşamı boyunca dini, toplumsal ve bireysel iyileşmenin ilacı olarak görmüş ve bu ilacı tam olarak vücuda getirmek için çeşitli formüller üretmiştir. Bu anlayışın, kullanıldığı takdirde toplumsal çöküşe ve yozlaşmaya dur diyebilecek formülüne de diriliş adını vermiştir. Diriliş sadece bir sanat akımı ya da bir siyasi düşünce tarzı değildir. O eğitim, sanat, siyaset, din, insan ve toplumdan beslenmiş ve bu alanlarda varlığını hâkim kılmıştır. O, yazdığı eserlerinde, siyasi arenada, konferanslarında, yaşamında daima davasının sesi olmaya özen göstermiştir. Karakoç, insana ve topluma dair yaptığı derinlemesine tespitlerini öylece bırakmamış, onlara bir çözüm bulmak için de oldukça fazla gayret sarf etmiştir. Günümüzde bile hala kurduğu Yüce Diriliş Partisi'nin çatısı altında haftada bir gün gençlerle söyleşi yapmaktadır.

Tüm bunlardan hareketle Karakoç'un zihin dünyası şu şekilde özetlenebilir: İçinde bulunulan durum bir 'buhran' dönemidir. Ayakta kalabilmenin çaresi ise İslam'ın diriltici gücüne bağlıdır. İşte diriliş tam da bu noktada başlayacaktır. O, buna dirilişin dayanak noktası veya di-

namığı demektedir. Girilen buhran (kriz) döneminin sebepleri ise toplumdaki genel anlamdaki bozulma, değişme, çözülme, bazı değerlerin yok olması olarak yorumlanmıştır. Ona göre insanı dışarıdan kuşatan zulüm yoktur, sorun insanın kendisindedir. Diğer anlamıyla problem nefiste olduğuna göre çözüm de nefistedir. Bunun yanında değişim, öze dönmek için olmalıdır. Özden kastedilen ise bizi biz yapan değerler ve bu değerlerin kaynağı olan vahiydir.

Karakoç, dini genel 'ihtiyaç' tanımından daha fonksiyonel bir alana koymuştur. Din onun için pek çok şeyi anlama ve çözmede ana kaynak olmuştur. Buna ek olarak İslam, insan için toplum için buhran, çöküş, yıkılma, uyanma ve diriliş için gerekli bütün açıklamalara sahiptir ve yol gösterici durumundadır. Karakoç için önemli olan insanlığın İslamiyet'in ilk yıllarındaki ideal Müslüman profilini görmesi ve ona geri dönmesidir. Ayrıca bireysel başlayan bu diriliş, zamanla bütüne yayıldığında özlenen Hakikat Medeniyeti'ne kavuşulacak ve özenen, taklit eden nesil; özenilen konumuna yükselecektir. Böylece İslamiyet ve Müslümanlık hak ettiği kimliğe kavuşacak, ışığın nereden yükseldiği hatırlanacaktır.

Kaynaklar

Akdemir, C. (2010). *Nurettin Topçu-Necip Fazıl Kısakürek-Sezai Karakoç'ta ideal gençlik tasavvuru*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alver, K. (2003). İnsan ve toplum gerçekliğini heceleme. *Hece Dergisi*, 7 (73), 81.

Analay, K. (2009). *Sezai Karakoç ve diriliş düşüncesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Argunşah, H. ve ark. (2007). Cumhuriyet dönemi Türk şiiri. [içinde] *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. ed. (ss. 215-310). R. Korkmaz. Ankara: Grafiker Yayınları.

Baş, M. K. (2015). Bütünlüklü bir dünya görüşü olarak diriliş düşüncesi. *Diriliş Dünya Görüşü ve Sezai Karakoç Sempozyumu*. 20-21 Kasım 2015, 1-9.

Bayyigit, M. (2014). Din sosyolojisinin doğuşu ve gelişimi. [içinde] *Din Sosyolojisi*. (ss. 3-40). ed. M. Bayyigit, Konya: Palet Yayınları.

Can, H. (2003). Siyasal bir tasarım olarak Diriliş Partisi. *Hece Dergisi*, 7 (73), 127.

İbn Arabi. (2003). *İlahi aşk* (çev. M. Kanık). İstanbul: İnsan Yayınları.

Kabaklı, A. (1969). *Türk Edebiyatı-III*. İstanbul: Türk Edebiyatı

Vakfı Yayınları.

Karakoç, S. (1975). *İslam'ın dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (1995). *Fizikötesi açısından ufuklar ve daha ötesi-I*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (1997). *Sur*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (1998a). *Çağ ve ilham-III*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (1998b). *Fizikötesi açısından ufuklar ve daha ötesi-II*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2003). *Diriliş mustusu*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2006). *Gün doğmadan*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2007a). *Tarihin yol ağzında*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2007b). *Çağ ve ilham-II*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2011). *İnsanlığın dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2013). *Gün doğmadan*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2015). *Diriliş neslinin amentüsü*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2016). *Yapı taşları ve kaderimizin çağrısı-I*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2012). Şüirimiz: Akımlar, toplum ve şair hakkında [içinde] *Edebiyat Yazıları-II*. (ss. 45-50). İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karataş, B. (1984). *Araştırma teknikleri*. İstanbul: Çağlayan Yayınevi.

Kavaklı, A. (2010). *Sezai Karakoç, aşk ve Mona Rosa*. kavaklim.wordpress.com. (Erişim: 15 Ekim 2020).

Şahin, V. (2017). Sezai Karakoç'un şüirlerinde kur(t)uluş değerleri ve diriliş estetiği. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 29-41.

Şentürk, H. (2014). *Yahya Kemal ve din*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Şentürk, H. (2017). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 3 • Haziran 2021 • 59-89
Issue: 3 • June 2021 • 59-89

Din Sosyal Psikolojisi Perspektifinden Toplumsal Patolojilerle Başa Çıkma Süreçleri Üzerine Değerlendirmeler

Evaluations on Coping Processes with Social Pathologies
from the Perspective of Social Psychology of Religion

Yusuf Fırıncı

Doktora Öğrencisi
Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: yfirinci@ankara.edu.tr
Orcid: 0000-0002-4364-0142
Ankara / Türkiye

PhD Student
Ankara University
Institute of Social Sciences
E-mail: yfirinci@ankara.edu.tr
Orcid: 0000-0002-4364-0142
Ankara / Turkey

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 01 Aralık 2020 • 01 December 2020
Kabul Tarihi • Accepted 17 Mayıs 2021 • 17 May 2021

Ö z e t

Toplumsal patolojiler, bireylerin sağlığını ve toplumların refahını tehdit eden olumsuz durumlar olup küresel ölçekli kriz durumları da doğrudan benzer tehditler yaratmakta, mevcut patolojik durumları olumsuz etkileriyle geliştirebilmekte veya derinleştirebilmektedir. Bu kapsamda öncelikli olarak farkındalık artışı sağlanması önemlidir. Farkındalık artışından sonra patolojileri önleyici veya giderici tedbirler geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çeşitli zamanlarda deneyimlenmiş olan ve bireyler ve toplumlar için tedbir alınması gerektiğine dikkat çekilen önemli hususlar arasından; nezaketsizlik artışı, herhangi bir selamet ufku dışına atılmışlık hissiyatı, varoluş kaybı, intihar vakaları artışı gibi çeşitli konulara değinilmiştir. Bu çalışmada, psikoloji alanındaki çeşitli araştırmalardan faydalanılması ve çeşitli dini başa çıkma arayışlarının değerlendirilmesi önerilmektedir. Küresel ekonomik sıkıntıların ülkemize asgari ölçüde yaşanması için gerekli tedbirler alınmakta olsa da bazı sıkıntıların doğması mümkündür. Bu doğrultuda bireylerin artan problemler karşısında hayata bağlanmalarını sağlayacak yaşama amaçları oluşturmaları için faydalı olabilecek unsurların araştırılması, bu çalışmanın kapsamı içindedir. Çalışmada bireylerin ruh sağlığı dirençlerini güçlü tutma ve güçlendirme amaçları doğrultusunda toplumların bireyleri arasındaki bilinçdışı ilişki ağlarının güçlendirilmesi, bireylerin hoş ve yüce duygular içinde yaşayabilmelerinin sağlanması için gerekli stratejilerin araştırılması önerilmektedir. Ayrıca bireylerin psikolojik dirençliliklerini güçlendirmek için din, şehir, ülke gibi sembollerin kolektif bilinçdışı kapsamındaki ilktipler, arketipler çerçevesinde ele alınması ve bu sembollerin güçlendirici, güven, bağlılık ve hayranlık verici etmenler olarak kurgulanmasının faydalı olabileceği düşüncesi araştırılmıştır. Sembolik etkileşimci yaklaşımdan da çıkarım sağlanabileceği üzere, topluluklar, gruplar ve hatta küresel dünya çapında inşa edilen birçok normal, gerçekte patolojik olabilir. Dolayısıyla, kriz dönemlerinde sorunlarla başa çıkmada dini/manevi başa çıkma stratejileri üzerinde odaklanılmasının faydalı olacağı düşünülebilir. Felaket dönemlerinde felaketlerden kaynaklanan ıstıraplarla başa çıkmada; dini öğretiler ve çağların deneyimlerinden rafine edilen, nesillerin birikimleriyle oluşmuş kültürel değerlerden faydalanılması akıllıca bir tutum olabilir. Araştırmada bireysel ve toplumsal bazı patoloji sebepleri tetkik edilmiş, olağan ve olağandışı patolojiye değinilmiş, bunların önlenmesi veya tedavisi için çeşitli görüşler incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın son bölümünde ailenin önemi, toplumsal dayanışmanın destekleyici rolü, toplumsal değerler gibi hususlar, kültür, inanç ve din boyutu başlığı altında kısaca değerlendirilmiştir. Dini başa çıkma ile ilgili olarak çeşitli örnekler gösterilmiştir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Küresel salgın • Toplumsal patoloji
Ruh sağlığı • Başa çıkma • Değerler

A b s t r a c t

Social pathologies constitute negative situations by threatening the health of the individuals and the welfare of the societies. Global crisis directly creates similar threats that may develop, deepen ongoing pathological conditions together with its negative effects. Within this scope, priority must be given to raising awareness. After raising awareness, developing measures to prevent or to eliminate pathologies is a must. This research suggests, benefiting from various research within the field of psychology and evaluating various religious coping quests. Even though the necessary precautions, to minimize effects of experiencing global economic difficulties within our country are being taken, emergence of some difficulties is possible. Accordingly, under the conditions of increasing problems in their lives, searching for beneficial factors that may help individuals to develop purpose of life for holding on to life, is within the scope of this research. Targeting strengthening and keeping the resilience of the mental health of the individuals, this research suggests that it is necessary to search for strategies that strengthen the web of unconscious relations between individuals of the societies enabling the individuals to live within pleasurable and supreme emotions. Furthermore, to reinforce the psychological resilience of the individuals, the idea of exploring symbols in the framework of archetypes within collective unconscious such as religion, city, country and the idea the building these symbols as the strengthening, reassuring and cohesive factors may be beneficial, have been investigated. As the symbolic interactionist approach suggests, various normals constructed for communities, groups, and even the global world can actually be pathological. Therefore, it can be conceived that it can be useful to focus on religious/spiritual coping strategies to cope with problems in the times of crises. In times of disasters, it can be a wise attitude to utilize some of the religious teachings and cultural values which are formed by the accumulations from the generations that were refined from the experiences throughout the eras, to cope with pains that emanates from disasters. This research explores some of the causes of individual and social pathologies mentioning about normal and abnormal pathologies, this research examines various perspectives on prevention or elimination of these pathologies. In the last section of this work, under the title of; culture, belief and religion, issues such as importance of family, supportive role of social collaboration and social values has been briefly evaluated. Various examples regarding religious coping has been illustrated.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Global pandemic • Social pathology
Mental health • Coping • Values

Giriş

Yirmibirinci yüzyılda toplumları etkileyen uluslararası sorunlar arasına yeni bir tanesi daha eklenmiştir. Küresel ölçekli Covid 19 salgın hastalığı, çağımız problemlerinden birçok yönde ayrılmaktadır. Bu küresel salgın, makro ölçekte bakıldığında, kalkınmış ülkeler ile kalkınmakta olan ülkeler ayrımı gözetmeksizin tüm uluslararası ekonomik ve toplumsal aktörleri etkilemiştir. Benzer şekilde mikro ölçekte incelendiğinde ise toplumsal tabakaların tüm kesimlerini farklı boyutlarda olsa da etkilemiştir.

Salgın hastalık sebebiyle yaşanan sorunlar arasında; artan kitlesel ölümlerin yarattığı korkunun yanı sıra, toplumsal patolojileri arttırması öngörülebilecek şekilde bireylerin hayatlarına yönelik belirsizlik, güvensizlik, tedirginlik, umutsuzluk düşüncelerinin artması mümkündür. Britanya Genelkurmay Başkanı Nick Carter, yaşadığımız zamanda dünyanın çok fazla belirsiz ve huzursuz bir yer olduğunu belirtmiş, küresel salgının olumsuz etkilerine değinmiş, üçüncü dünya savaşı çıkması riski bulunduğunu ifade etmiş ve 2030 yılı Britanya ordusu için 90000 insan asker ile 30000 robot vizyonu önermiştir (Haynes, 2020).

Yakın zamanda Amerikan Psikoloji Birliği tarafından yayınlanan bir araştırmada salgın hastalık sonrası oluşacak ekonomik felaket etkilerine halkın nasıl tepki verebileceği tartışılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 2020 yılının ikinci yarısında işsizlik oranının 1933 Büyük Buhan dönemindeki %22,9'luk oranı da aşarak %32,1'e ulaşabileceğine yönelik resmi öngörüler paylaşılmış, maddiyat yetersizliklerinin insanların ruhsal sağlıklarına olumsuz etkilerinin derinleşebileceği belirtilmiştir (Pappas, 2020).

Artan ruhsal sağlık sorunları ve intihar teşebbüs oranlarının artmasını konu edinen yukarıda değinilen araştırmada; büyük ulusal şokların toplumların düşük eğitimlileri ile dezavantajlı kesimlere daha güçlü tesir ettiği belirtilmiş, bu olumsuzluklara karşı dirençlilik geliştirilebilmesi için hayat gayesi, yaşama amacı oluşturulması ile hayata bağlanılmanın sağlanması önerilmiştir (Pappas, 2020).

Avrupa'da orta çağda görülen kara ölüm ismiyle anılan veba hastalığı salgını sonrası artan ölümlerin yanı sıra toplumsal olarak çok boyutlu değişiklikler yaşanmıştır. Salgın hastalık sonrası dönemde yaşanan toplumsal koşulların toplumlar üzerindeki etkilerini anlatabilecek bir kapsam ise insanların davranışlarının değişmesidir. Ondördüncü yüzyılın ikinci yarısına bakıldığında davranışlarda gözlenen çürüme, hayret uyandırıcıdır; eski moda asalet, kibarlık gitmiş, davranışlar inceliksiz, görgüsüz, kaba saba ve vahşi bir hal almıştır (Thompson, 1921: 569).

Zor zamanlardaki psikoloji, büyük toplumsal ayrışma ve nefret oluşumlarına gebe olabilmiş, korkan halk öfkesini günah keçisi olarak belirledikleri kesimlerden çıkarabilmiştir (Staub, 1989'dan akt. Reicher & Stott, 2020: 694). Bu durum özellikle veba ve pandemi döneminde de doğru olup, örneğin kara ölüm veba döneminde 1349 yılı St. Valentine gününde Strazburg'da 2000 civarında Musevi inanca sahip kişilerin yakıldığı belirtilmiştir (Cohn, 2007'den akt. Reicher & Stott, 2020: 694). Bu doğrultuda salgın hastalık sonrası toplumlarda yaşanılması olası görülen zor koşulların, bireyler ve toplumlarda zarara meydan vermemesi için araştırmalar yapılması gereklidir.

Covid-19 salgınının nezaket krizi oluşturup oluşturmadığını araştıran Bonotti ve Zech (2021), hükümetlerin ve yurttaşların nezaketi korumada önemli roller üstlenebileceklerini, siyaset yapıcılarının nezaket davranışlarını geliştirmek için bilimsel bulguları da içeren nezaket normları hakkında bilgilendirmeler yapabileceklerini, yurttaşların ise yeni sosyal peyzajda nezaketli olabilmek için gerekli bilgiyi edinme ve diğerlerine edindirme konularında proaktif çaba gösterebileceklerini belirtmişlerdir.

Küresel Covid 19 salgını kapsamında gerçekleştirilen başka bir araştırmada ise açlığın, salgının psikolojik etkilerini artırıcı etkisi tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında aç olan insanların % 9 daha fazla üzüntü, % 12 daha fazla öfke, % 15 daha fazla stres ve % 17 daha fazla depresyon deneyimledikleri tespit edilmiştir (Pillay & Barnes, 2020: 151). Bu tespit doğrultusunda, felaket dönemlerinde insanlara organize gıda desteği sağlanması ve beslenme konusunda toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın dirençlilik için çok önemli olduğu göze çarpmaktadır.

Diğer taraftan zorluklar karşısında cinsiyet rollerinin de psikoloji üzerindeki etkileri önem arz etmektedir. Statü ve haklar açısından ege-men olan erkeklerin, güçlü tasvirler olarak algılandığı Çin gibi ülkelerde bu toplumsal trendin erkeklere daha çok psikolojik sıkıntı getireceği, artan finansal baskıların ve iş fırsatlarının kaybedilmesinin erkekleri daha fazla sıkıntıya sokabileceği ve erkeklerin travma sonrası stres bozukluğu yaşama ihtimallerini arttırabileceği tespit edilmiştir (Liang ve ark., 2020: 1171). Bu tespit doğrultusunda cinsiyet rolleri dikkate alınarak psikolojik tedbirlerin geliştirilmesinin faydalı olabileceği söylenebilir.

Dünya genelinde yaşanması muhtemel ekonomik sıkıntıların ülkemize asgari ölçüde yaşanması için gerekli tedbirler alınmakta olsa da bazı sıkıntıların oluşması mümkündür. Bu doğrultuda bireylerin artan problemler karşısında hayata bağlanmalarını sağlayacak yaşama amaçları oluşturmaları için faydalı olabilecek unsurların araştırılması, bu çalışmanın kapsamı içindedir.

Hayata bağlanılmanın sağlanması için yaşama amacı oluşturmada bireyin içindeki insancıl olanın unutulmamasının veya idrak ettirilmemesinin eğitim, kültür ve politika geliştirme stratejilerinde hesaba katılmasının gerekli olduğu söylenebilir. “İnsanda tam anlamıyla insancıl olan şeyin bilincine varmamıza yardım etmeyen her eğitim, her sanat, her siyaset bizleri dünya çapında bir intibara götürür” (Garaudy, 1990: 192). Gerçeklik-sonrası (*post-truth*) kavramının tartışıldığı ve geleceğe yönelik olarak insan-sonrası (*post-human*) araştırmalarının sürdürülmekte olduğu günümüzde, bireysel ve toplumsal sağlık için insancılığın korunması gerektiği iddia edilebilir.

Bu çalışmada güncel bilim literatüründeki, psikoloji, sosyoloji, din psikolojisi ve din sosyolojisi gibi modern çalışma dallarından faydalanılmıştır. Bu sebeple dini başa çıkma örneğinde olduğu gibi, birçok inanışın da din olarak ele alındığı bilim literatürü kullanılmıştır. Ancak bilimsel din çalışmalarda dahi “*Şüphesiz Allah katında din İslam’dır.*” (Kur’an, 3/19) ayetinin dikkatten kaçmaması gerektiği söylenebilir.

Din araştırmalarında bilimsel tarafsızlık konusunda, örneğin din psikolojisi çalışmalarında bilime biçilen role dikkat edilmelidir. “*Eğer psikoloji, bilimsel tarafsızlık bahanesiyle dine, dini meydana getirenin insan olduğu varsayımı içerisinde yer verirse, o zaman din ‘psikolojizm’ içerisinde yok olup gider*” (Hökelekli, 2013: 71) örneğinde belirtilene benzer bilim bakış açılarıyla yapılacak din araştırma ve yorumlarının doğru bilimsel yaklaşımlardan uzak olacağı iddia edilebilir.

a. Ruh Sağlığını Korumada Yaşam Amacı Oluşturmak İçin Faydalanılabilecek Psikolojik Yaklaşım

Bir Ruh Arayışındaki Modern İnsan isimli çalışmasında modern insanın manevi problemini araştıran Carl Gustav Jung’a göre orta çağ insanı için tüm insanlar, Tanrı’nın sonsuz kutsallık için hazırlanmış olduğu, sevgi dolu gözetimi altındaki çocuklarıydılar. Onların her biri yozlaşabilir dünyadan kötüleştirelemeyen ve neşeli varlığa yükselmek için ne yapmaları ve nasıl davranmalarını tam olarak biliyorlardı; fakat bu hayat artık gerçek görünmüyor. Çünkü doğal bilimler bu hoş örtüyü parçalara ayırdı (Jung, 1933: 235).

Jung’a (1933: 235) göre modern insan, orta çağ insanının sahip olduğu tüm fizikötesi belirlilikleri kaybetti ve onların yerine maddi güvenlik, genel refah ve insancılık ideallerini kurdu fakat bu idealleri sağlamak görmek için büyük iyimserlik gereklidir.

Maddi birikimin savaşlardaki rolüne değinen Jung (1933: 235, 236), insanın ‘gelişim’ için attığı her adımın muazzam felaket tehdidine güç kattığını modern insan anladığı için, maddi güvenlik idealinin bile mevcut olmadığına işaret etmiştir.

Erich Fromm'un (1956: 263) iddiasına bakılacak olursa; Owen, Proudhon, Tolstoy, Bakunin, Durkheim, Marx, Einstein ve Schweitzer gibi düşünürler, sanayi sistemi içerisinde insana ne olduğuna ilişkin farklı farklı tasavvurlar kapsamında konuşsalar da hepsi de insanın merkezi konumunu kaybettiğini, ekonomik amaçlar için araçsallaştırıldığını, diğerleriyle arasının açıldığını, doğa ve insanlarla somut ilintiliğini kaybettiğini ve anlamlı bir yaşama sahip olmaya son verdiğini keşfetmişlerdir.

Fromm (1956: 263-264), kendisinin de aynı düşünceyi yabancılaşmanın psikolojik sonuçları üzerine çalışmak yöntemiyle ifade etmeye çalıştığını vurgulamıştır; insan alıcı ve pazarlamacı yönelimine döner, üretken olmaya son verir, tasvip edilmeye bağımlı olmaya başlar, dolayısıyla boyun eğme ve güvensiz hissetme yönelimine girer, tatminsiz, sıkılmış ve kaygılıdır ve enerjisinin çoğunu bu kaygısını gidermek veya en azından gizlemek için kullanır.

Bu kapsamdaki değerlendirmeler doğrultusunda Jung (1933: 236-237); bilimin insanın iç yaşam sığınağını tahrip ettiği, bir zamanlar korunma sığınağı olan yerin dehşet mekânına dönüştüğünü belirtirken, bilimin dışımızdan bulaşan yaralarla baş etmemizi sağladığı gibi içimizden kaynaklanan yaraları tedavide de bize yardımcı olabileceğini belirtmiştir.

Kendisini bir bilim adamı olarak addeden Jung, doğrudan, fiziksel olarak hissedilmeyen ve ölçülmeyen herhangi bir şeyin var olmadığını iddia eden bir bilim türüne hiçbir hayranlık duymayarak ve bu bakışı olgunlaşmamış ve gelişmemiş bir bilimsel duruş olarak değerlendirmişti (Johnson, 1993: 332).

Bireylerin Tanrı ile özgün ve sağlıklı bir ilişkiye geri dönmelerinin içe bakış, iç gözlem ile mümkün olabileceğine inanan Jung, insanın doğaya gittikçe daha fazla hâkimiyet kurmasını sağlayan bilgelikle dini deneyimi bağlantılamak suretiyle, insanın kendini kalabalıklar içerisinde eriyip çözülmekten koruyabilecek, Tanrı ile vasıtasız bir ilişki kurulabileceğini iddia etmiştir (Johnson, 1993: 352). Jung dünyanın ve insan vücudunun yaratıcısı ve hareket kaynağının sonsuz ruh olduğu eski bilgisini insanların yeniden öğrenebileceğini iddia etmiştir (Johnson, 1993: 355). Bu farkındalığın getirisi, bireylerin daha çok öz bilinçli olması ve bireylere günlük gerçekliklerin sürekli akışına tampon olacak daha yüksek, sonsuz gerçeklik sağlanmasıdır (Johnson, 1993: 355).

Bireylerin psikolojilerinde önemli etkisi bulunan ve bireylerin zorluklarla baş etmelerinde faydalar sağlayabilecek diğer bir etken, grup ile kendini kimliklendirme, mistik katılım ile oluşan bilinçdışı kimliği (Jung, 1957: 226) kavramlarını kullanmakla oluşturulabilir. Bir tiyatro izlencesi

örneği sunan Jung, bireylerin birbirlerini gözledikleri, karşılıklı görünmez bilinçdışı ilişki ağı kapsamında, kalabalık içinde kendilerini yüce ve mükemmel bir birliğin içinde hoş duygularla ve soylu hissedebileceğine işaret etmiştir (1957: 226). Bireylerin ruh sağlığı dirençlerini güçlü tutma ve güçlendirme amaçları doğrultusunda toplumların bireyleri arasındaki bilinçdışı ilişki ağlarının güçlendirilmesi, bireylerin hoş ve yüce duygular içinde yaşayabilmelerinin sağlanması stratejileri araştırılmalıdır.

Kolektif bilinçdışı kavramının önemine üzerinde odaklanılması, toplumun bireyelerine sağlayabileceği olumlu katkılar açısından faydalı olacaktır. Kolektif bilinçdışı bireysel bilinçdışından farklı olarak kişisel deneyimlerle oluşmaz, bireye özgü miras olarak aktarılmıştır ve ruh içinde her zaman bulunan, belirli ruhsal içerikler veren belirli ilktiplerden, arketiplerden ibarettir (Jung: 1957: 88, 89, 90).

Dini bir fikrin arkasındaki ilktip, arketip, bilinçli akıl umursamasa bile gücünü kaybetmeyen, her içgüdünün sahip olduğu gibi, kendine özgü bir enerjiye sahiptir ve inanç gömleğini çıkarabilen herkes bunu sadece elinin altında başka bir inanç bulunduğu için başarabilir, kimse insan olmanın önyargısından kaçamaz (Jung: 1957: 129). Bireylerin ruhuna ve toplumsal ruh sağlığına hizmet etmede inancın rolü yadsınamaz.

Kolektif bilinçdışı içindeki ruhsal ilktip ve arketiplerden biri de anne arketipidir. Kolektif bilinçdışı kapsamındaki anne ruhsal ilktipi, arketipi ne açıdan önemlidir? Bireylerin kolektif bilinç dışı için anne sembolü oluşturabilecek unsurlar, bağlanma duygusu oluşturma veya hayranlık hissi sağlama açısından ön plana çıkar ve bu unsurlar arasında kilise, şehir, ülke gibi semboller, kolektif bilinçdışı için anne sembolleri arasındadır (Jung, 1957: 156). Bu yarıdan hareketle, bireylerin psikolojik dirençliliklerini güçlendirmek için; din, şehir, ülke gibi sembollerin kolektif bilinçdışı kapsamındaki ruhsal ilktipler çerçevesinde ele alınması ve bu sembollerin güçlendirici, güven, bağlılık ve hayranlık verici olarak kurgulanmasının faydalı olabileceği önerilebilir.

Araştırma çerçevemizi birey düzeyinden toplum düzeyine doğru ölçeklendirdiğimizde, toplumsal sorunları anlamaya daha da yaklaşabiliriz. Bu doğrultuda toplum yapılarına baktığımızda; kapitalizm, sermayecilik ile ilgili olarak Durkheim, çağdaş sanayileşmiş toplumu “düzensiz bireyler karışıklığı” olarak tanımlarken Fromm araçsal akılcılığı, doğru insani akıl yürütmenin düşmanı olarak tanımlamıştır (Ingleby, 1991: 33).

Spinoza, toplumsal örüntülenmiş, sosyal kalıplanmış bozukluk, kusurluluk problemini açıkça şöyle formüle etmiştir: “Bir ve aynı etki, birçok insan tarafından muazzam bir tutarlılıkla benimsenmiştir. Tüm duyuları bir konu, bir mevzu tarafından o kadar güçlü etkilenmiştir ki

mevcut olmadığı halde bu mevzunun mevcut olduğuna inanır. Eğer bu durum kişi uyanıkken gerçekleşirse kişinin akıl hastası olduğuna inanılır. Fakat eğer açgözlü kişi sadece para ve sahipliğini düşünürse, hırslı kişi sadece namını düşünürse onlar akıl hastası olarak düşünülmez; sadece can sıkıcı genel olarak ise aşağı ve hakir görülürler. Ancak gerçeklere dayalı olarak bakıldığında açgözlülük ve hırslılık gibi duygular, hastalık olarak görmeseler de gerçekte akıl hastalığı biçimleridir” (Fromm, 1956: 16).

Akıl sağlığına giden yolları araştıran Fromm, bireysel patolojinin tedavisinde gerçekleştirilmesi gerekli şartların toplumsal patoloji için de takip edilmesi gerektiğini belirtmiş ve bu koşulları açıklamıştır (Fromm, 1956: 266-267). Fromm’a göre bireyin yaşadığı patolojinin tedavisi için başlıca koşullardan biri, bilinçli veya bilinçaltı yaşanan elem ve acının, dinamik bir üstesinden gelme arayışı üretmesi, bu sağlık arayışının fiziksel ve akli organizmamızın tedavisi için temel oluşturmasıdır. Yalnızca en ağır patoloji durumunda bu arayışın bulunamayacağını belirten Fromm, kavuşma eğiliminin işleyişi için elem konusunda farkındalık geliştirilmesi, bastırılmış akıldışı tutkuların, bastırılmış yalnızlık ve anlamsızlık hissinin ve bastırılmış sevgi ve üretkenlik özleminin bilinçli kişilikle ilişkisinin koparılmasını önerir. Bunun için ise nevrotik yapı temeli üzerine kurulmuş olan ve sürekli yinelenen yaşam pratiklerinin değiştirilmesi gerektiği savunulurken, bırakılması arzulanan teslimiyetçi eğilimlerin yinelenmemesi ve sağlık ile olgunluk arayışının bloke edilmesi değil desteklenmesi için, değerler, kurallar ve idealler sistemlerinin değiştirilmesi önerilir (Fromm, 1956: 267). Toplumsal patoloji birçok insanın patolojisi olduğu, bireylerin ötesinde veya bireylerden ayrı olmadığı için tedavisi için de aynı prensipler izlenmelidir (Fromm, 1956: 266). Toplumsal patolojinin giderilmesi, tedavisi için; insan doğasının gereklilikleri ve sonucu olan ıstırapla çatışma, neyin engellendiğinin, dışarıda bırakıldığına farkındalığı, gerçekçi durumun, değerler ve normların değişimi gibi aynı koşullar gereklidir (Fromm, 1956: 267). Değerler ile ilgili gerçekleştirilen bir araştırma kapsamında; yardımseverlik, doğruluk, sevgi, saygı, hoşgörü, güven, sorumluluk, adalet, vicdan, onur-şeref, sabır ve çalışmabaşarı gibi değerlerin Kur’an’da sure ve ayetler incelendiğinde 645 defa vurgulandığı tespit edilmiştir (Gündüz, 2018: 162). Bunlar arasından 198 defa vurgulandığı belirtilen yardımseverlik değerinin yanı sıra, 111 defa vurgulandığı tespit edilen sabır ile ilgili olarak Bakara suresi 95. Ayet örneği incelenebilir (Gündüz, 2018: 162-171). “*Sabrederek ve namaz kılarak (Allah’tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah’a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir*” (Kur’an, 2/45). Dini değerlerin yanı sıra kültürel olarak Anadolu insanının sahip olduğu değerleri bilmenin de önemi ve faydası olabilir. Ahiliğin “eline-beline-diline sahip ol” telkini gibi, Bâcıyân-ı

Rum kadınlarının ise “aşına-eşine-işine sahip ol” öğüdü bulunmaktadır (Döğüş, 2015: 147).

Toplumsal patolojinin önlenmesi için çeşitli prensipler geliştirilebilir veya geçmişte geliştirilen prensiplerin uygun olanları incelenebilir. Peygamber Hz. Muhammed’in önderliğinde geliştirilen ve Medine Vesikası olarak bilinen hükümler arasından bazıları tarihsel süreç hakkında bilgi vermek amacıyla aşağıda sunulmaktadır (İbn Hişam ve Hamidullah’tan akt. Özkan, 2020):

“37b. Hiçbir kimse mütteliklerine karşı suç işleyemez; mazluma muhakkak yardım edilecektir”, “40. Himaye altındaki kimse bizzat himaye eden gibidir ne zulmedilir ne de kendisi zulüm işleyebilir”, “46 ... Haksız kazanç sağlayanlar sadece kendilerine zarar vermiş olurlar. Allah bu sahifede gösterilen maddelere en doğru ve en mükemmel şekilde riayet edenlerle beraberdir”, “47 ... İyilik yapanlar ve sorumluluğunun bilincinde olanlar Allah ve resulünün himayesi altındadır”

Atomlar gibi parçalı toplum olmaksızın komüniteryen, toplulukçu dönüşümün; insanlara birlikte şarkı söyleyip, dans edip, aile birlikteliğini takdir edip, ‘yalnız kalabalığın’ bir üyesi olmamaya bağlı olduğunu belirten Fromm (1956: 340-341), anlamlı ve paylaşılan sanatsal faaliyetlere dahil olma imkânı bulunmayan genç nesillerden, suç, nevroz, akıl hastalığı, içme, filmlerle hayal kurma dışında ne beklenebileceğini sormuştur. Bütüncül kişiliklerimizin müşterek anlatım ve ifadesine sahip değilseniz, ortak sanat ve ortak tören ve adetlerimiz olmadığında yaygın yüksek öğretime sahip olmanın, cahilliğin hemen hemen hiç kalmamasının faydasının ne olduğunu sorgulayan Fromm (1956: 340), halen gerçek bayramların, festivallerin, ortak sanatsal müşterek anlatımların bulunup, okuryazarlığın dahi olmadığı görece daha ilkel bir köyün, kendisinin dahil olduğu eğitilmiş, gazete-okuyan, radyo-dinleyen kültürüne kıyasla hiç kuşkusuz daha kültürel olarak gelişmiş ve akıl için daha sağlıklı olduğunu savunur. Sanayi organizasyonu ve siyasi organizasyonda ise Fromm (1956: 340-341), fark yaratan etkenin merkezileşmeme, somut yüz-yüze gruplar ile aktif sorumlu katılım olduğunu savunur. Bu konuyla ilgili olarak kısaca değinilmesinde fayda görülebilecek bir konu ise dışavurumcu terapilerdir. Fromm’un belirttiği müşterek anlatımların, ifadelerin, ortak törenler ve ortak adetlerin belki de günümüzde bireyler için uygulanmakta olan ve giderek daha fazla ümit vadetmekte olan dışavurumcu terapilerin toplulaştırılmış biçimi olabileceği düşünülebilir.

Sanat, müzik, dans, hareket, drama, şiir, yaratıcı yazım ve kum terapilerinin psikoterapi, rehberlik veya koruyucu sağlık için kullanılmaları dışavurumcu terapiler olarak isimlendirilebilir. Dışavurumcu terapilerin, psikoloji ve danışmanlık ile bir güç olarak ortaya çıkışında sözlü terapilerden elde edilemeyecek faydalar sunması, kişilerin kendi tedavilerinde

aktif katılımcı olmaları, kişilerin üretken ve düzeltici biçimde hayal gücü kullanımlarının güçlendirmesi gibi faydalar ile kendini keşfetme, değişim ve onarım sağladığı görüşü savunulmaktadır (Malchiodi, 2005: 2-14). Akıl sağlığını koruma ve rehabilitasyona yönelik olarak ülkemizde olduğu gibi birçok ülkede de uzmanlaşmış; Amerikan Sanat Terapisi Birliği, Amerikan Müzik Terapisi Birliği, Amerikan Dans Terapisi Birliği, Milli Şiir Terapisi Birliği, Milli Oyun Terapisi Birliği gibi birçok kuruluşun uzman desteği sunduğu bilinmektedir. Psikoloji alanında sanattan artan ölçüde faydalanılabileceği ve bireyselden grupsal ve toplumsal ölçüğe kadar faydalanılabileceği Fromm'un belirttiği müşterek anlatımların, adetlerin, törenlerin de benzer şekilde toplum sağlığına hizmet edebileceğinin başka bir göstergesi olarak da ele alınabilir.

Toplum ölçüğünde ruh sağlığı araştırmaları açısından önemi vurgulanması gereken bir alan ise sosyal psikiyatri çalışmalarıdır. Sosyal psikiyatri; kültürün ruh sağlığı ile ilişkilerinin araştırılması ve farklı yaşam tasarımları uyarınca oluşan hastalıkların çalışılması olup, çeşitli kültürel ve toplumsal çevrelerin insan psikolojisi üzerine etkileri ile ilgilenir (Opler, 1959: 9). Toplumsal psikiyatri; kültürün, toplumsal sistem ve kişiliğin nasıl bir şekilde, uzun dönemde altında işlerliğini sağladığı maddi koşullar ve sosyal sisteme bağımlı olan bağlı değişkenler olmaya başladığı konularında derinlemesine çalışmalara odaklanabilir (Opler, 1959: 9). Değişen toplumsal ve kültürel çevrelerde değişen insan ihtiyaç ve değerlerinin bilimsel olarak gözlemlenmesi olan toplumsal psikiyatri çalışmaları, ruhun süreçlerinin ve hastalıklarının özde ve üstü kapalı olarak kültürel ve toplumsal çevreyle ilişkili olduğu sonucunu ortaya koymuştur (Opler, 1959: 11-12).

Toplumsal desenli kusurların bireylerde olduğu kadar, kültür ve toplumda da bulunabileceğini belirten Fromm'un değerlendirmesine benzer görülebilecek bir başka görüşe göre birey ve kültürü arasında süregelen bir geri besleme mekanizması bulunmaktadır ve bu görüş de iç-çevrenin, dış-çevreyle etkileşimi veya özdenge varlığına dair görüşleriyle ilişkilendirilebilir (Opler, 1959: 15-16).

Ruhsal olarak sağlıklı veya normal tanımında da toplumun öneme atfeden düşünürler bulunmaktadır. Buna göre bir bireyin sağlıklı veya normal oluşunu, toplumun bireye verdiği toplumsal rolü bireyin gerçekleştirebilmesi ve toplumun yeniden üretilmesine bireyin katılım sağlayabilmesi olarak tanımlayanlar bulunduğu gibi, ruh sağlığını, insanların kendilerini dünya ile ve birbirleri ile en fazla mutlulukla ve en fazla etkililikle ayarlayabilmeleri olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır (Wootton, 1963: 211). Ruh sağlığını toplumla ilişkilendiren bu tanımlardan bir başka çıkarım olarak toplumu denetleyip düzenleyen devletin de

insanların ruh sağlığı üzerinde önemli rolü bulunduğu iddia edilebilir. Örneğin Birleşmiş Milletler teşkilatının 1955 tarihli Seçilmiş Ülkelerde Çocuk Suçluluğunun Önlenmesi isimli raporu, ruh sağlığının korunmasının, polislerin görevlerinin önemli bir kısmı olduğunun polis eğitimlerinde vurgulanmasını önermiştir (Wootton, 1963: 217).

b. Toplumsal Patoloji Üretimi

Toplumu etkileyen sorunların incelenmesinde kullanılan toplumsal patoloji araştırmalarına, 20. Yüzyılın başlarında iki bakış açısı öncülük etmiştir. Kültürel sosyoloji ve toplumsal psikoloji bakış açılarından kültürel sosyoloji; değerler çatışmasını çalışma birimi olarak ele alırken sorun, çatışmaların yoğunluk ve sıklığının açıklanmasıdır (Sutherland, 1945: 432). Toplumsal psikoloji bakış açısı yaklaşımında ise çatışma içindeki değerlerden biri, diğerinden soyutlanırken onun kaynağı ve gelişimi gözlenir (Sutherland, 1945: 433). Bu dönemde, toplumsal problemlerin değerler çatışması olarak tasvir edilmesinde patolojik olanın göreceliğinin, bir insanın hastalığının, diğerinin çaresi olması şeklinde, toplumsal sorunu tanımlamada kullanıldığı iddia edilebilir (Sutherland, 1945: 431).

Patoloji, hastalıkların doğası ve özellikle vücut üzerindeki yapısal ve işlevsel etkilerini çalışan bir tıp dalı olmakla birlikte hastaların iyileştirilmeleri için gerekli olduğu kadar, benzer şekilde hükümetlerin de kamu politikalarının yapımında ve uygulanmasındaki bozuklukları anlamasının önemli olduğu tıbbi bir benzetmeyle ifade edilmiştir (Hogwood & Peters, 1985: 1).

Başka bir bakış açına göre toplumsal kusurların araştırılmasında tıp biliminden benzetmeler kullanılmak suretiyle toplumsal patoloji çalışmaları gerçekleştirilmiştir. A. J. Brock'tan esinlenen Pickworth (1938: 814), toplumsal kurumları merkezi sinir sistemindeki nöronlara, liderleri sinapslar gibi iletkenlere benzetmiş, liderlere verilen yetkilerin sinapslara giden kan miktarı gibi hareketlerini yönetmek suretiyle toplumun işleyişine neden olduğunu iddia etmiştir. Şah damarı yakınında bir septik odakın beyin kılcal damarlarında patolojik değişimler ve böylelikle ruhsal hastalıklar oluşturabileceği gibi, yetki ve otorite sahiplerine kötü tesirlerin, nihayetinde toplum karşıtı bir durumu belirleyeceği iddia edilmiştir (Pickworth, 1938: 814).

Oxford Üniversitesi Toplumsal Tıp bölümünden John A. Ryle, toplumsal patoloji alanında ilk bilimsel gelişmenin toplumsal ölüm-sonrası incelemeler (social post-mortem examination) olduğunu belirtmiş ve geri kalmış toplumda görülmekte olan büyük salgın hastalıkların neredeyse tamamının rakipsiz şekilde 'toplumsal' oldukları ile değiştirilebilir toplumsal sebeplerden kaynaklandıklarını iddia etmiştir (Ryle, 1947:

313-319).

İktisadi insan çağından toplumsal insan çağına geçildiği, bu sebeple insanda yönelik sağlık ve hastalık çalışmalarının, artan ölçüde hastalıkların değişen toplumsal durumlarla etkileşimi ve korelasyonu ile ilgilenmesi gerektiği, etioloji, yani sebepler bilimine daha fazla önem verilmesi gerektiği iddia edilmiştir (Ryle, 1947: 325-326).

Gelişmekte olan ülkelerdeki intihar çalışmaları, toplumsal dönüşüm, toplumsal stress ve psikopatoloji arasında dramatik etkileşim örnekleri sunmakla birlikte, psikolojik ve sosyal sıkıntıların sanayileşmekte olan ve sanayileşmiş ülkelerde toplumsal değişimler sebebiyle giderek artmakta olmasının, gelişmiş ekonomik ve teknolojik statünün bu patolojilerin önlenmesi veya onarımında etkili yöntemler sunmadığı da iddia edilmiştir (Sugar ve ark., 1991: 214-216).

Toplumsal politikaların etkilerine bakılacak olursa; nasıl bir kısa dönemli hastalık kısa dönem akut atak ise politika ve organizasyon açısından bu bir krizdir ve nasıl ki akut hastalık hızlı eylem gerektirme eğilimindeyse, çoğu politika patolojilerinin aksine kriz dönemleri için önceden hazırlık, planlama, tatbikat ve öngörü gereklidir (Hogwood & Peters, 1985: 1-2). Bununla birlikte çoğu yurtiçi programın krizlere karşı durabildiği iddia edilse de ABD'deki domuz gribi salgınında aşı dağıtımında gecikilmesi örneğindeki gibi nadiren süratli ve kesin tepki verilebildiği iddia edilmiştir (Hogwood & Peters, 1985: 2). Belirtilmesi gereken diğer bir önemli husus ise, tıpta olduğu gibi kamu politikaları patolojilerinin sonuçları düşünüldüğünde, patolojiyi önlemenin her ne kadar kamu politika patolojilerinin tamamıyla önlenmesi mümkün olmasa da kaynakların kullanımını dikkate alındığında, tedaviden daha iyi olduğuna işaret edilmiştir (Hogwood & Peters, 1985: 162).

Toplumsal patoloji sebeplerini araştırdığımızda; eğlenceye düşkünlük, hazcılık, tamahkârlık, basitlik, kimlik veya hayat gayesi yoksunluğu gibi bireysel etmenlerin yanı sıra, ailelerin dini öğretilere sadakatlarının eksikliği, aile içinde bozulma, TV ve internet gibi medya ve iletişim araçlarının ahlaki hafifmeşrepliği yayması ve çevre gibi etkenler gözlenebilir (Shafiei, 2017: 133).

Toplum ile ilgili çalışmalarda yapısal-işlevselci yaklaşım, toplumu, birbiriyle bağımlı parçaların, diğer parçaların sağlığı ve tüm sistemin bütüncül sağlığı için çok önemli işlevler gören parçalar sistemi olarak tanımlayan bir çerçeve konsepttir. Yapısal işlevselciliğin öncüleri olan August Comte, Emile Durkheim ve Herbert Spencer, toplumu sağlıklı olabilen, daha üst seviyeye evrimleşebilen veya bir hastalıktan muzdarip

olup hastalanabilen bir yaşayan organizmaya benzer şekilde görmüşlerdir ve bu yaklaşım toplumsal patoloji olarak anılmaktadır. Bu bakış açısına göre toplumun hastalanmasına sebep olabilecek savaş veya salgınlarla sağlıklı nüfusun azalması gibi nedenlerden bir diğeri ise çocukların topluma uyması için yeterince kültürel değerler ve kuralların öğretilmesinde başarısız olunmasıdır. Bunun nedenleri arasında ailenin veya eğitim sisteminin bozulması, dinin zayıflaması gibi unsurlar belirtilmiştir (DeFronzo & Gill, 2020: 11).

Bazen patoloji iddiaları kullanılarak toplumlara dışarıdan müdahalelerde değerler araçsallaştırılabilir. Çeşitli değerler gerekçe gösterilerek patolojik olduğu iddia edilen durumlara dış müdahale gerçekleştirilebilir. Bir batılı gözünden yüz teriminin imgeleri betimleyici tasvir anlamında kullanıldığı bir çalışmadaki bir tespit bu duruma bir örnek olabilir: "... genç Afgan kadınların aniden açılan yüzlerini insan olanın kutsanması olarak göklere çıkarabiliriz belki, ama imgelerin nasıl bir anlatı işlevi olarak harekete geçirildiklerini, Afganistan'a saldırının gerçekten feminizm adına mı yapıldığını ve sonradan hangi feminizm biçimine büründüğünü sormak zorundayız" (Butler, 2004: 145-146).

İnsanın kendini her koşula uydurabileceğini ancak kültürün üstüne metnini yazdığı boş bir kâğıt olmadığını belirten Fromm'un (1962: 89) şu tespitleri kayda değerdir: "Eğer bir toplumsal düzen insani ihtiyaçları belli bir ölçüyü aşarak savsaklar ya da baskı altına alırsa, böyle bir toplumun üyeleri bu toplumsal düzeni kendi insani ihtiyaçlarına daha uygun şekilde değiştirmeye çalışırlar. Eğer böyle bir değiştirme olanağı bulunmazsa, söz konusu toplum dayanma gücünden yoksun ve yıkıcı hale geleceği için büyük bir olasılıkla çökecektir". Bu iddia ışığında toplumların karşılaştığı kriz durumları da dahil olmak üzere çeşitli durumlarda patolojik zayıflama etkenlerine maruz kalmaması için toplumsal düzenin, insanların ihtiyaçlarını dikkate alarak uyarlanmasının önemli olduğu söylenebilir.

Toplumsal patolojiyle ilgili önemli bir katkı ise daha mikro ölçekte toplumu analiz etmede kullanılan sembolik etkileşimci bakış açısının öneminin farkına varmak olacaktır. Sembolik etkileşimci yaklaşım, insanların deneyim ve çevrelerine yönelik gerçek anlam oluşturmalarındaki sürece odaklanır. Sembolik etkileşimci yaklaşıma göre toplum, toplumsal etkileşim sebebiyle sürekli olarak inşa halindedir ve birey seviyesinde ise, kişilerin kendi kimlikleri, değerleri, inanışları, hal ve davranışları, diğerlerinin onları nasıl algıladıkları ve onlardan neler bekledikleri düşüncelerinden kaynaklanır. Swaine Thomas'ın teorisine göre ise durumlar gerçek olarak tanımlanmışsa, sonuçları da gerçek olur, yani nesnel gerçeklikler yerine, bireylerin gerçeğe yönelik öznel yorumları davranışlarını

belirler (DeFronzo & Gill, 2020: 15). Bu tespitler, toplum için neyin normal, neyin ise patolojik olarak kabul edilmesi gerektiğinin tespiti veya inşası için önemlidir. Toplumlar için sembolik etkileşimci yaklaşımdan da çıkarım sağlanabileceği üzere toplum, topluluk, gruplar ve hatta küresel çapta inşa edilen birçok normal, gerçekte patolojik olabilir.

Patoloji genelleştirildiğinde normal olarak algılanabilir. Normalleştirilmiş patoloji, patolojik normal olarak adlandırılabilir (Ratner, 2017: 74). Normal veya daha da ileri gidilecek olursak ideal olarak sunulan politika uygulamalarının gerçekte patolojik yönleri olabilir. Amerika örneğine bakılacak olursa, aşağıdaki tespitler patolojinin fark edilmesine yardımcı olabilir.

Çağımızın genelleştirilmiş patolojisi konulu çalışmasında, Kültürel Araştırma ve Eğitim Enstitüsü'nden Carl Ratner'in tespitlerinden seçilen aşağıdaki unsurlar patoloji konusunda farkındalık sağlayabilir (Ratner, 2017: 76-85):

- Mevcut durumda birçok normal doğal çevre, patoloji seviyesinde kirli ve hararetlidir,
- Normal Amerikan siyasi sistemi, şirket yozlaşmaları boyunduruğu altında olma, işlevsiz tartışmalar vb. örneklerinde de olduğu üzere, açık biçimde patolojiktir,
 - Amerikan ceza yargılaması sistemi, adaletsiz, gaddar ve baskıcı kitle hapsedme ile dolu, açık biçimde patolojiktir,
 - Amerika'daki normal eğitim öylesine patolojiktir ki, Amerikan sekizinci sınıf öğrencilerinin üçte ikisi Matematik ve İngilizcede yeterli değildir,
 - 1776 yılındaki kuruluşundan itibaren ABD'nin 2015 yılı itibarıyla 240 yıllık mevcudiyetinin 216 yılı savaş hali içinde olduğu tespit edilmiştir,
 - Sayıları 10.000'i aşan 2 yaşından küçük çocuğa psikolojik rahatsızlıkları sebebiyle psikotropik ilaçlar reçetelenmiştir.

Sağlık hizmetleri ile toplumsal refah harcamalarının kesilmesine eşlik eden, kâr için kaynakların özütünün çıkarılması şeklindeki acımasız politikalarla yeni serbestiyet (neo-liberalizm) saltanatı, dünya genelinde birçok toplumu hastalaştırmaktadır (Giri, 2014: 32). Diğer taraftan, toplumsal iyileşme ve toplumsal terapi, Vygotsky'in kavramlandığı yakınsal gelişim alanının oluşturulmasına dayanarak; yaralarımızı iyileştirmede, hikayelerimizi dinlemede ve potansiyellerimizi serbest bırakmada birbirimize yardım etmeye, hayat dolu iletişim ve derin meditasyonda birlikte olma çağırır (Giri, 2014: 33).

Eleştirel bakış açısı olarak yorumlanabilecek bir yorumlamaya

göre toplumsal patolojinin iki çeşidinden söz edilebilir. Bunlar, normal görülen patoloji veya olağan dışı, anormal patoloji olarak sınıflandırılabilir. Kültürel Araştırma ve Eğitim Enstitüsünden Carl Ratner'e göre; popüler görüşün aksine haber medyasında aşırı, olağandışı olaylar vurgulanır çünkü bunlar sosyal hastalıkların temeli olmayan minör sorunlar olup normal patolojide değişim gerektirmez. Liderler toplumsal sağlık için ciddi tehditlerle meşgul gözükme için bunları vurgularken, normal patolojinin en ciddi, merkezi ve genel sorunlarının sürüp gitmesine gerçekte izin verir (Ratner, 2017: 81).

Ratner (2017), olağan dışı patolojinin, gerçekliği bulunmayan bir acımasız kurgu, bir toplumsal inşa, aşağılayıcı etiket biçiminde ve yalnızca toplumsal kurallara uymayanları yaftalama işlevi bulunduğu şeklinde deklare edildiğini iddia eder. Tuhaf davranış patolojik değil, sadece normlara, kurallara dayalı olmayan davranış olarak adlandırılır ve etiketçiler, mükemmel şekilde normal insanları yaftalamak ve ayrımcılık yapmakla suçlanır. Yaftalayıcı olarak deklare edilenler, düzene uymayanların patolojik oldukları hikâyesini uydurmakla eleştirilir ve böylelikle olağan olmayan patoloji, patoloji olmaktan çıkarılır. Ratner (2017), bu konudaki görüşlerini açıklamak için örnek olarak, obeziteyi eleştirmenin “kilolu-önyargısı”, “kilo-temelli baskı”, “kadın düşmanlığı”, “kilolu-fobik” gibi sözlerle sıkça kınanması şeklindeki çeşitli uygulamaları ayrıntılı biçimde tartışmıştır (Ratner, 2017: 87).

Bu konuda son olarak sosyal patoloji alanında akademik eğitim veren üniversitelerden örnek olarak müfredat konuları paylaşılacaktır. Çekya'da bulunan Hradec Králové Üniversitesi'nde kullanılan sosyal psikoloji müfredatında bulunan konular arasından örnek olarak (Bélik, 2015: 16), toplumsal sapma teorileri, toplumsal sapmanın nedenlerinin toplumsal, biyolojik, psikolojik ve çoklu-etken yaklaşımlarıyla incelenmesi, toplumsal olarak boşanma, işsizlik, evsizlik, nüfus dengesizliği gibi olumsuz olaylar, fahişelik, intihar, alkolcülük, nikotin bağımlılığı, alkol olmayan bağımlılık, patolojik kumar gibi diğer bağımlılıklar, toplumsal sapmanın önlenmesi ve tedavisi gibi konuları vermek mümkündür.

c. Kültürel Temelli İnanç ve Din Boyutu

Covid 19 küresel salgınının da ispatladığı üzere, kriz dönemlerinde dine/maneviyata, yaygın olarak başvurulur. Kişisel, toplumsal ve duruma bağlı olan etkenler, dinamik etkileşimli bir tarzdaki işleyiş sonucu dini/manevi mücadeleleri doğurur. Örneğin; hayatta yaşanan krizlerin, bireysel kırılmalara eriştiğinde özellikle dini/manevi mücadeleleri tetiklemesi kuvvetle muhtemeldir (Pargament & Exline, 2020). Bu doğrultuda kriz dönemlerinde sorunlarla başa çıkmada dini/manevi başa

çıkma stratejileri üzerinde yoğunlaşılmasının faydalı olacağı iddia edilebilir.

Bentzen (2020), 2020 yılı Mart ayında dünya genelinde internet araştırmalarında dua teriminde gözlenen artış miktarından hareketle dünya nüfusunun yarıdan fazlasının, salgının bitmesi için dua ettiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca belirsizlik ve sıkıntılarla karşılaşan insanların açıklama ve rahatlama için dini kullandıklarını belirterek, araştırması neticesinde dünya genelinde birçok kişinin duygusal stresleriyle başa çıkmada dini kullandıkları sonucuna ulaştığını belirtmiştir.

ABD’de gerçekleştirilen bir araştırmada sağlık çalışanlarının Covid 19 kaynaklı sıkıntılarla başa çıkmada inanç temelli din veya maneviyat faaliyetlerine başvurduğu belirlenmiştir (Shechter ve ark.’dan akt. Boguszewski ve ark., 2020: 2).

İtalya’daki bir araştırmada ise ailesinde Covid 19 bulaşı tespit edilen kişilerin hem internet, radyo, televizyon gibi araçlar üzerinden hem de bireysel dualar şeklinde dindarlıklarının arttığını beyan ettikleri tespit edilmiştir (Molteni ve ark.’dan akt. Boguszewski ve ark., 2020: 2).

Sağlık sorunlarının önlenmesi ve tedavisinde, manevi bakımın önemli bir işlev gösterdiği de unutulmamalıdır. Manevi bakım yaşamı zenginleştiren ve sıkıntıların üstesinden gelme için daha iyi yollar sunan bir baş etme kaynağı olup, aktif dinleme, manevi değerlendirme teknikleri ve hastalar için dini destek benzeri maneviyata odaklı müdahale hizmetlerini referans gösterebilmek şeklindeki bir biyo-psiko-sosyo manevi bütünlükçü modeli temel alır (Roman ve ark., 2020: 2).

Din, birey için hem içsel hem de toplumsal bir kaynak olması sebebiyle başa çıkma arayışında farklı rotalar sunmakta, kaybedilemeyecek veya elden alınamayacak son sığınma limanı olmaktadır (Park ve ark., 2018: 2). Katrina kasırgası felaketinden kurtulanlar arasından kendini dindar olarak tanımlayanların, felaketi anlamalarında, kontrol hislerini yeniden kazanmaları ve öz değerlerini sürdürmelerinde yardımcı unsur olarak dindarlığın tek açıklayıcı sistem olabildiği belirlenmiştir (Aten ve ark., 2012’den akt. Park ve ark., 2018: 2).

Dini başa çıkma ile ilgili araştırmalarda kullanılan sorulardan örnekler, bu tip araştırmaların niteliği hakkında fikir vermek açısından faydalı olabilir. 2020 yılında gerçekleştirilen dini başa çıkma konulu araştırmada olumlu dini başa çıkmayı tespit etmede; “krizlerde güç, destek ve rehberlik için Tanrı’dan yardım beklerim”, “günahlarımı itiraf eder ve Tanrı’dan bağışlanma dilerim” gibi ifadeler ile olumsuz dini başa çıkmayı tespit etmede “sıkıntılı durumların, Tanrı’nın beni günahlarım veya ma-

neviyat eksikliğim sebebiyle cezalandırma yöntemlerinden olduğunu hissedirim” veya “Tanrı’nın beni terk edip etmediğini merak ediyorum” gibi ifadeler yönlendirilmek suretiyle tespit edildiği gözlenmiştir (Bruce ve ark., 2020: 3). Sağlık bilimcilerinin araştırmalarında bireylerin dini, inançlarına dayalı düşüncelerinin araştırılması yoluyla çözümler üzerinde çalışılabildiği anlaşılmaktadır.

Bir topluluğun felaketler karşısında oluşturacağı tepkinin büyük ölçüde kültürüne bağlı olduğu uzun zamandır bilinmekte olup, duyguların nasıl yönetileceği ve korkularla nasıl başa çıkılacağı kültürel senaryo-dan öğrenilir (Durodié, 2020). Bu yaklaşım dikkate alınır; toplumları toplum yapan, toplum ve bireyi dirençli kılan, çağlar ve nesillerin birikimleriyle çağlar ve nesiller tarafından deneyimlenen felaketlerden çıkarılan dersler doğrultusunda oluşturulmuş toplumsal kültür değerlerinden, inanç ilkelerinden, felaket dönemlerinde yeniden hatırlanması, hatırlatılması suretiyle maruz kalınan felaketle başa çıkmada kullanılması akıllıca bir tutum olabilir.

Küresel kültürün öncü karakterlerinden olup kendisini beğenenler tarafından Beliebers (Ward, 2017) adıyla adlandırılan din benzeri bağılıklar dahi geliştirilmiş olan şarkıcı Justin Bieber’in 2020 yılındaki duruşuna bakılacak olursa, kriz nedeniyle işten çıkarılan bir işçiyi canlandırdığı Kutsal (Holy) isimli şarkı videosunda, eşine duyduğu aşkı ve Tanrı’ya duyduğu aşkı anlattığı (Wikipedia, 2020) değerlendirildiğinde, bu popçunun da takipçilerine kriz döneminde aile ve Tanrı sevgisi mesajı verdiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Toplumsal olarak değerler, kriz dönemlerinde ihtiyaç duyulan kolektif toplum yanlısı davranışı destekleyen anahtar konumdaki bir bağlayıcı etken olabilir ve kişinin, değerlerini diğerlerinin paylaştığını algılaması, bir bağıllık hissi, bağıllık duygusu oluşturabilir (Wolf ve ark., 2020: 623-625).

Korku ve Ümit isimli çalışmasında Gazali; ümit ve korkunun kalbin tedavisinde aracı terapiler olduğunu, mevcut hastalığın nispetine göre ümit ve korkunun ayrı ayrı kıymetlerinin olduğunu vurgulamıştır. Buna göre; insan kalbindeki baskın etkenler yeis, umutsuzluk ve Allah’ın merhametinden ümit kesme ise ümit daha faydalıdır, eğer itaatsizlik, başkaldırı insana hâkim ise korku daha faydalıdır (McKane, 1965: 45). Gazali’ye göre diğer dünyada Allah ile karşılaşma saadetini ulaşma için, bu dünyada Allah’ın sevgisine erişme ve bu dünyada Allah ile yakınlık yolu dışında bir yolun olmadığı açıkça anlaşılır hale getirilmiştir (McKane, 1965: 38). Bu hususta başvurulabilecek bir ilahi mesajlara örnek olarak; “... *Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur*” (Kur’an, 13/28) ayeti ve “*Allah her kimi doğruya erdirmek isterse onun göğsünü İslam’a açar.*

Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkarıyormuşçasına daraltır, sıkır. Allah inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir” (Kur’an, 6/125).

İnsanların musibetlerle karşılaşabileceği, Kur’an’ın, hastalık konusunu sabredilmesi gereken imtihanlar arasına koyduğu, tedavi yolları araştırılırken bununla birlikte dua edilmesi, duaya icabet sonucu hastalığın ortadan kalkabileceği veya sabra karşılık mükafat kazanılabileceği hissini insana moral ve motivasyon sağlayabileceği iddia edilmiştir (Gedük, 2015: 212). Kur’an’da Eyyûb (a.s.)’ın hastalık karşısındaki tavrı anlatılmış, inananlara örnek gösterilmiştir (Gedük, 2015: 78). Enbiyâ sûresinde: “*Eyyûb’u da hatırla. Hani o Rabbine, ‘Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisin’ diye niyaz etmişti. Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik*” (Kur’an, 21/ 83-84) anlatımında, sabır ve duanın önemi görülmektedir.

Psikolog Viktor Frankl, cefaya sebat etmenin, anlam yokluğu durumunda çok daha zor olduğunu gözlemlemiştir (Durodié, 2020). Bir krizden kurtulma ile ilişkili olarak bir amaç ve uyarlanabilir anlam ihvan edilmesi yoluyla toplumsal sermaye, psikopatolojiye karşı dirençliliği destekleyebilir (PeConga ve ark., 2020). Uyarlanabilir anlam ve gaye, amaç ihvan edilmesinde kültür ve inanç değerlerinin önemli rol ve işlevleri olabilecektir.

Hayat gayesi, yaşama amacı belirlemede felsefecilerin ve düşünürlerin görüşlerini incelemek insanlara düşünme alanları açabilecektir. Birçok soru için birçok görüş vardır ve insanın anlam ve amaç arayışında, kendi çıkarımını oluşturması ve yaşaması gerekmektedir. Örnek olarak mutluluk nedir sorusu üzerine İbn-i Sina, insanın nihai hedefi olarak niteliği mutluluğun maddesel, duyumsanan dünya içinde elde edilebilir bir şey olmadığını, ruhun bu dünyada en iyi durumunu başarabilmesi için hazırlıklı olmadığını, bu sebeple mutluluğun bu dünyadan başka bir âlemde arandığını belirtir (Inati, 1996: 27).

Bedensel hazlardan, memnuniyetlerden en güçlüleri arasında sayılan yemek yeme gibi dış hazlara kıyasla, satranç oyununda galibiyet hissi gibi bedensel olmayan hazlar, memnuniyetler daha tercih edilebilir olup, İbni Sina aç av köpeğinin bile yakaladığı avı kendisi yemek yerine efendisine götürmeyi tercih etmesini, insan ve hayvanlarda iç memnuniyetlerin dış memnuniyetlerden daha mühim olduğu savı için kullanır. O, bedensel veya dıştan gelen haz veya memnuniyet karşısında iç haz veya memnuniyetlerin daha iyi olduğunu iddia eder (Inati, 1996: 8-9).

Toplumsal patoloji ile gelen psikolojik sağlığın azalması durumlarından kurtulmak için Britanyalı meşhur psikiyatrist Halliday'ın işaret ettiği üzere, görkemli teknik ilerlemeler kaydedilmesi ve fiziksel sağlık koşullarının hayal edilmeyen seviyeye geliştirilmiş olması gerçeğine rağmen, insanın hayatında bir toplumsal gaye hissini ve manevi değerleri tekrar keşfetmesi gerektiği tespit edilmiştir (Wenger, 1948).

Toplum sağlığı açısından inanç sağlık ilişkisine bakarsak toplum sağlığının genel olarak bozulması, örneğin salgın hastalıkların tüm toplumu etkilemesi, toplumu Yaratıcının cezalandırması şeklinde yorumlanabilmektedir. Salgın hastalık döneminde Atina demokrasisindeki hırs kibiri (pleonexia) veya kendi onuruna âşık olma kibiri (phyllostymia) gibi olumsuzlukların zayıflık olarak nitelenebilmiş olması gibi, İlyada destanında da belirtildiği gibi musibetler ve salgınlar, insanların kibrinin ilahi cezalandırılışı olarak görülebilmektedir (Boas, 2020: 5).

Modern bilimin insan ruhu ile ilgili araştırmalarında inanç ve din önemli yer tutmuştur. Modern psikoloji bilimi öncülerinden Fromm (1947: 229), “hepimiz başka insanlara, sevdiklerimize ve kendimize inanmak zorunda değil miyiz?” diye sormuş, “gerçekten de insan inançsız olduğu zaman verimsiz ve mutsuz bir hale gelir ve varlığının en derin katlarına kadar işleyen bir korku duyar” demiştir.

Modern bilim anlayışı olarak tanımlanan yaklaşımın inanç ve din ile ilgili ilişkisinin gerçek niteliğini belirlemek bu makalenin araştırma sınırları dışındadır. Ancak, birkaç kuşak önceki insanların inanç yokluğunu akıldışı inanca karşı bir savaş olarak tanımlayan ve ilerici bir yönü bulunduğu iddia eden Fromm (1947: 228) gibi modern bilim adamları dahi, çağdaş insanların inanç yokluğunu derin bir şaşkınlık ve umutsuzluğun belirtisi olarak tanımlamış; bir zamanların şüpheciliklerinin ve akılcılığının düşüncenin gelişmesini sağlayıcı ilerici güçler olması durumunun yerini, rölativizm ve güvensizliğin rasyonalizasyonu hali olduğunu iddia etmiştir.

Çağdaş insana ilişkin 1947 yılında yayınladığı çalışmasında değerlendirmeler yapan Fromm'un (1947: 231) aşağıda sunulan tespitleri, günümüz için çıkarımlar yapmada faydalı olabilecektir:

“Sayısı gittikçe artan birçok insan, iş hayatından tutun da politika ve ahlaka varıncaya kadar her konuda kendini şaşkın hissediyor, daha da kötüsü bu şaşkınlığı normal bir ruh hali olarak görüyor. Birçok insan kendini yalnız başına kalmış, ne yapacağını şaşırılmış ve güçsüz hissediyor; hayatı kendi düşüncelerine, duygularına ve duyu algılarına göre yaşayacak yerde, kendisinden istenen ve beklenen şeylere göre yaşıyor. Otomat haline gelmiş olan bu kişilerde etkin bir şüphe ortadan kalkmış;

ama onun yerini kayıtsızlık ve rölativizm almıştır.”

Günümüzde ise küreselleşme, küre-yerelleşme ve gerçeklik sonrası çağ olarak tanımlanan dönemde bilgi savaşları, algı operasyonları ile pandemi sebebiyle oluşan yalnızlaşma, güvensizlik veya belirsizlik hisleri gibi birçok etkenin tesirine maruz kalan insanların ‘otomat’ olarak isimlendirilen durumlarının daha da yaygınlaştığı veya değişik boyut ve kassamlarda derinleştiği iddia edilebilir. Bu durumda nasıl bir düşünce ve tutum geliştirilebileceğine ilişkin olarak ise dini kaynaklardan faydalanılabilir. Örneğin; 30 Ekim 2020 tarihinde İzmir’de yaşanan deprem felaketi sonrası dünya çapında önemli sayıda takipçisi bulunan düşünür ve yazar Paulo Coelho, sosyal medya hesabından İngilizce yayınladığı ayet tercümesinde “Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var.” (Kur’an, 94/5-6) şeklindeki paylaşımıyla birliktelik ve destek mesajı vermiştir (Coelho, 2020).

Dini kaynaklar kapsamında; “*Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız.*” (Kur’an, 50/16) “*And olsun ki sizî biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.*” (Kur’an, 2/155) örneklerindeki gibi inanç bilgilerini aydınlatıcı, “*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir*” (Kur’an, 3/104) söylemindeki gibi inanç prensiplerini ise yönlendirici kabul etmek faydalı olacaktır.

İnsanların içerisinde buldukları durumu, toplumun insanlara sunduğu nimet ve külfetleri anlamak için toplumsal sorunlar, patolojiler ilgili araştırmaları kısaca gözden geçirmek yerinde olacaktır. Yakın geçmişte Covid 19 salgınının etkileri karşısında, Amerikalı Ortodoks Musevilerinin dini başa çıkma durumlarının araştırıldığı bir çalışma sonucunda; özellikle içsel dindarlık, Yaradan’a inanç ve olumlu dini başa çıkmanın, daha az stres ve daha fazla olumlu etki ile güçlü ilişkili olduğu tespit edilmiş olup araştırmanın, yüksek sıkıntı durumlarında dinin ruh sağlığı için en büyük faydayı sunduğu şeklindeki fikre yönelik bulguları desteklediği ve kimi kişiler için kriz dönemlerinde aile ve inancın dirençliliği desteklemekte anahtar etmenler olarak hizmet edebilecekleri gibi bulgulara ulaşılmıştır (Pirutinsky ve ark, 2020: 2297-2298).

Yine yakın geçmişte Polonya’da gerçekleştirilen salgın döneminde din ve inanç algısı konulu araştırma sonucunda; modern toplumların salgın öncesinde vücut ve sağlıklı olmaya odaklanıp, çoğunlukla maneviyatı kapsama sokmadıkları, vücut ve duygu insanının ruh insanına hükmettiği; ancak salgın sebebiyle korku, ıstırap veya hastalık deneyimleyen kişilerin çoğunlukla manevi yenilenmeye işaret ettikleri, belki de yeni bir

Covid 19 nesli şekillenmesi sonucu maneviyat gelişimiyle, gerçek ve özgürlüğe dayalı olgun tavır türetilebileceği gibi çıkarımlar sunulmuştur (Kowalczyk ve ark., 2020).

Büyük ve artan miktarlarda araştırmanın, dini inancın bağışıklık işlevi ve enfeksiyon hassasiyeti üzerinde olumlu etkileri olduğunu belgediğini belirten Duke Üniversitesi Psikiyatri Bölümünden Harold G. Koenig (2020), küresel salgın döneminde ruhsal, fiziksel ve manevi bakımdan sağlıklı ve dirençli olabilmek için aşağıda özetlenen altı öneriyi sunmuştur:

- Dini inancını derinleştir (ilgili iddia: Tanrı ile daha güçlü bir ilişki geliştirmek için mükemmel bir zaman...)
- Komşunu, kendini sevdiğin gibi sev (buradaki komşu ifadesi, ihtiyaç içindeki herkesi tanımlamaktadır)
- Teknolojiyi kullan (ilgili iddia: teknoloji yakın ve uzaktaki kimseleleri risksiz ve maliyetsiz bağlamaktadır)
- Etrafındaki insanları uygulamalı olarak destekle (ilgili öneri: irtibat kur, manevi partnerlik sağla, gıda veya ilaç temin et vb.)
- Umursamaz davranma (ilgili öneriler: temizlik, maske, mesafe gibi tedbirleri almakta titiz davranmak anlamında)
- Fiziksel beden sağlığına önem ver (ilgili konular: egzersiz, uyku, kilo kontrolü, D Vitamini, manevi sağlık vb.).

S o n u ç

Bu makalede, bireysel ve toplumsal patoloji sebeplerini ele alınmış, olağan ve olağan olmayan patolojiye değinilmiş, bunların önlenmesi veya tedavisi için çeşitli görüşler incelenmiştir. Bu kapsamda makalenin son bölümünde ailenin önemi, toplumsal dayanışmanın destekleyici rolü, manevi değerler gibi konular kültür, inanç ve din boyutuna bakış başlığı altında kısaca değerlendirilmiştir. Dini başa çıkma kavramı kapsamında çeşitli uygulamalar ve öneriler paylaşılmıştır.

Kant'ın Tanrı'yı insan bilişinden, idrakinden azledip ona erişimi, uygulama ahlaki ve ahlaki motivasyon alanı mevkinde indirmesinden sonra insanların daha faydacı oldukları iddia edilmişken, Hegel'in fenomenoloji ile uyardığı üzere kendi potansiyelleri ve kabiliyetleri dışında hiçbir şey deneyimlememiş olduklarını belirten kişilerin, kendilerinden çok emin hissettikleri tam da o şey, yani kendi dünyalarını anlamakta belki de başarısız oldukları da iddia edilmiştir (Blond, 1998: 2-3). Günümüzde toplumsal refah harcamalarının azaltıldığı, neoliberal politikaların toplumların sağlaışmasına yol açabildiği şeklindeki söylemlere değinmiş olmakla birlikte din ve inancın tedavi edici rollerine günümüzde de ihtiyaç duyulduğu, ekonomik hayatın çeşitli alanlarında da vurgulanmaktadır. Küresel çapta en büyük 100 şirketin % 20'sinden fazlasının

çalışanlarını desteklemek için inanç temelli destek grupları oluşturdular, bu uygulamanın giderek artmakta olduğu belirlenmiştir (Crary, 2020). Küreselleşme konusunda fikir yürütenler, dünya nüfusunun % 84 ünün kendinden yüce bir varlık olduğuna inandığı veya 2010 yılında 1.6 milyar olan Müslüman nüfusun 2050 yılında 2.76 milyar sayısına ulaşmasının öngörüldüğü benzeri inanç alanından çeşitli bilgiler sunmuş, Klaus Schwab'ın, “değerler, yalnızca düşünsel süreç ile haklı gösterilemez inanç dahil edilmelidir” ifadesi de belirtilerek, küresel sistem sorunların çözümünde inancın önemine dikkat çekmiştir (Seiple, 2016). Diğer taraftan sosyal patolojilerle ilgili olarak dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, “... *yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe ...*” (Kur'an, 2/205) çalışan insanların bulunduğu. Ayrıca Covid krizini teknolojik dönüşüme hazırlayan tarihi bir an olarak niteleyen New York valisi örnek gösterilmek suretiyle Covid krizini faydaya dönüştürmeye, istismar etmeye yönelik toplum mühendisliği teknolojileri geliştirilebileceği veya Covid sonrası insan soyuna özgü toplumsal değerlerin bozulabileceği (Lamola, 2021: 15) benzeri iddiaların toplum sağlığı üzerine etkileri de araştırılabilir. Bireysel olarak ise bir Müslüman düşünürün sözleri (İbn Sînâ, 2005: 175) analiz edilerek; ilmî melekelerin ilkelerinin ancak vücut sağken, nefsin bedenden ayrılmasından önce elde edilebileceği sebebiyle, yüce yetkinliği kazanmak için uğraşılması, akledirliğin tasavvurunu gerçekleştirmeye çalışılması, gerçek düşüncelere aykırı bozuk görüşlere sıkıca bağlı inatçı ve inkârcı olunmaması gibi çıkarımlar üretilebilir.

Toplumsal patoloji araştırmalarında toplumlarda gözlenen intihar vakaları da veri sağlayabilmektedir. Japonya'da 2020 yılı içerisinde Covid-19 sebebiyle yaşanan toplam can kaybı sayısı 1765 iken, intihar sebebiyle sadece 2020 yılı Eylül ayı içerisinde 1805, Ekim ayı içerisinde 2153 can kaybı yaşanmış olması dikkate değerdir (Bhardwaj, 2020). Dinî başaşaıkmanın, ölüm kaygısına tampon oluşturup, ölüm kaygısının oluşturduğu olumsuz etmenleri engelleyebilecek bir mekanizma olarak kullanılabilirliği ifade edilmiştir (Rababa & Hayajneh & Bani-Issa, 2020: 52). Covid-19 salgın sürecinde terör yönetimi teorisinde belirtilen ölüm belirginliği hipotezindeki kaygıyı engellemede iyicil yaratıcılık olarak tanımlanan faaliyetlerin anlam ve değer sağlayarak faydalı olabileceği tespit edilmiştir (Cui ve ark., 2020: 2-7). Toplumsal patolojilerin önlenmesinde; herhangi bir dini veya seküler selamet ufku dışına atılmışlık, varoluş kaybı gibi tanımlanan Ernesto de Martino'nun geliştirdiği *kültürel kayamet* konusunda araştırma yapmak ile psikanalist Robert Lifton'un geliştirdiği, biyolojik ölümden daha korkutucu olabilen ve toplumun çözümlenmesini inceleyen *sembolik ölüm* konusunda (Dein, 2021: 11) araştırma-

lar yapmak, önleyici politikalar oluşturmak açısından olabilecektir. Bi-reylerin baş etmeleri açısından ise; majör depresif bozuklukların önlenmesinde dinin koruyucu etkisinin olabildiği, pozitif dini başa çıkmanın daha az ümitsizlik ve daha az intihar düşüncesi ile bağıntılı olduğu, pozitif dini başa çıkmanın dışadönük dindarlıktan çok, içedönük dindarlıkla bağıntılı olduğu şeklinde tespitler mevcuttur (De Berardis ve ark., 2020: 5-6). Zürih Üniversitesi'ndeki bilim insanlarınca gerçekleştirilen bir araştırmada; dinî vecibelerini yerine getiren dindarların, diğer dindar veya dindar olmayanlara kıyasla hayatlarından daha tatmin oldukları, nezaket, sevgi, kadirşinaslık, ümit, bağışlama ve maneviyat gibi karakter alanlarında daha yüksek puanlar elde ettikleri belirlenmiştir (Berthold & Ruch: 2014: 1). Yaşlılara ilişkin bir araştırmada, dinî başa çıkma pratiklerinin hergün uygulanması durumunda; stres tamponu oluşturulabilme, obeziteyle bağıntılı bozukluklar ile metabolik sistem bozukluklarının başlangıcını geciktirme imkânlarının sağlanabileceği sonucuna ulaşılmıştır (Whitehead ve Bergeman, 2020: 393). Dinî başa çıkmanın stresle nörofizyoloji ilişkisi araştırıldığında; bilişsel, depresif ve travma-sonrası stres bozukluklarına sebebiyet oluşturan beynin ön ve yan bölgelerindeki faaliyet azalmasına yol açan psikolojik stres etmenlerinin tersine, dinî başa çıkma stratejileri sonucu ön ve yan beyin bölgelerinde faaliyet artışı gözlenmesinin zihin sağlığında dinî başa çıkmanın koruyucu olma ihtimalini güçlendirdiği iddiasını ortaya çıkarmıştır (Imperatori ve ark., 2020: 3).

Küresel salgın gibi büyük ölçekli sıkıntılarla başa çıkmada din ve inanç önemli işlevler gösterebilmektedir. Covid 19 salgınının Polonya'da yaşanmakta olan inanç üzerine etkisi konulu, 2020 yılı Nisan ayında gerçekleştirilen bir araştırmada; örneklem kapsamındaki kişilerden daha önceleri haftada birkaç saatini dini pratikler için kullandığını beyan eden bireylerin % 61.3'ünün bu dönemde daha fazla dua ve dini pratikler için zaman ayırdığını beyan ettiği, birkaç yılda bir dini törenlere katıldığını beyan eden kişilerin % 15.9'unun dini faaliyetlere katılımlarının arttığını beyan ettiği, daha önce hiçbir dini faaliyetlere katılmadığını beyan edenlerin % 7.4'ünde dini törenlere katılımlarında artış olduğunu beyan ettiği gözlenmiştir (Boguszewski ve ark., 2020: 1).

Toplumları etkileyen sorunlar arasına eklenen salgın felaketinin toplumsal patolojileri arttıracığına yönelik öngörüler doğrultusunda farkındalık artışı sağlanması ve önleyici tedbirler alınması gerekmektedir. Toplumsal patolojilerin derinleşmesi veya yanlarına yenilerinin eklenmesinin insanların davranışlarında olumsuz yönde çürümelere yol açması, toplumsal ayrışma ve nefretin artması, ruh sorunlarının, intihar teşebbüslerinin artması gibi çok çeşitli sonuçlara yol açabildiği deneyimlerinin farkında olarak önleyici veya iyileştirici politikalar geliştirilmelidir.

Toplumların ve bireylerin sorunlar ve krizler karşısında dirençliliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bunun için insanların yaşama gayelerinin geliştirilmesinde yönlendirici bilgilendirmeler, hayata bağlanmalarını teşvik edici motivasyon kaynakları, yardımlaşma mekanizmaları, birliktelik kültür ve değerleri geliştirilip ön plana çıkarılabilir. Goethe'nin belirtmiş olduğu gibi “insan kendini ancak dünyayı bildiği ölçüde bilir. O, dünyayı yalnız kendi içinde bilir ve kendi bilincine de ancak dünya içinde varır. Gerçekten bilinen her yeni nesne içimizde yepyeni bir evren açar” (Fromm, 1962: 76).

Durkheim dayanışmayı savunmada, parçalanmayı engellemede ve dayanışmayı ilerletmede dini ritüellerin, özellikle ergenlik, evlilik ve ölüm gibi büyük dönüşüm zamanlarında sosyal gruplara sağladığı yardımları göstermekle ilgilenmiş olup, Giddens'e göre bu tür durumların üyelerin ontolojik güvenliğini yani dünyada olmaları ile ilgili güvenliklerini güçlendirmekte iyimserlik oluşturduğu iddia edilebilir (Seale, 1998: 143-144). Birlik ve dayanışmanın önemi, devamlı surette vurgulanan konular arasındadır. Birleşik Krallık İnanç ve Topluluklar Bakanı Lord Stephen Greenhalgh; inancın toplum hayatının kalbinde bulunmaya devam ettiğini, ülke genelinde inancından ilham alan insanların paha biçilemez çalışmalarını tam olarak desteklediklerini, pandemi döneminde tüm inançlardan insanların birlikte, yaşlı ve yalnızları desteklediklerini beyan etmiştir (MoHCLG & Greenhalgh, 2020). Daha geniş ölçekte ise İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası kuruluşların, görece kırılğan ülkelere yardım sağlamada dayanışma çabaları gözlenmektedir (MoFA Maldives, 2020).

Jung'un düşüncelerinden çıkarımlar geliştirilecek olursa; modern insanın Tanrı'nın sevgi dolu gözetimi altındaki çocukları olma durumunu yitirmesi, fizikötesi belirliliklerini kaybetmesi, insanın 'gelişim' için attığı her adımın felaket tehdidine güç kattığı gibi olumsuz değerlendirmelere ulaşılabilir. Bunun yanında bilimin, bir yandan insanın iç yaşam sığınağını tahrip ederken diğer yandan içimizden kaynaklanan yaraların tedavisinde de bize yardımcı olabileceği gibi olumlu bakış açısı içerisinde bulunan koşullar dâhilinde olumlu sonuca ulaşma çabalarının desteklenmesi gerektiği şeklinde yorumlanabilir.

Fromm'un farklı konular kapsamında değinmiş olduğu; insanın ekonomik amaçlar için araçsallaştırılması, doğa ile ilintiliğini yitirmesi, üretken olmaya son vermesi, güvensiz, tatminsiz ve kaygılı olması gibi durumların günümüzde de var olup olmadığının, makro ve mikro ölçekte değerlendirilmesi, küçük veya büyük ölçekte tedbirler alınması faydalı olabilecektir.

Jung'un bu konuyla ilgili bazı düşüncelerinden esinlenilecek olursak; bireylerin Tanrı ile özgün ve sağlıklı bir ilişkiye geri dönmelerinin

içe bakış ile mümkün olabileceğini ve günlük gerçekliklerin sürekli akışına karşı, daha yüksek, sonsuz gerçekliğin tampon olabileceğini belirtmesi dikkate alınmalıdır. Buradan hareketle, bireyler arasındaki bilinçdışı ilişki ağlarının önemi ve kolektif bilinçdışının bağlanma üzerindeki etkisi üzerine politikalar geliştirilmesi yerinde olabilecektir.

Bireylerin psikolojik dirençliliklerini güçlendirmek için; din, şehir, ülke gibi sembollerin kolektif bilinçdışı dahilindeki ruhsal ilktipler çerçevesinde ele alınması ve bu sembollerin güçlendirici, güven, bağlılık ve hayranlık verici olarak kurgulanmasının faydalı olabileceği önerilebilir.

Fromm'un öne sürdüğü düşüncelerinden esinlenilirse; bireysel patolojilerin yenilmesi için bilinçli veya bilinçaltı yaşanan elemin üstesinden gelme arayışı geliştirilmesi, nevrotik yapı temeli üzerine kurulmuş olan ve sürekli yinelenen yaşam pratiklerinin değiştirilmesi, teslimiyetçi eğilimlerin yinelenmemesi, sağlık arayışının bloke edilmemesi ve bunlar için değerler, kurallar, idealler sisteminin değiştirilmesi önerilirken, toplumsal patolojinin de bireylerin ötesinde veya bireylerden ayrı olmaması sebebiyle aynı prensiplerle giderilmesi önerilebilir.

Diğer taraftan gerçek bayramların, ortak sanatsal müşterek anlamların önemine ve dışavurumcu terapilerin faydalarına dikkat çekilmesi, etiyojoloji, kültürel sosyoloji, toplumsal psikiyatri çalışmalarından yararlanılması, politika patolojilerinin önlenmesi önerilebilir.

Kaynaklar

Aten, J. D. ve ark. (2012). Predictors of God concept and God control after hurricane Katrina. *Psychology of Religion and Spirituality*, 4, 182–192.

Bélík, V. (2015). Three perspectives on social pathology. *Social Pathology and Prevention*, 1 (1), 11-20.

Bentzen, J. S. (2020). *In crisis, we pray: Religiosity and the COVID 19 pandemic*. University of Copenhagen. (<https://www.economics.ku.dk>). Erişim tarihi: 17 Aralık 2020.

Berthold, A. & Ruch, W. (2014). Satisfaction with life and character strengths of non-religious and religious people: It's practicing one's religion that makes the difference. *Frontiers in Psychology*, 5 (876).

Bhardwaj, N. (2020). Suicide among women surges as more people in Japan kill themselves in a single month than the total number lost to Covid-19 in 2020. *Insider*. (<https://www.insider.com>). Erişim tarihi: 15 Mayıs 2021.

Blond, P. (1998). Introduction, theology before philosophy. [içinde] *Post-secular philosophy, between philosophy and theology*. (ss. 1-66). ed. P. Blond. London: Routledge.

Boas, A. V. (2020). Spirituality and health in pandemic times: Lessons from the ancient wisdom. *Religions*, 11 (11), 583.

Boguszewski, R. ve ark. (2020). The COVID-19 pandemic's impact on religiosity in Poland. *Religions*, 11 (646), 1-14.

Bonotti, M. & Zech, S. (2021). Has Covid -19 occasioned a crisis of civility? Responding to the social and political challenges of the pandemic. *ABC Religion and Ethics*. (<https://www.abc.net.au>). Erişim tarihi: 15 Mayıs 2021.

Bruce, M. A. ve ark. (2020). Religious coping and quality of life among black and white men with prostate cancer. *Cancer Control*, 27 (3), 1-8.

Butler, J. (2004). *Kızılğan hayat, yasın ve şiddetin gücü*. (çev: B. Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.

Coelho, P. (2020). *So verily with the hardship there is relief, verily with the hardship there is relief – Quran Ch 94:5-6, To my Turkish friends, all my solidarity. Next Monday I will make a donation via RCRC*. Twitter. (<https://twitter.com>). Erişim tarihi: 17 Aralık 2020.

Cohn, S. K. (2007). The black death and the burning of Jews. *Past and Present*, 196 (1), 3-36.

Crary, D. (2020). More US firms are boosting faith-based support for employees. *The Associated Press*, (<https://apnews.com>). Erişim tarihi: 15 Mayıs 2021.

Cui, Y. ve ark. (2020). Benevolent creativity buffers anxiety aroused by mortality salience: Terror management in covid-19 pandemic. *Frontiers in Psychology*, 11, 3705.

De Berardis, D. ve ark. (2020). Religious coping, hopelessness, and suicide ideation in subjects with first-episode major depression: An exploratory study in the real world clinical practice. *Brain Sciences*, 10 (12), 1-12.

De Martino, E. (1964). Apocalissi culturali e apocalissi psicopatologiche. *Nuovi Argomenti*, 68–71, 105–141.

DeFronzo, J. & Gill, J. (2020). The sociology of social problems [içinde] *Social Problems and Social Movements*. Rowman & Littlefield: Publishing Group.

Dein, S. (2021). Covid-19 and the apocalypse: Religious and secular perspectives. *Journal of Religion and Health*, 60 (1), 5-15.

Döğüş, S. (2015). Kadın alplardan Bacıya'nı Rum'a-Anadolu bacıları teşkilatı; Türklerde kadının siyasi ve sosyal mevkii. *KSU Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 127-150.

Durodié, B. (2020). Handling uncertainty and ambiguity in the COVID-19 pandemic. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12 (1), 61–62.

Fromm, E. (1947). *Erdem ve mutluluk: Ahlak psikolojisi üzerine bir inceleme*. (çev: A. Yörükân & der: T. Yörükân). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Fromm, E. (1956). *The sane society*. London: Routledge.

Fromm, E. (1962). *Yeni bir insan yeni bir toplum*. İstanbul: Say Yayınları.

Garaudy, R. (1990). *Yobazlıklar*. (çev: C. Aydın). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Gedük, S. (2015). *Kur'an'da müminlere teselli, moral ve motivasyon*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Giri, A. K. (2014). Society as a patient: Metapathology, healing and challenges of self and social transformations. *Social Alternatives*, 33 (2), 31-35.

Gündüz, M. (2018). Kur'an-ı Kerim fihristinin değer odaklı analizi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16 (35), 159-182.

Hamidullah, M. (2005). *İslam anayasa hukuku*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Haynes, D. (2020). Risk of new world war is real, head of UK armed forces warns. *Skynews*. (<https://news.sky.com>). Erişim Tarihi: 17 Aralık 2020.

Hogwood, B. W. & Peters, B. G. (1985). *The pathology of public policy*. USA: Oxford University Press.

Hökekleli, H. (2013). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İbn Hişam. *Es-Sire*. II, 501, 504.

İbn Sînâ (2005). *Kitâbu's-şifâ: Metafizik-II*. (çev. E. Demirli & Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Imperatori, C. ve ark. (2020). Neurophysiological correlates of religious coping to stress: A preliminary EEG power spectra investigation. *Neuroscience Letters*, 728, 134956.

Ingleby, D. (1991). Introduction. [çinde] *The Sane Society*. London: Routledge.

Johnson, L. M. (1993). Jung's answer to modern man. *The Political Science Reviewer*, 22, 327.

Jung, C. G. (1933). *Modern man in search of a soul*. Kegan Paull, Trench, Trubner & Co Ltd. (<https://www.archive.org>). Erişim tarihi: 17 Aralık 2020.

Koenig, H. G. (2020). Maintaining health and well-being by putting faith into action during the COVID-19 pandemic. *Journal of Religion and Health*, 59, 2205-2214.

Kowalczyk, O. ve ark. (2020). Religion and faith perception in a pandemic of COVID-19. *Journal of Religion and Health*, 59 (6), 2671-2677.

Kur'an-ı Kerim Meali. (2011). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. (<https://kuran.diyamet.gov.tr>). Erişim tarihi: 17 Aralık 2020.

Lamola, M. J. (2020). Covid-19, philosophy and the leap towards the posthuman. *Phronimon*, 21 (1), 1-18.

Liang, L. ve ark. (2020). Post-traumatic stress disorder and psychological distress in Chinese youths following the COVID-19 emergency. *Journal of Health Psychology*, 25 (9), 1164-1175.

Lifton, R. (1979). *The broken connection: On death and the continuity of life*. New York: Simon and Schuster.

Malchiodi, C. A. (2005). Expressive therapies, history, theory, and practice. [çinde] *Expressive Therapies*. (ss. 1-15). ed. C. A. Malchiodi. Guilford Publications.

McKane, W. (1965). *Al-Ghazali's book of fear and hope*. Leiden E. J. Brill.

Ministry of Foreign Affairs, Maldives, (2020). *Minister Shaid calls for greater Islamic unity and solidarity in the face of global challenges at the 47th council of foreign ministers meeting of OIC*. Maldives: Gov. Mv. (<https://www.gov.mv>). Erişim tarihi: 27 Aralık 2020.

Ministry of Housing, Communities and Local Government & Stephen, G. (2020). *Call for views to support comprehensive faith engagement review*. UK: Gov. UK. (<https://www.gov.uk>). Erişim tarihi: 13 Aralık 2020.

Molteni, F. ve ark. (2020). Searching for comfort in religion: Insecurity and religious behaviour during the COVID-19 pandemic in Italy. *European Societies*, 23 (1), 704-720.

Opler, M. K. (1959). The cultural backgrounds of mental health. [çinde] *Culture and Mental Health*. (ss. 1-17). ed. M. K. Opler. New York: The MacMillan Company.

Özkan, M. (2020). Medine vesikası. [çinde] *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (ss. 212-215). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Pappas, S. (2020). How will people react to the new financial crisis. *American Psychological Association*. (<https://www.apa.org>).

Pargament, K. I. & Exline, J. J. (2020). Religious and spiritual struggles. *American Psychological Association*. (<https://www.apa.org>).

Park, C. L. ve ark. (2018). Do religious habits and coping help in the immediate aftermath of a crisis? Relations with hurricane Katrina Evacuees' acute stress symptoms and functional impairment. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 11 (6), 563.

PeConga, E. K. ve ark. (2020). Resilience is spreading: Mental health within the COVID-19 pandemic. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12 (1), 47.

Pickworth, F.A. (1938). Social pathology. *The British Medical Journal*, 2 (4058), 814. (<https://www.jstor.org>).

Pillay, A. L. & Barnes, B. R. (2020). Psychology and COVID-19: Impacts, themes and way forward. *South African Journal of Psychology*, 50 (2), 148-153.

Pirutinsky, S. ve ark. (2020). COVID-19, mental health, and religious coping among American Orthodox Jews. *Journal of Religion and Health* 59 (5), 2288–2301.

Rababa, M. & Hayajneh, A. A. & Bani-Issa, W. (2020). Association of death anxiety with spiritual well-being and religious coping in older adults during the covid-19 pandemic. *Journal of Religion and Health*, 60 (1), 50-63.

Ratner, C. (2017). The generalized pathology of our era: Comparing the biomedical explanation, the cultural-political explanation and a liberal-humanistic-postmodernist perspective. *International Critical Thought*, 7 (1), 72-92.

Reichner, S. & Strott, C. (2020). On order and disorder during the COVID-19 pandemic. *British Journal of Social Psychology*, 59, 694–702.

Roman, N. V. ve ark. (2020). Spiritual care – ‘A deeper immunity’ – A response to Covid-19 pandemic. *African Journal of Primary Health Care & Family Medicine*, 12 (1), 24-56.

Seale, C. (1998). Normal/patolojik. [içinde] *Temel Sosyolojik Dikotomiler*. (ss. 141-158). ed. C. Jenks. (çev. F. Kenevir). Ankara: Atıf Yayınları.

Seiple, C. (2016). What faith can do for 9 global systemic challenges. *World Economic Forum*. (<https://www.weforum.org>). Erişim tarihi: 15 Mayıs 2021.

Shafiei, B. (2017). Factors affecting social pathology in society. *NG Journal of Social Development*, 6 (3), 132-136.

Shechter, A. ve ark. (2020). Psychological distress, coping behaviors, and preferences for support among New York healthcare workers during the COVID-19 pandemic. *General Hospital Psychiatry*, 66, 1–8.

Staub, E. (1989). *The roots of evil*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sugar, J. A. ve ark. (1991). Development’s ‘downside’: Social and psychological pathology incountries undergoing social change. *Health Transition Review*, 1 (2), 211-220.

Sutherland, E. H. (1945). Social pathology. *American Journal of Sociology*, 50 (6), 429-435.

Thompson, J. W. (1921). The aftermath of the blackdeath and the aftermath of the greatwar. *American Journal of Sociology*, 26 (5), 565-572.

United Nations (1955). *The prevention of juvenile delinquency in selected european countries*. UN Secretariat.

Ward, P. (2017). Celebrity worship as parareligion: Bieber and believers. [içinde] *Religion and Popular Culture in America*. California: University of California Press. (<https://dro.dur.ac.uk>). Erişim tarihi: 17 Aralık 2020.

Wenger, P. (1948). Reviewed work(s): Psychosocial medicine by James L. Halliday. *The Scientific Monthly*, 67, (2). American Association for the Advancement of Science. (<https://www.jstor.org>).

Whitehead, B. R. & Bergeman, C. S. (2020). Daily religious coping buffers the stress-affect relationship and benefits overall metabolic health in older adults. *Psychology of Religion and Spirituality*, American Psychological Association, 12 (4). 1-7.

Wikipedia (2020). *Holy (Justin beiber song)*. (<https://en.wikipedia.org>). Erişim tarihi: 17 Aralık 2020.

Wolf, L. J. ve ark. (2020). The importance of (shared) human values for containing the COVID-19 pandemic. *British Journal of Social Psychology*, 59, 618–627.

Wootton, B. (1963). *Social science and social pathology*. London: Ruskin House, George Allen & Unwin Ltd.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 3 • Haziran 2021 • 91-113
Issue: 3 • June 2021 • 91-113

**Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında
'Yetişkinlik Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü
(1966-2021) Üzerine Bir Araştırma**

A Research on 'Religious Development in Adulthood' Literature
(1966-2021) in Turkish Psychology of Religion Studies

Kader Cansu Abay

Yüksek Lisans Öğrencisi
Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: dipakademi23@gmail.com
Orcid: 0000-0002-3625-9394
Balıkesir / Türkiye

MA Student
Balıkesir University
Institute of Social Sciences
E-mail: dipakademi23@gmail.com
Orcid: 0000-0002-3625-9394
Balıkesir / Turkey

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type	Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received	13 Mayıs 2021 • 13 May 2021
Kabul Tarihi • Accepted	24 Haziran 2021 • 24 June 2021

Ö z e t

Bu araştırmanın amacı, Türk din psikolojisi çalışmalarında yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi üzerine bir literatür (1966-2021) taraması yapmak ve bu çalışmaların genel durumunu belirlemektir. Ayrıca bu makalede, dinsel gelişim dönemlerinden ‘yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi’ üzerine araştırma yapmayı planlayan araştırmacıların kaynak tarama ihtiyacını gidermek de hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda makalede, 1966-2021 yılları arasında ‘yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi’ konusunda alana kazandırılmış ‘kitap, tez, makale, bildiri, çeviri ve ansiklopedi maddesi’ türündeki Türkçe yazılan araştırmalar, akademik ürün çeşitliliğine göre gruplanarak bir araya toplanmıştır. 1966-2021 yılları arasında bu çalışmalarda meydana gelen gelişim ve değişimi panoromik biçimde gözleme fırsatı sunan bu makalede, metodolojik olarak literatür tarama modeli kullanılmıştır. Yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi üzerine Türkiye’de yapılan araştırmalar Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park Akademik, İslam Araştırmaları Merkezi, Google Akademik, Milli Kütüphane ve İslam Ansiklopedisi (n=6) internet veritabanları kullanılarak taranmıştır. Tarama sonucundan elde edilen veriler incelendiğinde; akademik ürünlerin türlerine göre nicel dağılımlarına bakıldığında, taranan kaynakların % 6’sını kitapların (n=8), % 53’ünü tezlerin (n=73), % 23’ünü makalelerin (n=32), % 14’ünü bildirilerin (n=20) ve % 4’ünü de çevirilerin (n=5) oluşturduğu görülmüştür. Konuyla ilgili yapılan taramalarda ise hiç (n=0) ansiklopedi maddesi olmadığı saptanmıştır. Tüm bu nicel ürün çeşitliliğine göre toplamda 138 adet akademik ürünün/kaynağın tarandığı tespit edilmiştir. Yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi üzerine (1966-2021) yapılan literatür taraması sonucunda genel bir değerlendirme yapıldığında, din pedagoglarının din psikologlarına göre bu alanda daha fazla çalışmalarının olduğu, din sosyologlarının ise din psikologlarına göre daha az çalışmalarının olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca din psikolojisi alanında çalışan araştırmacılar için konuya ilişkin şu önerilerde bulunulabilir: (i)-Türk din psikolojisi literatürünü zenginleştirmek için her yıl düzenli olarak yapılan din psikologları toplantılarında, yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi üzerine yapılacak tez çalışmalarını ve yayınlarını özendirmek amaçlı bazı önerilerde bulunup prensip kararları alınabilir. (ii)-Ayrıca düzenli aralıklarla söz konusu gelişim döneminde yapılan çalışmaların güncellenebilmesi amacıyla bibliyografi ve literatür çalışmaları sürdürülebilir. Böylece bu konu üzerine çalışacak din psikologlarının söz konusu kaynaklara erişimi sağlanabilir ve literatür eksikliğine ilişkin problemleri daha kolay aşılabilir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Yetişkinlik dönemi • Dinsel gelişim
Literatür • Bilim tarihi

A b s t r a c t

The aim of this article is to make a literature review (from 1966 to 2021) on religious development in adulthood in Turkish psychology of religion studies and to determine the general circumstances of these studies. In addition, this article also aims to meet the resource scanning needs of researchers who are planning to conduct research on "religious development in adulthood" among periods of religious development. In line with these targets, in the article, the works written in Turkish in the form of "books, theses, articles, papers, translations and encyclopedia articles" on "religious development in adulthood" between years 1966 and 2021 were grouped together according to the variety of academic products. In this article, which offers the opportunity to observe the development and change that took place in these studies, the literature review model was used methodologically. Research on religious development in adulthood in Turkey were scanned using the internet databases of the National Thesis Center, Dergi Park Academic, Islamic Studies Center, Google Scholar, National Library of Turkey and the Encyclopedia of Islam (n=6). When the data obtained from the scan results are examined; the quantitative distribution of academic products according to their types are, 6% (n=8), 53% theses (n=73), 23% articles (n=32), 14% papers (n=20) and 4% translations (n=5). In the searches made on the subject, it is found out that there were not any (n=0) encyclopedia article. It is determined that a total of 138 academic products/resources were scanned according to all these quantitative product diversity. When a general evaluation is made as a result of the literature review on religious development in adulthood (1966-2021), it is observed that pedagogues of religion had more work in this field than psychologists of religion, while sociologists of religion had less work than psychologists of religion. In addition, the following recommendations can be given to researchers working in the field of psychology of religion: (i)-In order to enrich the Turkish psychology of religion literature, some suggestions and principle decisions might be made in order to encourage studies and publications on religious development in adulthood at the annual meetings of the psychologists of religion. (ii)-Besides, bibliography and literature studies might continue in order to update the studies in the mentioned period of development at regular intervals.

K e y w o r d s

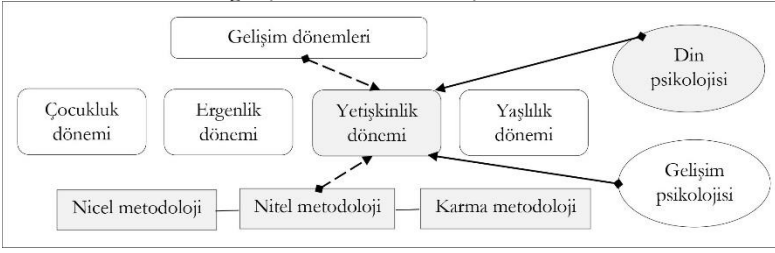
Psychology of religion • Adulthood • Religious development
Literature • History of science

Giriş

Dinin insan davranışı üzerindeki etkilerini ve yansımalarını inceleme konusu yapan din psikolojisi, ‘öznel din’ bağlamında bireyin dinsel boyutlarının psiko-teolojik içerikleriyle ilgilenir. Bu nedenle bireyin, dinsel nitelik taşıyan tüm ruhsal yaşam ve davranış alanları, din psikolojisinin inceleme ve araştırma konusudur (Koç, 2005: 41).

Birbirinden farklı pekçok konuyu alt araştırma konusu yapan din psikolojisi bilim dalı, gelişim psikolojisiyle ortak çalışma alanı olan gelişim dönemleriyle de ilgilenir. Bu kapsamda gelişim psikolojisi, bireylerin bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olmak üzere beş temel gelişim dönemlerindeki psiko-motor, psiko-sosyal, duyuşsal ve bilişsel gelişimlerini incelerken, din psikolojisi ise daha çok adı geçen bu gelişim dönemlerindeki bireylerin ahlaki ve dinsel gelişimlerini araştırır (ayrıca bkz. Şekil-1).

Şekil-1:
Dinsel gelişim dönemleri araştırma konuları

Din psikolojisinin bir alt araştırma konusu olan dinsel gelişim psikolojisi, bireyin gelişim dönemleri boyunca dinsel deneyimlerini inceleyen, maneviyatındaki gelişim ve değişimleri gözlemleyip, onlar hakkında sebep sonuç ilişkisi kurar. Dinsel gelişim, yaşam boyu devam eden dinamik ve spesifik bir süreçtir. Doğası gereği inanma eğilimiyle dünyaya gelen bireyin sahip olduğu dinsel inanç, zamanla aile, coğrafya ve kültür gibi bazı sosyo-demografik özelliklerin de etkisiyle dinamik değişim ve gelişim gösterebilir. Her bireyin kişilik özellikleri farklı olabildiği gibi yetiştirilme tarzı, yaşadığı çevre ve bu çevreyi algılama şekilleri de farklıdır. Dinsel algılama ve yaşama biçimlerinde farklılıklara neden olabilen bu durumda ise bireye özgü farklı dindarlık tipleri ortaya çıkar (Karaca, 2011: 159).

Gelişim psikolojisi literatürüne bakıldığında gelişim dönemlerine ilişkin sınıflandırma konusunda ortak bir görüş olmamakla birlikte yetişkinlik dönemi kendi içerisinde ilk, orta ve son yetişkinlik gibi alt gelişim dönemlerinden oluşur. Bu kapsamda bazı gelişim psikologlarının ise

son yetişkinlik dönemini yaşlılık dönemi kapsamında değerlendirdiği de görülür (Kurnaz, 2015: 63). Din psikoloğu Hökeleki (1998) ise yetişkinlik dönemini 22 ile 60 yaşları arası olarak değerlendirmiştir (Hökeleki, 1998: 282-286).

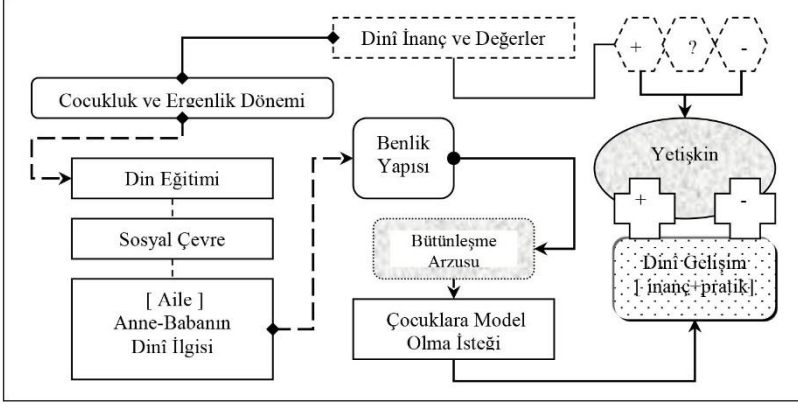
Dinsel gelişimin başladığı çocukluk döneminde bireyin psiko-sosyal faktörlerin etkisiyle de yaşamış olduğu bazı deneyimler, sonraki gelişim dönemlerde onun dinsel gelişimini olumlu veya olumsuz etkileyebilir. Bu ve benzeri nedenlerin sonucunda yetişkin birey, dinsel yaşamına ilişkin konuların bazılarını kabul, bazılarını ise reddetme eğilimi taşıyabilir (Koç, 2008: 29).

İlk yetişkinlik evresinde birey var olan dinsel inanç ve değerlerini test etmeye başlar. Dış otoriteden iç otoriteye yönelen yetişkin birey, kaçınılmaz bir gerilimle yüzleşmekle birlikte gerçeğin, hem çok boyutlu hem de kaynağı açısından birbiriyle bağlantılı ve uyumlu olduğunu düşünebilir. Eleştirel bir bakış açısıyla dinsel inanç ve değerlerin yeniden yapılandırıldığı bu gelişim döneminde, bilinçli bir özerk inanç sistemi gelişme potansiyeli vardır (Tokur, 2020: 78).

Öte yandan konuya ben-ötesi psikolojisi açısından bakıldığında ise temelde bir benlik krizi olarak ortaya çıkan orta yaş kriziyle başa çıkabilmek için çeşitli yollarla manevi arayış içerisine giren yetişkin birey, maneviyata dayalı metafizik derinliğe sahip olamadığı zaman nefes aşamalarında düşünüş yaşayabilir. Psikiyatrist Merter'e (2017) göre bu durumun sonucu olarak, yetişkin bireyde, 'manevi aidiyetsizlik depresyonu' ortaya çıkabilir. Adı geçen bu depresyon türünde, anlam arayışı içindeki yetişkin bireyde içinde bulunduğu yaşamsal durum bir anlam ifade etmediği için bir aidiyetsizlik duygusu oluşur. Modern dönemdeki sekülerleşmenin etkisiyle ortaya çıkan bu yeni depresyon türü, 'Kaliforniya Sendromu' çerçevesinde sessizce belirginleşen yeni patolojiler grubu içerisinde değerlendirilebilir (Merter, 2017: 392-393).

Yetişkin bireyin psikolojik, sosyal ve biyolojik nedenlerle ilişkili olarak özellikle ileri yetişkinlik dönemine doğru fiziksel fonksiyonlarında düşünüş meydana gelirken zihin fonksiyonları büyük ölçüde devam eder. Bu dönemin en belirgin özellikleri ise bilgelik, erdemlilik, karar verme, özgecilik, merhamet, sevgi ve geniş kavrama gücü şeklinde sıralanabilir (Uysal, 2006: 215). Yine bu dönemde genetik, bilişsel, duygusal, cinsiyet, olgunlaşma, öğrenme ve vicdan gibi bazı bireysel faktörler, yetişkin bireyin dinsel gelişim potansiyelini belirler. Dolayısıyla aile, dinsel sosyalizasyon, okul, eğitim, evlilik ve cinsler arası ilişkiler gibi sosyal etmenler de dinsel gelişime yön vererek var olan potansiyelin açığa çıkıp şekillenmesine sebep olabilir (Karaca, 2016: 21-46; ayrıca krş. Şekil-2).

Şekil-2:
Yetişkinlik dönemi dinsel gelişimini etkileyen psiko-sosyal faktörler
(Koç, 2008: 28)

Yukarıdaki Şekil-2’de, çocukluk ve ergenlik dönemi ile yetişkinlik dönemi arasındaki dinsel gelişim etkileşimi yer almaktadır. Din psikoloğu Koç (2008) tarafından çizilen bu şekilde görüldüğü gibi çocukluk ve ergenlik dönemindeki dinsel gelişimi etkileyen psiko-sosyal faktörlerin yetişkinlik dönemine olumlu veya olumsuz aktarımı söz konusudur (Koç, 2008: 28).

İlk yetişkinlik dönemindeki bireyin içinde bulunduğu ruhsal durum, orta yetişkinlik ve sonrasında yaşanacak olan dinsel yaşamın alt yapısını oluşturması bakımından önemlidir. Daha derin ve mistik dinsel arzuların baskın olduğu mistik tutum ve davranışlara yönelme bu dönemin dinsel gelişim özelliklerindedir. İlk yetişkinlik döneminde birey, giderek temel yetişkinlik kimliğini oluşturur. Duygusalıktan akılcılığa doğru bir değişim söz konusudur. Bağımsızlık, kişilik ve yakın ilişkiler bu dönemi diğerlerinden ayıran en önemli üç özelliktir. Öte yandan olgunluk, güçlülük, hızlılık, dayanma gücü ve üretkenlik bu dönemin öne çıkan diğer özelliklerindedir. Ergenlik döneminde yaşanan kararsızlık ve şüphe gibi psikolojik dalgalanmalar yetişkinlik döneminde yerini dengelemeye, eski inanç ve değerleri gözden geçirmeye ve yeniden düzenlemeye bırakır (Uysal, 2006: 214-222).

Bu makalenin amacı, 1966 ile 2021 yılları arasındaki ‘yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi’ konusu hakkında yazılan kitaplar, tezler, makaleler, bildiriler, ansiklopedi maddeleri ve çeviriler bir araya toplanarak ilgili alanda yapılan çalışmalarda zaman içerisinde meydana gelen gelişim ve değişimi bir bütün olarak gözlemleyebilmektir. Aynı zamanda makalede metodolojik olarak belgesel tarama tekniği kullanılarak literatür taraması yapılmıştır (Karasar, 2016: 229).

Her çalışmanın olduğu gibi bu makalenin de yöntemsel ve kaynaksal bazı sınırlılıkları vardır. Bu literatür çalışmasının sınırlılıkları ise şunlardır:

(i)-Türk din psikolojisi araştırmalarında dinsel gelişim dönemleri üst başlığında değerlendirilebilecek olan bu literatür taraması, ‘yetişkinlik dönemi’ ile sınırlandırılmıştır.

(ii)-Akademik ürün başlığında yetişkinlik dönemine ilişkin belirlenen kelimelerin olmadığı fakat ampirik desenli çalışmalarda örnekleminin yetişkinlik dönemi olduğu çalışmalar bu araştırma kapsamına alınmamıştır.

(iii)-Literatür taramasına konu olan ‘yetişkinlik dönemi’ üzerine yapılan araştırmalar, ana-akım yaklaşım dikkate alınarak din psikolojisiyle sınırlandırılmıştır. Ancak başlıkta direkt din psikolojisini çağrıştırmayan fakat çalışma içeriğinde din psikolojisini kapsayan disiplinler arası nitelikteki diğer çalışmalara da yer verilmiştir.

(iv)-Bu literatür taraması internet tabanlı yapılmıştır. Bu bağlamda tezler için “Ulusal Tez Merkezi” (<https://tez.yok.gov.tr>); makaleler, bildiriler ve çeviriler için “Türkiye Diyanet Vakfı - İslâm Araştırmaları Merkezi” (<http://ktp2.isam.org.tr>); ve “Dergi Park Akademik” (<https://dergipark.org.tr/tr/>); kitaplar için “Google Akademik, Milli Kütüphane” (<https://scholar.google.com.tr>; (<https://www.mkutup.gov.tr>); ansiklopedi maddeleri için “Türkiye Diyanet Vakfı - İslâm Ansiklopedisi”nin (<https://www.islamansiklopedisi.org.tr>) internet ortamındaki veri tabanları kullanılmıştır. Dolayısıyla elde edilen literatür, bu kaynaklardan elde edilen verilerle sınırlıdır.

(v)-Bu çalışmaya özgü literatür taraması yapılırken ‘yetişkin, erişkin, yetişkinlik, genç yetişkinlik, ilk yetişkinlik, orta yaş, son yetişkinlik, 25-60 yaş’ anahtar kavramları kullanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılan literatür, adı geçen bu anahtar kavramların taranması sonucunda elde edilen kaynaklarla sınırlandırılmıştır.

a. Yetişkinlik Dönemi Dinsel Gelişimi Literatürü

Yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi üzerine literatür taramasını içeren makalenin bu bölümünde, akademik ürün türü olarak sırasıyla “(a) kitaplar, (b) tezler, (c) makaleler, (d) bildiriler, (e) çeviriler ve (f) ansiklopedi maddeleri”nde yer alan kaynaklar bulunmaktadır.

a.a. Kitaplar

Makalenin bu bölümünde yer verilen kitapların bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak “yazar soyadı ve adı, basım yılı, kitap adı, basım yeri, yayınevi adı” biçiminde düzenlenmiştir.

1. Bayraktar, M. F. (ed.). (2006). *Yetişkinlik dönemi eğitimi ve problemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
2. Dodurgalı, A. (2002). *Sevgi peygamberi ve yetişkin din eğitimi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
3. Kayıklık, H. (2003). *Orta yaş ve yaşlılıkta dinsel eğilimler*. Adana: Baki Kitabevi.
4. Kılavuz, M. A. (2005). *Kur'an kurslarında yetişkin din eğitimi*. Bursa: Düşünce Kitabevi.
5. Köylü, M. (2000). *Yetişkin din eğitiminin teorik temelleri*. Samsun: Etüt Yayınları.
6. Köylü, M. (2020). *Yetişkinlik dönemi din eğitimi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
7. Mehmedoğlu, Y. (2001). *Erişkin bireyin kendilik bilinci ve din eğitimi*. Rağbet Yayınları.
8. Neiman, S. (2016). *Ablâki açıklık yetişkin idealistler için bir kılavuz*. (çev. N. Tokdoğan). İstanbul: İletişim Yayınları.

a.b. Tezler

Makalenin bu bölümünde yer verilen tezlerin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak, “yazar soyadı ve adı, yıl, tez adı, tez türü, şehir, tezin yapıldığı üniversite ve enstitü adı” biçiminde düzenlenmiştir.

1. Akdoğan, F. (2007). *Yetişkin eğitimi düzenleyen bir sivil toplum örgütü örneği: Cem evleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
2. Akgül, Z. (2019). *Yetişkin din eğitimi açısından dini iletişim ve sabır değeri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Akıncı, İ. (2020). *Genç yetişkinlerde kişilik bozukluğu inançlarının oluşumu ve aktarımında ailesel ve psikodinamik faktörler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
4. Aksoy, E. (2019). *Yetişkinlik döneminde hayati anlamlandırma ve dindarlık ilişkisi: Gaziantep örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

5. Altay, K. (2014). *Yetişkinlerde tevekkül anlayışına psiko-sosyal yaklaşım*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

6. Altınordu, B. (2005). *Gençlik, orta-yaş ve yaşlılık dönemlerindeki bireylerin geleneksel ve gündelik problem çözme performanslarının karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

7. Arslan, A. (2020). *Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin ahlaki gelişim düzeylerinin eleştirel düşünme becerisi, empatik eğilim ve demografik değişkenlere göre incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

8. Aydemir, R. E. (2008). *Dindarlık ve mutluluk ilişkisi: İlk yetişkinlik dönemi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

9. Aydın, D. Z. (2019). *Yetişkinlerde xenofobi, empati düzeyi ve Suriyeli çocukların Türk eğitim sistemine dahil edilmelerine ilişkin algular*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

10. Batan, S. N. (2016). *Yetişkinlerde psikolojik dayanıklılık ve dini başa çıkmanın yaşam doyumuna etkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

11. Beşe, S. (2016). *Yetişkin Kur'an kurslarının kuşak çatışmalarını önlemedeki rolü: Keçiören örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

12. Ceviz, F. H. (2009). *Orta yaş ve yaşlılıkta dindarlık, mistik tecrübe ve benlik saygısı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

13. Coşkun, İ. (2006). *Mesnevi örneğinde yetişkinler din eğitiminde kıssa kullanımı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

14. Coşkun, S. (1991). *Hz. Peygamber'in sünnetinde yetişkinlerin eğitimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

15. Çelik, Y. (2010). *Genç ve yetişkin evlilerde kıskançlığın din psikolojik tablili*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

16. Çetin, H. (2018). *Üniversite mezunu yetişkin bireylerin dini tutum düzeyleri ile suçluluk-utanç duygularının karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

17. Çınar, E. (2018). *İhtiyaç odaklı Kur'an kurslarında yetişkinlerin eğitimi: Ankara örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
18. Çınar, M. (2015). *Yetişkin ve yaşlılarda Tanrı'ya bağlanma tarzı ve ölüm kaygısı ilişkisi üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
19. Çolak, M. (2006). *Orta yaş döneminde psikolojik, dini inanış ve davranış özellikleri: Kayseri-Hacılar örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
20. Dam, H. (2002). *Yetişkinlerin din eğitimi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
21. Demir, M. H. (2021). *Yetişkin din eğitiminde iletişim*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
22. Dokur, A. S. (2019). *Yetişkinlik dönemi kişilerarası güven ve din-darlık ilişkisinin psikolojik tablihi: Osmaniye örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
23. Ekici, K. K. (2020). *Kur'an kursları öğretim programının yetişkin din eğitimi kapsamında değerlendirilmesi: Osmaniye ili örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
24. Elçi, K. (2016). *Çok kültürlü seküler toplumda Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşmeleri: Amsterdam örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
25. Erikci, O. (2020). *Bağlanma stillerine göre varoluşçu temaların keşfi: Genç yetişkinlerin ilişkisel dünyasının fenomenolojik olarak incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
26. Erkul, E. (2010). *Kur'an kurslarında yetişkinlik dönemi din eğitimi yöntem ve teknikleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
27. Esmeli, A. (2002). *18-30 yaşlar arası genç yetişkinlerde görülen ahlaki sorunların psiko-sosyal açıdan tablihi: Sapanca örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
28. Furat, A. Z. (2008). *Yetişkinlerin yaygın din eğitiminde televizyonun yeri ve fonksiyonları: İstanbul örneği - Sır dizileri ve dini programlar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

29. Gezenler, A. (2019). *Orta yetişkinlik dönemi dindarlık ve mutluluk ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

30. Güler, Ö. (2007). *Tanrı'ya yönelik atıflar, benlik algısı ve günahkârlık duygusu: Yetişkin örnekleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

31. Işık, Z. (2013). *Ebeveyni ölen yetişkinlerde dinî başa çıkma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

32. İkis, M. (2013). *Orta yaş krizi ve din ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

33. Kaçar, S. (2021). *Yetişkin bireylerde benlik saygısı, boyun eğici davranış ve karakter özelliklerinin bağlanma stillerine göre incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

34. Kartal, E. (2019). *Kur'an kursundaki yetişkin din eğitiminin bireye ve aile yaşantısına etkileri: Kastamonu örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

35. Kılıç, A. A. (2019). *Yetişkinlerin aldıkları din eğitimi ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki: İSMEK örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

36. Kızılırmak, Ö. (2015). *Genç yetişkinlerde yaşamda anlamın maneviyat ve kişilik özellikleri açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

37. Koç, M. (2008). *Yetişkinlik döneminde dindarlık ile benlik kavramı değişkenleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

38. Koçak, M. (2017). *Genç yetişkinlerde şiddet içeren ve içermeyen suç davranışları ile çocukluk çağı travmaları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

39. Köftegül, Ö. (2018). *Yetişkin bireylerde ölüm kaygısı ve dindarlık*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

40. Köseoğlu, S. (2018). *Kadın yetişkinlerin din eğitiminde değerler eğitimi: Kur'an kursları örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

41. Kurnaz, M. (2015). *İlk yetişkinlerde dini yönelim - mutluluk ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

42. Kurt, H. E. (2008). *Diyanet aylık derginin yetişkin din eğitimi açısından değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
43. Oğuz, E. N. (2019). *Yetişkinlerde kendine yansıtma ve içgörü, duyguları ifade etme, duygusal şemalar ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki ve çeşitli demografik değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
44. Okumuş, E. (2020). *Genç yetişkinlerde narsisizm ve dindarlık ilişkisi Kayseri: Kocasinan ilçesi örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
45. Özbek, M. (1999). *Yetişkinlere yönelik din eğitiminin teorik analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
46. Özdemir, Ö. (2013). *Aile irşat ve rehberlik bürolarının yetişkin din eğitimine katkısı: Adana ili örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
47. Özkan, B. (2019). *Yetişkinlerde bağlanma stilleri ve dini başa çıkma ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
48. Özsoy, G. (2019). *Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerde yaşantısal kaçınma, kendinelik ve bilişsel esnekliğin, kaygı ile belirsizliğe tahammülsüzlük ilişkisindeki rolü: Bir model denemesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
49. Semiz, H. (2011). *Kur'an kurslarında yetişkin kadınların din eğitimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Rize: Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
50. Sevindik, D. (2015). *Orta yaş bireylerde dindarlık ve mutluluk ilişkisi: Denizli örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
51. Solak, H. S. (2012). *Fobik ve omurilik felçlisi yetişkinlerde dini başa çıkma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
52. Söylemez, E. (2009). *31-40 yaşları arasında inanç gelişimi ve eğitimi: James W. Fowler'a göre inanç gelişimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
53. Süngü, S. (2011). *Kur'an kurslarında yetişkin kadınların din eğitimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

54. Şahin S. (2001). *Türk genç yetişkinlerin romantik ilişkileri: Aşk tutumları, ilişki tatminleri, psikolojik sağlıkları ve genişleyen benlikleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

55. Şimşek, P. (2016). *Yetişkinlerin psikolojik yardım alma tutumlarının incelenmesi: Mardin ili örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.

56. Taner, A. E. (2019). *Beliren yetişkinlerin kendini sevme ile öz-yeterlik özelliklerinin çocukluk deneyimleri ve bazı değişkenlere göre incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

57. Tellioglu, B. (2015). *İlk yetişkinlik döneminde sorumluluk ve dindarlık ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

58. Temiz, F. K. (2019). *Yetişkinlik döneminde manevi hayat ve psikolojik değeri: İstanbul-Bakırköy Güngören örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

59. Temiz, Y. E. (2014). *Yetişkinlerde dini başa çıkma yöntemi olarak dua*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

60. Turan, İ. (2005). *Dini içerikli televizyon programlarının yetişkinler üzerine etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

61. Turgut, A. (2017). *İlk yetişkinlerde dua tutumları-psikolojik iyi olma ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

62. Tülü, İ. A. (2020). *Genç yetişkinlerde cinsel suçlara yönelik bilişsel çarpıtmalar: Erken dönem uyum bozucu şemaların aracı rolü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

63. Türker, N. Y. (2018). *Yetişkinlerde dindarlık ve psikolojik sağlamlık ilişkisi üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

64. Uçanok, Z. (2001). *Gelişimsel düzenleme modeli çerçevesinde genç yetişkin, orta yaş ve yaşlılıkta kontrol stratejilerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

65. Ünal, A. (2008). *Yetişkinlerde din olgusu ve Kur'an kurslarında öğretim: Ankara ili örneğinde bir alan araştırması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

66. Vural, M. E. (2016). *Yetişkinlerde alçakgönüllülük, dindarlık ve psikolojik iyi oluş ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

67. Yaparel, R. (1987). *Yirmi-kırk yaşlar arası kişilerde dinî hayat ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

68. Yayan, G. (2018). *Orta yaş grubundaki bireylerin otomatik düşünce düzeylerinin depresyon, anksiyete ve pozitif-negatif duygular üzerindeki etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

69. Yeniçeri, Z.(2013). *Yetişkinlik döneminde benlik yönelimlerinin iyi oluş üzerindeki etkisi: Hayatta anlam bulmanın, ölüme yönelik tutumların ve dinsel görüşün aracı rolleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

70. Yıldırım, S. (2020). *Yetişkinlerde dindarlık ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi: Antalya kamu çalışanları örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

71. Yılmaz, C. A. (2020). *Ebeveyn reddi ve yetişkin hayatındaki güçlükler: Kendi kendini engelleyen yapıların aracı bileşenlerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

72. Yılmaz, E. (2017). *Kur'an kurslarında öğrenim gören yetişkin bayanlarda benlik saygısı ve dindarlık ilişkisi üzerine bir araştırma: Bilecik örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

73. Yoğurtcu, F. (2009). *Yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

a.c. Makaleler

Makalenin bu bölümünde yer verilen makalelerin bibliyografik nitelendirme yazım formatında APA stili kullanıldığı için “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, makale adı, dergi adı, cilt ve sayı, sayfa sayısı” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Akbarian, F. (2009). Yetişkinlerin dini kimliklerini kazanmada yaşam değerlerinin rolü. *Kültür Evreni*, 1(2), 295-300.

2. Aydın, M. (2018). Genç yetişkinlerde mutluluğun özgünlük ve kişisel erdemler açısından incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(6), 1023-1030.

3. Baynal, F. (2015). Yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 206-231.

4. Bedir, F. N. (2017). Yetişkinlerin çocukluk anılarındaki Tanrı imgesinin analizi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(32), 717-740.

5. Coşkun, S. (2006). Yetişkin eğitimi bağlamında Hz. Peygamber'in kadınları eğitim siyaseti. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 75-93.

6. Çamdibi, H. M. (2005). Yetişkinler eğitiminde iletişim. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 15, 33-47.

7. Dam, H. (2003). Yetişkinlere göre yetişkin din eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 31-54.

8. Demirkan F. S. (2020). Yetişkin kronik hastalarda Allah'a bağlanma, duygu durumu ve yaşan memnuniyeti ilişkisi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 449-482.

9. Fersahoğlu, Y. (2001). Yetişkinlerin din eğitim ve öğretiminde yardım etme bilinci. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 145-159.

10. Göcen, G. (2013). Pozitif psikoloji düzleminde psikolojik iyi olma ve dini yönelim ilişkisi: Yetişkinler üzerine bir araştırma. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(13), 97-130.

11. Hatun, D. & Yılmaz, M. (2020). Türk yetişkinlerin dindarlığı ve kürtaja yönelik toplumsal tutumları: İslami Perspektiften. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(42), 443-456.

12. İder, S. (2019). Yetişkinlerde mahremiyet algısının kaynağına ilişkin nitel bir araştırma. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 19(1), 109-122.

13. Kayadibi, F. (2014). Yetişkin din eğitimi: Sorunlar - çözüm önerileri. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 41-59

14. Kılavuz, M. A. (2002). Yetişkinlik ve yaşlılık döneminde eğitim ve din eğitiminin önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), s. 59-72.

15. Kılavuz, M. A. (2003). Yetişkin din eğitimcilerinde bulunması gereken özellikler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 135-152.

16. Kımtır, N. & Köftegül, Ö. Yetişkinlerde ölüm kaygısı ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 55-82.

17. Koç, M. (2009). Dindarlık ile benlik saygısı arasındaki ilişki: Yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 473-493.

18. Koç, M. (2009). Dindarlık ile empatik eğilim: Yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 43, 1-18.
19. Koç, M. (2009). Dindarlık ile kendini izleme ilişkisi üzerine bir araştırma. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 41, 127-144.
20. Koç, M. (2010). Demografik özellikler ile benlik saygısı arasındaki ilişki: Yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 46, 35-58.
21. Koç, M. (2010). Demografik özellikler ile dindarlık arasındaki ilişki: Yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 217-248.
22. Koç, M. (2015). Demografik özellikler ile kendini izleme arasındaki ilişki: Yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(34), 133-157.
23. Koç, M. (2016). Demografik özellikler ile empatik eğilim arasındaki ilişki: Yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 25-47.
24. Köylü, M. (1998). Yetişkin eğitimi: Tanımı, alanı ve tarihî gelişimi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 169-194.
25. Sümer, N. & Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stilleri ölçeklerinin Türk örnekleme üzerinde psikometrik değerlendirmesi ve kültürlerarası bir karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14(43), 71-106.
26. Temiz, Y. E. (2019). İlk yetişkinlik dönemindeki bireylerde dua ve başa çıkma tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 177-206.
27. Topuz, İ. (2013). Dindarlık tipolojileri ile benlik saygısı arasındaki ilişki: Yetişkinler üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 139-154.
28. Tosun, C. & Çolak, S. (2020). Kadın yetişkinlerin değerleri ve Kur'an kurslarında değerler eğitimi. *İslâmi Araştırmalar*, 31(1), 50-71.
29. Turan, İ. (2007). Televizyondaki dini içerikli programların yetişkinler üzerindeki etkileri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 223-245.
30. Uysal, V. (2015). Genç yetişkinlerde affetme eğilimleri ve dinî yönelim/dindarlık. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48, 35-56.
31. Yüce, M. (1968). Kur'ân-ı Kerim kurslarının yetişkin kimselere de teşmili lazımdır. *Diyanet İlmi Dergi*, 7(72-73), 129.
32. Yüzendağ, A. (1966). Yetişkinlerin eğitimi. *Diyanet İlmi Dergi*, 5(5), 100-101.

a.d. Bildiriler

Makalenin bu bölümünde yer verilen bildirilerin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine özgü olarak “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, bildiri adı, (içinde) eser (sempozyum/kongre) adı, sayfa sayısı” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Akyüz, A. (2006). Bir yetişkin eğitim kurumu olarak suffa. (içinde) *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. (ss. 23-36).
2. Bozkurt, N. (2006). Yetişkin eğitim-öğretim metodu olarak sohbet. (içinde) *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. (ss. 187-200).
3. Coşkun, S. (2005). Yetişkin eğitimi ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tatbikatı. (içinde) *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*. (ss. 223-234).
4. Çalışkan, İ. (2006). Yetişkinlik dönemi eğitiminde Kur’an perspektifinden bir yaklaşım. (içinde) *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. (ss. 335-356).
5. Çamdibi, M. (2006). Din eğitiminde yetişkinler ve şahsiyet terbiyesi. (içinde) *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. (ss. 289-306).
6. Çelikel, B. (2013). Anlamli yetişkin olarak Vaiz. (içinde) *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*. (ss. 560-565).
7. Dodurgalı, A. (2006). Yetişkin din eğitimi modeli. (içinde) *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. (ss. 365-400).
8. Işıkdoğan, D. (2007). Yetişkin din eğitimi açısından Mevlana ve Mesnevi kıssalarının eğitsel değeri. (içinde) *Uluslararası Mevlana ve Mevlevîlik Sempozyumu-Bildiriler-2*. (ss. 117-124).
9. Karasakal, Ş. (2011). Yetişkinlere kısa sürede Kur’an öğretimi –uygulama, yöntem ve teknikleri: Cami merkezli din eğitimi. (içinde) *Yecder 2. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu Tebliğleri*. (ss. 113-131).
10. Kazıcı, Z. (2006). Ahilik ve yetişkinlik dönemi eğitimindeki yeri. (içinde) *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. (ss. 57-76).
11. Kılavuz, M. A. (2006). Yetişkinlerin din eğitim programlarının planlanması. (içinde) *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. (ss. 125-148).
12. Kılavuz, M. A. (2010). Kur’an Kursları ve yetişkin din eğitimi. (içinde) *Etkili Din Öğretimi*. (ss. 121-166).
13. Kılavuz, M. A. (2018). Yetişkinlik döneminde din eğitimi. (içinde) *Cunda Toplantıları-I: Din Dili Çalıştayı*. (ss. 147-154).
14. Köylü, M. (2006). Yetişkinlik dönemi eğitimi ve öğretiminin genel özellikleri. (içinde) *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. (ss. 85-112).
15. Köylü, M. (2009). 21. yüzyılda yetişkin eğitimi: İmkân ve fırsatlar. (içinde) *4. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri-2*. (ss. 987-1003).

16. Köylü, M. (2010). Yetişkinlik dönemi din öğretimi. (içinde) *Etkili Din Öğretimi*. (ss. 103-120).
17. Köylü, M. (2013). Yetişkinlik dönemi din eğitiminin temel ilkeleri. (içinde) *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu-2*. (ss. 67-86).
18. Özbek, A. (2006). Yetişkinlik dönemi eğitiminde aile bireylerinin yeri ve fonksiyonu. (içinde) *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. (ss. 253-282).
19. Tosun, C. & Köseoğlu, S. (2018). Kadın yetişkinlerin din eğitiminde değerler eğitimi: Kur'an kursları örneği. (içinde) *3. Uluslararası Değerler Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı*. (ss. 537-548).
20. Uysal, V. (2006). Yetişkinlikte dindarlık ve kültürel arka planı. (içinde) *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. (ss. 207-246).

a.e. Çeviriler

Makalenin bu bölümünde yer verilen çevirilerin bibliyografik nitelme yazım formatı APA sistemine uygun olarak “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, çevirilen makale adı, çeviren adı ve soyadı, dergi adı, cilt ve sayı, sayfa sayısı” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Moran, G. (2012). Yetişkin eğitimi dini olabilir mi? (çev. A. Çekin). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 402-415.
2. Fowler, J. W. & Dell, M. L. (2016). Bebeklikten yetişkinliğe inanç aşamaları: İnanç gelişimi teorisinin otuz yılı üzerine düşünceler. (çev. M. Ulu). *Bilimname Dergisi*, 30(1), 539-559.
3. Maltby, J. & Liza D. (2012). Maneviyât ile Eysenck'in kişilik boyutları arasındaki ilişki: İngiliz yetişkinler üzerine bir uygulama. (çev. M. Koç). *Bilimname Dergisi*, 22(1), 293-299.
4. McKenzie, L. (1995-1998). Yetişkin din eğitiminin konusu ve gâyeleri. (çev. İ. Yıldız). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 285-300.
5. Treloar, L. L. (2012). Engellilik, dini inançlar ve kilise: Engelli yetişkinlerin ve aile bireylerinin deneyimleri. (çev. M. Bahçekapılı). *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 211-230.

a.f. Ansiklopedi Maddeleri

Makalenin giriş bölümündeki sınırlılıklarda belirtilen kavramlar üzerinden yapılan literatür tarama verileri sonucunda, din psikolojisi perspektifinden yetişkinlik dönemini kapsayan herhangi bir ansiklopedi maddesine rastlanmamıştır.

S o n u ç

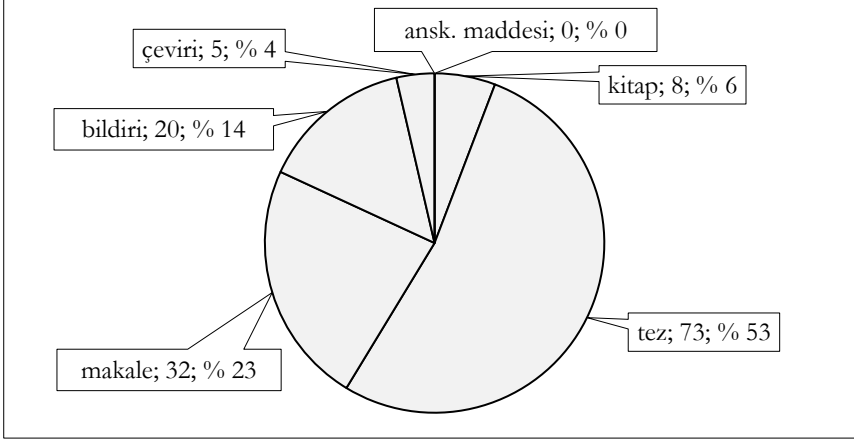
Dinsel gelişim, temelde bireyin inandığı aşkın varlıkla kurduğu bilinçli ilişkinin temelidir. Sözü edilen bu ilişki bilinç üzerine temellendirildiği için dinsel gelişim bilinçle ilgili her alanı etkilediği gibi onlardan da etkilenir. Bu bağlamda bütün gelişim alanları birbirleriyle ilişkili ve bütün olduğu gibi dinsel gelişim de bu diğer gelişim alanlarından ayrı düşünülemez (Karaca, 2016: 13). Bu çalışmanın sınırlılıklarından dolayı makalede sadece yetişkinlik dönemi üzerinde durulmuştur.

Benlik ve kişiliğine ilişkin farkındalık ve bilinç düzeyinin arttığı bu dönemde yetişkin birey psikolojik anlamda olgunlaşmak için içsel bir motivasyon geliştirebilir. Öte yandan dinin sadece inanç yönünü kabul lenip pratik/ibadet yönünü reddedebilir veya agnostik tavırlar sergileyebilir. Aynı şekilde yetişkin birey, benimsemiş olduğu dinsel inanç ve tutumlarının, orta yaş benlik krizini çözerek kendisini psikolojik olarak rahatlatmaması durumunda dini reddetme eğilimi gösterebilir. Özellikle ilk yetişkinlik döneminin başlarında, dinsel pratiklere yönelik gösterilen ilgisizlik, evlenip aile kurma sürecinin ardından orta yetişkinliğe doğru azalabildiği gibi suçluluk ve günahkârlık duygusunun da etkisiyle yeniden dine dönüş durumları görülebilir (Koç, 2008: 29).

Dinsel gelişim dönemleri üzerine yapılan Batı'daki araştırmalarda, bireyin en az dindar olduğu dönemin ilk yetişkinlik dönemi olduğu tespit edilmiştir. 18-30 yaşlar arasında dinsel ritüellerde kesin bir düşüş yaşanırken 30 yaş sonrasında bu ritüellerin uygulama sıklığında görece bir artış gözlenmiştir (Argyle & Beit-Hallahmi, 1975: 64-65'den akt. Hökeleki, 1998: 282-283). Bunun yanı sıra orta yetişkinlik döneminden sonra bireysel ilgi alanlarının heyecanını ve çekiciliğini kaybetmesi sonucunda yetişkin bireyin yaşamında oluşan anlam boşluğunu din doldurabilir. Yaşlılık dönemine girişi belirleyen son yetişkinlik döneminde ise dünyevi istek, hedef ve idealler gerçekleştirilmiş olup hayaller artık yerini birtakım gerçeklere ve görünmeyeni arama isteğine bırakabilir. İşte bu yeni arayış sonucu ölüm düşüncesiyle birlikte yetişkin bireyin dinsel tutum ve davranışlarında bir artış görülebilir (Hökeleki, 1998: 281-286).

Türk din psikolojisi çalışmalarında yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi üzerine bir literatür (1966-2021) taraması yapmayı amaçlayan bu makalede, dinsel gelişim dönemlerinden 'yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi' üzerine araştırma yapmayı planlayan araştırmacılar için kaynak tarama ihtiyacını gidermek de hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda konuyla ilgili oluşturulan bir görsel üzerinden kısaca yapılan bu çalışmadan elde edilen bulguların nitel analizleri aşağıdaki gibidir (bkz. Grafik-1).

Grafik-1:
Akademik ürünlerin türlerine göre nicel dağılımı

Yukarıdaki Grafik-1’de akademik ürünlerin türlerine göre nicel dağılımlarına bakıldığında, taranan kaynakların % 6’sını kitapların (n=8), % 53’ünü tezlerin (n=73), % 23’ünü makalelerin (n=32), % 14’ünü bildirilerin (n=20) ve % 4’ünü ise çevirilerin (n=5) oluşturduğu görülmüştür. Konuyla ilgili yapılan taramalarda hiç (n=0) ansiklopedi maddesi olmadığı saptanmıştır. Tüm bu nicel ürün çeşitliliğine göre toplamda 138 adet kaynağı tarandığı tespit edilmiştir.

Yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi üzerine (1966-2021) yapılan literatür taraması sonucunda genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye’de çocukluk ve ergenlik dönemine oranla söz konusu gelişim dönemi üzerinde daha az sayıda çalışma yapıldığı gözlemlenmiştir (krş. Abay, 2020a: 181-218; Abay, 2020b: 161-220). Bu alanda yapılan çalışmaların nicel dağılımına bakıldığında din pedagoglarının din psikologlarına göre daha fazla, din sosyologlarının ise din psikologlarına göre daha az çalışmalarının olduğu görülmüştür. Bu duruma, yetişkinlik dönemi üzerine yapılan bilimsel çalışmaların daha çok kitap bölümleri içerisinde alt başlık şeklinde yer almasının da sebep olduğu söylenebilir. Ayrıca sadece yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi konusuna özel kitapların oldukça sınırlı sayıda olması da bu gelişim dönemiyle ilgili literatürün eksikliğine sebep olmaktadır.

Öte yandan yayın/araştırma başlığında direkt yetişkinlik dönemini çağrıştırmayan fakat içerik olarak din psikolojisini kapsayan disiplinler arası nitelikteki çalışmaların olduğu kaynak tarama aşamasında gözlemlenmiştir. Bu duruma bağlı olarak söz konusu çalışmalar, hacim olarak oldukça fazla olması sebebiyle bu araştırmanın sınırlılıkları gereği ilgili başlıklar altındaki akademik ürün listesine eklenmemiştir. Dolayısıyla

böyle bir yöntemsel zorunluluğun ve sınırlılığın da literatür oluşumunu olumsuz yönde etkilediği söylenebilir.

Araştırma verilerinin analizi sonucunda yapılan değerlendirmeler çerçevesinde din psikolojisi alanında çalışan araştırmacı din psikologları için konuya ilişkin şu önerilerde bulunulabilir:

(i)-Literatür taramasından elde edilen verilere göre yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi üzerine yapılmış olan 59 yüksek lisans, 14 doktora tezi tespit edilmiştir. Din psikolojisi perspektifinden yetişkinlik dönemini temel alan ampirik desenli araştırmaların doktora düzeyinde daha fazla çalışılmasına akademik danışmanların teşviği ve desteği sağlanabilir.

(ii)-Türk din psikolojisi literatürünü zenginleştirmek için her yıl düzenli olarak yapılan din psikolojisi koordinasyon toplantılarında, yetişkinlik dönemi dinsel gelişimi üzerine yapılacak tez çalışmalarını ve yayınlarını özendirmek amacıyla döneme özgü tematik konu eksenli bazı önerilerde bulunup prensip kararları alınabilir.

(iii)-Ayrıca düzenli aralıklarla söz konusu gelişim döneminde yapılan çalışmaların güncellenebilmesi amacıyla bibliyografi ve literatür çalışmaları sürdürülebilir. Böylece bu konu üzerine çalışacak din psikologlarının söz konusu kaynaklara erişimi ve literatür eksikliğine ilişkin problemleri daha kolay aşılabilir.

(iv)-Literatür taramasından elde edilen verilere göre daha çok yetişkinlik dönemi içerisinde çalışma alanı olarak ilk yetişkinlik üzerinde durulduğu görülmüş, orta ve ileri yetişkinlik dönemlerinin ise yeterli düzeyde akademik olarak çalışılmadığı tespit edilmiştir. Bu alt dönemlerdeki normal ve engelli popülasyondaki yetişkinlerin dinsel gelişim özellikleri de araştırılarak bundan sonraki din psikolojisi literatürüne kazandırılabilir.

(v)-Aynı zamanda taranan literatür araştırmaları göz önüne alındığında kitap ve çeviri çalışmalarının çok sınırlı sayıda olduğu gözlenmiştir. Hatta hiç ansiklopedi maddesi olmadığı bulgulanmıştır. Söz konusu bu akademik yayın türlerindeki eksiklikler, din psikolojisi araştırmacıları tarafından giderilebilir.

(vi)-Adı geçen bu gelişim dönemine ilişkin yapılacak araştırmalara güncel olarak öne çıkan sorunlar bağlamında da bazı çalışma konuları önerilebilir. Örneğin; yetişkinlik döneminde inanç krizi boyutunda de-

izm, ateizm ve agnostisizm ile anlam arayışı ilişkisi, cinsel kimlik bozuklukları ve istismar çeşitleri gibi çeşitli psikopatolojik sorunların sosyal psikolojik etkileri çalışılarak alan literatürüne eklenebilir.

Kaynaklar

Abay, K. C. (2020a). Türk din psikolojisi çalışmalarında ‘çocukluk dönemi dinsel gelişimi’ literatürü (1958-2020) üzerine bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 1, 181-218.

Abay, K. C. (2020b). Türk din psikolojisi çalışmalarında ‘ergenlik dönemi dinsel gelişimi’ literatürü (1963-2020) üzerine bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 2, 161-220.

Ansiklopedi Madde Taraması. (2021). İslâm Ansiklopedisi, (<https://www.islamansiklopedisi.org.tr>). Erişim: Nisan 2021.

Argyle, M. & Beit-Hallahmi, B. (1975). *The social psychology of religion*. London: Routledge.

Hökekleli, H. (1998). *Din psikolojisi*. (3. baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karaca, F. (2011). *Din psikolojisi*. Trabzon: Eser Matbaacılık.

Karaca, F. (2016). *Dini gelişim psikolojisi*. Trabzon: Eser Matbaacılık.

Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar-ilkeler-teknikler*. (31. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

Kitap Taraması. (2021). Milli Kütüphane, (<https://www.mku-tup.gov.tr>). Erişim: Nisan 2021.

Koç, M. (2005). Din psikolojisi araştırmalarında ergenlik dönemi üzerine Türkçe yapılan çalışmalarla ilgili bir literatür incelemesi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, 41-69.

Koç, M. (2008). *Yetişkinlik döneminde dindarlık ile benlik kavramı değişkenleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurnaz, M. (2015). *İlk yetişkinlerde dini yönelim - mutluluk ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Makale Taraması. (2021a). Google Akademik, (<https://scholar.google.com.tr>). Erişim: Nisan 2021.

Makale Taraması. (2021b). İslâm Araştırmaları Merkezi, (<http://www.isam.org.tr>). Erişim: Nisan 2021.

Makale Taraması. (2021c). Dergi Park Akademik, (<https://dergipark.org.tr/tr>). Erişim: Nisan 2021.

Merter, M. (2017). *Dokuz yüz kath insan*. İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.

Tez Tarama. (2021). Ulusal Tez Merkezi, (<https://tez.yok.gov.tr>).
Erişim: Nisan 2021.

Tokur, B. (2020). *Klasik ve güncel konularıyla din psikolojisi*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayıncılık.

Uysal, V. (2006). Yetişkinlikte dindarlık ve kültürel arka planı. [içinde] *Yetişkinlik dönemi eğitimi ve problemleri*. (ss. 207-246). ed. M. F. Bayraktar. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 3 • Haziran 2021 • 115-160

Issue: 3 • June 2021 • 115-160

Semitik Metinlerde Apokaliptik Anlatımlar Üzerine Psiko-Fenomenolojik Analizler

Psycho-Phenomenological Analysis on Apocalyptic
Narratives in the Semitic Texts

Mustafa Tural

Dr.

Ahmetpaşa Ortaokulu
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni
E-posta: musttr@gmail.com
Orcid: 0000-0002-8755-8319
Kayseri / Türkiye

Dr.

Ahmetpaşa Secondary School
Religious Culture and Ethics Teacher
E-mail: musttr@gmail.com
Orcid: 0000-0002-8755-8319
Kayseri / Turkey

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 19 Nisan 2021 • 19 April 2021
Kabul Tarihi • Accepted 23 Haziran 2021 • 23 June 2021

Ö z e t

Eskatolojisi olan her din, küresel boyuttaki felaketlerden bahsetmekte ve kendi inananları için mutlak bir mutlu son vadetmektedir. Dinî metinlerin, 'küresel bir yıkım' yaşanacağı ve ardından 'mutlu bir hayat' başlayacağına dair anlatımları doğrultusunda oluşan beklentiler, hem birey hem de toplum açısından oldukça güçlü bir güdüleyici olma özelliği taşımaktadır. Kehanetlerin gerçekliği veya gerçekleşebilirliği konusu tartışmaya açık olsa bile böylesi bir beklentinin var olduğu gerçeği inkâr edilemez bir olgudur. Bir beklentinin gücü, gerçekleşeceğine olan inanç kadardır. Dinî anlatımlarla şekillenen beklentiler, tarih boyunca toplumların bilinçaltında var olmuş, bireylerin algılarını etkilemiş ve toplumların tutumlarının belirlenmesinde etkin bir rol oynamıştır. Dinî metinlerin anlatımlarının etkisiyle ortaya çıkan duygularla gelişen algılar, bireylerin ve toplumların nasıl davranacakları hususunda karar vermeleri noktasında etkili olmuştur. Bu sebeple Semitik dinlere inanan insanların algılarına ve tutumlarına tesir eden motiflerin tespit edilmesi araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Semitik dinî kitaplardan hem Yahudilerin hem de Hristiyanların inanmakta olduğu 'Hezekiel Kitabı' ve 'Daniel Kitabı' ile Hristiyanların inanmakta olduğu 'Apocalypse kitaplarında yer alan anlatımların tasvirinin yapılması, bulguların İslami literatürle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi ve benzerlik gösteren temaların tasnifinin yapılması amaçlanmaktadır. Öncelikle Semitik metinlerde anlatılan kıyamet alametleri, Dünya'nın sonu ve ölümden sonraki yaşam gibi konuların tasviri yapılmıştır. Daha sonra tematik olarak tanımlanan olgular fenomenolojik olarak tasnif edilmiştir. Son olarak da dini metinlerdeki olgusal benzerlikler ve farklılıklar belirtilmiştir. Sonuç olarak bazı benzerlikler bulunmuştur. Bu benzerlikler, mutlak olarak bire bir aynı özellikler taşımamaktadır ancak metinlerde anlatılan tema, olaylarda bahsi geçen karakterler, karakterlerin isimleri, fiilleri veya neden oldukları sonuçlar açısından bazı benzerlikler veya yakınlık gösteren olgular birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Kıyamet öncesi gerçekleşecek felaketlerden veya savaşlardan bahseden her din, kendi müntesiplerinin mutlak doğru ve haklı olduğunu savunmakta ve tanrısal inayet sayesinde kendi taraftarlarının kurtuluşa ve galibiyete ulaşacağını iddia etmektedir. Her din, kendi inananlarına ölümden sonraki hayatlarında mutlak bir mutlu son vadetmektedir. Ayrıca her dinde bir beklenen kurtarıcı inancına rastlamak mümkündür ancak bu kurtarıcı bütün dünya insanları için değil sadece o dinin müntesiplerini kurtarmak için gelecektir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Apokaliptik anlatım • Kehanet • Algı • Tutum

A b s t r a c t

Every religion with an eschatology speaks of global catastrophes, and promises an absolute happy ending for their believers. The expectations formed in line with the narratives of religious texts that state there will be a 'global destruction' and then a 'happy life' are a very powerful motivator for both the individual and the society. Even though the reality or plausibility of the prophecies is open to debate, the fact that such an expectation exists is an undeniable fact. The strength of an expectation is the belief that it will come true. Expectations shaped by religious expressions have existed in the subconscious of societies throughout history, influenced the perceptions of individuals and played an active role in determining the attitudes of societies. The perceptions that develop with the emotions that arise under the influence of the narratives of religious texts have been effective in deciding how individuals and societies will behave. For this reason, determining the motives that affect the perceptions and attitudes of people who believe in Semitic religions constitutes the main problem of the research. It is aimed to describe the narratives in book of Ezekiel and book of Daniel that is deemed sacred by Jews and Christians, and the Apocalypse of John that is deemed sacred by Christians, to evaluate the findings in comparison with the Islamic literature, and to classify the themes that show similarities. First of all, subjects such as portents of doom, the end of the world and the life after death, which are told in Semitic texts, are described. Later, the cases defined thematically were classified phenomenologically. Finally, factual similarities or differences in religious texts are stated. As a result, some similarities were found. These similarities do not have the exact same features in absolute terms, but the facts that show some similarities or closeness in terms of the theme described in the texts, the characters mentioned in the events, the names of the characters, their actions or the results they cause are associated with each other. Every religion that talks about disasters or wars that will take place before the apocalypse, defends that its followers are absolutely right and upon truth, and claims that their followers will achieve salvation and victory thanks to the divine grace. Every religion promises its believers an absolute happy ending in the afterlife. In addition, it is possible to find a belief in savior in every religion, but this savior will not come to save not all the people of the world, but only to the followers of the religion in question.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Apocalyptic narrative • Divination
Perception • Attitude

Giriş

Dünya tarihi boyunca her toplumun bir inanç sistemi, var oluşu açıklayan bir ontolojisi ve dünyanın sonunu anlatan bir eskatolojisi var olagelmıştır (Sharpe, 2000: 24-101). Zaten bir inanç sisteminin ‘din’ sıfatını kazanabilmesi için mutlaka kendi inananlarına ‘başlangıç’ ve ‘son’ hakkında bilgiler vermesi gerekmektedir. Günümüze kadar varlığını korumayı başaramamış dinî metinlerin neredeyse tamamında hatta pek çok mitolojik ve folklorik anlatımda, başlangıç (*yaratılış*) olgusu ile son (*kıyamet*) olgusu hakkında birbirine benzer bilgiler verilmektedir.

Tarih boyunca insanlık, evrenin ve kendi türünün nasıl başladığı konusunu merak etmiş ve dinî anlatımların ötesinde de bazı bilgiler elde edebilmek için kozmik âlemden maddenin en küçük birimi olan atomlara varıncaya kadar inceleyebileceği her şeyi araştırma konusu edinmiştir. Varoluşu anlama gayreti, insanlık tarihi boyunca önemli bir merak konusu olmuştur. Varoluşun nasıl başladığı sorusuyla birlikte nasıl son bulacağı konusu veya felaketlerin yaşanması ihtimali ise insanlığı meraktan öteye taşımış kaygıya düşürmüştür.

Tutumların bireylerin psikolojik obje ile alâkalı duygu, düşünce ve davranışlarını istikrarlı bir şekilde belirlediği ifade edilmektedir (Arslan, 2009: 91). Dinî bilgilerin kaynağı konumunda olan metinler, o dine inanan insanlar için psikolojik bir obje konumundadır. Hiçbir din mensubu, müntesibi olduğu dinin kutsal metinlerinden kuşku duymaz ve doğruluğunu asla tartışmaz. Dinî metinlerin içerdiği bilgileri mutlak doğru kabul eder. Bu bilgiler doğrultusunda kurumsallaşmış olan normatif inanç sistemleri, mensuplarının nasıl inanması, nasıl davranması ve hatta nasıl hissetmesi gerektiği konularında kurallar koyarak bireylerinin algılarına ve tutumlarına tesir ederler. Bu bağlamda sahip olunan algılar ve tutumlar, bireysel ve toplumsal hareketlerin seyrini etkileyebilecek bir güce sahiptir.

Bireysel ilkelerin kaynağı konumunda olan ‘inanç’ kavramının ‘tutum’ kavramı ile birlikte ele alınması gerektiği ve bu iki kavramın birbirlerine neden-sonuç ilişkisiyle bağlı olduğu ifade edilmiştir (Tütüncü & Küçükusta, 2007: 3). İnanç kadar motive edici, bireylerin algı ve tutumlarına tesir eden bir güdüleyici yoktur. Dolayısıyla dinî anlatımların şekillendirdiği bireysel ve kolektif algıların, tutum ve davranışlara dönüşmemesi mümkün değildir.

Günümüz insanların büyük çoğunluğunun inandığı ve evrensellik özelliği kazanmış olan Semitik dinler (*Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet*)

ile Asya dinleri (*Hinduizm, Budizm, Caynizm*), yaşamakta olduğumuz dönemi 'son dönem' (*ahir zaman*) olarak tanımlamaktadırlar. Bu dinlerin kutsal metinlerinde veya zamanla dinsel bir mahiyet kazanmış olan mitolojik veya folklorik anlatımlarda, son dönemde ortaya çıkıp insanoğluna küresel çapta zararlar verebilecek karakterlerden, doğal felaketlerden ve tanrısal iradeyi yeryüzünde hâkim kılacak olan kurtarıcılardan bahsedilmektedir. Bu tarz bilgilere, geleneksel dinlerin folklorik anlatımlarında da rastlanmaktadır. Örneğin Türk mitolojisinde 'kalan son zaman' veya 'kalkılan, dirilinen gün' gibi anlamlara gelen 'Kalganan Gün' ve 'Kalgançı Çak' deyimlerinin yer aldığı görülmektedir (Uslu, 2016: 154).

Bu çalışma, gelecekte yaşanacağı ifade edilen olayların anlatıldığı dinî metinlerin otantikliği veya sıhhati gibi konularla ilgilenmemektedir. Zira asıl belirleyici unsur metinlere olan inanç düzeyi ve bireylerin psikolojilerine tesir gücüdür. Bir anlatımın tanrısal bir kaynaktan gelmiş olması ile birileri tarafından sonradan uydurulmuş olması arasındaki fark elbette önemlidir. Birileri tarafından söylenmiş olmakla birlikte sonradan çokça anlatılması sebebiyle şöhret bulup halk tarafından dinî metin olarak kabul edilen ifadelerin otantikliği, sıhhat derecesi veya dinî değer taşıyıp taşıyamaması konusu İlahiyat Bilimi açısından oldukça önemlidir. Ancak apokrif veya tamamen uydurma bir metin veya kaynağı belli olmayan anonim bir anlatım bile olsa eğer bu anlatım toplum tarafından tanrısal bir bilgi olarak algılanıp inanılmış ve benimsenmiş ise bu bilgi kişilerin algı, tutum ve davranışlarında belirleyici bir etkiye neden olacaktır. Toplum tarafından kabul görmüş olan bir bilginin kaynağı apokrif de olsa kanonik de olsa sebep olduğu algı ve bireyin tutum ve davranışları üzerindeki belirleyici etkisinden dolayı Din Psikolojisi açısından üzerinde düşünülmesi gereken bir konu olma özelliğini hak etmektedir.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasında yaşamakta olan insanlardan pek çoğunun inanmakta olduğu dinî metin anlatımlarında yer alan bilgilerden etkilenerek algı ve tutum oluşturacağı varsayılmaktadır. Bu sebeple dini metinlerde yer alan 'son savaş', 'kurtarıcı' veya 'yeryüzü cenneti' gibi apokaliptik olguların psikolojik ve psiko sosyolojik tesirinin tespitini mümkün kılabilmek amacıyla, bazı dinî metinlerin anlatımlarının tasvirinin yapılması ve tematik benzerliklerin tasnifinin karşılaştırmalı olarak yapılması amaçlanmaktadır.

Dinî metinlerin anlatımlarının bireyde oluşturduğu duygular, bireyi güdüleyerek onun tutum ve davranışlarına tesir etmektedir. Bu metinlerin anlatımlarının insan psikolojisi üzerindeki etkisinin incelenmesi, bireyleri harekete geçirebilecek güdülerin tespitini ve tasnifini yapmayı

gerekli kılmaktadır. Bu tarz bir çalışma, metinlerin muhtevassından kurallar çıkartmayı amaçlayan normatif bir çalışmadan farklı bir yöntem-bilim kullanmayı zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple, multidisipliner bir alan olan din bilimleri bünyesinde yer alan karşılaştırmalı dinler tarihi, din psikolojisi ve din fenomenolojisi gibi bilimlerin genel metodolojisi olan anlamayı, tanımlamayı ve sınıflandırmayı esas alan bir yöntem-bilim kullanılmıştır.

Metaforik bir anlatım üslubuna sahip olan apokaliptik kehanetlerin anlaşılması noktasında pek çok farklı yorum yapılmış olup günümüzde bunlara yenileri eklenmektedir. Bu durumda hangi yorumun esas alınacağı konusu çözümü olmayan bir problem oluşturmaktadır. Bu sebeple sadece dinî metinlerin okunduğunda herkes tarafından ilk anlaşılacak açık manası yorumsuz bir şekilde özetlenerek değerlendirilecektir. Dinî metinlerin karşılaştırmalı olarak tasvirinin yapılması ve sadece benzer temaların, figürlerin, kavram ve terimlerin yorumsuz bir şekilde tasnifinin yapılması, dinî metinleri okuyan herkesin zihninde oluşacak ilk algının sağlıklı bir şekilde saptanabilmesine olanak tanıyacaktır. Bu amaçla öncelikle hem Yahudiler hem de Hristiyanlar için birinci derecede kutsal metin olma özelliği taşımakta olan Hezekiel Kitabı ile Daniel Kitabı'nın (Nahum, 2005: 878-879) Apokaliptik anlatımlarının metin incelemesi ve kısa bir tasviri yapılacaktır. Daha sonra bu metinlerdeki bilgilerin Hristiyanların ve Müslümanların kaynaklarında yer alan bilgilerle karşılaştırması yapıp benzer temaların tasnifi yapılacaktır. Ardından Hristiyanların birinci dereceden kutsal kitap olarak kabul ettiği Apocalypse Kitabı'nın metin incelemesi yapıp burada yer alan bilgiler İslami kaynaklarda yer alan bilgilerle karşılaştırılarak tematik benzerlik gösteren fenomenlerin tasnifi yapılacaktır. İslami kaynaklardaki apokaliptik (*abir zaman alametleri*) bilgilerin müstakil bir tasnifi ayrıca yapılmayacaktır zira İslami kaynaklarda yer alan apokaliptik bilgiler karşılaştırmalı olarak diğer kitapların tasvirlerinin ardından tasnif edilecektir.

a. Ümit ve Kaygı Duyguları

Din kurumunu psikolojik bakış açısıyla inceleyen din psikolojisi, insanın duygu, düşünce ve davranışları içerisinde dinî özellikler taşıyan her belirtiyi inceleme konusu yapar (Hökelekli, 1998: 6-8). Bu bağlamda din psikolojisi dinî bilgilerin kaynağını, anlaşılma şeklini veya nasıl davranışa dönüştürülmesi gerektiğini araştırmaktan ziyade bu bilgilerin insan üzerinde gerçekleştirdiği etkiyi inceler. Sosyal psikoloji ise bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarının başkalarının gerçek veya hayali varlığından etkileniş tarzını anlama ve açıklama çabasıdır (Kağıtçıbaşı, 1999: 19-21). İnanan insan inandığı dinî metinlerden mutlak surette etkilenir.

Metinlerin içeriğine göre kimi zaman korkar kimi zaman kendini güvende hisseder. Kendini güvende hissetmeye devam etmek için de metinlerin kendisinden istediği davranışları gerçekleştirmeye özen gösterir ve metinlerde yasaklanan davranışları yapmaktan kaçınır. Dinî metinlerdeki pek çok olgu, inanan insanın ümit ile korku arasında değişen duygulanım sürecini tetikler. Bu olgulardan ‘doğal afet’ veya ‘kıyamet’ gibi genellik arz edenleri ise toplumsal açıdan diğerlerinden daha dominant motiflerdir. Zira bireysel davranışlarla sonuca tesir etme olasılığı bulunmayan bu tarz genel olgulardan bireysel dindarlıkla kaçınmak mümkün değildir.

Kaygı (anxiety), “*nedeni bilinmeyen tehlike, nesnesi olmayan korku ve kaçınmayı güdüleyen dürtü*” olarak tanımlanmakta, umut kelimesi ise “*ummaktan doğan iç huzuru veya güven duygusu veren ve olması beklenen şey*” olarak tanımlanmaktadır (Bakırcıoğlu, 2012). Kaygı duygusunun insanları genel uyarılmışlık hâline getireceği ifade edilmektedir (Morgan, 2011: 100). Ayrıca umutsuzluk duygusuyla insanın baş etmekte zorlandığı ve bu duygu ile intihar eylemi arasında yakın bir ilişki bulunduğu ifade edilmektedir (Dilbaz & Seber, 1993: 137). Dolayısıyla ümit ve kaygı kavramlarının insan üzerindeki etkisinin basite indirgenmemesi gerekmektedir. Bu duyguların ortak özelliği, henüz bir şeyler yaşanmamış olmasına rağmen bireyin iç dünyasında duyguların belirmiş olması ve insanı güdülemeye başlamış olmasıdır. Beklentilerin gerçekleşmesi halinde doğuracağı sonuç göz önünde bulundurulmak suretiyle oluşan ruh hali, bireyde oluşacak isteklendirmenin kaynağıdır. Ümit edilen veya korkulan şey gerçek olmasa bile hissedilen duygular gerçek olup tutum ve davranışlara tesir etmektedir.

Dünya’nın sona ermesi ve ardından yaşanacaklar hakkında dinî metinlerin anlatımlarının insanların algı ve inanç düzeylerine göre iki sonuç doğurması beklenebilir. Bazı insanların böylesi bir hadisenin yaşanacağı kaygısını taşıyıp asla gerçekleşmemesini arzu edecekleri, bazı insanların da bu hadiselerin çabucak gerçekleşip Yeryüzü Cenneti’nin en kısa sürede kurulmasını ümit edecekleri varsayılabilir. Bu iki grubun dışında kalan, dinî metinlerin anlatımlarına inanmamakla birlikte bu anlatımların insanlar üzerindeki etkisinden yararlanmak isteyebilecek üçüncü bir grubun çıkması olasılığı da mümkündür. Bireylerin ümit ve kaygı duygularının istendik yönde manipüle edilmesiyle toplumsal hareketlerin yönlendirilmesine olanacak tanıca ayak müdahalelerde bulunma fırsatçılığının yaşanması ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla dinî metin anlatımlarının tasviri ve tasnifinin yapılması hem din psikolojisi hem de sosyal psikoloji açısından önem arz etmektedir.

b. Dinî Metinlerin Tutum ve Davranışları Belirleme Gücü

Dinî metin anlatımlarından etkilenerek oluşan duygular, inanan bireylerin çoğunluğunu oluşturan ortodoksal kitle üzerinde belirleyici etkilere sahip olmakla birlikte, heteredoksal kitle veya toplumun dışladığı ve sapkınlıkla itham ettiği gruplar için dahi referanslar oluşturabilmekte ve hatta bu hareketler tarafından manipüle edilebilmektedir. Bu yönüyle anlatımlar, dinî duyguları istismar ederek menfaat elde etmek isteyenler tarafından yeniden yorumlanmakta, kendi varlıklarını meşrulaştırıcı bir kaynak olarak lanse edilmekte ve amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılabilir. Kendisini, 'beklenen kurtarıcı' olarak takdim eden pek çok kişinin geniş kitleleri peşine takabilmiş olmasının altında, bu kişilere inanmaya hazır olan ve kurtarıcı bekleyen bir toplumun manipülasyona açık olması yatmaktadır.

Dinî metinlerde, geçmişte yaşanmış olan mucizeler anlatılmakla birlikte gelecekte yaşanacağı ifade edilen olağan üstü olaylardan da bahsedilmektedir. İlki, geçmiş topluluklar tarafından yaşanmış ve artık son bulmuş hadiselerdir. İkincisi ise gelecekte, kozmik sonun yaklaştığı dönemde yaşayacak olan toplulukların şahit olacağı ifade edilen hadiselerdir. Bu ayrım, dinî olguların insan psikolojisi üzerindeki tesirinin tespiti açısından önemlidir. İlkinde, kutsal metinlere bağlılıkla inanan biri, geçmişte yaşandığı ifade edilen hadiselerin anlatımını hikâyesel bir okumayla algılayıp dinî karakterlere öykünüp onlarla özdeşim kurmaya ve benzer davranışlar sergilemeye özenecektir. Ancak gelecekte yaşanacağı ifade edilen kehanetlere inanan kişi, inancının yoğunluğuyla orantılı olarak tutum ve davranışlar geliştirecektir.

Olağanüstü hadiselerin veya kutsalın tezahürünün tecrübe edilmesi durumu olan teofanilerin tekrarının yaşanacağına dair bir inancın var olması durumu, tipolojik olarak geçmişte yaşanan mucizelerin bir benzerinin gelecekte de yaşanacağına dair bir inancın oluşmasına neden olacaktır. Örneğin; dinî metinlerde 'asa' ile veya 'ahit sandığı' ile mucizevi olayların gerçekleştirildiğinin anlatılıyor olması, dinî metinlere inanan ve günümüzde yaşamakta olan bir kişinin zihninde, eğer bu kutsal objelere ulaşabilirse daha önce yaşanmış teofanilerin bir benzerinin tekrar yaşanabileceği inancının belirmesine neden olacaktır. Dolayısıyla bu ümidin beslediği inanç, pek çok kişiyi harekete geçirebilecek kadar güçlü bir motif olma özelliği taşımaktadır.

Dünya'nın bir sonu olduğu, son gün gelmeden evvel bazı olayların yaşanması gerektiği ve ancak bundan sonra kıyametin kopacağı bilgilerini veren dinî metinler, inanan insan için mutlak gerçeklik anlamı taşımaktadır. Zira mü'min, inandığı metinlerin verdiği bilgilerden kuşku

duymayan kişidir. Bu bağlamda Dünya'nın son günlerinde, bütün insanlığı etkileyecek tarzda evrensellik gösterecek hadiselerin yaşanacağına dair ifadelerin yer aldığı metinlere inanan insanların dinî metinlerde anlatılanlara kayıtsız kalması düşünülemez. Bu anlatımlara inanan kişiler, inanç sistemleri doğrultusunda bir şeyler yapma gereği hissedecek, tutum ve davranışlarını inançlarına uygun olarak geliştireceklerdir.

Bazı dinî metinlerin apokaliptik anlatımlarında tüm dünyayı etkileyecek kadar güçlü, olağanüstü belirtiler gösterebilme yeteneğine sahip, aldatici, acımasız ve zorba bir karakterin ortaya çıkacağı ve onun ordusunun emsali görülmemiş zulümler yapacağı anlatılmaktadır. Bu korkunç figür, değişik dinlerin dinî metinlerinde farklı isimlerle fakat benzer özelliklerle anlatılmaktadır. Ayrıca kaygı duygusunu harekete geçiren bu canavarımsı figürün karşıtı olarak, bir kurtarıcının ortaya çıkacağı da vurgulanmaktadır. Ancak bu kurtarıcının ortaya çıkması ve yeryüzünün tamamına huzur, mutluluk ve refah getirmesi, kötü karakterin çıkması şartına bağlı kılınmıştır. Sonunda ferahlık olan sıkıntılı bir dönemin yaşanmasının kaçınılmaz bir durum olarak gösterilmesi, kaygı duygusuyla birlikte ümidin de daima diri tutulmasını sağlamak ve toplumun yaşanan hadiseler ne kadar ağır olursa olsun sonunda aydınlığa çıkılacağı ümidini taşımasına neden olmaktadır.

Bireyler savaş, açlık, istila gibi toplumsal buhranlar karşısında tamamen aciz, çaresiz veya pasif konumda değillerdir. Elbette tek tek bireyler de bir şeyleri değiştirme gücüne sahiptirler ancak bütün doğal felaketler, hastalıklar veya savaşlar gibi toplumsal sıkıntıların bir anda giderilebilmesine imkân tanıyacak bir 'Kurtarıcı' olgusunun varlığına inanan insanların bunun en kısa sürede gerçekleşmesini ümit etmeleri gayet doğaldır. Yeryüzü Cenneti'ni gerçekleştirebilmek için kanun gücünden, teknolojik aletlerden veya eğitimden yararlanılsa bile toplumun tamamının iyi olmasını sağlamak ve kötülük yapmasına engel olmak ulaşılabilecek bir ütopyadır. Ancak apokaliptik anlatımlarda vadedilen 'Cennet' olgusu, inanan insan için ulaşılabilecek mümkün olan bir gerçekliktir ve kişi buna ulaşabilmek için ne yapması gerektiğine inanıyorsa onu yapmak için tüm gücünü ve imkânlarını seferber edecektir.

Mircea Eliade (1907-1986), Yeryüzü Cenneti'ne inanan birinin bunu gerçekleştirebilmek için neleri göze alabileceğine dair bilgiler vermekte ve Amerika kıtasının keşfinin temelinde Avrupa kıtasındaki Hristiyanların, Yeryüzü Cenneti'ni arama çabalarının yattığını söylemektedir. Christopher Columbus'un (MS.1451-1506) mektuplarından hareketle onun coğrafi keşiflere eskatolojik bir anlam yüklediğini, yaptığı keşiflerin

İncil'in kozmik sona dair kehanetlerinin gerçekleşmesine ve Anti Mesih'in (*Antichrist-Deccal*) öldürülmesine öncülük edeceğine inandığını iddia etmektedir. Eliade, Amerika'ya yüklenen eskatolojik anlamın keşiflerden sonra da sürdüğünü, kıtaya ilk yerleşen kolonistlerin burayı Mesih'in ikinci geliş yeri olarak gördüklerini ifade etmektedir. Amerikaya ilk yerleşen Avrupalıların kolonizasyon mücadelesi esnasında üstünlük elde edebilmek için arkalarında bıraktıkları Avrupa kıtasını 'Anti Mesihçi' ilan ettiklerini hatta kendi aralarında mücadele eden İngiliz, Fransız ve İspanyol kolonistlerin birbirlerini dahi Anti Mesih'in askeri olmakla itham ettiklerini anlatmaktadır (Eliade, 2004: 95-99). Bu bilgiler, bir kıtanın keşfi, temlik ve taksimi mücadelesinde dini metin anlatımlarının ne denli belirleyici bir güdüleyici olduğunu göstermektedir.

Geçmişte, Avrupalı Hristiyanların eskatolojik motiflerin etkisiyle yurt edindikleri Amerika kıtasındaki kolonileşme mücadelelerinde apokaliptik söylemi maniplatif bir propaganda aracı olarak kullanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu inanışın günümüzde de güncelliğini korumakta olduğunu gösteren 1984'te yapılan bir anket, Amerikan halkının yüzde otuz dokuzunun yeryüzünün ateşle harap olacağı apokaliptik söylemini, bir Nükleer Armagedon olarak algıladığını göstermektedir (Hallsell, 2003: 14). Amerika kıtasının keşfi sürecinde, koloniler arasındaki iktidar mücadelesinde ve bağımsızlık mücadelesinde hatta günümüz Amerikan toplumunun nükleer savaş algısında etkin olan pek çok motivasyon vardır elbette ancak Mesih'in gelişi ve Yeryüzü Cennet'ne kavuşma ümidinin Amerika tarihinde inkâr edilemez bir motif olduğu görülmektedir. Bunun pek çok benzer örneğini değişik dinî anlatımlarda ve farklı coğrafyalarda görmek mümkündür. Dolayısıyla dinî metin anlatımlarının Dünya tarihinin şekillenmesi noktasındaki psiko sosyal etkisi yadsınmaz bir gerçektir.

c. Semitik Dinlerin Zaman İmgelemi ve Son Olgusu

Yukarıda belirtildiği üzere her dinin 'başlangıç' ve 'son'a dair bilgiler veren bir zaman tasavvuru vardır. Semitik kavimler coğrafyasında 'son' kavramının gelişmesinin milattan önce dördüncü yüzyıla dayandığı iddia edilmektedir (Foster, 2007: 184). Semitik kavimlerin yaşadığı coğrafyada ortaya çıkan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'e göre zaman; ilk olarak, 'insanın 'Cennet'ten (*Aden*) çıkarılmasından önceki hayat', ikinci olarak, 'mevcut yaşanmakta olan hayat' ve son olarak da 'kıyametten sonraki hayat' sıralaması şeklinde 'çizgisel' bir süreçtir. Geleceği ifade edilen sonun ardından tekrar ilk başa dönülmez. Bu bakımdan Semitik dinler, 'döngüsel' zaman anlayışına sahip olan Asya dinlerinden ayrışmaktadırlar.

Semitik dinlerde zaman, 'başlangıç' ve 'son' ile biten 'çizgisel' bir süreçtir. Asya bölgesindeki dinlerde ise zaman, sürekli birbirini tekrar eden 'döngüsel' bir çarktır. Hinduizm ve Budizm gibi Asya dinlerinde, 'yuga' ve 'kalpa' gibi kelimelerle ifade edilen dört parçalı zamansal periyotlar sürekli birbirini takip etmektedir. Dördüncü periyottan (*kalīyuga*) sonra beşinci zaman dilimine geçilmeyip tekrar birinci zaman dilimine dönüldüğüne inanılmaktadır (Werblowsky, 2005: 2833-2836). Ancak bu dinlerde dahi yaşadığımız çağ (21. yy.), dördüncü dönem olan döngünün son zaman dilimidir (Sarıkcıoğlu, 1999: 145). Dolayısıyla bu dinler de tıpkı Semitik dinler gibi insanlığın son periyoda girdiğini savunmaktadırlar.

Yahudi inancına göre dünyevi bir mekân ve kavram olan Cennet, İbranca 'zevk' ve 'sevinç' anlamlarına gelen 'Aden' (Farsi ve ark., 2010: 17) kelimesiyle ifade edilmektedir. Dünya'da bir yer olan Aden'de yaşamakta olan insan, Yılan (*Serpent-Nahash*) tarafından ayartılır ve Yasak Ağaç'tan yer. Böylece insan Aden'den kovulur (Tanakh, 2009: 4-5). Yahudi inancına göre insan, belli bir sürenin ardından tekrar başladığı yere dönecektir (Asa, 2006: 201-204). Ancak bu durum sürekli tekrarlanan döngüsel bir süreç olmayacaktır.

Hristiyanlık, Cennet'ten çıkarılma konusunu Yahudilerin kutsal kitaplar külliyatı olan Tanakh'ı referans alarak açıklar. Âdem ile Hava'nın Yasak Ağaç'tan yemiş olmaları sebebiyle bütün insanların günahkâr olduğunu ve 'Asli Suç' işlemiş olarak doğduğunu kabul eden Hristiyanlık, bu suçun affedilebilmesi için suça karşılık olarak bir kefarete kurbanına ihtiyaç olduğunu savunur. Tanrı'nın, oğlu İsa Mesih'i Âdem ile Havva'nın işlemiş olduğu 'Asli Suç'a kefarete olmak üzere Dünya'ya gönderdiğine ve insanların onu kurban etmesine izin verdiğine inanırlar. Bu inancı benimseyenlerin de Asli Suç'tan kurtularak Cennet'e girebileceğini savunurlar (Schaff, 1890: 468-475).

İslamiyet, insanın serüveninin Cennet'te başladığını, Şeytan tarafından ayartılan insanın kendisine yasaklanan ağaçtan yediği için Cennet'ten çıkarıldığını ve bir süre yeryüzünde yaşamak zorunda bırakıldığını anlatır (Bakara 2/35-36). Allah'a iman edip salih ameller işlemesi halinde insanın tekrar başladığı yere (*Cennet*) kalıcı olarak geri dönebileceğini ifade eder (Bakara 2/82). Diğer Semitik dinler gibi İslam inancı da 'Son' kavramı ile 'Başlangıç' kavramı arasındaki ilişkiyi çizgisel bir bağlamda kurmaktadır. Yani bu süreç, döngüsel olarak sürekli tekrarlanmayacak Cennet'e giren insan oradan tekrar çıkmayacaktır.

Semitik dinlerde kıyamet kopmadan önceki son dönemlerde yaşanacak olaylar hakkında birbirine benzer bazı bilgiler verilir. Yahudilikte

bu olgu ‘Son’ anlamına gelen ‘Aharit’ ve ‘Günler’ anlamına gelen ‘Yamim’ kelimelerinin birleşimiyle oluşan ‘Aharit Yamim’ terimiyle ifade edilmektedir. Hristiyan teoloji ise bu olguyu Grekçedeki ‘Son’ anlamına gelen ‘Eschatos’ kelimesinden türetmiştir. (Werblowsky, 2005: 2833, 2834) İslam dini de hadislerde geçen ve ‘Son Dönem’ anlamına gelen ‘Ahir Zaman’ kelimesiyle bu olguyu ifade etmiştir (Tümer, 1988: 543).

Yahudilik dünyanın ömrünü üçe ayırmıştır. İlki ‘Karışıklık Dönemi’, ikincisi ‘Hikmet ve Şeriat Dönemi’, üçüncüsü de ‘Mesih Dönemi’dir. Hristiyanlıkta da zaman tasavvuru üçe ayrılmıştır. İlki ‘Yaratılıştan Önceki Dönem’, ikincisi ‘İsa Mesih Dönemi’, üçüncüsü de İsa Mesih’in tekrar gelişiyle başlayacak olan ‘Ebedi Hayat’ dönemidir. İslam bilginlerinden bazılarının da bu üçlü tasnifi benimsediği ve başlangıçtan Tevrat’ın nüzulüne kadarki döneme ‘Birinci Devre’, Tevrat’ın nüzulünden İslam’ın gelişine kadar geçen zamana ‘İkinci Devre’ ve Hicret’ten itibaren başlayan döneme de ‘Üçüncü Devre’ nitelemesini yaptıkları ifade edilmiştir (Tümer, 1988: 542, 543). Sonuç olarak günümüzde hâlen varlığını sürdürmekte olan dinlerin neredeyse tamamı, müntesiplerine dünyanın son döneminin yaşandığını söylemekte ve bu dönemde gerçekleşecek sonun belirtilerinden bahsetmektedir. Bu tarz dinî anlatımlar, toplu ibadetlerdeki vaazlar veya dinî içerikli konuşmalar vasıtasıyla sürekli tekrarlanan uyarıcılar, bireylerin algısal dünyasında onların tutum ve davranışlarına yön verecek şuur altı güdüler oluşturmaktadır.

Dünya’nın sonu, sona dair belirtiler ve öte dünyadaki yaşamın başlaması hakkındaki dinî metinlerin anlatımları doğrultusunda beliren duygular, inançla besleniyor olması sebebiyle sıradan beklentilerden veya kaygılardan çok daha baskın ve belirleyici bir güce sahiptir. Dinî metinlerde anlatılan belirtilere benzer olağan dışı bir durumla karşılaşılması halinde, yaşanan hadiselerle dinî metinlerin anlatımları arasında kurulan ilişki neticesinde inanan bir toplumda harekete geçme, bir şekilde ön alma, olumsuz davranışları terk etme veya önlemeye çalışma, dine daha çok bağlanma ve ibadete sarılma gibi davranış değişikliklerinin görülmesi olasılığı oldukça yüksektir. Özellikle felaket senaryolarının konuşulduğu dönemlerde, ekolojik veya sosyolojik sıkıntıların yaşandığı dönemlerde bu davranış değişikliği psiko sosyal etkiyle daha da belirginleşir.

d. Semitik Dinî Metinler ve Birbirlerine Yaklaşımları Açısından Semitik Dinler

Dinî metinler, kendisine inananlar için ‘kutsal’ olma özelliği taşırlar. Örneğin ‘Avesta’ isimli kitap, Mecusiler için kutsaldır ancak bir Ya-

hudi veya bir Müslüman için profandır. Bir kitabın kutsal, otantik, kanonik kabul edilmesi veya ikinci dereceden kutsal (*Deuterocanonic*) olarak görülmesi, o kitaba inanan insanların takdirine bağlıdır. Bu bağlamda her dinî topluluk kendi kutsal külliyatını tespit eder. Dinî kitaplarının kanonize işlemini milattan önce üçüncü asırda başlatan Yahudiler, milattan sonra birinci asırda yapılan Jabneel toplantısıyla kutsal kitap külliyatlarını, üç külliyatın (*Torah, Neviim, Ketuvim*) isimlerinin baş harflerini (T,N,K) bir araya getirerek türettikleri ‘Tanakh’ (*Tanach*) ismiyle ifade etmişlerdir (Charlesworth, 2005: 896); (Hasanoğlu, 2015: 44-45). Hristiyanlar da milattan sonra ikinci asırda kanonik kitapların isimlerini belirlemiş ve bu kitapları ‘Yeni Ahit’ (*New Testament*) ismi altında toplamışlardır (Allison, 2005: 920-921). Müslümanlar, ilk halife döneminde (MS.632-634) Mushaf hâline getirdikleri Kur’an-ı Kerim’i, üçüncü halife döneminde (MS.644-656) çoğaltarak uzak bölgelerdeki Müslümanlara ulaştırmayı başarmışlar (Birişik, 2002: c.26, 383-386), Hadis külliyatının yazımını da kısa sürede tamamlamışlardır. Bu külliyattan Buhari’nin (MS.810-870) ve Müslim’in (MS.821-875) tasnif ettikleri Hadis kitapları Müslümanlar tarafından Kur’an-ı Kerim’den sonraki en güvenilir kaynak olarak kabul edilmiştir (Çakan, 1996: 69-70).

Müslümanlar, diğer dini metinlere olan yaklaşımlarını İslami kaynakların ön gördüğü çerçevede şekillendirmişlerdir. Kur’an-ı Kerim, Müslümanların Suhurlara (Fâtır 35/25; Necm 53/36; Müddessir 74/52; Ala 87/18-19), Tevrat’a (Âl-i İmrân 3/50; Mâide 5/44-46), Zebur’a (Âl-i İmrân 3/184; Nisâ 4/163; İsrâ 17/55; Enbiyâ 21/105) ve İncil’e (Mâide 5/46-47; A’râf 7/157; Tövbe 9/111; Hadid 57/27) inanmalarını ve peygamberler arasında ayırım yapmamalarını (Bakara 2/285) istemektedir. Kur’an-ı Kerim, kendisinden önceki kitapları (*Tevrat, İncil*) doğruladığını söylemektedir (Âl-i İmrân 3/3; Nisâ 4/47; Ahkâf46/12). Ayrıca Kur’an-ı Kerim, Meryem oğlu İsa’nın Tevrat’ı doğruladığını ve ‘Ahmed’ adında bir elçinin geleceğinin Meryem oğlu İsa tarafından haber verildiğini söylemektedir (Âl-i İmrân 3/50; Maide 5/46; Sâf 61/6). Ancak bununla birlikte Kur’an-ı Kerim, Yahudilerin ve Hristiyanların kitaplarına yazılar eklediklerini (Bakara 2/79; Âl-i İmrân 3/78), bazı bilgileri gizlediklerini (Bakara 2/174), bazılarını ise unuttuklarını anlatmaktadır (Mâide 5/13). Kur’an-ı Kerim’in İslam’ın mükemmelliğine dair vermiş olduğu bilgileri (Mâide 5/3) esas alan Müslümanlar, İslam dininin ‘gerçek’, ‘tamamlanmış’ ve ‘mükemmel’ bir din olduğunu savunmakta (Çalışkan, 2007: 68) ve Kur’an-ı Kerim’den önceki kitapların tahrif edilmiş olduğuna inanmaktadırlar (Adam, 2013: 786-787); (Harman, 2000: 275).

Hristiyanlar, Yeni Ahit’te İsa Mesih’in kendinden öncekileri yani

Kutsal Yasa'yı geçersiz kılmak için değil aksine tamamlamak için geldiğini vurgulamış olmasından dolayı (Matta 5: 17-18) Eski Ahit ismini verdikleri Tanakh'ı da kutsal kabul etmişler (Heinzmann, 2013: 787-789) ve kanonik kabul ettikleri Tanakh ve Yeni Ahit külliyatlarını birleştirmişlerdir (Michel, 2012: 13-15). İsa Mesih'in öğrencilerine, bütün uluslara çağırını ulaştırma görevi vermesi (Matta 28: 16-20; Markos 16: 14-18; Luka 24:36-49; Yuhanna 20: 19-23; Elçilerin İşleri 1: 6-8) ve İsraililerin yaptıkları kötülükler yüzünden (Barnes, 2017: 2071) İsraililerin Tanrı tarafından dışlandığına dair Pavlus'un görüşlerini (Pavlus'tan Romalılar'a Mektup 11: 11-14) esas alan Hristiyanlar, Tanrı'nın inayetine direnenler hariç herkesin tövbe edip kurtulabileceğine (Butler, 1878: 246) ve Tanrı'nın sadece İsraililerle değil bütün insanlıkla yeni bir antlaşma yaptığına inanmaktadırlar (Thurner, 2013: 550-551); (Calvin, 2017: 235).

Müslümanlar, Tevrat'a ve Zebur'a kutsal kitap gözüyle bakarlar. Hristiyanlar da Eski Ahit'e (*Tanakh*) inanırlar. Ancak Yahudiler, ne İncil'e (*Yeni Ahit*) ne de Kur'an-ı Kerim'e kutsal gözüyle bakmazlar. İsa Mesih'e inanmayan Yahudiler, İslamiyetin de Yahudilik ve Hristiyanlık etkisiyle ortaya çıktığını savunurlar (Arslantaş, 2011: 205). 'Kendinden öncekini tasdik, sonrakini inkâr' yaklaşımı, her din için geçerlidir. Hristiyanlar, Kur'an-ı Kerim'i kutsal saymazken Müslümanlar da İslam'dan sonra ortaya çıkanları reddederler (Firestone, 2004: 99).

Yahudi inancının kutsal metinler külliyatı olan Tanakh, son dönemde yaşanacak sıkıntıları metaforik bir anlatımla sunmakta ve ardından gerçekleşecek olan 'Yeryüzü Cenneti' olgusunu genel anlayışına uygun olarak etnosantrik bir bakışla Tanrı Yahve'nin kavmi olan İsrail halkı odaklı ele almaktadır. Ancak son dönemde gerçekleşecek hadiseleri tasvir ederken yaşanacak hadiselerin küresel boyutta yaşanacağına vurgu yapmaktadır. Kronolojik olarak, Tanakh'ın ilk dönem kitaplarında sadece İsraililerin komşu kabilelerle olan bölgesel ilişkileri anlatılırken sonraki dönemlerde İsraililerin uzak bölgelerden gelen düşmanları karşısında zor duruma düşüp sürgüne gönderilmesiyle birlikte kutsal metinlerin apokaliptik anlatımlara başladığı görülmektedir. Apokaliptik kehanetlerdeki felaketlerin küresel boyutta gerçekleşeceği ve savaşların bütün ulusların iştiraki ile cereyan edeceği ifadelerinin yer aldığı bu metinler, uzak diyarlardan savaşmaya gelen milletlerden bahsetmekle birlikte, sebep sonuç ilişkisi bakımından kehanetleri İsrail halkı odaklı sunmaktadır.

Yahudilerin kutsal kitap külliyatı olan Tanakh'ta yer alan iki kitap (*Hezekiel, Daniel*) ile Hristiyanların kutsal kitap külliyatı olan Yeni Ahit'te

yer alan bir kitap (*Apocalypse*), kıyamet ve öncesinde yaşanacaklar hakkında bazı bilgiler vermektedir. Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim ile birlikte Hadis Külliyyatı ve özellikle de Kitabı'l-Fiten Edebiyatı, son zamanlarda (*Ahir Zaman*) yaşanacaklara dair bazı bilgiler vermektedir. Her üç dinin anlatımlarında bazı tematik benzerlikler bulunmakta ve metinlerde anlatılan karakterler, bazen hem isim hem sıfat benzerliği gösterirken çoğu zaman benzer figürler farklı isimlerle anılmaktadır.

e. Hezekiel Kitabı

Hem Yahudiler hem de Hristiyanlar için kutsal olma özelliği taşıyan Hezekiel Kitabı, metaforik bir anlatımla insanlığın son dönemlerinde yaşanacak hadiselerden bahseder. Nebukadnezar (MÖ. 597) döneminde yaşamış olan, aristokratik bir ailenin (*Zadok ailesi*) ferdi olan ve yaklaşık yirmi iki yıl peygamberlik yaptığı ifade edilen Hezekiel (Grossman, 1904: 313), gelecekte yaşanacak hadiselerle ilgili bazı vizyonlara tanık olduğunu ve gördüklerini aktardığını söylemektedir. Hezekiel Kitabı'nda İsraililerin suçları, Tanrı Yahve'nin onları cezalandırması ve ardından yaşanacaklar ile Yeryüzü Cenneti kurulmadan önce yaşanması gereken olaylar anlatılmaktadır.

Hezekiel Kitabı'nın ilk kısmında, ateşler içerisinde aniden beliren, kanatlı ve tekerlekli olağanüstü varlıkların İsrailileri uyarması için Hezekiel'i görevlendirdiği anlatılır. Kitabın 4. bölümünde, Kudüs'ün 390 günlük bir kuşatmayla karşılaşacağı, 5. ve 6. bölümlerinde ise bütün uluslardan daha çok kötülük yaptığı için Tanrı Yahve tarafından cezalandırılan İsraililerin kendi halkından ölmüş olanların etini yemek zorunda kalacakları ve geri kalanların da yeryüzüne dağıtılacağı anlatılır. 7. bölümde, onun yaklaştığı ve ulusların en kötü olanlarının gelip İsraililerin evlerine yerleşeceği anlatılmaktadır. 8. ve 9. bölümlerde, kuzeyden gelen altı kişinin mahvedici silahlarla şehre gireceği ve şehirde önceden beri yapılmakta olan iğrençliklerden (*Tammuz putuna tapmak*) rahatsızlık duyup bu kötülüğe sesini yükseltenlerin alınlarına işaret koyacakları ve alnında işaret olmayanları katledecekleri anlatılmaktadır. 10. ve 11. bölümlerde, diğer ulusların arasına dağıtılan İsraililerin tekrar yurtlarına döndürüleceği ve bu kişilerin putlara tapınma iğrençliğine son verecekleri anlatılmaktadır. 12. bölümde, İsraililerin gözleri olduğu ancak görmedikleri, kulakları olduğu ancak işitmedikleri ve isyan odağı oldukları söylenmektedir. Bu sebeple Babil ve Kalde diyarına sürülüp yolda ölecekleri, bazılarının ise olanları anlatabilmeleri için sağ bırakılacağı anlatılmaktadır. 13. bölümde, sahte peygamberlerin İsraililerin iyilerini sindirip kötülerinin tövbe etmesine engel oldukları anlatılıp Tanrı Yahve'nin İsrailileri sahte

peygamberlerden kurtaracağı söylenmektedir. 14. bölümde Tanrı Yahve'nin gazabının tecellisi olan kılıcın (*düşman saldırısı*), kıtlığın, vahşi yaratık saldırısının ve salgın hastalığın Kudüs'e yönlendirileceği söylenmektedir. Sonraki bölümlerde İsraililerin suçları sıralanıp Tanrı Yahve tarafından İsraililere karşı kışkırtılan düşmanların Kudüs'ü ele geçirecekleri anlatılmakta ve zamanın sonuna yaklaşıldığı vurgulanmaktadır. 23. bölümde birçok ulstan oluşan bir ordunun Kudüs'e saldırıp yıkıma neden olacağı söylenmekte ve ardından İsraililerin komşularınının (*Ürdün, Lübnan, Suriye ve Mısır topraklarındaki halklar*) başlarına gelecekler anlatılmaktadır. 26-28. bölümlerde kuzeyden saldırıya maruz kalan Sur (*Tyre*) diyarının yaşayacağı felaketler ayrıntılı şekilde anlatılmakta ve bütün komşuları cezalandırıldıktan sonra İsraililerin güven içinde yaşayacağı vurgulanmaktadır. 29. bölümden itibaren Sur diyarı gibi Mısır'ın (*Egypt*) da birçok ulstan oluşan bir ordunun saldırısına uğrayacağı anlatılmakta ve halkının mülteci durumuna düşeceği tekrarlanarak vurgulanmaktadır. Hezekiel Kitabı'nın 36. bölümünden itibaren Tanrı Yahve'nin İsraililere olan öfkesi dinmeye başlar. Yeryüzüne dağılan İsraililerin tekrar yurtlarına dönecekleri, ülkenin mamur ve müreffeh kılınacağı söylenir. Tanrı Yahve, bunları İsraililere olan sevgisinden dolayı değil kendi şanını yüceltmek için yapacağını ve böylece diğer ulusların Tanrı Yahve'nin kudretini idrak edebileceklerini söyler. İsraililerin yurtlarına döndükleri bu dönemde buğdaya çoğalmasını emredecek olan Tanrı Yahve, İsraililerin bir daha kıtlık görmelerine müsaade etmeyeceğini, ağaçların meyvelerini ve tarlaların mahsullerini çoğaltacağını söylemektedir. 37. bölümde, İsraililerin mezarlarından çıkarılıp diriltilecekleri, bütün İsraililerin kral Davut önderliğinde sonsuza dek sürecek tek bir devlet çatısı altında toplanacağı anlatılmaktadır. Bu dönemde Tanrı Yahve'nin kendi evini (*Bet Amikdaş/Beytü'l-Makdis*) halkının ortasında kuracağı ve böylece bütün ulusların İsrailileri takdis edenin Tanrı Yahve olduğunu anlayacakları söylenmektedir. 38. bölümde, Tanrı Yahve'nin uzak kuzey diyarından Gog'u ve birçok ulusu harekete geçirip İsraililerin üzerine saldırtacağı ve böylece kutsiyetini tüm uluslara göstereceği anlatılmaktadır. Gog'un saldırısının ardından Tanrı Yahve'nin öfkesinin kabarcığı, İsrail'de büyük bir yer sarsıntısının olacağı, panikleyen Gog ordusunun birbirine kılıç çekerek birbirlerini katledeceği söylenmektedir. Mogog'un üzerine ateş yağacağı, veba ve kükürtlü ateşle karşılaşan Gog ve orduların İsrail dağlarında kuşlara, yabani hayvanlara yem olacağı anlatılmaktadır. 39. bölümde Tanrı Yahve'nin uzak kuzey diyarından getirdiği Gog'u İsrail dağlarında yabani hayvanlara yem yapacağı, İsraililerin de onların silahlarını toplayıp bunlarla yedi yıl boyunca ateş yakacakları söylenmekte ve bu günün yaklaştığı hatırlatılmaktadır. Bu olaylar gerçekleştikten sonra İsraililerin Tanrı Yahve'ye bağlanacakları, ülkelerinde güven ve huzur

içinde yaşayacakları ve Tanrı Yahve'nin İsraililerin ruhuna kendi ruhundan üfleyeceği söylenmektedir. 40. bölümden itibaren Tapınak hakkında bilgiler verilmektedir. 43. bölümde Tanrı Yahve'nin tekrar Tapınak'ta tezahür edeceği ve sonsuza dek halkını terk etmeyeceği anlatılmaktadır. Sonraki bölümlerde tapınakta görevli olanların uyması gereken kurallar, kurban törenleri ve diğer ritüeller açıklanmaktadır. 47. bölümde Tapınak kapısının altından akan ırmakların tuzlu gölleri tatlandıracağı, içinde her çeşit balığın yaşayacağı, kenarlarında her çeşit meyve ağacının biteceği ve yapraklarının şifa dağıtacağı anlatılmaktadır (Tanakh, 2009: 984-1078).

Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından kutsal kitap olarak kabul edilen Hezekiel Kitabı'nın apokaliptik anlatımlarında yer alan bilgilerden bazıları, tematik açıdan Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın anlatımlarındakiyle benzeşmektedir. Ayrıca Hezekiel kitabı'nda anlatılan bazı figürler veya işlenen tema, tamamen benzememekle birlikte İslami kaynaklardaki bazı bilgileri çağrıştırmaktadır.

e.a. Sürgün ve Yurda Dönüş

Yahudilerin kutsal kitabı olan Hezekiel Kitabı'nın 10, 11, 34, 36. bölümlerinde, beklenen gün gelmeden önce diğer ulusların arasına dağıtılmış olan İsraililerin yurtlarına dönecekleri anlatılmakta ve kehanetlerde anlatılan hadiselerin gerçekleşebilmesi açısından yurtlarından sürülen İsraililerin ana vatanlarına dönmelerinin gerekliliği vurgusu yapılmaktadır. Gog-Mogog'un Kudüs saldırısının gerçekleşebilmesi için İsraililerin yurtlarına dönmesi gerekmektedir. Zira ancak bu aşamalar gerçekleştikten sonra 'Yeryüzü Cenneti' veya 'Yeni Kudüs' kurulabilecektir. Sürgün dönemi peygamberlerinden olan Hezekiel'in geleceğe yönelik oluşturduğu izdüşümü, psiko sosyal açıdan dinî inançlarla takviye edilmiş oldukça güçlü bir motiftir. Dolayısıyla hem Yahudilerin hem de Hristiyanların umutla beklediği 'Yeni Kudüs' hayalinin gerçeğe dönüşebilmesi açısından İsraililerin yurtlarına dönmesi şart koşulmuştur.

Hristiyan inancının kutsal kitaplarından olan Apocalypse Kitabı'nın 20. ve 21. bölümlerinde, bin yıllığına zincirlenmiş olan Şeytan'ın süresi dolunca serbest bırakılacağı ve sevilen şehre (*Kudüs*) saldırması için ulusları (*Gog-Mogog*) kışkırtacağı anlatılmaktadır. Ancak Tanrı'nın gökten yağdırdığı ateşle bu ordunun yok edileceği, Şeytan'ın sonsuza kadar sürecek olan cezasını çekmek üzere ateş gölüne atılacağı ve ancak bundan sonra Yeni Kudüs'ün (*Cennet*) kurulacağı anlatılmaktadır.

Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'anı Kerim'de, Musa peygamber dönemindeki İsraililere hitaben, 'kendileri için yazılmış olan

Arz-ı Mukaddes'e girmelerinin' gerektiği (Maide 5/21), İsrailoğullarına 'o topraklara' yerleşmelerinin söylendiği ve ahiret vaadi gerçekleşince hepsinin bir araya toplanacağı anlatılmaktadır (İsra 17/104). Ayrıca Kur'anı Kerim'de, İsraililerin yeryüzünde iki kere bozgunculuk çıkarcığının Kitap'ta yer aldığı belirtilmektedir. İlki gerçekleşince İsraililerin üzerine güçlü kulların gönderildiği ve ardından tekrar İsraililerin servetinin ve nüfusunun arttığı ifade edilmektedir. Kötülük yapmaya devam etmeleri halinde tekrar İsraililerin üzerlerine düşmanlarının gönderileceği ve bu kişilerin Mescid-i Aksa (*Süleyman Tapınağı*) dâhil herşeyi harap edecekleri anlatılmakta ve İsraililerin bozgunculuğa devam etmeleri halinde cezalandırmanın da tekrarlanacağı vurgulanmaktadır (İsra 17/4-8). Hadislerde de Müslümanlarla Yahudiler arasında bir savaş yaşanmadıkça Kıyamet'in kopmayacağı ifade edilmektedir (Müslim, Fiten 79-82, 1988: c. 8, 456-457).

Kıyamete yakın dönemde yaşanacak olaylarda İsraililerin mutlaka bir rol oynayacaklarına dair her üç dinin kaynaklarında da bilgiler yer almaktadır. Bu dönemde yaşanacağı ifade edilen olaylar genel olarak Ortadoğu coğrafyasında geçse de asıl merkezin Kudüs şehri olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kehanetlerin gerçekleşebilmesi için İsraililerin yurtlarına dönmesi ve Kudüs'e yerleşmesi gerekmektedir.

e.b. Alevler İçinde Gelenler

Hezekiel Kitabı'nın ilk kısmında, ateşler içerisinde ortaya çıkan katanatlı ve tekerlekli olağanüstü varlıklardan bahsedilmektedir. Yahudi inancının kutsal kitaplarından olan Daniel Kitabı'nın 7. bölümünde de ateşten tekerlekleri olan bir tahttan bahsedilmektedir.

Hristiyanların inanmakta olduğu Apocalypse Kitabı'nın birinci bölümünde de gözlerinden alevler saçan bir yaratığın Yuhanna'ya bazı bilgiler anlattığı ve bu bilgileri ona yazdırdığı anlatılmaktadır.

İslami kaynaklarda da meleklerin nurdan (*ışık*) cinlerin ise alevli ateşten yaratıldığı bilgisi yer almaktadır (Müslim, Zühd 60, 1988: c. 8, s. 547).

Semitik anlatımlarda tinsel varlıkların ateşle veya ışıkla ilişkilendirildiği ve bu figürlerin ateşler saçarak veya ateşten çıkarak tecelli etmesi temasının sıkça işlendiği görülmektedir.

e.c. Kuzeyden Gelen Ordu

Hem Yahudiler hem de Hristiyanlar için kutsal olan Hezekiel kitabında, kuzey yönünden Kudüs'e yönelik bir taarruzun yapılacağından bahsedilmektedir. 9. bölümde şehrin kuzey kapısından gelen altı kişinin

ellerindeki yok edici silahlarla şehre gireceği, İsraililerden iyi olanları işaretleyerek bu kişileri sağ bırakacağı ve putlara tapan İsrailileri öldüreceği anlatılmakta, Hezekiel'in 38. ve 39. bölümlerinde ise Gog ve ordularının uzak kuzey diyarından gelerek şehre saldıracağı ifade edilmektedir.

İslami kaynaklarda da Deccal'in Farsça 'güneşin doğduğu yer' anlamına gelen İran'ın kuzeydoğusundaki bir coğrafi bölgenin adı olan Horasan'dan (Çetin, 1998: 234) çıkacağına dair rivayetlere rastlamak mümkündür (İbn Mace, Fiten 33, 1983: c. 10, 312-313).

Dinî metinlerde yer alan bilgiler ekseninde oluşan algılar doğrultusunda, Semitik kavimlerin yaşadıkları coğrafyanın kuzeyinde yaşayan halklar hakkında geçmişten gelen ortak bir kaygı taşıyor olmaları muhtemeldir. Bu bağlamda, Ortadoğu coğrafyasına yönelik kuzeyden gerçekleşecek herhangi bir taarruzu, bu coğrafyada yaşamakta olan pek çok kişinin metinlerde anlatılan kehanetlerle ilişkilendirmesi gayet doğal bir sonuç olacaktır.

e.d. İşaretleme/Mühürleme/Damgalama

Hem Yahudi hem de Hristiyanların inanmakta olduğu Hezekiel Kitabı'nda (9. bölüm) çok güçlü silahlara sahip olan altı kişinin İsraililerden iyi olanları mühürleyip seçecekleri, geri kalan putperestleri ise öldürecekleri anlatılmaktadır.

Hristiyanların inanmakta olduğu Apocalypse Kitabı'nın 13. bölümünde ise tam tersini yapan bir figür anlatılmaktadır. Gökten ateş yağdıran, iki boynuzlu bir Canavar'ın insanların sağ eli veya alınına Canavar'ı temsil eden '666' işaretini mühürleyeceği ve bu işareti taşımayanların alış veriş yapamayacağı anlatılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de de kıyamet yaklaşınca yerden çıkarılacak bir canlının (*Dabbetü'l-Arz*) 'insanların ayetlere gerçekten inanmadıklarını' söyleyeceği anlatılmaktadır (Neml 27/82). Bu yaratık hakkında hadis kitaplarında daha ayrıntılı bilgilere rastlamak mümkündür. Bir elinde Süleyman peygamberin mührü, diğer elinde ise Musa peygamberin asası olduğu halde ortaya çıkacak olan bu yaratığın elindeki asa ile Mü'min olanların yüzlerini parlatacağı, diğer elindeki mühür ile de kâfirlerin burnunu damgalayacağı anlatılmaktadır (İbn Mace, Fiten 31, 1983: c.10, 305).

İslami kaynaklarda anlatılan Dabbetü'l-Arz figürünün yerin içinden çıkacak olması, tematik olarak Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 13. bölümünde anlatılan Canavar figürünün yerin içinden çıkması teması ile benzerlik göstermektedir. Ancak Dabbetü'l-Arz'ın iyi insanlar ile

kötü insanları mühürleyerek ayırt ediyor olması, tematik açıdan Yahudilerin Hezekiel Kitabı'nda (9. bölüm) anlatılan altı kişinin İsraililerin iyi olanlarını işaretleyerek ayırt etmesi olgusuna benzemektedir. Dabbetü'l-Arz karakterinin iyi insanlar ile kötü insanları damgalayarak ayırt edecek olduğunu ifade eden hadisi esas alan bazı İslam bilginlerinin, Dabbetü'l-Arz'ın iyi (*bayırlılardan*) bir karakter olduğunu savunduğu görülmektedir (Yazır, 2007: c. 6, 161). Bu açıdan Dabbetü'l-Arz figürü Yahudi kaynaklarında anlatılan damga yapan altı kişiye benzetilebilir zira Hezekiel kitabında iyi olanların damgalanacağı, putperestlerin ise öldürüleceği anlatılmaktadır. Hristiyan kaynaklarında kötü bir varlık olarak gösterilen Cnavar ise kötü olanları damgalayarak onlara ticaret yapma ayrıcalığı vermekte ve diğer insanların alış veriş yapmasına engel olmaktadır.

e.e. Ülkenin (Kudüs) İmarı ve Refahı

Yahudilerin Hezekiel Kitabı'nın 36. bölümünde, Tanrı Yahve'nin İsrailileri tekrar Kudüs'te toplayacağı, yurtları imar edilmiş, toprakları bereketlenmiş olan İsraililerin bir daha aşağılanmadan yaşayacakları, buğdayın, meyvenin ve mahsulün arttıkça artacağı ve İsraililerin bir daha kıtlık yaşamayacakları ifade edilmektedir.

Hristiyanların kutsal kitabı olan Apocalypse'in 21. bölümünde, İsa Mesih'in önderliğinde kurulacak olan Yeni Kudüs'ten (*Yeryüzü Cenneti*) bahsedilmektedir. Hristiyanların beklediği Yeni Kudüs, İsraililerin beklediği Kudüs'ten farklı olarak İsa Mesih'e inanmış olanlar içindir.

İslami kaynaklarda Kudüs'ün mamur olmasının bir işaret olduğu ifade edilmekte ve Kudüs'ün (*Beyt'ü-Makdis*) mamur ve müreffeh olduğu dönemde Medine'nin harap olacağı söylenmektedir. Kudüs'ün imarını büyük savaşın (*Melhame-i Kübra*) izleyeceği, ardından Konstantiniyye'nin (*İstanbul*) fethinin ve ardından da Deccal'in çıkışının gerçekleşeceği söylenmektedir (Ebu Davud, Melahim 3, 1988: c. 14, 417-419). Kıyamet kopmadan önce İsa peygamberin geleceği, adaletle hükmedeceği, haçı kıracağı, domuzu öldüreceği ve cizyeyi (*Müslümanların topraklarında yaşayan gayri müslimlerin ödediği vergi*) kaldıracağı anlatılmaktadır. (Müslim, İman 242, 1988: c. 1, 206,207); (Ebu Davud, Melahim 14, 1988, c. 14, s. 466) Bu dönemde herkesin zengin olacağı ve zekât vermek için bir fakir bulamayacağı ifade edilmektedir (Buhari, Fiten/26, 1976: c. 12, 308).

İslami kaynaklarda İsa peygamberin dışında da bolluk ve bereketle ilişkilendirilen başka figürler de vardır. Son dönemlerde ortaya çıkacak bir liderin Müslümanlara malı sayarak değil de avuçlayarak dağıtacağına dair bilgiler mevcuttur (Müslim, Fiten 67, 1988: c. 8, 449). İslami kaynaklarda olumsuz bir karakter olarak anlatılan Deccal'in de kendisine

inanın toplulukların üzerine yağmur yağdırıp yerden ot bitireceği, hayvanların bol süt vermesini sağlayacağı, harabelerin definelerini çıkaracağı anlatılmakta ve onun cennet olarak gösterdiği şeyin aslında cehennem olduğu vurgulanmaktadır (İbn Mace, Fiten 33, 1983: c. 10, 318-324).

İslami kaynaklarda Yecüc-Mecüc'ün (*Gog-Magog*) yok edilmesinin ardından yeryüzünün bolluk ve bereket ile dolacağı hatta sadece yeni doğum yapmış bir ineğin sütünün dahi bir kabileyi doyurmaya yeteceği haber verilmektedir. Ayrıca, bu dönemde yaşamakta olan insanların içerisinde iyi olanlarının ruhlarının bir rüzgâr ile alınacağı ve Kıyamet'in geride kalan kötü insanların üzerine kopacağı anlatılmaktadır (Müslim, Fiten 110, 1988: c. 8, 481).

Pavlus'un Selaniklilere gönderdiği birinci mektubun 4. bölümünde de Kıyamet'e yakın dönemde Hristiyanların bir anda yeryüzünü terk edecekleri anlatılmaktadır. Yeni Ahit'in King James tercümesine 'Trumpet' olarak geçen İbrancası 'Shophar' olan Tanrı'nın Borazan'ının (Drum, 1913: c. 15, 70) çalınmasıyla birlikte ölümlerin diriltileceği ve İsa Mesih'e inanan Hristiyanların bulutlar içerisinde alınıp götürüleceği anlatılmaktadır (Kutsal Kitap, 2009: 1273). Hristiyan inancındaki Kıyamet'e yakın dönemde Dünya'yı terk edip göğe yükselme (*Rapture*) olgusuna özellikle Evanjelik Hristiyanların çok önem verdikleri, birden bire ortadan kaybolup semada İsa Mesih ile buluşacaklarına ve geride kalanların şaşkına döneceklerine inandıkları ifade edilmektedir (Elmas, 2017: 35-47).

Müslümanların ruhlarının bir rüzgâr tarafından alınacağı, yeryüzünde Müslüman kalmayacağı ve Kıyamet'in geride kalan kötü insanların üzerine kopacağı inancı ile Hristiyanların bir anda ortadan yok olacaklarına dair inançları (*Rapture*) arasında tematik açıdan benzerlik bulunmaktadır. Tanrı'nın Borazan'ının (*Trumpet/Shophar*) çalınmasıyla birlikte ölümlerin dirileceğine dair Hristiyanların inançları ile Müslümanların Sur'a üflenmesiyle birlikte bütün ölümlerin diriltileceğine (Yasin 36/51-52 Zümer 39/68) dair diriliş (*Resurrection/Ba`is*) inançlarında da benzerlik görülmektedir. Ayrıca bu olayın başlangıcının bir nesneye (*Trumpet/Shophar/Sur*) üflenmesiyle gerçekleşecek olması da benzeşmektedir.

e.f. Gözleri Olduğu Halde Görmemek

Yahudilerin Hezekiel Kitabı'nın 12. bölümünde, İsrail halkı, 'gözleri olduğu halde görmedikleri, kulakları olduğu halde işitmedikleri ve isyankâr oldukları' gerekçesiyle azarlanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de (Araf 7/179) de Cehennem ehli için kullanı-

lan, “...Kalpleri vardır bununla kavrayıp anlamazlar, gözleri vardır bununla görmezler, kulakları vardır bununla işitmezler. Bunlar hayvanlar gibidir, hatta daha aşıklıkta...” ifadeleri, Hezekiel Kitabı (12. bölüm) ile ifade üslubu açısından benzeşmektedir. Ancak Hezekiel kitabındaki itap, İsraililere yönelik iken Kur’an-ı Kerim bu ifadeleri insanlardan ve cinlerden Cehennem’e girecek olanların tamamı için kullanmaktadır.

e.g. Salgın Hastalıklar

Yahudilerin Hezekiel Kitabı’nın 14. bölümünde, ‘salgın hastalıklar’ için ‘Tanrı Yahve’nin gazabı’ vurgusu yapılmaktadır. Tanakh’ta İsraililerin ve diğer ulusların boyun eğmelerinin sağlanması için ‘salgın hastalık’ gibi sıkıntıların sıkça kullanıldığı görülmektedir. İsrailileri bırakmadığı takdirde Fravun ve halkının (Exodus 5: 3, 9:15), kurallara uymamaya devam etmeleri halinde İsraililerin (Leviticus 26: 25; Numbers 14: 12; Deuteronomy 28: 21, 32:24) salgınla yok edileceği söylenmiştir. Tanakh’ta, ülkede nüfus sayımı yaptırdığı için kral Davut’a Tanrı Yahve’nin öfkelenildiği, kral Davut’tan üç ceza (1- Yedi yıl sürecek kıtlık. 2-Üç ay boyunca düşmandan kaçmak. 3-Üç gün sürecek salgın hastalık) arasından birisini seçmesi gerektiğinin söylendiği ve Kral Davut’un üç gün sürecek olan ‘salgın hastalık’ seçeneğini tercih ettiği anlatılır. Böylece görevli meleğin salgını yaydığı, 70.000 kişinin öldüğü ve tüm halk yok olmak üzereyken Tanrı Yahve’nin meleşe durmasını söylediği ifade edilir (Tanakh, 2009: 646-648).

Hristiyanların kitabı Apocalypse’de (2. bölüm), Tiyatira kilisesinin (topluluğunun) tövbe etmemesi halinde çocuklarının salgın hastalıkla öleceği ikazı yapılır. Kitabın 6. bölümünde ise ‘Dördüncü Mühür’ açılınca soluk renkli ata binen ‘Ölüm’ isimli biniciye, yeryüzünün dörtte birine ‘Salgın Hastalık’ yayma yetkisinin verileceği söylenir.

Kur’an-ı Kerim’de (Enam 6/40-42), önceki toplulukların azap, ölüm veya kıyamet ile tehdit edilerek uyarıldıkları ve kendilerine peygamberler gönderildikten sonra o ümmetlerin itaat etmelerini sağlamak için onlara darlık ve hastalık gibi konularda bazı sıkıntıların verildiği anlatılmaktadır (Karaman ve ark., 2016: c. 2, 320-321). Hadislerde de Yahudilerden bir gruba salgın hastalıkların gönderildiği anlatılmakta ve Müslümanlara, hastalığın çıktığı yere girmemeleri, buldukları yerde hastalık çıkması halinde ise orayı terk etmemeleri emredilmektedir (Müslim, Selam 92, 1988: c. 7, 71).

Her üç dinin metinlerinde de inanmayanlar veya günahkârlar için salgın hastalıkların bir ikaz veya cezalandırma aracı olarak kullanıldığı

görülmektedir. Ayrıca salgın hastalık konusunun kıyamet konusu ile ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır.

e.h. Çok Uluslu Ordu ve Mülteciler

Yahudilerin Hezekiel Kitabı'nın 23. bölümünde 'çok uluslu bir ordu' tarafından Kudüs'e bir taarruz olacağı söylenirken, 26-28. bölümlerde Sur diyarına 'Kuzey'den bir saldırı olacağı anlatılmaktadır. 29. bölümden sonra da Mısır'ın tıpkı Sur şehri gibi çok uluslu ordunun taarruzuna maruz kalacağı ve halkının mülteci durumuna düşeceği özellikle vurgulanmaktadır.

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 20. bölümünde de Gog-Mogog'un çok uluslu bir ordu ile birlikte İsraililere (*Kudüs'e*) saldıracağı anlatılmaktadır.

İslami literatürde de diğer milletlerin Müslümanlara karşı savaşmak için birleşecekleri anlatılmaktadır (Ebu Davud, Melahim 5, 1988: c. 14, 421). Ayrıca ilerleyen yıllarda Müslümanların iki denizin birleştiği bir şehre, Cezire'ye (*Yukarı Mezopotamya*) ve Şam'a hâkim olacağı ancak Kıyamet'e yakın dönemlerde buralara Deccal ordusunun saldıracağı anlatılmaktadır. Deccal ordusunun ilk olarak iki denizin birleştiği şehre saldıracağı ve şehir halkının üçe bölüneceği, birinci grubun olaylara seyirci kalacağı, ikinci grubun kırsala kaçacağı, üçüncü grubun ise batıdaki diğer şehre iltica edeceği ve diğer iki şehrin de aynı kaderi yaşayacağı anlatılmaktadır (İbn Kesir, 2001: 103-106).

Hezekiel Kitabı, Apocalypse Kitabı ve İslami literatürde bahsi geçen coğrafya (*Ortadoğu*) aynıdır. Ayrıca bu coğrafyaya yönelik saldırının çok uluslu birleşik bir ordu tarafından yapılacağı bilgisi de tematik açıdan benzeşmektedir. Diğer bir tematik benzerlik ise bu coğrafyada yaşamakta olan halkların saldırılar sonunda mülteci durumuna düşeceğinin her üç dinin kaynaklarında da yer alıyor olmasıdır.

e.i. Ölülerin Dirilmesi

Yahudilerin Hezekiel'in 37. bölümünde, İsraililerden ölenlerin diriltileceği, mezarlarından kalkanların kral Davut liderliğinde toplanacağı söylenmektedir.

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 20. bölümünde, İsa Mesih'in yanında bin yıl sürecek olan hükümlerlikte yer almak için ölümlerden puta tapmayanların dirilecekleri ve bunun ilk diriliş olacağı ancak diğer putlara tapan ölümlerin dirilmesinin bin yıl sonra gerçekleşeceği anlatılmaktadır.

İslami kaynaklarda İsa peygamberin kendi yaşadığı dönemlerde,

Allah'ın izniyle ölüyü dirilttiği anlatılmaktadır (Ali İmran 3/49). Son dönemde ortaya çıkacak olan Deccal'in de tıpkı İsa peygamber gibi ölüyü diriltilebileceğine dair rivayetler vardır (Müslim, Fiten 110, 1988: c. 8, 480). Kıyamet öncesindeki bu dirilişlerle birlikte ayrıca İslami literatürde Kıyamet'in ardından hesaba çekilmek üzere bütün insanların diriltileceği bildirilmektedir (Yasin 36/51-52, Zümer 39/68).

Her üç dinin kaynaklarında da Dünya'nın sonuna yakın dönemlerde (*Abir Zaman*) Mesih veya Sahte Mesih (*Antichrist-Mesihu'd-Deccal*) marifetiyle ölümlerin dirilişlerinin gerçekleşeceğini anlatılıyor olması tematik açıdan benzeşmektedir.

e.j. Gog-Mogog (Yecüc-Mecüc)

Hezekiel'in 38. bölümünde, Tanrı Yahve tarafından kışkırtılan Kuzey'deki Gog ile birlikte olan birçok ulusun İsraililere saldıracağı söylenir. Böylece Tanrı Yahve kutsallığını bütün uluslara gösterebilecektir. Ancak Gog saldırınca deprem olacağı ve düşman askerlerinin panikle birbirlerini öldüreceği anlatılır. Böylece İsraililerin Tanrı Yahve'ye olan bağlılığının artmasının ve Tanrı Yahve'nin onlara kendi ruhundan katmasının gerçekleşebileceği söylenmektedir.

Tanakh'ın 1. Samuel kitabında, depremden etkilenen düşmanların panikle kendilerini öldürdüğü anlatılmaktadır. Milattan önce on birinci asırda yaşadığı düşünülen ilk İsrail kralı Saul dönemindeki İsraililerin Filistinlilerle olan savaşında gerçekleşen bir depremin ardından Filistin askerlerinin birbirlerine kılıç çekip öldürdüğü anlatılmaktadır (Tanakh, 2009: 550-551). Bu anlatım, son dönemde yaşanacağı ifade edilen savaşta Gog ordusunun depremin verdiği panikle birbirlerini öldüreceği anlatımına tematik açıdan benzeşmektedir.

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 20. bölümünde de Gog-Mogog'un çok uluslu bir ordu ile İsraililere (*Kudüs*) saldıracağı anlatılmaktadır. Ancak Hristiyan kaynaklarında Gog-Mogog'u kışkırtan kişi, Yahudi kutsal kitabı olan Hezekiel 38'de yazıldığı gibi Tanrı Yahve değil bin yıllığına zincirlenmiş olan ve zamanı dolunca serbest kalacak olan Şeytan'dır. Bu açıdan iki kaynaktan da zamanı gelince Gog-Mogog'un kışkırtılacağı teması benzeşmektedir. Yahudi kaynaklarında Gog-Mogog'u kışkırtacak kişi Tanrı Yahve'dir, Hristiyan kaynaklarında ise Şeytan'dır ancak Hristiyan kaynaklarında ifade edildiği şekliyle, Şeytan'ın Gog-Mogog'u kışkırtacağına Tanrı tarafından biliniyor olmasına rağmen Tanrı'nın bin yıl dolunca Şeytan'ı salıvermesi, olacaklara zımnen de olsa Tanrı'nın müsaade etmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla her iki dinin kaynaklarında da bütün bunların mutlaka yaşanması gerektiği algısı

oluşturulmaktadır.

İslami kaynaklarda da Zülkarneyn'in Yecüc-Mecüc'ün geçemeyeceği bir set yaptığı ancak zamanı gelince bu setin yıkılacağı (Kehf 18/93-98) ve kıyamete yakın Yecüc-Mecüc'ün tepelerden insanlara akın edeceği anlatılmaktadır (Enbiya 21/96-97). Ayrıca İslami kaynaklarda, zamanı gelince Allah'ın insanların üzerine Yecüc-Mecüc'ü göndereceği ve insanlardan hiç kimsenin Yecüc-Mecüc'le savaşmaya gücünün yetmeyeceği vurgulanmaktadır. Ancak İsa peygamber ve beraberindekilerin duaları neticesinde Yecüc-Mecüc'ün bir gecede öleceği ifade edilmektedir (Müslim, Fiten 110, 1988: c. 8, 480).

İslami kaynaklarda ve Yahudilerin kutsal kitabı olan Hezekiel'de, Yecüc-Mecüc'ü ilahi iradenin harekete geçireceği anlatılmaktadır. Hristiyanların kutsal kitabı olan Apocalypse kitabında ise Şeytan'ın Gog-Mogog'u harekete geçireceği ifade edilmektedir. Semitik kaynaklardaki ortak temalardan biri de Gog-Mogog'tan (*Yecüc-Mecüc*) kurtuluşun insanların mücadelesi ile olmayacağı vurgusudur. Her üç dinin metinlerindeki anlatımlarda insanların ancak tanrısal müdahale ile Gog-Mogog'tan kurtulacakları vurgulanmaktadır. Ayrıca Gog-Mogog ile ordusundaki askerlerin aynı anda tek bir kişinin ölümü gibi aynı zamanda öleceğinin anlatılması da Semitik metinlerdeki ortak temalardan bir diğeridir.

Gog-Mogog'un kükrütlü bir ateş ile yok edileceğine dair Hezekiel'in 38. ve 39. bölümlerinde verilen bilgilerin bazı Hristiyanlar tarafından Amik ovasında, Megiddo bölgesinde yaşanacak bir nükleer patlama olarak yorumlandığı ifade edilmektedir (Hallsell, 2003, s. 26-33). Bu yoruma samimi bir şekilde inanan insanların ellerine imkân geçmesi halinde bunu gerçekleştirmekten çekinmeyecekleri aşikârdır. İslami kaynaklarda da bu anlatıma kısmen benzeyen bazı bilgilere rastlamak mümkündür. Kıyamete yakın dönemde Hicaz bölgesinden oldukça güçlü bir ateşin çıkacağı ve bunun ışığının Şam'a bağlı Busra vilayetindeki develelerin boyunlarını aydınlatacağı bilgisi yer almaktadır (Buhari, Fiten 24, 1976: c. 12, 303); (Müslim, Fiten 42, 1988: c. 8, 438,439).

Semitik kaynakların tamamında, vakti gelince Gog-Mogog'un salıverilmesinin mutlaka yaşanması gereken bir aşama olarak gösterilmesi bir beklenti oluşturmaktadır. Gog-Mogog'un çıkmasının kaçınılmaz olduğunun anlatılması kaygı duygusunu tetiklerken, insanlığın bu musibetten Tanrısal bir müdahale sayesinde kurtulacağını anlatılması da metinlere inanan insanları rahatlatmaktadır. Hatta Semitik metinlerin tamamında Gog-Mogog'un çıkışının ardından bir Yeryüzü Cenneti döneminin yaşanacağını anlatılıyor olması, ümit duygusunu perçinleyen bir gü-

düleyici olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla Semitik kavimlerin kendilerine saldıran ulusları bu kehanetle ilişkilendirmesi, saldırıyı tanrısal bir müdahale olarak algılaması ve saldırganların tanrısal inayetle mağlup olacağına inanması, Semitik halkların tutum ve davranışlarına etki edebilecek güçlü bir güdüleyici tipi oluşturmaktadır.

e.k. Gog-Mogog'un (Yecüc-Mecüc) Cesetlerinin Kuşlara Yem Olması

Yahudilerin Hezekiel Kitabı'nın 39. bölümünde Gog-Mogog ordusunun cesetlerinin her çeşit yırtıcı kuşa yem yapılacağı anlatılmaktadır.

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nda (19. bölüm) Canavar ve Sahte Peygamber olarak nitelenen karakterlerin ruhani bir varlık tarafından diri diri ateş gölüne atılacağı, Canavar ve Sahte Peygamber'e tapınmakta olanların da ruhani varlığın ağzından çıkan kılıç ile öldürüleceği ve bunların cesetlerinin kuşlar tarafından yenileceği anlatılmaktadır.

İslami kaynaklarda da 'kuşlara yem olma' motifi vardır. Yecüc-Mecüc ordusunun; İsa peygamberin duaları neticesinde, Allah'ın onlara deve kurdu (*Neğaf*) musallat etmesiyle öleceği anlatılmaktadır. Ordunun tamamının tıpkı bir kişinin bir anda ölmesi gibi öleceği ve çekirge sürüsünün birbirinin üzerine yığılması gibi ceset yığını haline gelecekleri ifade edilmektedir. Onların cesetlerinin ise kuşlar tarafından taşınacağı ve yer yüzünün yağmurla yıkanarak onların leşlerinden arındırılacağı anlatılmaktadır (Müslim, Fiten 110, 1988: c. 8, 481); (İbn Mace, Fiten 33, 1983: c. 10, 336-340).

Gog-Mogog'un (*Yecüc-Mecüc*) tanrısal bir müdahale ile imha edilmesi ve cesetlerinin kuşlar tarafından temizlenmesi, her üç dinin anlatımında ortak bir tema olarak göze çarpmaktadır.

e.l. Gog-Mogog'un (Yecüc-Mecüc) Silahlarının Yedi Yıl Boyunca Yakacak Odun Olarak Kullanılması

Yahudilerin Hezekiel Kitabı'nın 39. bölümünde Gog-Mogog yok edilince İsraililerin dışarı çıkıp onların silahlarını kalkanlarını, yay ve oklarını, sopa ve mızraklarını toplayıp bunları yedi yıl boyunca yakacak olarak kullanacağı anlatılmaktadır.

İslami kaynaklarda da Müslümanların Yecüc-Mecüc'ün ok, yay ve kalkanlarını yedi yıl boyunca yakacak olarak kullanacağı bilgisi yer almaktadır (İbn Mace, Fiten 33, 1983: c. 10, 324-327).

e.m. Yeryüzü Cenneti

Yahudilerin Hezekiel Kitabı'nın 43. bölümünde Tapınak'a tecelli

eden Tanrı Yahve'nin bir daha İsrailileri bırakmayacağı söylenir. 47. bölümde Tapınak'tan çıkan sular sayesinde diğer bütün suların tatlanacağı, suların balıklarla dolacağı, kıyısında yaprakları ilaç olan çeşit çeşit meyve ağaçları olacağı anlatılmaktadır.

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nda (20 ve 21. bölüm) Canavar, Sahte Peygamber ve Gog-Mogog imha edilince ölümlerin yargılanacağı ve Yaşam Kitabı'nda adı yazılı olmayanların ateşe atılacağı, ardından Yeni Kudüs'ün (*Yeryüzü Cennet'i*) kurulacağı anlatılmaktadır.

İslami kaynaklarda Yecüc-Mecüc'ün yok edilmesinden sonra yeryüzünde bolluk ve bereket olacağı anlatılmaktadır (Müslim, Fiten 110, 1988: c. 8, 481).

Yahudi ve Hristiyan kaynakları ile İslami kaynaklardaki ortak figür olan Gog-Mogog'un imha edilmesinin ardından yeryüzünde bolluk ve bereketin olacağı anlatımı ortak bir tema olarak göze çarpmaktadır.

f. Daniel Kitabı

Tıpkı Hezekiel Kitabı gibi hem Yahudiler hem de Hristiyanlar için kutsal olan Daniel Kitabı da pek çok apokaliptik kehanetin referansı olmuştur (Ginsberg, 2007: 419). Ayrıca Kanonik kabul edilen Daniel Kitabı'nın yanı sıra 1947-1948 yıllarında Ölü Deniz'in batısında bir mağarada bulunan Qumran Elyazmaları arasında ortaya çıkan ve apokrif kabul edilen üç tomar Daniel Kitabı daha vardır (Stone, 2007: 425).

Daniel Kitabı'nın ilk bölümünde, asilzade olan ve yeteneklerinden dolayı Kral Nebukadnezar tarafından saray hizmetleri için seçilen Daniel ile üç arkadaşının Tanrı Yahve tarafından bilgelik ve düş yorma nitelikleriyle donatıldığı anlatılır. 2. bölümde, Daniel'in hem Nebukadnezar'ın gördüğü rüyayı hem de rüyanın yorumunu bilmiş olmasından dolayı saraydaki yükselişi anlatılır. 3. bölümde, Nebukadnezar'ın putuna tapınmayı reddeden Yahudi gençlerin ateşe atılışı ve ateşin onları yakmadığını gören Nebukadnezar'ın Tanrı Yahve'ye saygı gösterilmesini emreği anlatılır. 4. bölümde, kral Nebukadnezar'ın gördüğü rüyayı Daniel'in yorumlayışı, yorumun gerçekleşmesi ve Nebukadnezar'ın Tanrı Yahve'ye olan bağlılığının artması anlatılır. 5. bölümde, yeni kral Belşassar'ın onuruna Tapınak'tan (*Bet Amiktaş/Beytü'l-Makdis*) Babil'e getirilen kap kacak ile şölen düzenlemesinin ardından bedeni olmayan bir elin saray duvarına yazı yazması, bu yazının Daniel tarafından yorumlanması ve kralın öldürülerek krallığın Darius'un eline geçmesi anlatılır. 6. bölümde, düşmanlarının tuzakları yüzünden Daniel'in aslan çukuruna atılması ve aslanların ona zarar vermeyişi anlatılır. 7. bölümde, Daniel'in gördüğü bir vizyon anlatılır. Görümde, dört rüzgâr denize saldırmış ve denizden dört

yaratık çıkmıştır. İlki kartal kanatlı bir aslana, ikincisi ayıya, üçüncüsü dört kanatlı bir leopara benzemektedir. Dördüncüsü ise demir dişli on boynuzlu bir yaratıktır. Ardından beyaz elbiseli, ak saçlı biri için ateşten tekerlekleri olan bir taht kurulur. Kitaplar açılır ve mahkeme başlar. Yaratık ateşe atılır diğerlerinin bir süre daha yaşamasına izin verilir. Ardından bulutlar arasından insana benzer biri gelir ve ona bitmeyecek bir hükümlük verilir. Daha sonra bunların ne anlama geldiği açıklanır. Dört yaratığın dört krallığı temsil ettiği, demir dişli olanın bütün yeryüzünde kötülük yapacağı ve belli bir süreye kadar buna izin verileceği anlatılır. 8. bölümde, Daniel iki boynuzlu bir koç ile tek boynuzlu bir tekenin mücadelesini görür. Teke galip gelmiştir fakat boynuzu kırılmıştır. Tekenin kırılan boynuzunun yerine dört boynuz çıkmıştır. Cebrail (*Gabriel*), Daniel'e bunların ne anlama geldiğini anlatır. Gördüklerinin son zaman (*The Time of The End/Abir Zaman*) ile ilgili olduğunu söyler. Gördüğü Koç, Med ve Pers krallarını temsil etmektedir. Teke ise Grek kralıdır. Çıkan boynuzlar ise ileride ortaya çıkacak olan krallardır. Son çıkan kralın insanları aldatacağı, kendisine ait olmayan büyük bir güce ulaşacağı, her alanda başarılı olacağı, pek çok kişiye felaket getireceği ve kendisinin de insan eli değmeden helak olacağı anlatılmaktadır. 9. bölümde, sıkıntılı bir dönemde Kudüs'ün (*Jerusalem*) yeniden kurulacağı, belirlenen süre sonunda kutsal yağ sürülmüş olan prensin (*Mesih*) katledileceği, ardından gelecek bir liderin adamlarının şehri ve kutsal mekânları harap edeceği, bir tufan olacağı ve ardından savaşların yaşanacağı anlatılmaktadır. 10. bölümde, Daniel'e günlerin sonunun geldiğini söyleyen ve ileride yaşanacak olaylardan bahseden Mikail'in (*Michael*) Pers ile savaşılacağını, ardından da Grek'in geleceğini haber vermesi anlatılmaktadır. 11. bölümde, güney ülkesi ile kuzey ülkesi arasında bir mücadele yaşanacağı ve Mikail'in Daniel'in ulusunu koruyacağı anlatılmaktadır. Daha sonra toprakta uyumakta olanların uyanacağı, bazılarının sonsuz yaşama kavuşacağı bazılarının ise kınanıp sonsuz gazaba uğrayacağı anlatılır. Devamında bu hadiselerin ne zaman gerçekleşeceğine dair bazı tarihler verilir kutsal ulusun gücünün tamamen sona ermesiyle birlikte bütün bu hadiselerin de son bulacağı ve günlerin sonu geldiğinde Daniel'in huzura kavuşup nasibini alacağı söylenir (Tanakh, 2009: 1415-1446).

Daniel Kitabı, Hezekiel Kitabı'na benzer bazı bilgiler vermekle birlikte kitabın son kısmında Hezekiel Kitabı'ndan daha belirgin bir 'yeniden diriliş' tasviri yapılmaktadır. Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından kutsal kitap olarak kabul edilen Daniel Kitabı'nın anlatımları, tematik açıdan Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın anlatımları ile benzeşmekte ve İslami kaynaklardaki bazı bilgileri çağrıştırmaktadır.

f.a. Düş Yorma Yeteneği

Hem Yahudi hem de Hristiyanlar için kutsal olan Daniel Kitabı'nın ilk iki bölümünde, Daniel'e bilgelik ve rüya yorumlayabilme kabiliyeti verildiği, böylece Nebukadnezar'ın hiç kimseye anlatmadığı rüyasını yorumlayabilen Daniel'in Kral Nebukadnezar nezdinde değer kazandığı anlatılmaktadır.

Rüya yorumlayarak yönetici nezdinde yükselme teması, hem Tanakh'ta (Tanakh, 2009, s. 80-82) hem de Kur'anı Kerim'de (Yusuf 12/43-56) anlatılan Yusuf peygamber örneğinde de görülmektedir. Ancak Daniel sadece rüya yorumlamakla kalmamakta aynı zamanda Nebukadnezar'ın hiç kimseye anlatmadığı rüyasını da bilmektedir.

f.b. Ateşe Atılıp Yanmamak

Daniel Kitabı'nın 3. bölümünde, Nebukadnezar'ın putuna tapınmayı reddeden Daniel ve diğer Yahudi gençlerin ateşe atıldığı ancak ateşin onları yakmadığı anlatılır.

İslami kaynaklarda ise putları kırdığı için İbrahim peygamberin ateşe atıldığı ancak ateşin onu yakmadığı anlatılmaktadır (Enbiya 21/59-70; Ankebut 29/24; Saffat 37/90-99).

f.c. Bedeni Olmayan Bir El

Daniel Kitabı'nın 5. bölümünde, Tapınak'tan (*Bet Amiktaş/Beytü'l-Makdis*) getirilen eşyalarla ziyafet düzenlendiği ve bu yüzden gerisi olmayan bir elin sarayın duvarına bazı kelimeler yazdığı anlatılmaktadır.

İslami kaynaklarda da Kifl isimindeki bir İsrailinin tövbe ettiği gece öldüğü ve sabahleyin kapısında "*Allah, Kifl'i bağışladı!*" yazısının bulunduğu rivayeti vardır (Tirmizi, Kıyamet 48, 1996: c. 4, 271)

f.d. Kendisine Ait Olmayan Güç

Daniel Kitabı'nın 8. bölümünde, gelecekte ortaya çıkacak krallardan bahsedilir. Son kralın, insanları aldatacağı ve kendisine ait olmayan büyük bir güce kavuşacağı, elini attığı her işte olağanüstü başarılar göstereceği fakat insanları felakete sürükleyeceği anlatılmakta ve kendisinin insanların müdahalesi olmaksızın öleceği vurgulanmaktadır.

Hristiyanların kutsal kitap külliyatı olan Yeni Ahit'te, Pavlus'un Selaniklilere gönderdiği ikinci mektubun ikinci bölümünde, imandan dönüşün başladığı dönemde, Yasa'yı tanımayan ve insanları yanıltan sahte mucizeler gerçekleştirebilen birisinin çıkacağı anlatılmaktadır. Bu kişinin kendisinin Tanrı olduğunu iddia edeceği ve bu kişinin ölümünün İsa Mesih'in ağzından çıkan nefes ile gerçekleşeceği ifade edilmektedir (Kutsal Kitap, 2009: 1276).

İslami kaynaklarda ‘gerçeği örtüp aldatıcı sözler söyleyen’ olarak tanımlanan Deccal’in (Demirci, 1994: c. 9, 67-69) ölüyü diriltmek, yağmur yağdırmak, bitki yeşertmek ve yerin altındaki hazinelerin kendiliğinden çıkmasını sağlamak gibi olağanüstü belirtiler göstererek insanları aldatacağı ifade edilmektedir (Müslim, Fiten 110, 1988: c. 8, 479-480). Ayrıca İslami kaynaklarda Deccal’in ölümünün insanlar eliyle olmayacağı, onun İsa peygamber tarafından öldürüleceği anlatılmakta, İsa peygamberi gördüğü zaman Deccal’in tıpkı tuzun suda eridiği gibi eriyeceği ifade edilmektedir (Müslim, Fiten 9, 1988: c. 8, 428-429); (İbn Mace, Fiten 33, 1983: c. 10, 324-327).

f.e. Diriliş ve Hesap

Daniel Kitabı’nın 12. bölümünde, Mikail’in görünmesinin ve pek çok sıkıntının yaşanmasının gerektiği anlatılmaktadır. Ancak bundan sonra ölümlerin dirileceği, bazılarının ebedi hayata kavuşacağı, bazılarının ise sonsuz hüsrana ve gazaba uğrayacağı ifade edilmektedir.

Hristiyanların kutsal kitabı olan Apocalypse Kitabı’nın 20. ve 21. bölümlerinde de ölümlerin dirilip kendi kitaplarına ve Yaşam Kitabı’na göre yargılanacağı ve adı Yaşam Kitabı’nda yazılı olmayanların ‘Ateş Gölü’ne atılacağı anlatılmaktadır.

Kur’anı Kerim’de de Kıyamet’in kopmasıyla birlikte Allah’ın yaşamasına izin verdikleri hariç yerde ve gökte olanların tamamının öleceği ve ardından gerçekleşecek olan dirilişle birlikte hesap gününün başlayacağı anlatılmaktadır (Yasin 36/49-64; Zümer 39/68-70).

g. Yuhanna’nın Apocalypse Kitabı

Apocalypse Kitabı, sadece Hristiyanlar için kutsaldır ancak bu kitap hem Yahudiler hem de Hristiyanlar için kutsal olan Hezekiel ve Daniel Kitaplarındaki bilgilere benzer anlatımlarda bulunmaktadır. Ayrıca Apocalypse Kitabı pek çok anlatımında Yahudilerin kutsal kitap külliyesi olan Tanakh’ı referans almaktadır. Ancak Yahudiler Apocalypse Kitabı’nı kutsal bir kitap olarak görmemektedirler.

Yuhanna, Apocalypse Kitabı’nın 1. bölümünde, İsa Mesih’in gönderdiği bir melek tarafından kendisine ‘Tanrı’nın vahyinin ulaştırıldığını’ söyler ve beklenen zamanın yaklaştığının kendisine haber verildiğini anlatır. Ardından alevler saçan, beyaz saçlı bir yaratığın kendisine bazı bilgiler verdiğini ve kendisinden bu bilgileri yazarak Ege bölgesinde bulunan Yedi Kilise’ye göndermesini istediğini söyler. 2. bölümde, Efes kilisesine, sevgisini koruyamadığı için sitem edilir ancak sahte peygamberlere kanmadığı ve Nikolas yanlılarından nefret ettiği için Efes kilisesinin

Yaşam Ağacı'ndan yeme hakkı kazandığı söylenir. İblis'in, İzmir kilisesini zindana attıracağı, 10 gün sıkıntı çektireceği ve sebat edenlerin Yaşam Tacı'na kavuşacağı anlatılır. Bergama kilisesinin içerisinde Balam öğretisine bağlı olanların ve Nikolas yanlılarının bulunduğu söylenerek bunlardan uzak duranlara 'Man' verileceği söylenir. Tanrı Yahve'nin çöldeki İsrailileri doyurmak için gökten indirdiği bir yiyecek olan 'Man' (Exodus 16: 13-36), Yahudi inancına göre tamamen beden tarafından emilip atık madde üretmeyen bir gıda maddesidir (Haleva ve ark., 2010: 67-69). Nikolas yanlılarından uzak duranlara 'Man' ile birlikte beyaz bir taş verileceği ve taşın üzerinde yazılı olan hiç kimsenin bilmediği bir ismin öğretileceği söylenir. Tiyatira kilisesine, kendisini peygamber olarak tanıtan İzebel adındaki kadına inananların sıkıntıya düşeceği ve çocuklarının salgın hastalıkla öleceği söylenir. İzebel'den kaçınanlara ise diğer ulusları yönetme hakkı ve sabah yıldızı verileceği anlatılır. Görevlerini yerine getirmeleri konusunda uyarılan Sart kilisesinden temiz kalanların isimlerinin Yaşam Kitabı'ndan asla silinmeyeceği söylenir. Davut anahtarının sahibinin Filadelfya kilisesini esirgeyip koruyacağı anlatılır. Son olarak kendini yeterli gören Laodikya kilisesi kınanır ve tövbeye çağrılır. 4. bölümde, “*olması gereken olaylar*” hakkında bilgiler verileceği söylenir. 5. bölümde, üzerine yedi mühür basılmış bir tomarın boğazlanmış olan Kuzu tarafından alındığı anlatılır. 6. bölümde, Kuzu mühürleri açmaya başlar. İlk mühür açılınca beyaz atlı, elinde yay olan biniciye taç verilip zafere yollanır. İkinci mühür açılınca kızıl atlı biniciye kılıç ve yeryüzünden barışı kaldırma yetkisi verilir. Üçüncü mühür açılınca siyah atlı, elinde terazi olan biniciye, bir ölçek buğdayın veya üç ölçek arpanın bir dinar olması gerektiği fakat zeytinyağı ile şaraba dokunulmaması gerektiği söylenir. Dördüncü mühür açılınca arkasında ölüm diyarı sakinleriyle birlikte, adı 'ölüm' olan soluk renkli at binicisi belirir ve kılıçla, kıtlıkla, salgın hastalıkla ve yabancı hayvanlarla yeryüzünün dörtte biri üzerine ölüm saçmak üzere yetkilendirilir. Beşinci mühür açılınca Tanrı'ya inandıkları için öldürülmüş olanlar hesap gününün gelmesini talep ederler ve onlara henüz Tanrı adına öldürülecek olanların sayısının tamamlanmadığı söylenir. Altıncı mühür açılınca büyük bir deprem, güneş tutulması, kızıl Ay ve yıldız kaymasının olacağı, gökyüzünün bir tomar gibi dürüleceği, dağların ve adaların söküleceği söylenir. Bu dönemde yaşayan insanların Tanrı ile Kuzu'nun gazabından kurtulmak için mağaralardaki kaya oluklarına sığınmak zorunda kalacakları anlatılır. 7. bölümde, Tanrı'nın kullarının (*İsrailoğullarından 144.000 kişi*) alınlarından mühürleneceği söylenir ve ellerinde hurma dalları olan, beyaz kaftan giymiş beynelmil bir topluluğun kendilerini temizledikleri için kurtuluşa ereceği anlatılır. Daha sonra yedinci mührün açılmasıyla birlikte yedi meleğin ellerindeki borazanları çalmaya başlayacakları söylenir. Birinci borazanın

çalınmasıyla birlikte yeryüzüne kanlı dolu tanelerinin yağacağı ve bitkilerin üçte birinin yanacağı söylenir. İkinci borazanla birlikte alevler içinde yanan bir kütle denize atılacağı ve denizlerin üçte birinin kana dönüşeceği söylenir. Üçüncü borazanla birlikte Pelin yıldızının tatlı suları acılaştıracağı ve içenlerin üçte birinin öleceği söylenir. Dördüncü borazanla birlikte gök cisimlerinin üçte birinin ışığının söneceği ve gökyüzünde Kartal'ın görüneceği anlatılır. Beşinci borazanla birlikte gökten düşen bir yıldızın yerde kuyu açacağı ve ortaya çıkan dumanlardan dolayı havanın kararacağı söylenir. Ayrıca dumanların içinden akrep kuyruklu, insan yüzü, kadın saçlı, aslan dişli ve demir zırhlı çekirgelerin çıkacağı söylenir. Avaddon (*Apolyon*) adlı meleğin komutasında hareket eden bu çekirgelerin, mühürlenmemiş olanlara beş ay işkence yapacakları, insanların ölmek isteyecekleri fakat ölemeyecekleri anlatılır. Altıncı borazanla birlikte Fırat ırmağı kenarında bağlı tutulan dört meleğin salıverileceği ve aslan başlı, yılan kuyruklu atlara binen iki yüz milyon kişiden oluşan bir orduyla insanların üçte birini öldürecekleri ancak sağ kalanların putlara tapmaya ve kötülük yapmaya devam edecekleri anlatılır. Yedinci borazanla birlikte Tanrı'nın sır olan tasarısının tamamlanmasından önce yağmurunu durdurmak, suları kana çevirmek gibi işleri yapabilen iki peygamberin çıkacağı söylenir. Bu peygamberlerin görev süresi bitince yerden çıkan Canavar'ın peygamberleri öldürüleceği, cesetlerini Sodom ve Mısır'da sergileyeceği, insanların bayramlaşıp hediyeleşeceği, üç buçuk gün sonra iki peygamberin Tanrı tarafından diriltilip göğe çekileceği anlatılır. Ardından 7.000 kişinin depremle öleceği, geri kalanların ise Tanrı'yı yücelteceği söylenir. Yedinci borazanla birlikte Dünya'da sonsuza dek sürecektir Tanrı ve Mesih egemenliğinin başlayacağı, gökteki Tapınak'ın açılacağı ve şimşek, deprem ve dolu fırtınası ile birlikte Antlaşma Sandığı'nın görüleceği söylenir. 12. bölümde, Güneş'e sarılmış, ayakları Ay'ın üzerinde olan, başında on iki yıldızlı bir taç bulunan ve doğum sancısı çeken bir Kadın'ın feryat edeceği ve yedi başlı on boynuzlu kızıl bir Ejderha'nın, Kadın'ın doğuracağı çocuğu yutmaya çalışacağı ancak Kadın'ın çöle kaçacağı, doğurduğu erkek çocuğun ise Tanrı'nın tahtına götürüleceği söylenir. Ordusuyla birlikte Mikail'in, Ejderha'yı ve ordusunu hezimetle uğratıp onları yeryüzüne atacağı, Ejderha'nın Kadın'ı yakalamaya çalışacağı ancak kendisine kartal kanatları verilen Kadın'ın uçarak kaçacağı, Ejderha'nın ağzıyla su püskürteceği ancak yeryüzünün suyu yutarak Kadın'ı kurtaracağı anlatılır. Ardından sahile giden Ejderha'nın denizden çıkan, üzerinde küfürler yazılı, bir başında yara izi bulunan, yedi başlı, on boynuzlu bir Canavar'a kendi gücünü, tahtını ve yetkisini vereceği söylenir. Canavar'ın, Yaşam Kitabı'nda adı yazılı olanlar hariç bütün insanlara musallat olacağı ve insanların Ejderha ile Canavar'a tapınmaya başlayacağı anlatılır. Yerin derinliklerinden çıkan iki boynuzlu,

gökten ateş yağdırabilen başka bir Canavar'ın daha çıkacağı ve insanların denizden çıkan Canavar'a tapınmaları için uğraşacağı, denizden çıkan Canavar'ı temsilen bir heykel yaptırıp heykeli canlandıracağı söylenir. İnsanların sağ ellerine veya alınlarına damga vurduracak olan bu Canavar'ın işaretinin '666' olacağı ve damgalanmayanların alış veriş yapamayacağı anlatılır. 14. bölümde, alınlarında Kuzu ile Baba'nın mührü olan 144.000 kişinin Kuzu ile birlikte Siyon dağına çıkacağı bu esnada bir meleğin "yargılama saati geldi" diyeceği, ikinci meleğin "Babil yıkıldı" diyeceği, üçüncü meleğin ise "Canavar'a tapınan ve işaretini alına veya eline koydurana ateş ve küükürtle işkençe edilecek" diyeceği anlatılır. 15. bölümde, yedi belayı taşıyan yedi meleğin ortaya çıkacağı söylenir. 16. bölümde, içinde Tanrı'nın öfkesi olan yedi tasın boşaltılacağı, birinci tasın dökülmesiyle Canavar'a tapınanlarda yaraların oluşacağı, ikinci tasın dökülmesiyle denizin kana dönüşeceği, üçüncü tasla tatlı suların kana dönüşeceği, dördüncü tasla Güneş'in insanları yakacağı, beşinci tasla Canavar'ın egemenliğinin karanlığa bürüneceği söylenir. Fırat'a boşaltılan altıncı tasla birlikte Fırat'ın sularının kuruyacağı ve Armagedon savaşına katılması için Dünya liderlerinin Ejderha, Canavar ve Sahte Peygamber tarafından çağrılacağı söylenir. Yedinci tasın dökülmesiyle birlikte büyük bir depremin olacağı, adaların ve dağların yok olacağı ve 40 kg ağırlığında doluların yağmaya başlayacağı anlatılır. 17. bölümde, mücevherlerle süslü, anında "büyük Babil, dünya fahişelerinin ve iğrençliklerinin anası" ibaresi yazılı bir Kadın'ın yedi başlı, on boynuzlu, üzeri küfürlerle dolu kırmızı renkli bir Canavar'ın sırtına oturmuş halde belireceği söylenir. Dipsiz derinliklerden çıkan kırmızı renkli Canavar'ın yedi başının 'yedi tepe' anlamına geldiği ve Canavar'la birlikte olan kralların bir saat egemenlik sürdüreceği, bunların Kuzu'ya karşı savaşacakları ancak Kuzu ve seçilip ona sadık kalanların galip geleceği anlatılır. Ardından Tanrı'nın Canavar'ı ve kralları Kadın'a karşı kıskırtacağı böylece onların Fahişe'ye (Babil) saldıracağı söylenir. 18. bölümde, bir meleğin cin ve kötü ruh barınağı olan Babil'in yıkıldığını ilan edeceği anlatılır. 19. bölümde, göğün kapısının açılacağı ve keten elbiseli bir ordusu olan, beyaz ata binmiş, ağzında bir kılıç bulunan, ismi 'Sadık' ve 'Gerçek' olan ve kaftanında 'Kralların Kralı ve Rablerin Rabbi' yazılı olan birisinin belireceği söylenir. Canavar ve Sahte Peygamber'in ateş gölüne atılacağı, ona bağlı olanların da beyaz ata binmiş olanın ağzındaki kılıç ile öldürüleceği, bunların cesetlerini de kuşların yiyeceği söylenir. 20. bölümde, gökten inen bir meleğin, elindeki zincirle Ejderha'yı yakalayıp bin yıllığına bağlayacağı, Canavar'a tapınmadığı için öldürülmüş olanların diriltileceği ve İsa Mesih ile birlikte bin yıl hüküm süreceği söylenir. Bin yıl dolunca Şeytan'ın (Ejderha) serbest bırakılacağı ve savaşması için Gog-Mogog'u harekete geçireceği söylenir.

Sayıları deniz kumu kadar çok olan bu ordunun kutsalların kentini kuşatacağı ancak gökten yağan bir ateş ile yok edileceği, İblis'in (*Ejderha*), Canavar'ın ve Sahte Peygamber'in ise sonsuza dek azap çekmek üzere ateş gölüne atılacağı söylenir. Ardından yer ile göğün yok olacağı, kitapların açılacağı, kitaplarına bakılarak ölümlerin yargılanacağı, Yaşam Kitabı'nın açılacağı ve ismi yazılı olmayanların ateş gölüne atılacağı söylenir. 21. bölümde, yeni bir gök ve yeni bir yerin kurulacağı, yeni Kutsal Kent'in (*Kudüs*) kurulacağı ve Tanrı'nın insanlar arasında yerini alacağı anlatılır. Bu yeni düzende ölümün, üzüntünün ve kederin olmayacağı söylenir ve yeni Yeruşalim'in özellikleri anlatılır. İsrail kabilelerinin isimleri yazılı olan on iki kapılı şehir, on iki havarinin isminin yazılı olduğu temel taşları üzerine kurulmuştur ve kare şeklindedir. Şehrin kenarları 12.000 ok atımı mesafededir. Surları 144 arşın uzunluğunda olan Yeni Kudüs'te, Tanrı ile Kuzu bulunduğu için Tapınak'a gerek olmadığı ve Ay ile Güneş'e de ihtiyaç duyulmadığı anlatılır. 22. bölümde, Tanrı ve Kuzu'nun tahtından çıkan Yaşam Irmağı'nın kıyısında 12 çeşit meyve veren Yaşam Ağacı'nın bulunduğu ifade edilmekte, gecenin olmadığı bu yeni dönemde insanların Tanrı'yı görebileceği ve alınlarında onun ismini taşıyarak sonsuza dek egemenlik sürecekleri anlatılmaktadır. 22. bölümde, beklenen bu zamanın oldukça yakın olduğu hatırlatılarak Apocalypse Kitabı'nda tahrifat yapanların akıbetlerinin kötü olacağı vurgulanır (Kutsal Kitap, 2009: 1332-1352).

Hristiyanların kutsal kitap külliyyatından (*Yeni Abit*) olan Apocalypse Kitabı'nın Yahudilerin kutsal kitapları olan Hezekiel ve Daniel kitaplarıyla olan tematik benzerlikleri daha önce ilgili bölümlerde anlatılmıştır. Bu sebeple direkt olarak Apocalypse Kitabı ile İslami kaynaklardaki bilgilerin karşılaştırmalı değerlendirmesi yapılacaktır.

g.a. Göğün Dürülmesi

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 6. bölümünde, Altıncı Mühür açılınca Güneş'in tutulacağı, Ay'ın kızıla döneceği ve yıldız kaymasının yaşanacağı söylenir. Ayrıca göğün bir tomar gibi dürüleceği ve dağların söküleceği anlatılır.

Kur'anı Kerim'de, Ay tutulup Güneş ile Ay biraraya getirildiğinde insanın kaçacak yer arayacağı ama bulamayacağı anlatılmaktadır (Kıyamet 75/8-11). Ayrıca vadedilen gün gelince göğün kâğıt tomarı gibi dürüleceği (Enbiya 21/104), dağların yerlerinden söküleceği (Kehf 18/47; Mürselat 77/10), yürütüleceği (Tur 52/7-10) ve toz haline getirileceği anlatılmaktadır (Vakıa 56/5-6).

Her iki dinin kutsal metinlerinde de Kıyamet kopmadan önce Güneş'in tutulacağı, göğün bir kâğıt tomarı gibi dürüleceğinin ve dağların yerlerinden söküleceğinin anlatılıyor olması tematik açıdan benzeşmektedir.

g.b. Depremler

Apocalypse Kitabı'nın 6. bölümünde, büyük bir depremin ardından Güneş'in kararacağı anlatılmaktadır. 11. bölümde, iki peygamberin öldürülmesi ve tekrar dirilip göğe yükselmesinin ardından yine büyük bir depremin yaşanacağı anlatılmaktadır. 16. bölümde ise insanlığın daha önce hiç görmediği kadar büyük bir depremin yaşanacağı anlatılmaktadır.

İslami kaynaklarda, insanların yeni şehirler kuracakları ve bunlardan birinde çöküntü, taş yağmuru ve depremin yaşanacağı ve Kıyamete yakın depremlerin çoğalacağı ifade edilmektedir (Buhari, Fiten 26, 1976: c. 12, 307); (Ebu Davud, Melahim 10, 1988: c. 14, 432). Ayrıca Deccal ortaya çıktığında Medine şehrin'de üç kere zelzele olacağı haber verilmektedir (Buhari, Fiten 27, 1976: c. 6, 241).

Her iki dinin kutsal metinlerinde de deprem konusu Kıyamet konusu ile ilişkilendirilmiştir.

g.c. Güneşin Kararması/Yakması

Apocalypse Kitabı 6. bölümde, Güneş'in kararacağı, 8. bölümde Güneş, Ay ve yıldızların ışıklarının üçte birinin kaybolacağı, 16. bölümde ise Güneş'e, insanları yakma gücü verileceği anlatılmaktadır. 21. bölümde Şeytan'ın cezalandırılması ve ölümlerin yargılanmasının ardından ismi Yaşam Kitabı'na yazılı olanların bir daha ölmeyecekleri ve asla üzülmecekleri söylenmekte ve kurulacak olan yeni Yer ve yeni Gök ile birlikte bu kişilerin aydınlanmak için Ay'a veya Güneş'e ihtiyaç duymayacakları ifade edilmektedir.

Kur'anı Kerim'de, Kıyamet vakti gelince Güneş'in ve yıldızların dürüleceği ve ışıklarının kalmayacağı söylenmektedir (Tekvir 81/1-2). Ayrıca Âdem ile Havva Cennet'te iken onların susuzluk çekmeyiip Güneş'in sıcağından bunalmadıkları belirtilmekte (Taha 20/119) ve Cennet'e girenlerin yakıcı bir Güneş sıcaklığı veya dondurucu bir soğuk ile karşılaşmayacakları anlatılmaktadır (İnsan 76/13).

Her iki dinî kaynağın anlatımlarında da beklenen son gerçekleştiğinde Güneş'in varlığının sona ereceği, yeni dönemde ise inançlıların yaşayacakları yeni hayatta Güneş'ten farklı bir ısı ve ışık kaynağının olacağı anlatılmaktadır.

g.d. Duman/Duhan

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 9. bölümünde, Beşinci Borazan'ın çalınması ile birlikte gökten bir yıldızın düşeceği ve açtığı çukurdan çıkan dumanların havayı karartacağı anlatılmaktadır.

İslami kaynaklarda da göğün açık bir duman çıkaracağı günden bahsedilmekte ve insanları bürüyecek olan bu dumanın elim verici bir azap olacağı anlatılmaktadır (Duhan 44/10-15). Ayrıca hadislerde bu dumanın kâfirleri kör ve sağır edeceği müminleri ise sadece nezle yapacağı ifade edilmiştir (Buhari, Tefsir 235, 1976: c. 3, 280)

Her iki dinin anlatımlarında da beklenen son gelmeden önce bütün Dünya'nın bir tür sis/duman/duhan ile kaplanacağı ve bundan dolayı insanların büyük sıkıntılar çekeceği inancı yer almaktadır.

g.e. Çekirgeler

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 9. bölümünde, düşen yıldızın açtığı çukurdan akrep kuyruklu, insan yüzlü, aslan dişli, demir zırlı çekirgelerin çıkacağı ve bu çekirgelerin alınlarında mühür olmayanlara beş ay işkence yapacağı söylenmektedir.

İslami kaynaklarda çekirgeler, 'Allah'ın en kalabalık ordusu' olarak tanımlanmıştır (Ebu Davud, Et'ime 34, 1988: c. 13, 441); (İbn Mace, Sayd 9, 1983: c. 8, 576-578). Ayrıca ilk olarak çekirge türünün yok olacağı daha sonra da diğer canlı türlerinin yok olacağına dair rivayetlere rastlanmaktadır. (İbn Kesir, 1993: c. 2, 81,82).

Çekirgeler, her iki dinin anlatımlarında da Kıyamet konusuyla ilişkilendirilmiştir.

g.f. Fırat Nehri

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 9. bölümünde, Altıncı Borazan'ın üflenmesiyle birlikte Fırat ırmağı kenarında bağlı tutulan dört meleğin serbest bırakılacağı söylenmekte ve aslan başlı, yılan kuyruklu atlara binen askerler tarafından insanların üçte birinin öldürüleceği ifade edilmektedir. Ayrıca 16. bölümde, Fırat'ın sularının kuruyacağı söylenmekte ve bu olayın ardından Ejderha, Canavar ve Sahte Peygamber üçlüsü tarafından Dünya liderlerinin Armagedon savaşına çağırılacağı anlatılmaktadır.

İslami kaynaklarda, Fırat nehrinin bir altın dağ üzerinden akacağı söylenmekte ve ancak bu olayın gerçekleşmesinden sonra kıyametin kopacağı haber verilmektedir. Fırat nehri için pek çok insanın savaşacağı ve çok az kişinin sağ kalacağı anlatılmaktadır. (Buhari, Fiten 25, 1976: c.

12, 305); (Müslim, Fiten 29, 1988: c. 8, 425-427); (Ebu Davud, Melahim 13, 1988: c. 14, 450).

Fırat nehri, her iki dinin anlatımlarında da kıyamet konusuyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca Fırat nehri bölgesinden başlayacak olaylar sebebiyle pek çok insanın öleceği ve çok az sayıda insanın sağ kalmayı başarabileceği vurgulanmıştır.

g.g. Canavar'ın İki Peygamberi Öldürmesi ve Dirilmeleri/Bir Gencin Deccal Tarafından Öldürülmesi ve Dirilmesi

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 11. bölümünde, son dönemde ortaya çıkacak olan ve yağmuru durdurup suları kana çevirebilecek güçlere sahip iki peygamberden bahsedilmektedir. Bu peygamberlerin misyonları bitince, başında yara izi bulunan bir Canavar tarafından öldürüleceği ancak tekrar dirilip göğe yükselecekleri anlatılmaktadır.

Tematik açıdan bazı benzerlikler bulunan bir anlatıma İslami kaynaklarda da rastlanmaktadır. Deccal'e karşı çıkan bir gencin, bir gözü sakat (*kör/şaşlı/silik*) olan Deccal tarafından öldürüleceği sonra da diriltileceği fakat o gencin Deccal'e karşı çıkmaya devam edeceği anlatılmaktadır. Deccal'in onu tekrar kesmeye çalışacağı ancak Allah'ın, o gencin boynundan köprücük kemiğine kadar olan kısmını bakır haline dönüştürmesinden dolayı Deccal'in ona bir daha zarar veremeyeceği ifade edilmektedir (Buhari, Fiten 28, 1976: c. 6, 241-243); (Müslim, Fiten 113, 1988: c. 8, 484,485).

Her iki dinin anlatımlarında da kötü karaktere (*Canavar/Deccal*) karşı çıktığı için öldürülen iyi karakterlerden bahsedilmektedir. Bir diğer tematik benzerlik ise öldürülen iyi karakterlerin tekrar dirilmesi ve kötü karakterlerin dirilen iyi karakterlere bir daha zarar veremeyecek oluşunun anlatılıyor olmasıdır.

g.h. Ahit Sandığının Görülmesi

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 11. bölümünde, Yedinci Borazan'a üflenmesiyle birlikte Mesih'in Dünya egemenliğinin başlayacağı, Gökteki Tapınak'ın açılacağı ve Antlaşma Sandığı'nın görüleceği anlatılmaktadır.

Kur'anı Kerim'de, İsraililer'in bir hükümdar tarafından yönetilmek istemesi üzerine Talut'un (*Saul*) onlara hükümdar kılındığı ancak onların Talut'u küçümsedikleri anlatılmakta ve Tabut'un (*Ahit Sandığı*) gelmesinin Talut'un Hükümrancılığının alameti olduğu vurgulanmaktadır (Bakara 2/246-252).

Antlaşma Sandığı'nın (*Tabut*) görülmesi, her iki dinin kaynaklarında da yeni bir döneme/düzene işaret etmekte ve yeni liderin hâkimiyetinin başladığının kanıtı olarak gösterilmektedir.

g.i. Kızıl Ejderha, Kırmızı Canavar/Kırmızı Deccal

Apocalypse Kitabı'nın 12. bölümünde, yedi başlı on boynuzlu kızıl renkli bir Ejderha ile ordusunun Mikail'e karşı savaşacağı ancak bozguna uğrayıp yeryüzüne atılacağı anlatılmaktadır. Ayrıca 17. bölümde, üzeri küfürlerle dolu kırmızı renkli bir Canavar'dan bahsedilmekte ve kırmızı renkli Canavar'ın yerin dipsiz derinliklerden çıkacağı söylenmektedir.

İslami kaynaklarda Deccal'in kırmızı yüzlü, uzun boylu, kıvrıkcık saçlı olduğu ve bir gözünde sakatlık bulunduğu anlatılmaktadır. İsa Mesih'in ise esmer tenli, düz saçlı olduğu ve sanki üzerinden su dökülüyormuş gibi görüldüğü ifade edilmektedir (Buhari, Fiten, 27/Tabir, 33, 1976: c. 9, 178-179). Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de (Neml 27/82) ve bazı hadislerde (İbn Mace, Fiten 31, 1983: c. 10, 305) yerden çıkacak bir yaratıktan (*Dabbetü'l-Arz*) bahsedilmektedir.

Apocalypse Kitabı'ndaki kızıl Ejderha ile kırmızı Canavar figürleri, İslami kaynaklardaki kırmızı suratlı Deccal ile morfolojik açıdan benzeşmektedir. Ayrıca kırmızı Canavar'ın yerin derinliklerinden çıkması ile *Dabbetü'l-Arz*'ın yerden çıkması da tematik açıdan benzeşmektedir.

g.j. Üzerinde Küfürler Yazılı, Yaralı Başlı Canavar/Alında Kâfir Yazılı, Yaralı Gözlü Deccal

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 13. bölümünde, denizin derinliklerinden üzerinde küfürler yazılı bir Canavar'ın çıkacağı anlatılmaktadır. Bu Canavar'ın başlarından birinde ölümcül bir yara izi olduğu söylenmektedir.

Hadislerde, Deccal'in bir gözünün kör, şaşı veya silik olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır (Müslim, İman 274, 1988: c. 1, 238-239). Ayrıca Decalin iki gözünün arasına 'kâfir' anlamına gelen 'kefere' ibaresinin yazılı olduğu ifade edilmektedir (Müslim, Fiten 20, 1988: c. 8, 471-472).

Her iki dinin kaynaklarında da son dönemde ortaya çıkacak olan kötü karakterli bir yaratıktan bahsedilmektedir. Bu yaratığın başında/yüzünde yara izi olması ve üzerinde küfür ibaresinin yer alması morfolojik açıdan benzeşmektedir.

g.k. Armagedon Savaşı

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 16. bölümünde, Ejderha'nın, Canavar'ın ve Sahte Peygamber'in ağızlarında çıkan üç kötü ruhun, Dünya'daki bütün kralları (*liderleri*) Armagedon denilen yerde toplayıp savaştıracığı anlatılmaktadır.

İslami kaynaklarda, Kıyamet'e yakın bir dönemde Medine'den hareket edecek olan ve yeryüzü halkının en iyilerinden oluşan bir ordunun Şam yakınlarındaki Guta denilen yerde kamp kuracağı anlatılmaktadır (Ebu Davud, Melahim 6, 1988, c. 14, s. 422). Guta'da mevzilenmiş olan bu İslam ordusunun, A'mak (*Amik Ovası*) veya Dâbık denilen yerde konuşlanmış olan Rum ordusu ile savaşacağı ifade edilmektedir (Müslim, Fiten 9, 1988: c. 8, 428-429).

Her iki dinin metinlerinde de Dünya'nın sonuna doğru büyük bir savaşın çıkacağı (*Armagedon/Melhame-i Kübra*) ifade edilmektedir. Ayrıca her iki dinin anlatımında da bu savaşın yaşanacağı yer (*Megiddo/Amik ovası*), coğrafi olarak aynı konumdadır.

g.1. Belli Bir Süre (Bin Yıl) için Tinsel Varlıkların Zincirlenerek Kontrol Altına Alınması ve Hapsedilmesi

Apocalypse Kitabı'nın 20. bölümünde, gökten inen bir Melek tarafından Ejderha'nın zincirle bağlandığı ve bu esaretin bin yıl süreceği anlatılmaktadır. Belirlenen süre dolunca serbest bırakılacak olan Ejderha'nın kötülüklerine başlayacağı ve Gog-Mogog'u insanlara saldırtacağı söylenmektedir.

Yahudi kutsal kitaplar külliyesi olan Tanakh'ın doğru anlaşılması açısından bir nevi tefsir özelliği taşıyan Talmud'da (Firestone, 2004: 101) Kral Süleyman'ın, askerlerinden Benaiahu'ya cinlerin prensi olan Asmedeus'u getirme görevi verdiği, Benaiahu tarafından Asmedeus'un zincirlenerek zabtedildiği ve zincirlerinden kurtulamayan Asmedeus'un Kral Süleyman'ın huzuruna getirilerek sorgulandığı anlatılmaktadır (Simon, 2019: 195-198).

Kur'an-ı Kerim'de de zincirlenerek zabtedilmiş olan cinlere Süleyman peygamberin hükmettiği anlatılmaktadır (Sad 38/35-38). Ayrıca İslami kaynaklarda Deccal'in bir adada elleri ve ayakları demirlerle bağlanmış halde zabtedildiği ve salıverilme vaktinin yaklaştığı ifade edilmektedir (Müslim, Fiten 24, 1988: c. 8, 493-496).

Her iki dinin anlatımlarında da tinsel varlıkları (*Asmedeus/Cinler*) zabtedebilmek ve onlara hükmedebilmek için demir zincirlerin kullanıldığı ifade edilmesi tematik açıdan benzeşmektedir. Ayrıca kötü yara-

tıkların (*Ejderha/Deccal*) zincirlenmiş olarak belli bir süreliğine hapsedilmesi ve vakti gelince serbest kalacağını anlatılması konusunda da benzerlik olduğu görülmektedir.

g.m. Hesap Günü

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 20. bölümünde, İblis'in, Canna'ın ve Sahte Peygamber'in ateş gölüne atılmasının ardından insanların kitaplarının açılacağı ve bu kitaplara bakılarak ölümler yargılanacağı anlatılmaktadır. 21. bölümde, inançsızların, katillerin, yalancıların, fuhuş ve büyücülükle uğraşanların kükürtlü ateş gölüne atılacağı söylenmekte, diğer insanların ise ölüm, üzüntü ve kederin olmadığı Yeni Kudüs'te (*Yeryüzü Cenneti*) Tanrı'nın huzurunda yaşayacakları anlatılmaktadır.

Kur'anı Kerim'de, insanların yaptıkları her davranışın en ufak ayrıntısına varıncaya dek (Kehf 18/49) bir kitaba yazıldığı (İsra 17/13; Casiye 45/29), zamanı gelince kitaplarında yazılanlara göre insanların yargılanacağı (İsra 17/14) şahitlerin ifadelerine ve kitaplarda yazılı olan bilgilere göre insanlar hakkında hüküm verileceği anlatılmaktadır (Zümer 39/69). Hesap gününde kitabını sağ tarafından alanların meyve bahçelerinde mutlu bir hayat yaşayacağı (Hakka 69/19-24), kitabını sol tarafından alanların ise yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire bağlanmış olarak alevli ateşe atılacağı anlatılmaktadır (Hakka 69/25-33).

Her iki dinin kutsal metinlerinde de insanların Dünya'da yaptıklarının bir kitaba yazıldığı anlatılmakta ve insanların bu kitapta (*Amel Defteri*) yazılanlara göre yargılanarak yaptıklarının karşılığını görecekları anlatılmaktadır.

g.n. İçinden Irmaklar Akan Diyar ve Tanrı'yı Görmek

Hristiyanların Apocalypse Kitabı'nın 22. bölümünde, Tanrı'nın tahtından çıkan ve Kutsal Kent'in ortasından akan Yaşam Irmağı'nın kıyısında, çeşit çeşit meyveleri olan Yaşam Ağacı'nın bulunduğu anlatılmaktadır. Ayrıca karanlığın olmadığı bu yere girmeyi başaranların Tanrı'yı görebileceği ifade edilmektedir.

Kur'anı Kerim'de pek çok ayette 'altlarından ırmaklar akan Cennetler (*mevye bahçeleri*)' ifadesi geçmektedir (Bakara 2/25, 266; Ali İmran 3/15, 136, 195, 198; Nisa 4/13, 57, 122; Maide 5/12, 85, 119). Ayrıca Kur'anı Kerim'de, yüzü ışıl ışıl parlayan kişilerin Rablerine bakacağı ifade edilmektedir (Kıyamet 75/22-23). Hadis kaynaklarında da Cennet'e girenlerin Allah'ı görebileceğine dair bilgilere rastlanmaktadır (Müslim, Fiten 80-81, 1988: c. 1, 248-252).

Her iki dinin metinlerindeki anlatımlarda Cennet tasvirinin ırmaklarla ve meyve bahçeleriyle yapıyor olması ve Cehennem tasvirinin de ateşle ilişkilendirilmesi morfolojik açıdan benzeşmektedir. Yaratıcının görülmesi temasının her iki kaynakta da yer alması bir diğer benzerliktir. Ayrıca Hristiyanların kutsal kitaplarından Birinci Korintliler kitabının ikinci bölümünde yapılan Cennet tasvirindeki “Hiçbir göz görmedi, Hiçbir kulak duymadı, Hiçbir insan yüreği kavramadı?” (Kutsal Kitap, 2009: 1220) ifadeleri ile İslami literatürdeki Cennet tasvirindeki “Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insan gönlünün hatırlamadığı bir takım nimetler hazırladım” (Buhari, Bed`u'l-Halk 8, 1976: c. 9, 42) ifadeleri benzeşmektedir.

S o n u ç

Semitik dinlerin (*Yahudilik/Hristiyanlık/İslamiyet*) kutsal metinlerinden ahir zaman (*Apokaliptik*) kehanetlerini yoğun olarak ihtiva eden bazı kitaplardaki (*Hezekiel/Daniel/Apocalypse*) bilgiler, İslami kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve bazı benzerlikler bulunmuştur. Bu benzerlikler, mutlak manada bire bir aynı özellikler taşımamaktadır ancak metinlerde anlatılan tema, olaylarda bahsi geçen karakterler, karakterlerin isimleri, fiilleri veya neden oldukları sonuçlar açısından bazı benzerlikler veya yakınlık gösteren olgular birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu çalışmada, metinlerde bahsedilen benzer kehanetlerin insanlar üzerinde güdüleyici etkilerinin olacağı varsayılmış ve metinlerin tasviri yapılarak bu benzerlikler tasnif edilmeye çalışılmıştır.

Her üç dinin kutsal metinlerinde, kıyamet öncesi dönemde küresel çapta felaketlerin yaşanacağı anlatılmaktadır. Bu metinlerde bütün insanlığın sadece depremler, salgın hastalıklar veya savaşlar gibi felaketlerle boğuşmakla kalmayıp aynı zamanda Şeytan, Ejderha, Gog-Mogog (*Yecüc-Mecüc*), Canavar (*Dabbetü'l-arṣ*) veya sahte Mesih (*Antichrist-Deccal*) gibi olumsuz ruhani varlıklarla da baş etmesinin gerekeceği ifade edilmektedir.

Her üç dinin kutsal metinlerinde olumlu kehanetlere rastlamak da mümkündür ancak her din bu durumun sadece kendi inananları için geçerli olduğunu ifade etmektedir. Kıyamet öncesi gerçekleşecek felaketlerden veya savaşlardan bahseden her din, kendi müntesiplerinin mutlak doğru ve haklı olduğunu savunmakta ve tanrısal inayet sayesinde kendi taraftarlarının kurtuluşu ve galibiyete ulaşacağını iddia etmektedir. Ayrıca her din, kendi inananlarına ölümden sonraki hayatlarında mutlak bir mutlu son vadetmektedir.

Her üç dinde de bir kurtarıcı beklentisi vardır. Tematik olarak, insanlığın baş edemeyeceği kadar güçlü bazı karakterlerin (*Gog-Mogog/Yecüc-Mecüc, Canavar/Dabbetü'l-Arz, Antichrist/Deccal*) belireceğine inanılmaktadır. Her üç dinde de bu kötü karakterlerin insanlığa eşi benzeri görülmemiş kötülükler yapacağına, insanların bunlarla mücadele etme konusunda aciz kalacağına ve bir kurtarıcının (*Mesih*) belirmesinin ardından bu kötü karakterlerin bir anda yok olacağına inanılmaktadır. Yahudiler, kral Davud neslinden çıkacak olan, dinsel görünümlü olmakla birlikte daha ziyade dünyevi bir lider karakterinde olan ve Yahudilere Dünya hâkimiyetini sağlayacak olan bir Mesih'i (*Masihah*) beklemektedirler. Hristiyanlar, tanrısal karakterlere sahip olan bir Mesih'i (*Tanrı'nın Oğlu*) beklemektedirler. Müslümanlar ise peygamberlik özelliği taşıyan bir Mesih'i (*İsa peygamber*) beklemekle birlikte bu peygamberin İslami değerlerin savunucusu olacağına inanmaktadırlar. Dolayısıyla beklenen bu kurtarıcı (*Mesih*) bütün dünya insanları için değil sadece o dinin müntesiplerini kurtarmak için gelecektir.

Tarih boyunca pek çok kişi, olağan üstü işler gerçekleştirmediği halde kendisini beklenen kurtarıcı (*Mesih*) ilan etmiş ve kendisine küçümsenemeyecek sayıda taraftar bulmayı başarabilmiştir. Günümüz teknolojisinin çok daha ileri bir düzeye ulaşmasıyla birlikte dinî metinlerde anlatılan belirtilerin kısmen de olsa bir benzerinin insanoğlu tarafından yapılabiliyor hâle gelmesi ve bu konunun sosyal medya gibi platformlarda, bir ajanda uyarınca ve yönlendirici bir üslupla gündeme getirilmesi, pek çok insanın tutum ve davranışlarına müdahalede bulunulmasına imkân tanıyabilecektir. Böylesi bir güdülemeyi başarabilmek için dinlerin verdikleri bilgilerin aynen gerçeğe dönüştürülmesine de gerek yoktur. Anlatılanları çağrıştıracak hadiselerin dinî metinlerde anlatılanlarla ilgili olduğuna dair yapılacak art niyetli yorumlamalar, insanlardan pek çoğunu kuşkuya düşürme noktasında yeterli olacak ve onların tutum ve davranışlarının manipüle edilmesine imkân tanıyabilecektir. İnsanlar her an kıyamet kopacakmış korkusuyla yaşamazlar. Bu durum tıpkı ölüm korkusunun her an hissedilmemesi gibidir. Ancak ciddi bir hastalık belirtisi veya benzeri bir durumun görülmesi hâlinde, kişi bir çözüm bulmaya çalışıp olağan davranışlarından uzaklaşacaktır. Dünya hayatının sona ermesi ile ilgili herhangi bir bilginin insanları etkilememesi mümkün değildir. Böylesi bir durumda, mevcut hadise dinî metinlerde anlatılan bilgilerle ilişkilendirilecek ve sonuç olarak bireysel ve toplumsal tutum ve davranışlarda bir değişim görülecektir. Dolayısıyla asırlardır bireysel ve toplumsal şuur altında güçlü bir algı oluşturmuş olan beklentilerin art niyetli kişilerce istismar edilmesi ve kendi çıkarları doğrultusunda yorumlanması ihtimali göz ardı edilmemelidir.

İnançla beslenen beklentilerin oluşturduğu algılar, bireysel ve toplumsal tutum ve davranışlar üzerinde oldukça etkilidir. Din psikolojisi ve sosyal psikoloji açısından, apokaliptik beklentilerin aynen olmasa dahi bir benzerinin gerçekleştirilebildiğini var sayacak olursak, insanların nasıl maniple edilebileceğini tahmin etmemiz mümkündür. Her üç dinin anlatımlarını referans olarak bu bilgileri kendi çıkarları doğrultusunda uzlaştırıp cemetmeyi başarabilenler eğer yeterince teknolojik, medyatik ve maddi güce sahiplerse, kendilerini Yahudilerin dini ve milli karakterli Mesih'i, Hristiyanların tanrısal Mesih'i veya Müslümanların peygamber Mesih'i olarak takdim etmekte zorlanmayacaklardır. Hatta daha önce ortaya çıkmış olan pek çok sahte mesihten çok daha fazla taraftar bulmayı başarabileceklerdir.

Kaynaklar

Adam, B. (2013). Tevrat. [çinde] *İslamiyet-Hristiyanlık kavramları sözlüğü* (ss. 786-787). ed. M. Selçuk & H. Albayrak. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Allison, D. C. (2005). Biblical literature: New Testament. [çinde] *Encyclopedia of religion-2*. (ss. 905-923). ed. L. Jones. USA: Thomson.

Arslan, H. (2009). Dinî tutumların oluşum, gelişim ve değişimi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 77-96.

Arslantaş, N. (2011). *Yahudilere göre Hz. Muhammet ve İslamiyet: İbraniye tarih kitapları açısından bir inceleme*. İstanbul: İz Yayınları.

Asa, E. (2006). *Gerçeğe yolculuk Tora ve Yahudilik üzerine merak edilen konular*. (çev. İ. Berkan & Y. Berkan) İstanbul: Gözlem Yayınları.

Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü*. Ankara: Anı Yayınları.

Barnes, A. (2017). *New Testament notes*. (<http://www.ccel.org>).

Birişik, A. (2002). Kur'an. [çinde] *TDV İslam Ansiklopedisi-26*. (ss. 383-388) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Buhari, E. (1976). *Sahibi Buhari muhtasarı tecridi sarib tercemesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Butler, J. G. (1878). *Bible readers commentary the New Testament*. New York: D. Appleton & Company.

Calvin, J. (2017). *Commentary on Matthen, Mark, Luke*. (<http://www.ccel.org>).

Charlesworth, J. H. (2005). Biblical literature apocrypha and pseudepigrapha. [çinde] *Encyclopedia of Religion-2*. (ss. 896-905). ed. L. Jones. USA: Thomson Corporation.

Çakan, İ. L. (1996). *Hadis edebiyatı çeşitleri özellikleri faydalanma usulleri*. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Çalışkan, İ. (2007). Gerçek ve tamamlanmış din önermesinin son din ve üstün din söylemine dönüşmesi. *Kur'an'ın Farklı İnanç Mensuplarına Yaklaşımı Sempozyumu*. (ss. 66-91). Konya: İlahiyat Derneği Yayınları.

Çetin, O. (1998). Horasan. [içinde] *TDV İslam Ansiklopedisi-18*. (ss. 234-241). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demirci, K. (1994). Deccal. [içinde] *TDV İslam Ansiklopedisi-9*. (ss. 67-69). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Dilbaz, N. & Seber, G. (1993). Umutsuzluk kavramı depresyon ve intiharda önemi. *Kriz Dergisi*, 1 (3), 134-138.

Drum, W. (1913). Trumpets. [içinde] *The Catholic Encyclopedia-15*. (s. 70). ed. C. G. Herbermann. New York: The Encyclopedia Press.

Ebu Davud, S. E. (1988). *Sünen-i Ebu Davud terceme ve şerhi*. (çev. S. Tekin ve ark.) İstanbul: Şamil Yayınları.

Eliade, M. (2004). *Dinin anlamı ve sosyal fonksiyonu menşe'lerin özlemi*. (çev. M. Aydın). Konya: Din Bilimleri Yayınları.

Elmas, B. (2017). *Evanjelik Hristiyanlarda kıyamet inancı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Farsi, M. ve ark. (der.). (2010). *Bereşit, Şemot*. (çev. E. Asa & D. Yanni). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Firestone, R. (2004). *Yahudiliği anlamak: İbrahim'in-Avrâm'ın çocukları*. (çev. Ç. Erendag & L. Kartal). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Foster, B. R. (2007). Mesopotamia. [içinde] *A Handbook of Ancient Religions*. (ss. 161-214). ed. J. R. Hinnells. Cambridge: Cambridge University Press.

Ginsberg, H. L. (2007). Daniel. [içinde] *Encyclopaedia Judaica-5*. (ss. 419-425). ed. F. Skolnik. USA: Thomson Gale.

Grossman, L. (1904). Ezekiel. [içinde] *The Jewish Encyclopedia-5*. (ss. 313-316). ed. I. Singer. New York: Funk & Wagnalls Company.

Hallsell, G. (2003). *Tanrıyı kıyamete zorlamak: Armagedon Hristiyan kıyametçiliği ve İsrail*. Ankara: Kim Yayınları.

Harman, Ö. F. (2000). İncil. [içinde] *TDV İslam Ansiklopedisi-22*. (ss. 270-276). Ankara: TDV Yayınları.

Hasanoğlu, E. (2015). Erken dönem yahudi kaynaklarına göre Tanah'ın kanonize edilmesi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (32), 25-48.

Heinzmann, M. (2013). Tevrat. [içinde] *İslamiyet-Hristiyanlık kavramları sözlüğü*. (ss. 787-789). ed. M. Selçuk & H. Albayrak. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Hökekleli, H. (1998). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İbn Kesir, E. F. D. (1993). *Hadislerle Kur'an-ı Kerim tefsiri*. (çev. B. Karlığa & B. Çetiner). İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Kesir, E. F. D. (2001). *Ölüm ötesi tarihi*. (çev. M. Keskin). İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Mace, E. K. (1983). *Süneni İbn Mace Tercüme ve şerhi*. (çev. H. Hatipoğlu). İstanbul: Kahraman Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş*. İstanbul: Evrim Yayınları.

Karaman, H. & Çağrı, M. & Dönmez, İ. K. & Gümüş, S. (2016). *Kur'an yolu: Türkçe meal ve tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kur'an-ı Kerim Meali. (2013). (çev. H. Altuntaş & M. Şahin). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kutsal Kitap. (2009). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Michel, T. (2012). *Hristiyan Tanrı bilimine giriş*. Ankara: Sak Yayınları.

Morgan, C. T. (2011). *Psikolojiye giriş*. (çev. S. Karakaş & R. Eski) Konya: Eğitim Yayınları.

Müslim, İ. H. H. K. (1988). *Sabâb-i Müslim ve tercemesi*. (çev. M. Sofuoğlu) İstanbul: İrfan Yayınları.

Nahum, M. S. (2005). Biblical literature: Hebrew scriptures. [içinde] *Encyclopedia of Religion-2*. (ss. 878-879). ed. L. Jones. New York: Thomson Corporation.

Sarıkcıoğlu, E. (1999). *Başlangıçtan günümüze dinler tarihi*. Isparta: Kardelen Yayınları.

Schaff, P. (1890). *St. Augustin's city of God and christian doctrine*. (<http://www.ccel.org>). Erişim tarihi: Temmuz 2017.

Sharpe, E. J. (2000). *Dinler tarihinde 50 anahtar kavram*. (çev. A. Güç) Bursa: Arasta Yayınları.

Simon, M. (2019). *Talmud, "Gittin, 68a-68b"*. (<http://www.Halak-hah.com>). Erişim tarihi: 15 Nisan 2019.

Stone, M. E. (2007). Daniel books of apocryphal. [içinde] *Encyclopedia Judaica-5*. (s. 425). ed. F. Skolnik. USA: Thomson Gale.

Tanakh the Jewish Bible Hebrew English. (2009). (<http://www.ebokshuk.com>) Erişim tarihi: Nisan 2019.

Thurner, M. (2013). Misak. [içinde] *İslamiyet-Hristiyanlık kavramları sözlüğü*. (ss. 551-551). ed. M. Selçuk & H. Albayrak. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Tirmizi, E. İ. (1996). *Sünenü't-Tirmizi*. Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslamiyye.

Tümer, G. (1988). Âhir zaman. [içinde] *TDV İslâm Ansiklopedisi*

1. (ss. 542-543). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tütüncü, Ö. & Küçükusta, D. (2007). *Organizasyonlarda bireyler: Tutum, davranış ve motivasyon*. Uluslararası Katılımlı Sterilizasyon Konferansı. İzmir.

Uslu, B. (2016). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Kamer Yayınları.

Werblowsky, R. Z. (2005). Eschatology: An overview. [çinde] *Encyclopedia of Religion-4*. (ss. 2833-2836). ed. L. Jones. USA: Thomson Corporation.

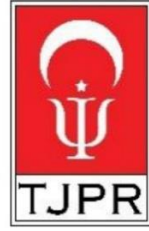
Yazır, E. H. (2007). *Hak dini Kur'an dili-6*. (Sad. İ. Karaçam & E. Işık & N. Bolelli & A. Yücel). İstanbul: Zehreveyn Yayınları.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 3 • Haziran 2021 • 161-221

Issue: 3 • June 2021 • 161-221

**Türk Din Psikolojisinde
Akademisyen Bir Din Psikoloğu:
Habil Şentürk Üzerine Biyografik Bir Araştırma**

An Academical Psychologist of Religion in Turkish Psychology of Religion: A Biographic Research on Habil Şentürk

Mustafa Koç

Prof. Dr.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı

E-posta: mustafa.koc@ogu.edu.tr

Orcid: 0000-0003-1299-7963

Eskişehir / Türkiye

Professor

Eskişehir Osmangazi University

Faculty of Theology

Department of Psychology of Religion

E-mail: mustafa.koc@ogu.edu.tr

Orcid: 0000-0003-1299-7963

Eskişehir / Turkey

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 15 Mayıs 2021 • 15 May 2021
Kabul Tarihi • Accepted 19 Haziran 2021 • 19 June 2021

Ö z e t

Din psikolojisi alanında bilimsel araştırma yapan ve akademik metin üreten alan aktörüne ‘din psikoloğu’ denir. Bu makalede, Türkiye’de din psikolojisi alanında yapılan bilimsel çalışmalara önemli katkıları olan akademisyen din psikoloğu Habil Şentürk’ün (a) akademik hayatı, (b) özel ilgi alanları, (c) akademik çalışmaları, (d) lisans ve lisansüstü dersleri, (e) yönettiği lisansüstü tezleri ve (f) Türk din psikolojisi çalışmaları üzerine kişisel düşüncelerine yer verilmiştir. Sonuç olarak makalede; (i)-akademik hayatına ilişkin Şentürk’ün 11 yaşında ilköğrenimini tamamladığı; 22 yaşında İzmir İmam Hatip Lisesi’nden mezun olarak ortaöğrenimini bitirdiği; 26 yaşında İzmir Yüksek İslam Enstitüsü’nden mezun olarak yükseköğrenimini tamamlayıp İzmir ilinde 1 yıl öğretmenlik yaptığı; 27 yaşında İzmir Yüksek İslam Enstitüsü’nde din psikolojisi alanında akademik çalışma yaşamına başladığı; 35 yaşında Dokuz Eylül Üniversitesi’nde din psikolojisi ‘bilim doktoru’; 44 yaşında ‘yardımcı doçent’; 56 yaşında ‘doçent’; 61 yaşında ise ‘profesör’ unvanlarını aldığı; son olarak da Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak çalışırken 67 yaşında yaş sınırlamasından emekli olduğu; dolayısıyla toplamda 43 yıl çeşitli üniversitelerde akademisyenlik yaptığı; (ii)-(a) ibadet psikolojisi, (b) eğitim psikolojisi, (c) kişilik ve din, (d) dini edebiyat psikolojisi, (e) dini ve manevi danışmanlık, (f) değerler psikolojisi’ gibi özel ilgi alanları (n=6) olduğu; (iii)-Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu olarak Şentürk’ün ikinci nesil din psikologlarının yer aldığı orijinal literatürün anlaşılması sürecini kapsayan ikinci dönem [1980-1999] içerisinde değerlendirilebileceği; bunun yanı sıra ağırlıklı olarak teorik/kuramsal içerikli çalışmalar yaptığı; (iv)-toplam olarak dikkate değer düzeyde (n=42) çalışmaları/eserleri bulunan Şentürk’ün yayınlarının ürün çeşitliliğine göre bakıldığında ise en çok makalesinin (n=17) olduğu, bunu da sırasıyla popüler yazılarının (n=10) ve akademik bildirilerinin (n=7) izlediği; (v)-hem lisans hem de lisansüstü düzeyde dersler (n=10) veren Şentürk’ün en çok yüksek lisans düzeyinde (n=6) dersler verdiği, bunu sırasıyla lisans (n=3) ve doktora (n=1) derslerinin takip ettiği; (vi)-Şentürk’ün öğretim üyeliği boyunca yönettiği lisansüstü tezlere bakıldığında çok sayıda yüksek lisans tezi (n=20) ve bir de doktora tezi (n=1) yönettiği saptanmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Biyografik çalışma • Din psikoloğu
Habil Şentürk • Bilim tarihi • Literatür

A b s t r a c t

A field actor, who conducts scientific research and produces academic texts based in the grounds of psychology of religion, is called a 'psychologist of religion'. In this article, an academic psychologist of religion, who made important contributions to scientific studies in the psychology of religion in Turkey, Habil Şentürk's (a) academic life, (b) special interests, (c) academic studies, (d) undergraduate and postgraduate courses (e) supervised graduate theses and (f) personal thoughts on Turkish psychology of religion studies are included. In conclusion of the article, it has been determined that; (i)-Şentürk completed his primary education at the age of 11; graduated from İzmir İmam-Hatip High School at the age of 22 and completed his secondary education; after graduating from İzmir Higher Islamic Institute at the age of 26, completed his higher education and taught in İzmir for a year; at the age of 27, started his academic career in İzmir Higher Islamic Institute as an academic member in the field of the psychology of religion; at the age of 35, received his "PhD" degree in psychology of religion from Dokuz Eylül University; "assistant professor" at the age of 44 and "associate professor" at the age of 56 as well as "professor" at the age of 61; finally, while working as a faculty member at Süleyman Demirel University in Faculty of Theology, he had to retire because of the age limit when he was 67. Therefore, he has been an academic member at the various universities for 43 years in total; (ii)-he has special interests such as (a) psychology of worship, (b) educational psychology, (c) personality and religion, (d) psychology of religious literature, (e) religious and spiritual counseling, (f) psychology of values (n=6); (iii)-he can be evaluated in the second term [1980-1999], which covers the process of understanding the original literature in which Şentürk's second generation psychologists of religion are included as the contextual position in the history of Turkish psychology of religion; in addition to this, he mainly worked on theoretical content; (iv)-according to the product variety of the publications by Şentürk, whose works are at a considerable level (n = 42) in total, it is seen that he has mostly articles (n = 17); (v)-Şentürk, who gave lectures to both the undergraduate and the postgraduate (n = 10), gave most of his lectures to the postgraduate (n = 6), this respectively followed his lectures to the undergraduate (n = 3) and the doctorate (n = 1); (vi)-in Şentürk's academic life, he supervised a great number of master theses (n = 20) and the doctoral thesis (n=1).

K e y w o r d s

Psychology of religion • Biographical study • Psychologist of religion
Habil Şentürk • History of science • Literature

Giriş

Dinin birey üzerindeki olumlu veya olumsuz ortaya çıkardığı psikolojik etkilerini araştırmayı amaçlayan din psikolojisi, ilk olarak Amerikan psikolojisinin din konularıyla da yakından ilgilenmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda W. James'in (1902) *The varieties of religious experience* isimli temel eseri, bugüne kadar alanın kuruluş dönemi klasikleri arasındaki yerini korumaya devam etmektedir (bkz. Gorsuch & Spilka, 1987). Bunun yanı sıra Amerikan Psikoloji Derneği'nin ilk başkanı olmasının yanında 1915 yılına kadar devam eden *Dinsel Psikoloji Dergisi*'ni de kuran Stanley Hall (1891) gibi din konusunda araştırma yapan başka psikologların çalışmalarıyla ortaya çıkan din psikolojisi, ilk dönem çalışmalarına başlamıştır. Din psikolojisi literatürüne bakıldığında, bu dönemde yayımlanmış daha birçok araştırmaları da görmek mümkündür. Örneğin; Starbuck (1899) ve Lauba (1912) gibi araştırmacı psikologlar, geniş katımlı örneklem kullanarak önemli araştırmalar yapmışlardır. Din psikoloğu Hall'in kurduğu dergi, bir süre sonra kapansa da, on yıl daha aktif bir alan olarak saha çalışmalarına devam eden din psikolojisi, 1930 ile 1960 yılları arasında pasif bir duraklama dönemine geçmiştir (Gorsuch, 1998: 225-226).

Din psikolojisi bilim tarihinde 1960'lı yıllardan başlayan ikinci yükseliş döneminde ise alana ilişkin araştırma konuları da giderek değişmeye başlamıştır. *The Review of Religious Research* ve *The Journal for the Scientific Study of Religion* gibi akademik dergilerin de kurulmasıyla din psikolojisi alanındaki ampirik araştırma makalelerinde gözle görülür bir artış olmuştur. Yine bu dönemde din psikolojisi hakkında ders kitapları yazılmaya ve kurslar düzenlenmeye başlanmıştır (Peterson & Park, 2014: 159). Yukarıda adı geçen bu akademik dergilerin kurulduğu dönemde, seyrek de olsa genel psikolojiyi kapsayan akademik dergilerde din psikolojisiyle ilgili makaleler de görülmeye başlanmıştır.

Bu dönemdeki alana ilişkin giderek artan akademik çalışmalar, aynı zamanda yeni meslek derneklerinin kurulması için de önemli bir sebep olmuştur. Bu bağlamda 1976 yılında ilk kez Amerikan Psikoloji Derneği altında din psikolojisine ayrılan bir bölüm oluşturulmuştur. Dolayısıyla *Division 36 of APA* ismiyle kodlanan ve *Psychology of Religion* ismiyle açılan bu bölümle birlikte olgunlaşmaya başlayan din psikolojisi alanında, artık psikologlar dinsel olaylarla daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır (Reuder, 1997: 11-12). Din psikolojisi alan tarihi içerisinde 2000li yıllardan sonra bu bölümün adı *Division 36: Society for the Psychology of Religion and Spirituality* olarak değiştirilmiştir (Piedmont, 2013: 1-4). Şu anda, genel psikoloji ve ilgili alt alanları arasında önemli bir yere sahip

olan din psikolojisi içerisindeki gerek teorik gerekse ampirik içerikli makale ve kitap gibi çeşitli akademik ürünler, kuruluşundan bugüne kronolojik olarak geniş bir alan literatürü de oluşturmuştur (Gorsuch, 1998: 226; bkz. Capps & Rambo & Ransohoff, 1976; Summerlin, 1980; Vande Kemp, 1984; Argyle & Beit-Hallahmi, 1975; Batson & Ventis, 1982; Meadow & Kahoe, 1984; Paloutzian, 1983; Brown, 1985; ayrıca güncel Türkçe literatür için bkz. Abay, 2020a: 181-218; Abay, 2020b: 161-220).

Yukarıda da görüldüğü üzere her bilim dalı gibi din psikolojisinin de ortaya çıktığı bir coğrafya ile kurucu aktörleri ve aktörlerin yaptığı ilk dönem çalışmalar sonucunda ortaya çıkan kurucu metinleri ve sonraki gelişimsel süreçte zamanla oluşan literatürü vardır. Din psikolojisinin tarihsel gelişimi içerisinde bilimsel araştırma yapan ve akademik metin üreten alan aktörüne 'din psikoloğu' denir. Din psikoloğu Ok'un (2006) yaklaşımına göre, din psikolojisi aktivite sistemi bağlamında bu alanda akademik aktiviteler gerçekleştiren bir özne vardır ve bu "din psikoloğu" olarak belirlenmiştir. Bu öznenin üzerinde çalıştığı bir nesne vardır ve bu da bireyin "dinsel" davranışlarıdır ya da anlam-yapma eylemidir. Bir alan öznesi olarak din psikoloğu, bu "nesne" üzerinde çeşitli bilimsel paradigmlar ve metodolojiler kullanarak bilimsel işlemler yapar. Bir işin din psikologları tarafından başarılı bir sonuca ulaştırılabilmesi için onların takip etmeleri gereken ortak bir metodoloji vardır. Bu arada din psikoloğu, bulgular oluşturmayı içeren bilimsel aktivitelerini genellikle tek başına yapmaz. Diğer yakın disiplinlerde çalışan meslektaşları da zaman zaman onun çalışmalarına katkılarda bulunabilir. Sonuçta din psikoloğu, bireylerin anlam-yapma davranışları üzerine açıklayıcı, yordayıcı veya be-timleyici nitelikte bilimsel bulgular ortaya çıkarmaya çalışır.

Ayrıca din psikolojisi aktivite sisteminin üzerinde yer aldığı belirli bağlamlar veya ortamlar bulunur. Bunlar da küçükten büyüğe ölçekli sıralandığında bir kurum olarak üniversitelerin ilahiyat fakülteleri, bir politik birim olarak Türkiye ve uluslararasılığı temsil eden diğer uluslar olarak belirlenebilir. Son olarak eklenmesi gereken bir başka faktör de din psikolojisinin geçirmiş olduğu tarihsel süreçtir. Dolayısıyla din psikolojisi aktivitesi, holistik bir perspektifle sözü edilen bu etkileşimdeki bütünü kendisi olarak düşünölmelidir (Ok, 2006: 441-442).

Bu makalenin amacı, din psikolojisi bilim dalında öğretim üyesi olarak çalışan Habil Şentürk (Prof. Dr.) üzerine biyografik bir çalışma yaparak Türk din psikolojisi tarihi ve literatürüne biyo-bibliyografik bir katkı sağlamaktır. Bilim tarihi çalışmaları bağlamında hangi bilim dalı olursa olsun alan aktörlerinin akademik yaşam ve ürünlerine dayalı yapı-

lan biyo-bibliyografik araştırmalar, ilgili bilim dalının ‘alan tarihi’nde yadsınamaz bir öneme ve değere sahiptir. Ancak ne yazık ki, genelde Türk teoloji veya din bilimleri çalışmalarına, özelde ise Türk din psikolojisi araştırmalarına bakıldığında, biyo-bibliyografik çalışma geleneğinin henüz yeterli düzeyde oluşmadığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle son dönemde çeşitli üniversitelerin ilahiyat fakültelerinden emekli olan akademisyen öğretim üyeleri üzerine yapılan biyografik çalışmaların yetersizliği dikkati çekmektedir (örnek çalışmalar için bkz. Durmuş, 2003: 145-168; Alkan, 2010: 9-19). Şu ana kadar ki din bilimleri özelinde Türk din psikolojisi tarihi ve literatüründe yapılan biyografik çalışmalar ise din psikoloğu Koç’un çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır (bkz. Koç, 2010: 187-210; Koç, 2011a: 227-246; Koç, 2011b: 265-285; Koç, 2012: 327-340; Koç, 2015: 301-330; Koç, 2018a: 213-259; Koç, 2018b: 65-126; Koç, 2020: 13-74).

Kullanılan yöntembilim kapsamında nitel metodoloji üzerine kurulan bu araştırmada, nitel araştırma tekniğı olarak ‘biyografik araştırma’ temeline dayalı ‘biyografik anlatı görüşmesi’ kullanılmıştır (Roberts, 2002; Rosenthal, 2004). Biyografik araştırmalar, özellikle davranış bilimlerinde kullanılan ve öznelerin deneyimlerini ve üretimlerini merkeze alarak bu deneyimlerin psiko-sosyo-antropolojik boyutları arasında dönemsel bağlantı kuran nitel değerlendirme ve veri toplama yöntemlerini kapsamaktadır (Güvercin, 2015: 172-173). Dolayısıyla bu çalışmayla, Türk din psikolojisi tarihinde önemli bir yeri olan Habil Şentürk’ün öncelikle kişisel akademik üretim ve anlatılarının sosyal ve kültürel örüntüleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda akademik deneyimlerinin ve üretimlerinin bilimsel içerikli dönemsel açıdan kültürel ve sosyal anlamlarına ‘yarı-saydam pencere’ açıp Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal yerine ilişkin betimsel analizlerin yapılması hedeflenmiştir. Ayrıca bu çalışmada, nitel veri toplama teknikleri olarak da (i) ‘yapılandırılmış görüşme’ tekniğı kullanılarak röportaj yapılmış; (ii) ‘belgesel tarama’ tekniğı kullanılarak da Şentürk’e ait her türlü akademik ürün çeşitleri toplanıp bu araştırmaya özgü bir yaklaşımla sınıflandırılarak listelenmiştir (Karasar, 2016: 210-220, 229-231).

Makalenin sınırlılıkları bağlamında ise bu araştırma, kronolojik olarak Şentürk’ün doğum yılı (1950) ile emeklilik sonrası ikinci akademik dönemi (2020) arasındaki zaman dilimiyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca yine bu araştırmada yer alan röportaj, 04.07.2020 tarihinde Uşak’ta yapılmıştır.

a. Akademik Hayatı

01 Ocak 1950 tarihinde Kütahya ili Gediz ilçesi Dayınlar Köyü'nde doğan Şentürk, ilkokulu 1961 yılında Dayınlar Köyü'nde, ortaöğrenimini ise 1972 yılında İzmir İmam-Hatip Lisesi'nde tamamlamıştır. Yükseköğrenimini de 1976 yılında İzmir Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun olarak tamamlayan Şentürk, İzmir/Ödemiş İmam-Hatip Lisesi'nde bir eğitim-öğretim yılı süresince meslek dersleri öğretmenliği yaptıktan sonra 10 Haziran 1977 tarihinde, İzmir Yüksek İslam Enstitüsü'nde din psikolojisi asistanı olarak akademik hayatına başlamıştır. Daha sonra 1981 yılındaki 41 sayılı KHK kapsamında yüksek İslam enstitülerinin ilahiyat fakültelerine dönüştürülmesi sonucunda Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde din psikolojisi öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlayan Şentürk, *Psikoloji Açısından Hz. Peygamber'in İbadet Hayatı* adlı teziyle 08.02.1985 tarihinde din psikolojisi alanında 'bilim doktoru' unvanını almıştır. 1985 ile 1994 yılları arasında adı geçen üniversitede Dr. Öğretim Görevlisi olarak çalışmaya devam eden Şentürk, 29.09.1994 tarihinde ise kurum değiştirerek Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr. unvanıyla öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevine devam ederken din psikolojisi alanında 02 Ekim 2006 tarihinde 'doçent' unvanı alan Şentürk, 12 Aralık 2011 tarihinde ise 'profesör' unvanını almıştır. Adı geçen fakültede sırasıyla Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı Başkanlığı ile Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanlığı gibi idari görevlerde bulunan Şentürk, görevlendirme yöntemiyle 09 Eylül 2015 tarihinde Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekanlığı'na atanmıştır. Daha sonra ise 01 Ocak 2017 tarihinde Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden yaş sınırlamasından dolayı emekliye ayrılmıştır. Emeklilik sonrası 04 Nisan 2017 tarihinde Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Psikolojisi Bilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaya başlayan Şentürk, halen aynı fakültede Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanı olarak idari görevine devam etmektedir. Yabancı dil olarak İngilizce ve Arapça bilen Şentürk, evli ve dört çocuk babasıdır. 70 yaşında olan (2020) Şentürk, emeklilik sonrası ikinci dönem akademik yaşamını Uşak'ta sürdürmektedir (görsel için ayrıca bkz. Ek-1).

b. Özel İlgi Alanları

Şentürk'ün akademik çalışmalarındaki özel ilgi alanları ise '(i) ibadet psikolojisi, (ii) eğitim psikolojisi, (iii) kişilik ve din, (iv) dini edebiyat psikolojisi, (v) dini ve manevi danışmanlık, (vi) değerler psikolojisi' gibi konulardır. Bu konularda yayınlanmış çok sayıda akademik ürünleri (kitap, makale, bildiri) bulunmaktadır.

c. Türk Din Psikolojisi Tarihindeki Bağlamsal Konumu

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1900'lü yılların başlarında ortaya çıkan din psikolojisinin Batı ve Türkiye'deki tarihsel gelişimiyle ilgili bir karşılaştırma yapıldığında, Türkiye'de din psikolojisi kapsamındaki ilk bilimsel çalışmalar, Amerika'daki çalışmalardan ancak 50 yıl sonra yani 1950'li yılların başlarında yapılmaya başlamıştır. Alana ilişkin yapılan ilk çalışmalarda, öğrencilerin alanı tanınmasına katkıda bulunmaya yönelik olarak din psikolojisinin tanımı, konusu ve yöntemleri gibi temel konuları ile Freud ve Jung'un din üzerine görüşleri ve özellikle de Freud'un dine olumsuz bakışına yöneltilen eleştirileri yer almıştır (bkz. Egemen, 1952; Armaner, 1980). Bu türden ilk dönem kuramsal çalışmaları, özellikle 1980'li yıllarda ve sonrasında teorik ve ampirik araştırmalar artarak takip etmiştir. Bu dönemde yapılan teorik çalışmalardan biri de Şentürk (1985) tarafından yapılan *Psikoloji açısından Hz. Peygamber'in ibadet hayatı* başlıklı doktora tezidir. Adı geçen bu tez, daha sonra *İbadet psikolojisi: Hz. Peygamber örneği* başlığıyla yayınlanmıştır (Şentürk, 2008).

Türk din psikolojisi tarihinin bu ilk dönemindeki araştırmaları yürüten kuşak, daha sonraki kuşak gibi daha çok teoloji lisanslı araştırmacılar ve alanın Türkiye'deki öncüleri konumundadırlar. Başka bir anlatımla, Türkiye'de bugün din psikolojisinin aldığı akademik şekil, onların temellerini attığı bu vizyona bağlı olarak gelişmiştir, denilebilir. Bu ilk araştırmacıların çoğunluğu, çalışmalarında Fransızca, Almanca ve İngilizce gibi yabancı dillerde yazılmış literatürden yararlandıkları için araştırma konusu ve kavramları da doğal olarak buna göre şekillenmiştir. Bunun yanında çok az olmasına rağmen din psikolojisi konusunda ilahiyat fakültelerinin dışında bireysel ilgiye dayalı araştırma yapan psikologlar da, bu alana katkıda bulunmuşlar ve yer yer bulunmaya da devam etmektedirler (örnek çalışmalar için bkz. Özbaydar, 1970; Cırhınlioğlu, 2010). Özellikle bu ilk kurucuların yetiştirdikleri çekirdek kadro araştırmacılarından oluşan ikinci nesil din psikologları, 1990'lı yıllardan başlayarak kısa sürede yaptıkları çalışmalardaki ampirik bulgularıyla diğerlerinin yanında yer almış ve alana katkıda bulunmaya çalışmışlardır (Ok, 2006: 442-443).

Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarının tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, bu bilim dalıyla ilgili yapılan çalışmaların ortalama 70 yıllık bir geçmişe dayandığını görmek mümkündür. Din psikoloğu Koç (2012/2015) tarafından yapılan öznel bir sınıflandırmada, Türk din psikolojisi çalışmalarının kronolojik gelişim süreci, (i)-İlk dönem [1949-1979]: *Başlangıç – Din psikolojisinin tanınması*; (ii)-İkinci dönem [1980-

1999]: *Orijinal literatürün anlaşılması*; (iii)-Üçüncü dönem [2000-2013]: *Literatüre yerel katkıların başlaması* şeklinde 3 döneme ayrılmıştır (şematik gösterim için bkz. Koç, 2015: 295).

Yukarıdaki sınıflandırmada sözü edilen bu ikinci dönemdeki din psikolojisinin gelişim aşamasında ise din psikolojisi üzerine yapılan çalışmalarda yıllara göre aşama aşama niceliksel bir artış olmuştur. Dolayısıyla ilk –çekirdek kadro- din psikologlarının yetiştiği dönem olan bu dönemin başlarında, daha çok alanla ilgili Batı’da yapılan akademik çalışmaların anlaşılması üzerine çalışılmıştır (örnek çalışma için bkz. Yavuz, 1987). Bu dönemin ortalarından itibaren de, yüksek lisans ve doktora programları açan ilahiyat fakültelerinde ikinci kuşak akademisyen din psikologları yetiştirilmeye başlanmıştır. Yine alanın bu gelişim döneminde, alanı tanıtan daha hacimli el kitapları yazılmıştır (Koç, 2012: 327-340; Koç, 2015: 293-295). İlk dönem bir akademisyen din psikoloğu olan Şentürk (2000) tarafından üçüncü dönemde yazılan *Din psikolojisine giriş* isimli bir el kitabı da basılmıştır.

Yukarıda verilen tarihsel gelişim bilgileri ışığında, bir din psikoloğu olarak Şentürk’ün Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu, din psikolojisinin tanınması sürecini kapsayan ilk dönemdeki [1949-1979] Türk din psikolojisi kurucularının yetiştirdikleri çekirdek kadro araştırmacılarından oluşan ikinci nesil din psikologların yer aldığı orijinal literatürün anlaşılması sürecini kapsayan ikinci dönem [1980-1999] içerisinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla kurucuların yetiştirdiği ilk –çekirdek kadro- din psikologlarından birisi olarak adı geçen bu ikinci dönemin başlarında akademik yaşamına başlayan Şentürk, yine bu dönem içerisinde din psikolojisi alanında yüksek lisans ve doktora programları kapsamında ikinci kuşak akademisyen din psikologları yetiştiren bir din psikoloğudur. Alandaki kişisel metodolojik çalışma tarzına bakıldığında ise ampirik desenli hiç yayınlanmış kitabı bulunmadığı görülen Şentürk’ün yayınlarına bakıldığında, ağırlıklı olarak teorik/kuramsal içerikli çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bunun yanı sıra ampirik desenli yayınlanmış tek yazarlı bir makalesinin yanı sıra iki yazarlı makalelerinin olduğu da görülen Şentürk’ün ampirik yöntemle hazırlanmış tezleri yönettiği de göze çarpmaktadır.

d. Akademik Çalışmaları / Eserleri

Makalenin bu başlığı altında, akademiada 43 yıl akademik hizmeti olan Şentürk’ün akademik ürünleri: ‘(i) tezleri, (ii) kitapları, (iii) makaleleri, (iv) çevirileri, (v) bildirileri, (vi) hakemsiz dergilerdeki yazıları’ şeklinde sınıflandırılarak aşağıda verilmiştir.

d.a. Tezleri

1. (1985). *Psikoloji açısından Hz. peygamberin ibadet hayatı* – [Doktora tezi]. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Danışman: Doç. Dr. Erdoğan Fırat – Ankara Üniversitesi).

d.b. Kitapları

1. (1997). *Din psikolojisi*. Konya: Esra Yayınları.
2. (2000). *İbadet psikolojisi*. İstanbul: İz Yayıncılık. (136 s.), [2. baskı, 2008; 3. baskı, 2009].
3. (2010). *İslami hayatın psikolojik temelleri*. İstanbul: İz Yayıncılık. (124 s.), [2. baskı, 2013; 3. baskı, 2017].
4. (2010). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık. (204 s.), [2. baskı, 2013; 3. baskı, 2015; 4. baskı, 2017].
5. (2014). *Yahya Kemal ve din*. İstanbul: İz Yayıncılık. (112 s.).
6. (2018). *Eğitim psikolojisi*. İstanbul: İz Yayıncılık. (144 s.). [ayrıca bkz. Ek-3].

d.c. Makaleleri

1. (1983). Ölüm gerçeği ve Allah inancı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 303-312.
2. (1985). İbadetin mahiyeti ve şahsiyet gelişimindeki fonksiyonu. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 223-229.
3. (1986). Peygamberin diğer insanlardan farkı: Vahiy. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 181-187.
4. (1994). İbadetin manası ve fonksiyonları üzerine psikolojik bir bakış denemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 139-158.
5. (1994). Kişilik ve din. *Diyanet İlmî Dergi*, 30 (3), 69-76.
6. (1995). Dini gelişim psikolojisi. *Diyanet İlmî Dergi*, 31 (4), 63-82.
7. (1996). Freud'un psikolojisi ve din anlayışına eleştirel bir yaklaşım. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 249-259.
8. (1997). Din inancın psikolojisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 89-99.
9. (2004). Freud'un psikoloji ve din anlayışına eleştirel bir yaklaşım. *Dini Araştırmalar*, 7 (19), 221-229.
10. (2004). İlahiyatçı veya din eğitimcilerinin sosyal yönü üzerine. *Tabula Rasa Dergisi*. (v.y.)
11. (2004). Namaz ibadetinin uyandırdığı duygu ve düşünceler üzerine pilot bir araştırma: SDÜ İlahiyat Fakültesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 37-62.

12. (2006). İletişim psikolojisi açısından İslâm'ın bazı ahlaki davranış ve değerlerinin analizi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19 (4), 575-581.

13. (2008). Sosyal ilişkilerde saygı kavramı: Psikoloji ve din açısından bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 217-228.

14. (2009). Küreselleşme çağında insan, din ve medeniyet kavramlarına psiko-sosyal açıdan bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 103-119.

15. (2014). Hayatın anlamı ve din. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33 (2), 45-60. (S. Yakut ile birlikte).

16. (2020). Hastanelerde manevi danışmanlık hizmetleri ihtiyacı üzerine pilot bir araştırma: SDÜ Hastanesi örneği. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 373-396. (G. K. Çetin ile birlikte).

17. (2020). Psikoloji ve din açısından takıntılar: 'Vesvese' üzerine analizler. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 2, 105-132. (A. Kerdiğe ile birlikte).

d.d. Çevirileri

1. (1985). Dini davranış. (P. E. Johnson'dan çeviri). *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 25-29.

d.e. Bildirileri

1. (1988). İlahiyatçıların eğitim-öğretimle ilgili (mesleki) genel problemleri. [içinde] *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu* (21-23 Ekim 1987). (ss. 114-119). Samsun.

2. (2002). Hz. peygamberin şemâli ve şahsiyeti. [içinde] *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler*. (19-20 Nisan 2001). (ss. 371-377). Isparta.

3. (2006). Beşeri münasebetlerde Hz. Peygamber'in tutum ve davranışları. [içinde] *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler* (19 Nisan 2004). (ss. 259-264). Isparta.

4. (2006). Hz. Peygamber ve çevre bilinci. [içinde] *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler* (21 Nisan 2003). (ss. 81-86). Isparta.

5. (2008). İmam-hatiplerin din hizmetlerinde karşılaştığı problemler ve çözüm önerileri: Isparta örneği. [içinde] *I. Din Hizmetleri Sempozyumu-2* (3-4 Kasım 2007). (ss. 63-78). Ankara.

6. (2009). Küreselleşme çağında insan din ve medeniyet. *Uluslararası Davraz Kongresi* (24-27 Eylül 2009). (Yayımlanmış tam metin bildiri).

7. (2017). Din eğitiminde/ilahiyatlarda branşlaşmaya duyulan ihtiyaç. *I. Uluslararası Eğitim Araştırmaları ve Öğretmen Eğitimi Kongresi*. (14 Eylül 2017). (H. Yaşar & Ö. Çetin & O. Parlak ile birlikte). (Özet bildiri).

d.f. Hakemsiz Dergilerdeki Yazıları

1. (1984). Ölüm gerçeği ve Allah inancı. *Diyanet Dergi*, 20 (2), 51-57.
2. (1985). İbadetin mahiyeti ve şahsiyet gelişimindeki fonksiyonu. *Diyanet Dergisi*, 21 (2), 10-15.
3. (1986). Din-ilim ilişkisi. *Diyanet Dergisi*, 22 (3), 49-51.
4. (1986). Normal insan-peygamber farkı: Vahiy. *Diyanet Dergisi*, 22 (4), 3-7.
5. (1987). Din duygusu ve din şuuru. *Diyanet Dergisi*, 23 (4), 53-56.
6. (1987). Din-ilim ilişkisi. *Din Öğretimi Dergisi*, 11, 52-55.
7. (1988). Çocukta dini ilginin uyanışı ve gelişmesi açısından çevre faktörü. *Diyanet Dergisi*, 24 (3), 55-63.
8. (1988). Çocukta dini ilginin uyanışı ve gelişmesi açısından çevre faktörü. *Din Öğretimi Dergisi*, 15, 55-62.
9. (1989). Din psikolojisi nedir, ne işe yarar? *Din Öğretimi Dergisi*, 19, 97-101.
10. (1990). Din psikolojisi nedir, ne işe yarar? *Diyanet Dergisi*, 26 (1), 31-34. [ayrıca bkz. Ek-4].

e. Lisans ve Lisansüstü Dersleri

Makalenin bu bölümünde ise din psikolojisi bilim dalında öğretim üyesi olan Şentürk'ün 1994-2020 yılları arasında lisans ve lisansüstü düzeyde verdiği derslere yer verilmiştir.

e.a. Lisans Dersleri

1. Din psikolojisi – (1994-2020).
2. Din hizmetlerinde iletişim ve halkla ilişkiler – (2009-2011).
3. Dini-ahlaki gelişim ve öğrenme – (2009-2020).

e.b. (Lisansüstü) - Yüksek Lisans Dersleri

1. Psikolojinin temel kavramları - (2009-2011)
(Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Yüksek Lisans. Seçmeli).
2. Değerler psikolojisi - (2009-2014)
(Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Yüksek Lisans. Seçmeli).
3. Din ve şahsiyet ilişkileri - (2009-2018)
(Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Yüksek Lisans. Seçmeli).
4. İbadet psikolojisi - (2009-2020)
(Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Yüksek Lisans. Seçmeli).
5. Değerler ve din – (2012-2014)
(Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Yüksek Lisans. Seçmeli).
6. Dini Danışmanlık - (2012-2020)
(Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Yüksek Lisans. Seçmeli).

e.c. (Lisansüstü) - Doktora Dersleri

1. Değerler ve din – (2012-2015)
(Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Doktora. Seçmeli).
[Kaynak: <http://akbis.usak.edu.tr>]

f. Yönettiği Lisansüstü Tezleri

Makalenin bu bölümünde de, akademik yaşamı boyunca din psikolojisi alanında öğretim üyesi olarak görev yapan Şentürk'ün yönettiği lisansüstü (yüksek lisans + doktora) tezleri yer almaktadır. Bu bölümde yer verilen tez listeleri Ulusal Tez Merkezi kayıtları referans alınarak oluşturulmuştur (bkz. <https://tez.yok.gov.tr>). Tez yazım biçimi olarak sırasıyla “[tez merkez kayıt numarası], yazar adı soyadı, (tezin bitirildiği yıl), tezin adı (Türkçe + İngilizce)” şeklinde bu makaleye özgü bir nitelendirme kullanılmıştır. Tezlerin tümü Süleyman Demirel Üniversitesi ile Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak yapıldığı için her bir tez için ayrıca üniversite adına yer verilmiştir. Konuyla ilgili yapılan literal tarama sonucunda Şentürk'ün akademik danışmanlığında 20 adet yüksek lisans tezi ve 1 adet doktora tezinin (n=21) yapıldığı görülmüştür. Ayrıca Şentürk tarafından yönetilen tezlerin yazarları, aynı zamanda Şentürk'ün yüksek lisans ve/veya doktora öğrencileri olarak da ayrı bir başlık altında kayıtlara geçirilebilir.

f.a. Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri

1. [62219]. Sıdika Albayrak. (1997). Mustafa Şekip Tunç'da din psikolojisi / The psychology of religion in the thought of Mustafa Şekip Tunç. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

2. [74462]. İlhan Topuz. (1999). Üniversite öğrencilerinde dini tutum ve davranışlar: Süleyman Demirel Üniversitesi örneği / Religious attitudes and behaviors of university students: The example of Süleyman Demirel University. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3. [116909]. Ayhan Ergün. (2002). Kur'an kursu öğrencilerinde dini tutum ve davranışlar: Isparta örneği / Religious attitudes and behaviors of the students of the Quran course: The example of Isparta. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

4. [263774]. Feyza Kahvecioğlu Karaca. (2010). Din hizmetlerinde dini danışmanlık ve rehberlik / Religious counseling and care in the religious services. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

5. [263914]. Haldun Nalbant. (2010). Üniversite öğrencilerinde dindarlık ile başarı algısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma: MAKÜ

örneği / A study on the relationship between religiosity and perception of success in university students: The example of MAKU. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

6. [321763]. Okan Tokat. (2012). Ortaöğretim öğrencilerinde kaygı ve dindarlık ilişkisinin incelenmesi: Denizli örneği / Examining the relationship between anxiety and religiosity in secondary school students: The example of Denizli. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

7. [339308]. Ramazan Çoban. (2013). Lise öğrencilerinde dindarlık ve sanal bağımlılık arasındaki ilişki üzerine bir araştırma: Burdur Gölhisar örneği / A study on the relationship between religiosity and virtual addiction in high school students: The example of Burdur Gölhisar. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

8. [339339]. Ümran Erkorkmaz. (2013). Evliliğin sürdürülmesinde duygusal ve dini motivasyonlar üzerine bir araştırma: Düzce örneği / A study on emotional and religious motivations in maintaining marriage: The example of Düzce. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

9. [369040]. Ali Aktaş. (2014). Ahmet Hamdi Akseki'nin dini şahsiyeti / Religious personality of Ahmet Hamdi Akseki. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

10. [369064]. Mehmet Gözlükaya. (2014). Lise öğrencilerinde anne baba tutumlarının dini yönelime etkisi: Denizli örneği / The effect of parents' attitudes on the religious orientation of high school students: The example of Denizli. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

11. [395842]. Emine Efendioğlu. (2015). Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın dini şahsiyeti / Religious personality of Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

12. [395859]. Mahmut Kurnaz. (2015). İlk yetişkinlerde dini yönelim - mutluluk ilişkisi / The relationship between religious orientation and happiness in early adults. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

13. [395889]. Mustafa Kemal Karabacak. (2015). Aile içi çatışma ve anlaşmazlıkların çözümünde dini danışmanlığın önemi / The importance of religious counseling in the resolution of family conflicts and disputes. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

14. [396043]. Serap Şen. (2015). Erik Erikson'un birey ve din anlayışı / Erik Erikson's understanding of the individual and religion. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

15. [453272]. Osman Özkan. (2016). Öfke kontrolü ve dindarlık ilişkisi / The relationship between anger control and religiosity. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

16. [488993]. Ayşegül Turgut. (2017). İlk yetişkinlerde dua tutumları-psikolojik iyi olma ilişkisi / The relationship between prayer attitudes and psychological well-being in early adults. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

17. [516348]. Muhammet Orhan Yardımcı. (2018). Dinî nitelikli sembollerin psiko-sosyal etkisi / The psycho-social effects of religious symbols. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

18. [560030]. Songül Demirel. (2019). Kur'an ve hadisler ışığında nifâk ve münâfığın psikolojisi / Psychology of hypocrisy and hypocrites in the light of the Quran and hadiths. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

19. [608875]. Muhammed Talha Kahraman. (2019). Hz. Ömer'in kişiliği ve dindarlığı / Hz. Ömer's personality and his religiosity. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

20. [608895]. Merve Edin Söyler. (2019). Hz. Aişe'nin kişiliği ve dindarlığı / Hz. Ayshe's Personality and her religiosity. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

f.b. Yönettiği Doktora Tezleri

1. [560180]. Kudret Bulut. (2019). Din görevlilerinin hizmet içi eğitim ihtiyaçları üzerine bir araştırma: İç Batı Anadolu bölümü örneği / A study on the in-service training needs of religious officials: Example of the Central West Anatolia. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

g. Türk Din Psikolojisi Çalışmaları Üzerine Kişisel Düşünceleri

Çalışmanın bu bölümde ise Şentürk ile yapılan soru-cevap içerikli röportaj kayıtları yer almaktadır. Araştırmacı tarafından röportaj soruları ve cevapları, “(i) özel ve akademik yaşam, (ii) Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları, (iii) Türk din psikolojisinin geleceği; (iv) yeni nesil din psikologlarına öneriler” başlıklı alt temalara göre düzenlenerek verilmiştir.

* Röportaj – [Mülakat] –

“*Araştırmacı:* Kıymetli hocam, uzun yıllar süren akademik çalışma hayatınızı tamamlayarak 01 Ocak 2017 yılında emekli oldunuz. Ancak yaş sınırlaması sebebiyle emeklilikten sonra Uşak Üniversitesi'nde aktif

olarak çalışmaya devam ediyorsunuz. Bu sebeple eğer izin verirseniz sizinle (i) özel ve akademik yaşamınız, (ii) Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları, (iii) Türk din psikolojisinin geleceği ve (iv) yeni nesil din psikologlarına öneriler” tema başlıklarında bir röportaj yapmak istiyorum.”

(i) – *Özel ve akademik yaşam:*

[Soru] = 1. *Kıymetli hocam, isterseniz öncelikle kişisel yaşamınızdan başlayalım. Kısaca kendinizi tanıtabilir misiniz? Yani nasıl bir çocukluk ve gençlik döneminiz oldu? Çocukken ve gençken yaşama ilişkin hayalleriniz ve hedefleriniz nelerdi?*

Benim resmi kimlik belgemde Kütahya ili, Gediz ilçesi Dayınlar Köyü’nde 01.01.1950 tarihinde doğduğum bilgisi var. Annemin söylediğine göre yaz aylarında doğmuşum. Sanıyorum ben doğduktan 5-6 ay kadar sonra resmi nüfus kaydım yapılmış. Annemin son çocuğu olarak biraz da hastalıklı bir çocukmuşum. Benden 3 yaş büyük bir de ablam vardı. Daha önce doğanlar yaşamamışlar. Ablamdan önce 9 kardeşim doğmuş ama hepsi de 1-2 yaşlarına gelmeden hep ölmüşler. Fakir bir köylü ailenin çocuğu olarak köyümüzün 1956 yılında yeni açılan ilkokuluna 6 yaşındayken başladım ve 1961 yılında ilkokulu bitirdim. 1960 yılının bahar döneminde dördüncü sınıftan beşinci sınıfa geçtiğim yıl, 10 yaşındayken babam öldü. Bu durum, benim ve ailemin üzerinde maddi ve manevi olarak büyük bir yıkım ve büyük bir travma oluşturdu. Amcam köyümüzün muhtarıydı, hem de karizmatik bir muhtardı. O günün şartlarında babamla görüştüler ve ablamı okula göndermediler. Onun yerine beni biraz daha erken yaşta okula kayıt yaptırıldılar. Köyde henüz okul yoktu. Molla Mehmet adında yakın köyün bir imamı vardı. Onun evini bize okul diye açtılar. O bize öğretmenlik yaptı. Biz ilk öğrenciler olarak sanıyorum 25-30 öğrenci vardık. Öğretmen deyince çok korkardık ondan. 18-19 yaşlarında parlak ve genç bir adamdı. Sonraları anlıyorum ki, ortaokul mezunu olan bir öğretmen vekiliymiş. Bir sebep bulup bizi sürekli döverdi. Biraz derse geç kalırsak tek ayaküstünde bekletirdi, kulağımızı eze eze çekerdi.

Köyde yazın ziraat işleriyle uğraşırdık. Sebze, meyve, ekin gibi tarla işleri ve hayvancılıkla uğraşırdık. Kışın da okula giderdim. Artık okulun bitmesine doğru benim okula devam etmemden bahsediliyordu. Kur’an kursuna gideceğim ve hafız olacağım. Çünkü o sıralar bir başka amcam Uşak’ta imamdı. Bu hafız amcam zaman zaman köye gelir, ezan okur ve imamlık yapardı. Ben de ona imrenerek ve özenerek okuyacağım ve hafız olacağım, derdim. İlkokulu bitirirken öğretmen bana “Habil! Okul bitiyor, bundan sonra ne yapacaksın? Okuyacak mısın? Ortaokula,

öğretmen okuluna falan gidecek misin?” dedi. Ben de “Evet, okuyacağım, Kur’an Kursu’na gideceğim, hafız olacağım” dedim. Öğretmen “İyi de, bugün için hafız olmak, dilenci olmak demektir, iş bulman zor olur. Seni ortaokula, öğretmen okuluna gönderelim” dedi. Ben de “Olsun. Ben hafız olacağım” dedim. Gerçi iyi bir hafız da olamadım ama ne yapalım buna yeteneğim yokmuş. Bizim o dönemdeki hocalarımız da pedagojik formasyon almadıkları için benim neye yeteneğimin olup olmadığını bilemediler.

Ben ilkokulu bitirdim. Biraz köy işleriyle uğraşıyorum, biraz da arkadaşlarla Çoban İsmail amcadan Kur’an Dili (Alfabeti) eğitimi alarak Kur’an okumasını öğrendim. Daha sonra 1962-1963 yılları arasında Uşak’ta hafız amcamın yanına Kur’an Kursu’na gittim, oradan da Gediz’e dönerek hafızlığıma devam ettim. O yıllarda maddi-manevi zorluklar içinde bu eğitime devam ederken yaşadıklarımı gerektiği gibi anlatabilmem mümkün değil. Ama şöyle bir geriye dönüp baktığımda bir taraftan da bize verilen dini duygu, anlayış ve idealle azim ve gayretim, fedakârlıklarım aslında takdire değermiş. O günkü çocukça hayallerimle diyordum ki, “Oğlum Habil! Bak ne güzel, okur da bir imam olursan, hem dünyanı kurtaracaksın, çünkü maaş alacaksın, hem de ahiretini kurtaracaksın, çünkü ibadetlerini aksatmadan dindar bir hayatın olacak” (Gülümsüyor). Sanki mihrabın ötesi cennetti ve benim gözümde mihrap cennete açılan bir kapı gibiydi.

Bu düşünceler içindeyken bir de baktım ki, yaşım 16 olmuş. Hayatı ve olayları sorgulamaya başladım. Arkadaşlarla hep konuşurduk, “Biz ne yapıyoruz? Hafız olunca ne olacak? Bu alanda görev almak için en az İmam-Hatip Okulu mezunu olmamız lazım, ne yapsak acaba?” O yıllarda da Türkiye’de imam-hatip okullarının sayısı çok değildi. Uşak’ta imam-hatip okulu açılacaktı, dediler. Annemle konuştum ve ona “ben okuyacağım, imam-hatip okuluna gideceğim” dedim. Annemin maddi durumu da iyi değildi. Ama bir şekilde çözüm bularak 1966 yılında Uşak İmam-Hatip Okulu’nun ilk öğrencileri arasında yerimi aldım. Böylelikle akademik hayatımda bugüne gelen yol, o gün başlamış oldu.

[Soru] = 2. *Yaşam felsefenizi birkaç cümleyle nasıl betimleyebilirsiniz?*

Benim için hayatın anlamı, onu bize lütfeden Yüce Kudret’e inanç, sevgi ve bağlılık çerçevesinde azim ve gayretle kendini gerçekleştirme, kendisinin ve başkalarının huzur, güven ve mutluluğu için hak, adalet ve dürüstlük istikametinde çaba sarf etmektir. Hayat felsefem ise her yönüyle iyi bir insan ve iyi bir Müslüman olabilmektir. Bu bakımdan çevreme güzel örnekler sunabilmek, hakkı, hukuku, güzellikleri paylaşabilmek, böylece ‘nefs-i mutmainne’ye ulaşmaktır. Aslında Müslümanlık,

önce kimseye zarar vermemek, sonra da herkese her bakımdan faydalı olmaktır, diye düşünüyorum.

[Soru] = 3. *Hobileriniz nelerdir?*

Sevdiğim, üslubu akıcı, bilimsel ve edebi değeri olan kitapları okumak, bu kitapların anlamı, üslubu ve bilimsel değeri üzerine arkadaşlarla sohbet etmek, fikir alışverişinde bulunmak, düzeyli tartışma ve müzakereler yapmak ve değerlendirmelerde bulunmak hoşuma gider. Ayrıca birtakım konularda farklı bakış açılarını görmekten hoşlanıyorum. Müslümanların geniş görüşlü olmalarını sağlayacak medeni, estetik ve saygılı tavırlar içinde yani kavga etmeden konuşabilmeleri gerektiğini düşünüyorum ve bunu önemişiyorum. Bazı toplantılarda ve televizyon tartışma programlarında bunu başaramadığımızı görünce üzüliyorum.

[Soru] = 4. *Kendinizi nasıl bir eş, baba ve dede olarak görüyorsunuz?*

Eşime ve çocuklarıma karşı olabildiğince sempatik bir tavır içinde olmaya çalışıyorum. Ne kadar başarabildiğimi bilmiyorum. Eşimle ve çocuklarımla bazen anlaşmazlık yaşadığımda onlara karşı kırıcı olduğumu hissedersen üzüliyorum ve daha sonra hemen onların gönüllerini almaya çalışıyorum.

[Soru] = 5. *Eleştiriye açık mısınızdır? Yani meslektaşlarınız sizi eleştirirler miydi? Sizin bu eleştirilere tepkileriniz nasıl olurdu?*

Eleştiriye açık olduğumu düşünüyorum. Saygı çerçevesinde yapılan eleştirilerden hem faydalaniyorum, hem de hoşuma gidiyor. Hatta böyle eleştirilere ihtiyaç duyuyorum. Eğer eleştirinin dozu kaçarsa ve saygı sınırlarını zorlarsa, orada kendimi savunma gereği duyarım. Toplumda sağlıklı bir eleştiri kültürü olmadığını düşünüyorum. Çünkü eleştiri, açık fikirli olmayı gerektirir. Bu eksikliğin temelinde de sağlıklı iletişimin olmayışını görüyorum. Birbirimizi anlamaya çalışmadığımız için birbirimizle konuşmuyoruz, biz kavga ediyoruz. İyi niyet yok, tahammül yok ne yazık ki. Hâlbuki Cemil Meriç'in dediği gibi "insan hırlaşmaz, konuşur". Yani insan, özünde medeni bir varlıktır.

[Soru] = 6. *Yaşamınızda dönüm noktası olarak nitelendirebileceğiniz bir olay var mı? Varsa nedir?*

Hayatımda dönüm noktalarımlı olmuştur. Kısaca, babasız kaldığım çocukluk yıllarımlı, İzmir yıllarımlı, Isparta yıllarımlı ve son olarak da Uşak yıllarımlı dönüm noktası olarak söyleyebilirim. Öncelikle babamın ölümüyle başlayan 10-20 yaş arasındaki yıllarımlı. Babasız kalmak, yetim olmak zor işittir. Babam ölünce bir-iki yıl sonra ablam evlenip gitti. Annemle kendi başımıza kaldık. Sahipsiz, desteksiz, zayıf bir çocuk olarak

hayatın yükü erken yaşlarda üstümde kaldı ve ben annemle beraber bunu taşımak zorunda kaldım. Ardından Kur'an kursu ve imam-hatipli yıllar... O yıllarda üç-beş arkadaş bir evde kalırdık. Herkes kendi pişirir, kendi yedi. Uşak İmam-Hatip Okulu'nda öğrenci yurdunda ve evde kaldım. Kütahya İmam-Hatip Okulu'nda okurken Vakıflar Öğrenci Yurdu'nda üç yıl parasız yatılı kaldım. Kütahya'daki kaloriferli bir yurttu, yemekleri güzeldi ve rahat bir öğrencilik dönemim oldu. Allah razı olsun sebep olanlardan.

Hayatımın sonraki döneminde 1971-1994 yılları arasında oldukça uzun süren İzmirli yıllarım başladı. İzmir'e lise 2. sınıfta Kütahya'dan tasdiknamemi alıp da geldim. O yıl İmam-Hatip Lisesi'nin lise kısmını bitirerek İzmir Yüksek İslam Enstitüsü'ne girdim. Bu 4 yılda hem resmi olarak imamlık yaptım, hem de öğrenci olarak enstitüde okudum. Okurken 2. sınıfta da evlendim. Artık sınıfta kalsam da çok önemli değildi. Bu 4 yıl benim eğitim hayatımın en güzel yıllarıydı. Okumanın zevkine vardım. Derslerde öğrendiklerimi camide cemaate aktarıyordum. Böylece teorik olarak öğrendiklerimi imam-hatiplik görevimde uyguluyordum. Sonra 1976 yılında yükseköğrenimimi tamamladım. O dönemde benim gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görevli olan arkadaşlarla durumumuzu değerlendirdik ve Diyanet'in bize yeteri kadar sahip çıkmadığını düşünerek Milli Eğitim Bakanlığı'na öğretmen olarak geçmeye karar verdik. Çektiğim öğretmenlik kurası sonucunda, Ödemiş İmam-Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmeni olarak atandım. 1976-1977 eğitim-öğretim yılında burada öğretmen olarak çalıştım. 1977 yılının Haziran ayında İzmir Yüksek İslam Enstitüsü din psikolojisi asistanlık sınavını kazanarak göreve başladım. Daha sonra enstitümüz YÖK'ün kurulmasıyla birlikte Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne dönüşünce beni de öğretim görevlisi olarak görevlendirdiler. Bu fakültede çalışırken 1985 yılında alanımda Dr. unvanı alarak 1994 yılına kadar Dr. Öğretim Görevlisi statüsünde çalıştım.

Ardından 1994-2015 yıllarımı kapsayan Ispartalı yıllarım geldi. 1994 yılında Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı'nda Yrd. Doç. olarak Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde göreve başladım. 2015 yılında Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekanı olarak atanıncaya kadar 21 yıl Isparta'da çalıştım.

Son olarak da 2015 yılından bu yana Uşaklı yıllarım başladı. Son 5 yıldır da akademik çalışmalarıma Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde devam ediyorum. Önce dekan olarak 01.01.2017 tarihinde yaş sınırlamasından emekli oluncaya kadar bir buçuk yıl çalıştım. Dekanlık döneminde çok da düşündüklerimi gerçekleştirme imkânı bulamadım.

İnsanlara görev verirken biraz da yetki verilse daha iyi şeyler yapılabilirdi inaniyorum. Ancak dışarıdan gereksiz müdahaleler, hatta baskılar buna izin vermiyor. Buna rağmen dönemin rektör vekili Prof. Dr. Sayın Dalkıran hocam beni çalışmaya devam etmem konusunda ikna ederek kadro ilan etti. Emeklilikten sonra da burada çalışmaya devam ediyorum. Kendilerine teşekkür ederim. Bu arada başta sayın dekanımız Prof. Dr. Ali Yılmaz olmak üzere fakültemizin yönetiminden öğretim üyelerine ve personeline kadar güzel ve huzurlu ilişkiler içinde bulunmaktan dolayı çok mutluyuz. Fakültemizin bu durumunun, üniversitemizin diğer fakülte ve birimlerine de güzel bir örnek olduğunu gözlemlerime dayanarak söyleyebilirim.

[Soru] = 7. *Akademisyen olmasaydınız başka ne iş yapmak isterdiniz?*

Benim çocukluk hayalim hafız olup iyi bir imam-hatip olmaktı. Allah'a şükür öğrencilik yıllarımda üç buçuk yıl imamlık da yaptım. Sonra öğretmen oldum. Asistanlık sınavlarını kazanmasaydım öğretmenliğe devam edecektim. Asistanlığı kazandığımı öğrenince çok sevinmiştim. Asistanlık yıllarında tez çalışmaları yaparken, daha sonraki üniversite yıllarında karşılaştığım zorluklar ve sıkıntılar sebebiyle zaman zaman öğretmen olarak kalsaydım daha mı faydalı ve mutlu olurdu, daha mı iyi olurdu diye düşündüğüm zamanlar da olmuştur. Bu yaşıma ve konumuma rağmen hala üniversite hayatından beklediğimi bulmuş değilim. Çünkü insan kalitesi Türkiye'de genel bir problemdir. Bu durum toplumda güven problemi ve iletişim problemi oluşturmaktadır. Yani temel problem, iyi niyetli ve düzeyli/sağlıklı bir kişilik geliştirememiş insanların çokluğu, aradığımız olgunlukta/olumlu özelliklere sahip insanların da azlığı problemdir. İşin ilginç yönü üniversitelerde, hatta ilahiyat fakültelerinde bile istenilen insan kalitesini bulmak kolay değildir. Demek ki bizim eğitim sistemimiz olgun kişilikler geliştiremiyor. İltifat karşısında şımarmayan, eleştiriye hoşgörülle, hatta teşekkürle karşılayan insanlar yetiştiremiyor. Bunlar benim otokritik ve sosyokritik düşüncelerim, gözlem ve tecrübelerime dayanan değerlendirmelerimdir. Biraz karamsar bir tablo çizdim ama üzgünüm, keşke daha olumlu şeyler söyleyebilseydim.

[Soru] = 8. *Akademik yaşamınız boyunca unutmadığımız ve sizi etkileyen bir anınız/hatıranız varsa bizimle paylaşabilir misiniz?*

İlk hatıram, akademik hayata başlarken 1977 yılının Nisan ayında İzmir Yüksek İslam Enstitüsü din psikolojisi asistanlığını kazandığımda öğrendiğimde duyduğum büyük sevinçle ilgilidir. O zaman İzmir/Ödemiş İmam-Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmeniydim. Sınav ise İ-

tanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde olacaktı. Bu arada enstitüde, akademi olmak için öğrenciler boykot yapıyorlardı. Bu sebeple sınav için bizi içeriye almadılar, sınav Kadıköy İmam-Hatip Lisesi'nde yapıldı. Aslında boykotçu öğrenciler, asistanlık sınavını yaptırmamak için oraya da gelerek tehditler savurdular, ama yönetici ve hocalarımızın kararlılığıyla sınav yapılabilirdi. Böyle bir ortamda asistanlık sınavını kazanmak beni çok sevindirdi.

İkincisi ise 08 Şubat 1985 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yapılan doktora sınavıyla ilgilidir. Bu sınav da benim için çok önemli ve çok heyecanlı olmuştur. Kazanınca da ne kadar sevindiğimi anlatamam.

Üçüncü hatıram da 2006 yılının Ekim ayındaki İstanbul'da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yapılan doçentlik sınavıyla ilgilidir. Doktoradan tam 20 yıl sonra 1995 ve 1997 yıllarındaki doçentlik başvurularımdan sonra üçüncü kez ve ikinci sözlü sınavı olarak jürinin önündeydim. O gün doçentlik sınavını geçince dünyalar benim oldu. Öyle ki belediye otobüsüne bindiğimde telefonla eşe dosta haber veriyordum. Yolcular beni uyarışlardı otobüste sesli konuşmak yasak diye.

[Soru] = 9. *Bir akademisyen olarak din psikolojisi alanında çalışmamış olsaydınız başka hangi alanda akademik kariyer yapmak isterdiniz?*

Sanıyorum kelam bilim dalı olabilirdi. Aslında iyi bir hafız için en uygun alan tefsirdir, diyebilirim.

[Soru] = 10. *Akademik kariyer planlamanızda neden din psikolojisi alanını seçtiniz? Genel ve özel sebepleri var mı? Varsa nelerdir?*

Kaderin cilvesi diyebilirim aslında. Çocukluğumda hafızlık, imamlık derken sıkıntılı, zorluklar içinde ve metotsuz bir eğitim dönemi olan Kur'an kursundan sonra imam-hatip okulunda daha sistemli ve daha metotlu bir eğitimle karşılaşınca kendime güven geldi. İmam-hatip okurken her şeye rağmen bilinçli ve idealist bir bakışla iyi bir din görevlisi ve iyi bir din eğitimcisi olma çabası içine girdim. İmam-hatibi bitirirken üniversiteye giriş ve lise fark dersleri sınavına girdim. O dönemde biz üniversiteye normal lise diploması almadan gidemiyorduk, hatta Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne bile. Erzurum İslam İlimler Fakültesi yeni açılmıştı ve sadece orası imam-hatip lisesi mezunlarını alıyordu, hatta Atatürk Üniversitesi'nin bütün fakülteleri alıyordu. Çünkü oranın rektörü Kemal Bıyıkoğlu, imam-hatipler için böyle güzel bir senato kararı almıştı. İzmir Yüksek İslam Enstitüsü'nü kazanmış ve derslere de başlamıştım. Bir taraftan kulağım radyonun akşam saat 23.00 haberle-

rindeydi. Hangi fakültede kayıtlar kaç puana düşmüş, diye takip ediyordum. Bu arada Uşak İmam-Hatip Lisesi'nden hocam ve müdürüm olan, daha sonra İzmir'de de yine hocam olan Mevlüt Ferligül beye "Eğer puanım tutarsa Erzurum İslami İlimler Fakültesi'ne gideyim mi?" diye sordum. O da "Habil! Puanın tutarsa Erzurum'a git, orası yeni bir fakülte, hatta orada asistan olarak kalabilirsin" dedi. Erzurum'a gidemedim ancak İzmir'de enstitüyü bitirdim ama bu akademisyen olma fikrini hocam kafama sokmuştu, Allah ondan razı olsun.

1976 yılında enstitüyü bitirirken dönemin Din Eğitimi Genel Müdürü Tayyar Altıkulaç hocamızın Yüksek İslam Enstitüleri için bakanlıktan 100 adet asistanlık kadrosu aldığını hocalarımız bize haber verdiler. Yabancı dile, Arapça'ya ve bir de sınava gireceğimiz branşımıza çalışmamızı söylediler. Arkadaşlarla sınavlara girdik. Ben kendimi daha çok kelimeler alanına yakın hissediyordum. Bursa'da ve İzmir'de kelimeler alanına başvurduğum, fakat kazanamadım. Daha sonra 1976 yılının Aralık ayında Ödemiş'e öğretmen olarak atandım. 1977 yılının ara dönem tatilinde İzmir' geldiğimde mezhepler tarihi hocamız Prof. Dr. Avni İlhan'la karşılaştığımda bana "Ne yapıyorsun Habil, asistanlık sevdi mi?" diye sordu. Ben de başaramayınca öğretmenliğe devam ettiğimi söyledim. Avni hoca "Nisan ayında enstitülerde boş kalan kontenjanlara İstanbul'da yeniden sınav yapılacak sen onlara hazırlan" dedi. O moralle İstanbul'daki yapılan din psikolojisi asistanlık sınavına gittim ve kazandım.

[Soru] = 11. *Din psikolojisi alanındaki akademik çalışmalarınıza nasıl başladınız? Yani akademik kariyeriniz hangi aşamalardan geçerek sonuçlandı? Lisans ve lisansüstü (master ve doktora) eğitiminizi nereelerde ve nasıl yaptınız?*

Az önce de söylediğim gibi İzmir Yüksek İslam Enstitüsü'nde 1977 yılının Haziran ayında din psikolojisi asistanı olarak göreve başladım. Enstitü yönetimi, bana danışman öğretim üyesi olarak Prof. Dr. Selahaddin Parladır hocamı atadı. O dönemde asistanlık tez konusu olarak bir süre düşünüp taşındıktan sonra hocamla müzakere ederek "Psikoloji Açısından Hz. Peygamber'in İbadet Hayatı" adlı konuyu belirledik. Her ay danışman hocama çalışma raporları veriyordum, "şu kitapları okudum, şu çalışmaları yaptım" gibi. Hocam bana önce iki seminer yaptırdı ki bu seminerler, bir bakıma tezin de bölümleri gibiydi. Sonra 12 Eylül 1980, sonra YÖK, bir de baktım ki Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olmuşum. Bu arada ben hala tezimi bitirmiş değildim. Ne olacak? Statümüz değişmişti. Selahattin bey, artık resmen benim danışmanım değildi. İş başa düştüğü için gündüz derslere

giriyordum, akşam ise fakültede gece yarısına kadar daktilo başında çalışıyordum. Derken tezi bitirdim, ancak bizim geleceğimizin ne olacağı belirsizdi. Daha sonra YÖK bizim bu asistanlık tezi çalışmalarımızı bir doktora sürecinden geçirerek değerlendirmemize imkân verdi. Artık danışman hocam Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Erdoğan Fırat beydi. Hocam önce benim tezi inceledi ve bazı değişiklikler yapmamı önerdi. Bu arada doktora yeterlik sınavından sonra hocamın rehberliğinde gereken eklemeleri, çıkarmaları ve düzeltmeleri yaparak 08.02.1985 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tezimi savunarak din psikolojisi alanında "Dr." unvanını almış oldum. Bu benim için büyük bir başarı ve mutluluktı.

[Soru] = 12. *Sizin din psikolojisi alanında yetiştiğiniz dönemde üzerinizde emeği olan hocalarımız kimlerdir? Yani kimler ve hangi sebeple akademik yaşamınızda yer aldılar ve çalışmalarınıza yön verdiler?*

Benim alandaki akademik kariyere başladığım dönemde din psikolojisi henüz yeteri kadar tanınmıyordu. Bu alandaki çalışmalar çok azdı ve akademisyen psikologlarla diyalog kurmak da zordu. Hatta "dinin psikolojisi mi olurmuş?" diyerek garip garip bakıyorlardı. O dönemde elimizde alanı tanıtan kaynak olarak Prof. Dr. Bedi Ziya Ege-men'in 80-100 sayfalık 'Din Psikolojisi', Doç. Dr. Neda Armaner'in 'Din Psikolojisine Giriş'i ile bir de Osman Pazarlı'nın 'Din Psikoloji' kitabı vardı. Yavaş yavaş Prof. Dr. Erol Güngör'ü, Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ı, Prof. Dr. Ayhan Songar'ı okumaya ve tanımaya başladım. Daha sonra da o zamanki unvanlarıyla Doç. Dr. Erdoğan Fırat ve Doç. Dr. Kerim Yavuz hocalarımızın çalışmalarından yararlandım. O dönemde hocalarımızın yardımı ve rehberliği olsa da bizim nesil, birazda kendi kendimizi yetiştirmek zorundaydık.

[Soru] = 13. *Akademik çalışmalarınıza bakıldığında ağırlıklı olarak hangi alt alanlarda araştırmalarınızı yürüttünüz? Akademik kariyeriniz süresince din psikolojisi alanındaki bilimsel çalışma konularınızı nasıl belirlediniz? Veya hangi konular üzerinde çalışacağımıza nasıl karar verdiniz?*

Ben doktoramı ibadet psikolojisi üzerine yaptım. İbadetin anlamını kaynağından, yani Hz. Peygamber'in ibadetleri üzerinden kavramaya ve öğrenmeye çalıştım. Bu işler biraz da nasip işidir. Konu seçiminde epeyce bir kararsızlık yaşadım, fakat danışman hocamla çeşitli müzakereler sonucunda böyle bir konu üzerinde karar verdim. İyi de oldu, bu çalışma benim psiko-sosyal açıdan İslam'ı daha iyi ve daha kapsamlı tanımamı sağladı. Daha sonra bir bakıma yardımcı branşımız sayılan eğitim psikolojisi derslerine de giriyordum zaten. Bu sebeple gelişim

psikolojisi, kişilik ve din ilişkileri ve din eğitimi gibi alanlara yönelik çalışmalarım da oldu.

[Soru] = 14. *Bilimsel kitap, makale, bildiri gibi akademik ürünlerinizden en çok beğendiğiniz ve başyapıtım diyebileceğiniz bir eser/çalışma var mı? Varsa hangisidir?*

Evet, “İslami Hayatın Psikolojik Temelleri” isimli eserim, doçentlik başvurumda başyapıt olarak yer aldı. Profesörlük başvurumda da “Yahya Kemal ve Din” kitabını başyapıt olarak sundum. Sanıyorum kitaplarım arasında bu ikisi kalite olarak daha ön sıradadır. Makale olarak ise “Küreselleşme Çağında İnsan Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açından Bir Bakış”, “Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış”, “Freud’un Psikoloji ve Din Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım” önemli çalışmalarımıdır. Bildiri olarak ise “Din Eğitiminde/İlahiyatlarda Branşlaşmaya Duyulan İhtiyaç” ile “Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet” isimli çalışmalarımı sayabilirim.

[Soru] = 15. *Şu anda geriye dönüp baktığımızda akademiada akademisyen olarak öğretim üyeliği yapan kaç master ve/veya doktora öğrenciniz vardır? Lisansüstü yetiştirdiğiniz öğrenci sayısında bedeflediğiniz sayıya ulaşabildiniz mi? Bu bağlamda “hocaların hocası” olmak nasıl bir duygudur?*

Lisans düzeyinden öğrencilerim arasında epeyce profesör ve doçent unvanlı olanlar var. Ancak benden yüksek lisans yapıp da öğretim üyesi olan bir öğretim üyesi ve bir de öğretim görevlisi öğrencim var. Öğrencilerimi meslektaş olarak görmek veya önemli makamlarda olduklarını bilmek her hoca gibi benim için güzel bir duygu ve mutluluktur.

[Soru] = 16. *Sayın hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarına uzun yıllar emek veren akademisyen bir din psikoloğu olarak yanlış anlaşıldığımızı düşündüğünüz bir konu oldu mu? Nasıl ve Niçin?*

Hatırlamıyorum.

[Soru] = 17. *Türk din psikolojisi çalışmalarında son bir kaç yıl içinde okuduğunuz, takdir ettiğiniz, takibe değer bulduğunuz kişiler, kitaplar ve konular var mı? Varsa nelerdir?*

Genel olarak elbette dünden bugüne din psikolojisi alanındaki gelişmeler güzel. Bana göre din psikolojisi ana bilim dalları toplantıları, bu alanda güzel gelişmelere sebep oldu ve zemin hazırladı. Meslektaşlar arasında sağlıklı bir iletişim ortamı oluştu. Herkes birbirini tanıdı, bilgi ve fikir alışverişleri oldu. Arkasından Din Psikolojisi Derneği kuruldu, Türk

Din Psikolojisi Dergisi yayınlanmaya başladı, dini ve manevi danışmanlık çalışmaları ve sempozyumları oldu. Din psikolojisi alanında güzel tezler yapıldı ve kitaplar yayınlandı. Bütün bunlar sevindirici gelişmeler elbette ki takdir etmemek mümkün değil.

[Soru] = 18. *Benim bir düşüncem var hocam. Emekliliğe yakın olan veya emekli olan din psikoloğu hocalarımızın o döneme kadar yayınladığı makalelerini yeniden elden geçirerek iki kapak arasında çeşitli başlıklarla kitap formatında yayınlamalarının akademik bir ödev/görev olduğu kanısındayım. Bu türden çalışmaların, o akademisyen için bir anlamda akademik ürün koleksiyonu değeri taşıyabileceği de söylenebilir. Bu konuda neler söylemek istersiniz?*

Haklısınız. Bu ihtiyacı ben de duyuyorum. Bu zamana kadar çeşitli dergilerde ve çeşitli yerlerde yayınlanmış makalelerimi ve bildirimlerimi bir kitap haline getirmek istiyorum, inşallah.

[Soru] = 19. *Sayın hocam, ne zaman emekli oldunuz? Akademiada asistanlığınızdan emekliliğinize kadar toplam kaç yıl çalıştınız?*

Efendim ben, 01.01.2017 tarihinde yaş sınırlamasından dolayı Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi'nden emekli oldum. 1977 yılında asistanlığa başladığıma göre şu anda 2020 yılındayız. Toplamda 43 yıllık bir akademik hayatım var, diyebilirim.

[Soru] = 20. *Değerli hocam, 43 yıllık akademik çalışma yaşamınızda evdeki hesabı çarşıya uydurabildiniz mi? Yani kurumsal anlamda üniversite çatısı altında akademik çalışma yaşamınız boyunca akademik çalışma planlarınızı kapsamındaki tüm projelerinizi gerçekleştirebildiniz mi? Bu bağlamda yaptıklarınız veya yapamadıklarınız hakkında neler söylemek istersiniz?*

Efendim ben, akademik hayatta bazen güzel şeyler olsa da, çoğu zaman arkadaşlarımızdan ve yöneticilerimizden gerekli anlayışı, hak ve adalet ölçülerinde gerekli davranışları ve uygulamaları ne yazık ki göremedim. Örneğin; ben Isparta'da uzun yıllar süren çalışma hayatımın ardından emekli oldum, bu süreçte bir araştırma görevlim olmadı. Şimdi belki yakında Uşak'tan da tekrar emekli olacağım, hala bir araştırma görevlim yok. Bizde arkadaşlar, konuşmaya gelince hak-hukuk açısından mangalda kül bırakmazlar, ama işe gelince durum hiç de öyle olmaz ne yazık ki. Üzülerek söyleyebilirim ki, ben üniversiteden, çalışma hayatından, hatta sosyal hayattan beklediklerimi bulabilmiş bir insan değilim. Şöyle bir zevkle çalışma imkânlarını bulamadım veya verilmedi. Hâlbuki insanın evinde, sosyal hayatta ve çalışma hayatında güven, huzur, verimlilik ve mutluluk şeklinde bir yaşama düzenine ve ortamına sahip olması gerekir. Ben, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini 'güven-huzur-verimlilik-

mutluluk' basamakları şeklinde sadeleştiriyorum. Bana göre gerek insanın kişisel mutluluğu, gerekse toplumun birliği-bütünlüğü ve mutluluğu bu formülün uygulanmasına bağlıdır.

[Soru] = 21. *Emeklilik sonrası akademik planlarınız dışındaki hayalleriniz nelerdir?*

Allah herkese sağlık ve afiyetler versin inşallah. Sağlık en büyük nimettir elbette. Yeni makaleler yazabilirsem ve yeni kitaplar çıkartabilirsem ne mutlu bana. Eş-dost, çoluk-çocuk güzel günlerde yaşayarak çocuklarımızın mürüvvetlerini görelim inşallah.

[Soru] = 22. *Akademisyenin emeklisi olmaz derler. Emeklilik döneminde gerçekleştirmeyi düşündüğünüz akademik çalışma planlarınız var mı? Varsa nelerdir?*

Emeklilik sonrası da herhalde okuma-yazmaya devam edeceğim. Fakat hatıralarımı yazmak gibi bir düşüncem de var.

“*Araştırmacı*. Benim açımdan yaptığımız röportaj oldukça keyifli geçiyor. Umarım sizin için de öyledir. O halde kaldığımız yerden devam ediyoruz.”

(ii) – *Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları:*

[Soru] = 23. *Türkiye'deki ilk din psikolojisi çalışmasını hangi yıl ve hangi araştırmayla başlatıyorsunuz? Niçin?*

Türkiye'deki ilk din psikolojisi çalışmalarını Mustafa Şekip Tunç, Hilmi Ziya Ülken ve Nurettin Topçu'nun bu alandaki yazıları ve makalelerinin yanı sıra temel olarak Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen'in yazdığı ilk olarak 1952 yılında yayınlanan “Din psikolojisi: Saha, kaynak ve metot üzerine bir deneme” isimli kitabıyla başlatmak mümkündür.

[Soru] = 24. *Başlangıcından (1952) bugüne (2020) Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yani din psikolojisi Türkiye'de nasıl tanındı ve bugünlere geldi?*

Türkiye'de din psikolojisi, her ne kadar 1952 yılındaki Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne ders vermeye gelen Prof. Dr. B. Ziya Egemen'in yazdığı ilk “Din Psikolojisi” kitabıyla başlasa da, herhalde Türk eğitim sistemindeki hâkim paradigmanın bilimsel yaklaşımlardaki pozitivist ve materyalist yansımalarından dolayı uzun müddet psikoloji ile dini bağdaştıramamak gibi bir durum kendini hissettirmiştir. 1984-1985 yıllarında bile ilahiyat dışından dindar bildiğimiz birtakım öğretim üyelerinin bana branşımı sorduklarında, din psikolojisi deyince, dinin psikolojisi mi olurmuş, diye tepki verdiklerini hatırlıyorum. Ayrıca din

ile bilim, din ile felsefe, din ile psikoloji ve sosyoloji bağdaştırılmadığı için din, bilimsel araştırmalar dünyasından dışlanmış, din psikolojisi ve din sosyolojisi gibi alanlarda yapılan bilimsel araştırmalar marjinal çalışmalar olarak kalmıştır. Zaman içerisinde Türkiye'deki sosyal ve siyasal değişmelere paralel olarak bir zihniyet değişmesi meydana gelerek din, insanların ve toplumun gündemine girmiştir. Özellikle bu son dönemde ilahiyat fakültelerinin sayısının çoğalmasıyla da din psikolojisi gereken değeri görmeye başlamıştır. Gerçi şimdilerde de bazı ilahiyatçılar tarafından felsefe, din psikolojisi, din sosyolojisi, hatta din eğitimi gibi felsefe ve din bilimleri şemsiyesi altındaki alanların dışlandığına da şahit olmuyor değiliz. Bu da ayrı bir problemdir. Üzülerek söylemem gerekiyor ki, bu ilahiyatçı arkadaşlar psikoloji, sosyoloji gibi sonunda '-loji' olan bilim dallarını Batı'dan ithal bilimler olarak görüyorlar.

[Soru] = 25. *Batı orijinli bir bilim dalı olarak Amerika ve Avrupa'daki din psikolojisinin tarihsel gelişimiyle ilgili son dönem çalışmalarındaki kurumsal yapılanmada ve akademik ürün başlıklarında 'din'den 'maneviyat'a geçişi ve/veya her iki kavramı ayrı ayrı kullanmayı da dikkate alarak neler söylemek istersiniz?*

Bu konuda ayırıştırmak yerine din ve maneviyatı yakın ilişkileri sebebiyle birleştirmek veya birlikte ele almak gerektiğini düşünüyorum. Belki 'Din ve Maneviyat Psikolojisi' adıyla birleştirmek daha mümkündür. Çünkü din de manevi bir ihtiyaçtır ama maneviyat sadece dinden oluşmaz, daha geniş kapsamlıdır.

[Soru] = 26. *Dünyadaki din psikolojisi ile Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarını nicelik ve nitelik açısından karşılaştırdığınızda neler söylemek istersiniz?*

Dünyada derken daha çok Batı'daki alan çalışmaları akla geliyor, sanıyorum. Batı'da din psikolojisi çalışmaları bizden daha çok itibar görüyor, bu sebeple de orada daha ciddi çalışmalar yapılıyor. Biz, din psikolojisini ne kadar kendi kültürümüze adapte edebildik, bu konuda şüphelerim var. Yavaş yavaş din psikolojisinin 'İslam psikolojisi, dini ve manevi danışmanlık, değerler psikolojisi, dini gelişim psikolojisi' gibi alt alanlarında güzel çalışmalar, çalıştaylar, sempozyumlar yapıldığını, kitaplar ve makaleler yayımlandığını, bu bakımdan bir gelişme içinde olduğunu görüyorum ve sevinçle izliyorum.

[Soru] = 27. *Sizce göre Türk din psikolojisinin güncel sorunları nelerdir?*

Herhalde Türkiye'de bu konudaki en büyük sorun, ilahiyat fakültelerindeki felsefe ve din bilimleri bölümlerine ve bu arada bu bölümün bir ana bilim dalı olan din psikolojisine de verilmesi gereken hem öğretim üyesi, hem de araştırma görevlisi kadrolarının yetersizliğidir. İlahiyat

fakültelerinde son zamanlarda sosyal bilimlere, felsefe ve din bilimlerine karşı bazı önyargıların olduğunu herhalde herkes bilir. Bu durumun akademik kadro konusuna da olumsuz yansıdığını düşünüyorum. Aslında iyi bir ilahiyatçı yetiştirmek istiyorsak, din ve dünya ayrımı yapmayan bir din anlayışına sahip olmalıyız. İslami ilimler ile sosyal bilimleri, hatta tıp, fizik, kimya ve biyoloji gibi alanlarla da işbirliği yapabilecek anlayışta ve donanımda elamanlar yetiştirmeliyiz. Belki ilahiyat fakültelerinde sağlıklı bir branşlamaya da gidilerek hem dinini, hem dünyasını bilen, alanının uzmanı olan ilahiyatçılar yetiştirmeliyiz.

[Soru] = 28. *Türkiye’de yapılan din psikolojisi çalışmalarına bakıldığında bazı din psikologlarının sadece teorik çalışmalar yürüttükleri, bazılarının ise sadece ampirik çalıştığı görülmüyor? Yani sizce bir din psikoloğunun bilimsel çalışmalarındaki akademik üriin çeşitliliği bağlamında teorik ve ampirik çalışmaların yeri ve ağırlığı nasıl olmalıdır? Niçin?*

Bu konuda benim düşüncem, herkesin kendini hangi yönde geliştirmişse ona göre bir çalışma yapması gayet doğaldır. Gönül ister ki alanda bir kişi hem teorik, hem ampirik çalışmalar yapsın ve teorik olanla ampirik olan birbirini tamamlasın.

[Soru] = 29. *Peki hocam. YÖK ve Milli Eğitim Bakanlığı, din psikolojisi alanında yurtdışına yüksek lisans ve doktora yapmak üzere yıllardır birçok öğrenci gönderdi. Sonra bunların önemli bir kısmı Türkiye’ye döndüler. Yurtdışında din psikolojisi master ve doktora yapıp gelenlerin sonraki dönemlerinde Türkiye’deki çalışmalarıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir? Bu meslektaşlarımızın Türkiye’deki akademik üretim durumu nedir?*

Bu arkadaşların gittikleri ülkelerde yapmış oldukları çalışmaların Türkçesi’nin de Türkiye’de yayınlanmasını isterdim ki biz de onlardan faydalanalım. Ne yazık ki bu beklentilerimiz, bazı meslektaşlarımız dışında pek gerçekleşmedi. Bu arkadaşlardan bazıları alanla ilgili güzel kitapların çevirisini yaptılar, onları takdir ediyorum ama bu konuda dikkatimi çeken telif çalışmalara çok da rastlamadım.

[Soru] = 30. *Sizce göre Türk din psikolojisi çalışmalarının artık kurumsal bir kimlik kazanma zamanı gelmedi mi? Bu bağlamda 12 Ağustos 2014 tarihinde kurulan Din Psikolojisi Derneği’nin şu andaki durumu ve çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?*

Din Psikolojisi Derneği’nin kurulması güzel de, ben henüz bu derneğin somut bir çalışmasını görmedim veya var da benim haberim yok. Ancak şimdilerde elektronik ortamda bazı seminerler ve konferanslar yapılıyor. Ben beklerdim ki Din Psikolojisi Dergisi’ni dernek çıkartsın,

din psikoloji alanında daha aktif olsun, organizasyonlar yapsın, din psikologlarının sesini duyursun, problemlerine eğilsin.

[Soru] = 31. *Her yıl düzenlenen din psikolojisi anabilim dalları koordinasyon toplantılarının içeriği ve organizasyonu hakkında neler söylemek istersiniz? Benim düşünceme göre şemsiye organizatör Din Psikolojisi Derneği olmalı ve her yıl bir ilahiyat fakültesiyle birlikte organize yapılmalıdır. Bu konudaki düşünceniz nedir?*

Aynen katılıyorum size. Bu toplantılar önemli, toplantılar yapılmaya başladıktan sonra arkadaşlarda bir canlanma oldu. Bilgi ve fikir alışverişleriyle din psikolojisi çalışmalarında güzel gelişmeler oldu.

[Soru] = 32. *Din sosyolojisi için yapılan 'genel din sosyolojisi' ve 'özel din sosyolojileri'ne dayalı dikotomik ayrımın bir benzeri de 'genel din psikolojisi' ve 'özel din psikolojileri' şeklinde din psikolojisi için yapılabilir mi? Nasıl?*

Benim bu konuda bir bilgim ve fikrim yok, özür dilerim.

[Soru] = 33. *Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türk din psikolojisi çalışmalarında 'İslam psikolojisi' olması gerektiği yerde midir? Bu bağlamda İslam psikolojisiyle ilgili neler yapılabilir?*

İslam psikolojisiyle ilgili bir şeyler yapılmaya başlandı; bazı kitaplar, çalışmalar ve makaleler az da olsa yayınlanmaya başladı. Belki Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerdeki psikolojik içerikli ayet ve hadisler üzerinde çalışılabilir. Tefsir ve hadis uzmanlarıyla organize çalışmalar yapılabilir, diye düşünüyorum.

[Soru] = 34. *Şu anda din psikolojisi alanında Türkiye'de yürütülen lisansüstü master ve doktora tezlerinin kalitelerini nasıl buluyorsunuz? Geçmişten bugüne araştırmalardaki kalite giderek yükseliyor mu yoksa düşüyor mu? Niçin?*

Bu alanda yapılan ciddi ve güzel tezler yok değil, ancak her zaman umduğumuzu bulamıyoruz.

[Soru] = 35. *Türkiye'de yapılan dindarlık ölçme çalışmaları konusunda yerli ölçek denemelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeterli mi? Niçin? Neler yapılabilir?*

Bu konuda da güzel gelişmeler var. Belki önceleri Batı'dan çeviriler ve adaptasyonlarla başlayan bu ölçek çalışmaları, giderek daha yerli bir sürece girdi diyebilirim. Bizim inanç ve kültürümüze daha uygun ölçekler de geliştirilmeye başlandı. Bu iş biraz zamanın doğal akışı içerisinde olacak bir iştir. Birdenbire her şeyi çözmek ve istenen sonucu almak mümkün değil elbette.

[Soru] = 36. *Türkiye’de din psikologları genellikle teoloji/ilahiyat lisanslı oluyor. Bazen psikoloji ve/veya pdr lisanslı din psikologları da yetişiyor. Alan uzmanlığı bağlamında aralarındaki yeterlilik düzeylerinin farklılığı konusunda neler söylemek istersiniz?*

Bu tamamen arkadaşların alana yönelik kişisel çabalarına ve samimiyetine bağlı bir şeydir. Kişi eksikliğini bilip gidermeye çalışırsa, neden olmasın? İlahiyatçı psikolojik bilgi, anlayış ve uygulama eksikliğini gidermek için özel bir çaba sarf edecek, psikolog da ilahiyat alanındaki eksikliğini gidermek için gerekeni yapacaktır. Bu arada danışman hocaların da yardımı ve yönlendirmesi çok önemlidir.

[Soru] = 37. *Türkiye’deki din psikolojisi çalışmalarında cinsiyet faktörü göz önüne alındığında, bu alanda çalışan bayanlar mı yoksa erkekler mi daha fazladır? Niçin?*

Farklar psikolojisi veya bireysel ayrılıklar psikolojisinden bakılırsa, erkeklerin daha çok güç-kuvvet, muhakeme ve maddi-manevi güç isteyen konularda; matematik, mühendislik, hukuk, felsefe gibi alanlarda yatkınlıkları ve özel yetenekleri olduğu; kadınların ise daha çok sosyal konularda dil, psikoloji ve sosyoloji gibi alanlarda özel yeteneklerinin olduğu görülmektedir. Bir de buna toplumdaki genel eğilim ile sosyal ve siyasal etkileri eklerseniz, durum daha iyi anlaşılır. Üniversite giriş sınavlarındaki başarıda kızlar önde görülüyor, ilahiyat fakültelerine gelen öğrencilere baktığımızda da sayısal olarak kızlar çok daha fazladırlar.

[Soru] = 38. *Değerli hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarında uzun yıllar nicel araştırmalar yapıldı. Bizim kuşak ve bizden önceki kuşaklar, hep bu metodolojiyle yetiştik. Fakat son dönem Türk din psikolojisi araştırmalarında nicel desenden nitel desene doğru belirgin bir yönelim var. Bu metodolojik paradigma değişimini nasıl yorumluyorsunuz?*

Bilimdeki yaklaşımlar da, moda hayat tarzları gibi moda fikirler, akımlar ve yaklaşımlar olabiliyor. İnsanlar çoğunluğun etkisinde kalıyor. Ama bir de insanın gerçeği arama tutkusu vardır. Eğer moda olan görüşler ve yaklaşımlar, onun bu arzusunu tatmin etmiyorsa gerçeği aramak için insan yeni yollara ve yöntemlere başvurur. Psikoloji ve din psikolojisindeki bu yöntem ve paradigma değişikliklerini de böyle anlamak mümkündür.

[Soru] = 39. *Ayrıca din psikologları akademik çalışmalarında teorik ve ampirik çalışma dengesini nasıl kurmalıdırlar? Hiç ampirik çalışma yapmayan din psikoloğu meslektaşlarımız olduğu gibi hiç teorik çalışma yapmayan din psikologlarımız da var. Bu konudaki dengeyi nasıl sağlamak gerekiyor?*

Bu bir tercih, altyapı ve özel yetenek meselesi gibi geliyor bana. Onun için insanlar birbirinin yaptıklarını ve tercihlerini küçük görmedikçe, birbirlerine saygılı bir tutum içerisinde oldukça problem yok, diye düşünüyorum.

[Soru] = 40. *Sayın hocam, din psikoloğu Ok'un (2006) değerlendirmesine göre; Türkiye'de din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda, bu ülkenin kültürüne özgü ya da bu kültürde yapılan ampirik çalışmalardan yola çıkarak geliştirilmiş veya yaygınlık kazanmış bir psikoloji ekolünün ya da kuramının varlığından söz etmek henüz erken gözükmektedir. Çalışmalar daha çok Kuzey Amerika ve Batı Avrupa (Hristiyan) geleneğinde geliştirilenlerin İslami ortamdaki bir tekrarı, test edilmesi, ya da onlara yapılan katkılardan ibaret olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Türk din psikolojisi çalışmalarındaki 'ekolleşme' ve Türkiye'deki ekolleşmeyle ilişkili 'hoca' faktörü konusunda neler söylemek istersiniz?*

Bana göre de yapılan tespit doğrudur, ama bu bir süreç işidir. Zamanla o da olacaktır. Ben bu konuda iyimserim ve ümitliyim. Demek ki henüz yeteri kadar bilgi ve tecrübe birikimi olmamış ve bardak henüz taşma noktasına gelmemiş, demek gerekir.

[Soru] = 41. *Bu dönemde (2010 yılından bu yana) yeni ilahiyat fakültelerine bağlı olarak açılan din psikolojisi bilim dalındaki lisansüstü programlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeni açılan bu programlar, din psikolojisi alanında kaliteli bir lisansüstü eğitim için nelere dikkat etmelidirler?*

Bu bir gönül işi, zorla olmuyor. Gönüllü olanlar, din psikolojisini severek ve isteyerek seçenler, bu alanda bir şeyler yapmaktan zevk duyanlar, bir de bu işi dert edinenler bu işi güzel yapar. Tabii biraz da imkânlar ve ortam bu işleri yapmak için uygun olacak.

[Soru] = 42. *Son dönemde giderek yıldızı parlayan din psikolojisinin klinik saba uygulaması olarak da konumlandırılabilir olan manevi danışmanlık ve rehberlik –(mdr) alanıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir? Bu bağlamda alanın Türkiye'deki geleceğini nasıl görüyorsunuz?*

Bu alan sanki yeni keşfedilmiş bir alan, bu alanın Türkiye'deki geleceği parlak görünüyor. Ancak manevi danışmanlık ve rehberlik konusunun eğitim altyapısının çok büyük bir özenle hazırlanması lazım. Bana göre bu iş sertifikayla falan olmamalıdır. İlahiyat fakülteleri, lisans düzeyinde sağlıklı bir bölümleşmeye gitmelidir. Yani imam-hatip liselerinde öğretmenlik yapacaklar meslek dersleri öğretmeni değil, Arapça, Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, siyer ve İslam tarihi, İslam felsefesi gibi dersler için ayrı ayrı branş öğretmeni olmalıdır. İlkokul, ortaokul ve liselerde din dersi öğretmenliği, Diyanet İşleri Başkanlığı için müftülük,

vaizlik, imam-hatiplik bölümleri, ayrıca hastaneler ve sosyal kurumlar için de dini ve manevi danışmanlık ve rehberlik bölümleri olmalıdır.

[Soru] = 43. *Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türkiye’de hızla manevi danışmanlık ve rehberlik alanında tezli ve tezsiz yüksek lisans programları açılmaktadır. Sanki din eğitimcileri de bu alanda var olmak istemektedirler. Özel alan yeterliliği bağlamında bu alanda nasıl bir akademik eğitim verilmelidir? Din eğitimcilerinin bu alandaki yeri ne olmalıdır?*

Yukarıda da belirttiğim gibi bu işi yüksek lisansa da bırakmadan lisans düzeyinde dini ve manevi danışmanlık ve rehberlik bölümü açılırsa sorun önemli ölçüde çözülür. İsteyen yine bu alanda yüksek lisans ve doktora da yapabilir. Bu alanda yapılacak tezler, ister din psikolojisinde, isterse din eğitiminde yapılsın hiç önemli değil. Yeter ki öncelikle bir altyapı oluşturulsun. Hatta din sosyolojisinde olması da mümkündür. Bana göre acil bir ihtiyaç olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bu alanda çalışan dini ve manevi danışmanlara da danışarak bir “hastalar ilmihali” hazırlaması gerekiyor.

“*Araştırmacı:* Benim açımdan yaptığımız röportaj oldukça keyifli geçiyor. Umarım sizin için de öyledir. O halde kaldığımız yerden devam ediyoruz.”

(iii) –*Türk din psikolojisinin geleceği:*

[Soru] = 44. *Değerli hocam, geleceğe bir projeksiyon tutmak gerekirse Türk din psikolojisinin bu aşamadan sonra gideceği ve gitmesi gerektiği yön neresi olmalıdır? Niçin?*

Bu biraz da bir ihtiyaç meselesidir. Türkiye’nin hangi alanda din psikoloğuna ihtiyacı varsa ona göre bir yön çizilir. Örneğin; son zamanlarda dini ve manevi danışmanlık konusu büyük bir ihtiyaç olarak ortaya çıktı. Diyanet İşleri Başkanlığı, bu konuda elinden geldiğini yapmaya çalışıyor ama ona eğitilmiş elamanı bizim hazırlamamız gerekiyor. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı’nın şimdilerde yine bana göre altyapısı hazırlanmadan aslında adı “okul öncesi din eğitimi” olması gereken 4-6 yaş Kur’an kursları var. Bu alanda da ne yapılması gerekiyorsa, din eğitimcilerinin ve din psikologlarının konuyu incelemelerine ve çözüm önerileri geliştirmelerine ihtiyaç var.

[Soru] = 45. *Size göre gelecekteki Türk din psikolojisi çalışmalarında hangi alanlarda öncelikli konular çalışılmalıdır? Niçin?*

Az önceki sorunuza verdiğim cevap bu soru için de geçerli olabilir.

[Soru] = 46. 2014 yılında kurulan Din Psikolojisi Derneği'nin Türk din psikolojisi çalışmaları için gelecek vizyonu ve misyonu ne olmalıdır?

Ben geçen yıl çok istememe rağmen Adana'daki toplantıya katılmadım, bilmiyorum dernek konusu o toplantıda gündeme geldi mi? Böyle toplantılarda, dernek başkanı ve yardımcı ekibin derneğin kuruluş amacı ve çalışmaları hakkında bilgi vermesi ve meslektaşların da bundan sonra neler yapılacağı konusunda görüşler ortaya koyması gerekir. Sanırım orada çok güzel fikirler ortaya çıkacaktır.

“*Araştırmacı:* Benim açımdan yaptığımız röportaj oldukça keyifli geçiyor. Umarım sizin için de öyledir. O halde kaldığımız yerden devam ediyoruz.”

(iv) – *Yeni nesil din psikologlarına öneriler:*

[Soru] = 47. *Sizce göre din psikolojisi alanında uzmanlık yapacak öğrencilerin ne gibi özelliklere ve donanıma sahip olması gerekir? Niçin?*

Bu öğrenciler eğer daha lisans yıllarından itibaren bu alanda çalışmak istiyorlarsa bu alanla ilgili araştırma görevlileri ve öğretim üyeleriyle tanışmalı ve onların önerilerini almalıdırlar. Bu önerilere göre kendilerini ben bu alanı seviyor muyum, istiyor muyum, ben bu işi yapabilir miyim? gibi sorularla ölçerek alan bilgisi, yabancı dil ve ales gibi sınavlar için hazırlanmalıdırlar. Yani aslında her şeyden önce bu alanda çalışmak isteyen öğrencilerin istekli, bilinçli, yetenekli ve çalışkan olması gerekir.

[Soru] = 48. *Türk din psikolojisi araştırmalarında atölye çalışmaları tarzındaki akademik ürünlerin oranının oldukça az olduğunu görüyoruz. Bundan sonraki süreçte atölye çalışmalarının artması için yeni nesil din psikologlarına önerileriniz nelerdir?*

Bizim nesil din psikologları, bu işleri biraz amatörce ve önünü fazla aydınlık göremeden yaptı. Bu işin metodunu ve tekniğini özel çabalarımızla öğrenerek bu yolda yürümeye çalıştık. Önümüzde bize önderlik edecek hocalarımızın sayısı çok fazla değildi. İletişim ve internet olanakları önceleri yoktu, sonra da yeterli değildi. Yeni nesil bize göre maddi ve manevi her türlü imkâna sahip oldukları için çok şanslılar. İçinde buldukları bu nimetin farkında olmalıdırlar. Allah'a şükür bugün bilimsel araştırma için gerekli olan kütüphane, internet ve iletişim imkânları çok iyi bir düzeye geldi. Öyleyse gençlerin hem hocalarıyla hem meslektaşlarıyla iyi bir diyalog içinde olmaları, bilgi ve fikir alışverişi yapmaları, bazı konular üzerinde atölye çalışmaları ve çalıştaylar yapmaları ve sempozyumlara katılmaları gerekmektedir. Bu durum, onların

hem ufkunu açar, hem bilgi birimi ve fikir alışverişiyle kendilerini geliştirmelerine yardımcı olur.

[Soru] = 49. *Peki, hocam din psikolojisi alanında çalışmaya yeni başlayan genç kuşak akademisyen din psikologlarına veya çalışmayı düşünen potansiyel araştırmacılara önerileriniz nelerdir?*

Bir bakıma yukarıdaki soruya cevap verirken buna da biraz cevap vermiş oldum. Diyalog çok önemlidir. Öğrenci, bu işe önce alandaki hocalarıyla tanışarak başlamalıdır. Yüksek lisansa veya araştırma görevliliği sınavına geliyor aday, daha önce size hiç uğramamış, kendini tanıtmamış, kapalı bir kutu. Siz de ona bilgi, yetenek ve kişilik olarak ne kadar güvenebilirsiniz o anda bilemiyorsunuz. Gençlere bu usul konusunda da rehberlik etmek gerekiyor. Sonra da alan hocalarının önerilerine göre bilim, metot ve teknik bakımından kendilerini hazırlamaları ve geliştirmeleri gerekiyor.

[Soru] = 50. *Sayın hocam son olarak Türk din psikolojisi çalışmaları üzerine kişisel düşüncelerinize yer verdiğimiz bu röportajla ilgili düşünceleriniz nelerdir?*

Çok teşekkür ederim, çok memnun oldum. Bazı sorular bana göre biraz tekrar gibi oldu ama olsun yine de güzel oldu. İnşallah faydalı olmuştur, insanın birikimlerini ve tecrübelerini ortaya koymasına aracı olmak da güzel bir şey. Bunun için de sizi ayrıca tebrik ederim, çalışmalarınızın ve gayretlerinizin bereketli olmasını dilerim.

“*Araştırmacı*. Saygıdeğer hocam, röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, bundan sonraki yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.”

S o n u ç

Bilimler sınıflandırmasındaki klasik yaklaşım dikkate alındığında, ister sosyal bilimler olsun isterse fen bilimleri olsun bir uzmanlık alanı olarak insan üretimi her bir bilim dalı, ilgili saha ‘aktörleri / akademisyenler / araştırmacılar’ tarafından yapılmaktadır. Bu sebeple akademik bir ‘ürün / çıktı’ olarak yapılan bilimsel araştırmalar ve bunları içeren yayınların kalitesi, kuşkusuz ki alan aktörünün sahadaki alan uzmanlık kalitesiyle doğrudan ilişkili olgusal bir durumdur. Bu bağlamda din psikolojisi üzerine bilimsel üretimin yapıldığı üniversitelerde görevli tüm akademik personel ‘öğretim elemanı / academic staff’ olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla öğretim elemanı kavramı, “profesör, doçent, doktor öğretim üyesi, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, uzman, çevirmen” gibi akademik personeli kapsamaktadır. Türk üniversitelerindeki

din psikolojisi anabilim dallarında çalışan öğretim üyeleri ise yükseköğretim kurumlarında ‘profesör, doçent veya doktor öğretim üyesi’ unvanlarıyla din psikolojisi alanındaki bilimsel araştırmalarını yürütmektedirler (bkz. Karakütük, 2001: 11-12; ayrıca krş. Varış, 1973: 19-30). Dokuz Eylül, Süleyman Demirel ve Uşak Üniversitelerinde çeşitli unvanlarda öğretim üyesi statüsünde 43 yıl akademik çalışmalar yapan akademisyen bir din psikoloğu Habil Şentürk (1950-2020) üzerine yapılan bu çalışmada, adı geçen din psikoloğunun akademik çalışmalarının yanı sıra kendisiyle yapılan bir röportaja da yer verilmiştir.

Habil Şentürk’ün (1950-2020) üzerine yapılan biyografik içerikli bu araştırmada sonuç olarak;

(i)-Akademik hayatı: Şentürk’ün 11 yaşında ilköğrenimini tamamladığı; 22 yaşında İzmir İmam-Hatip Lisesi’nden mezun olarak ortaöğrenimini tamamladığı; 26 yaşında İzmir Yüksek İslam Enstitüsü’nü bitirerek yükseköğrenimini tamamlayıp İzmir ilinde 1 yıl öğretmenlik yaptığı; 27 yaşında İzmir Yüksek İslam Enstitüsü’nde din psikolojisi asistanı olarak çalışma yaşamına başladığı; 35 yaşında din psikolojisi ‘bilim doktoru’, 44 yaşında ‘yardımcı doçent’, 56 yaşında ‘doçent’, 61 yaşında ise ‘profesör’ unvanlarını aldığı; Dokuz Eylül Üniversitesi’nden sonra Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak çalışırken 67 yaşında yaş sınırlamasından dolayı emekli olduğu; daha sonra Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak çalışmaya devam ettiği, dolayısıyla toplamda 43 yıl çeşitli üniversitelerde akademisyenlik yaptığı;

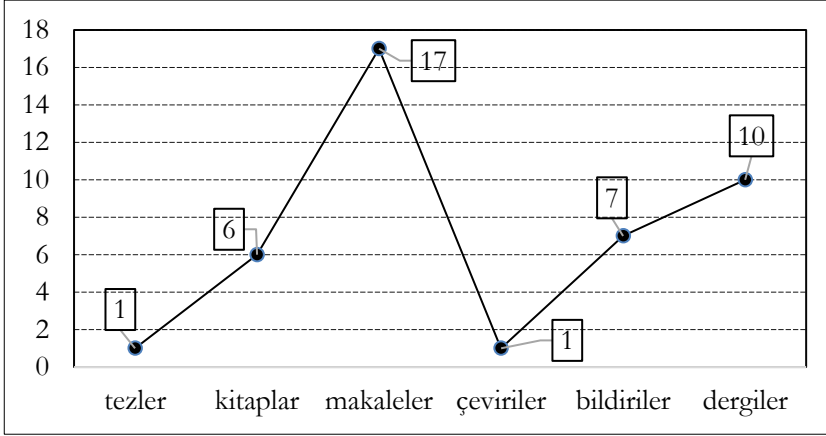
(ii)-*Özel ilgi alanları*: ‘(a) ibadet psikolojisi, (b) eğitim psikolojisi, (c) kişilik ve din, (d) dini edebiyat psikolojisi, (e) dini ve manevi danışmanlık, (f) değerler psikolojisi’ gibi özel ilgi alanları (n=6) olduğu;

(iii)-*Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu*: Din psikolojisinin tanınması sürecini kapsayan ilk dönemdeki [1949-1979] Türk din psikolojisi kurucularının yetiştirdikleri çekirdek kadro araştırmacılardan oluşan ikinci nesil din psikologlarının yer aldığı orijinal literatürün anlaşılması sürecini kapsayan ikinci dönem [1980-1999] içerisinde değerlendirilebileceği;

(iv)-*Akademik çalışmaları / eserleri*: Şentürk’ün akademik çalışmalarına bakıldığında ise (a)-*tezleri*: (1976-1985)-Yüksek lisans tezinin olmadığı; buna karşın bir doktora tezine (n=1) sahip olduğu; (b)-*kitapları*: (1997-2018)-Din psikolojisi alanında basılmış kitapları (n=6) olduğu; (c)-*makaleleri*: (1983-2020)-Ulusal akademik hakemli dergilerde özgün bilimsel makalelerinin (n=17) yayınlandığı; bunlardan bir kısmının iki

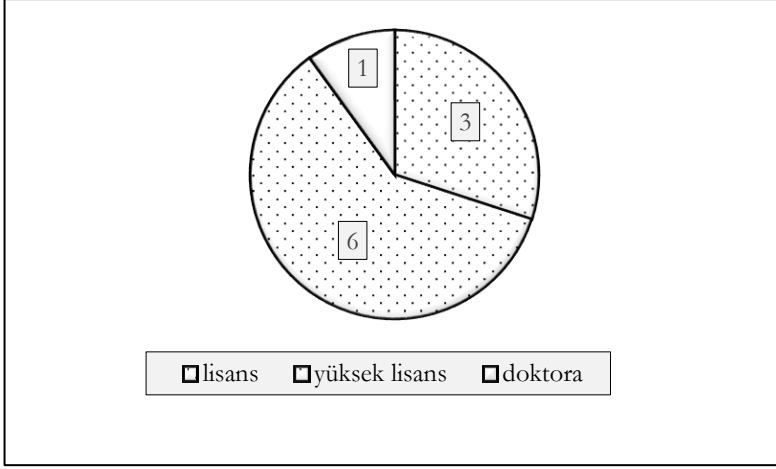
yazarlı olduğu (n=3); (d)-*çevirileri*: (1985)-Akademik dergilerde yayınlanmış bir çeviri makalesinin (n=1) olduğu; (e)-*bildirileri*: (1988-2017)-Çeşitli ulusal ve uluslararası sempozyum ve kongrelerde çok sayıda (n=7) bildiriler sunduğu; bunlardan birinin çok yazarlı olduğu (n=1); (f)-*hakem-siz dergilerdeki yazıları*: (1984-1990)-Tüm bunların yanı sıra hakemlik sistemi kullanılmayan dergilerde çok sayıda (n=10) popüler psikoloji ve teoloji içerikli yazılarının yayınlandığı saptanmıştır (bkz. Grafik-1). Toplam olarak dikkate değer düzeyde (n=42) bilimsel çalışmaları / eserleri bulunan Şentürk'ün akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında ise en çok makalesinin (n=17) olduğu, bunu da sırasıyla popüler yazılarının (n=10) ve akademik bildirilerinin (n=7) izlediği görülmüştür.

Grafik 1:
Şentürk'ün akademik ürünleri-(çalışmalar/eserler)

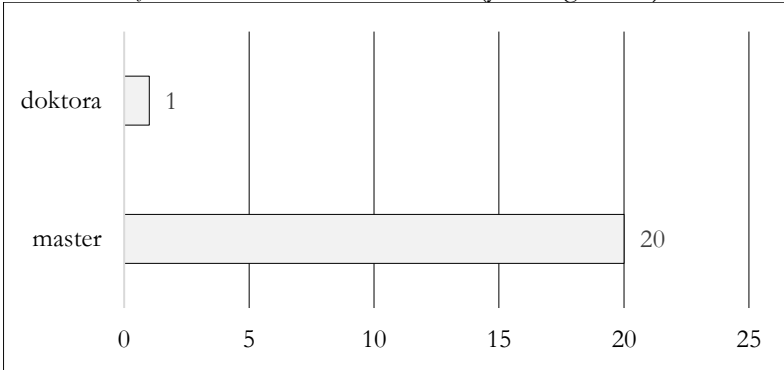
(v)-*Lisans ve lisansüstü dersleri*: Şentürk'ün öğretim üyeliği boyunca verdiği derslere bakıldığında da (a)-*lisans dersleri*: Lisans düzeyinde uzmanlık alanıyla ilgili zorunlu (n=1) ve seçmeli (n=2) dersleri verdiği; (b)-*(lisansüstü) - yüksek lisans ve doktora dersleri*: Lisansüstü düzeyde verdiği derslere bakıldığında, yüksek lisans ve doktora düzeyinde çeşitli içeriklere sahip seçmeli dersler (yüksek lisans-n=6; doktora-n=1) verdiği saptanmıştır (bkz. Grafik 2). Dolayısıyla elde edilen bu nitel ve nicel verilere göre hem lisans hem de lisansüstü düzeyde (n=10) dersler veren Şentürk'ün akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında, en çok yüksek lisans düzeyinde (n=6) dersler verdiği, bunu sırasıyla lisans (n=3) ve doktora (n=1) derslerinin takip ettiği saptanmıştır.

Grafik 2:
Şentürk'ün akademik ürünleri-(dersler)

(vi)-*Yönettiği lisansüstü tezleri*: Son olarak Şentürk'ün öğretim üyeliği boyunca yönettiği lisansüstü tezlere bakıldığında ise çok sayıda yüksek lisans (n=20; 1997-2019) ve bir doktora tezi (n=1; 2019) yönettiği saptanmıştır (bkz. Grafik 3). Elde edilen bu resmi kayıtlara göre hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde (n=21) tezler yöneten Şentürk'ün ilk yüksek lisans tez öğrencisinin Sıdika Albayrak (1997), son yüksek lisans tez öğrencilerinin ise Songül Demirel, Muhammed Talha Kahraman, Merve Edin Söyler (2019) olduğu; bunun yanı sıra ilk ve tek doktora tez öğrencisinin ise Kudret Bulut (2019) olduğu; akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında yönettiği yüksek lisans tezlerinin (n=20), yönettiği doktora tezlerinden (n=1) daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 3:
Şentürk'ün akademik ürünleri-(yönettiği tezler)

Öte yandan bu makalede, Şentürk'ün Türk din psikolojisi çalışmaları üzerine kişisel düşüncelerini içeren röportaj kayıtlarına da yer verilmiştir. Bu kapsamda araştırmacı tarafından röportaj soruları ve cevap-

ları, “(i) özel ve akademik yaşam (n=22), (ii) Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları (n=21), (iii) Türk din psikolojisinin geleceği (n=3); (iv) yeni nesil din psikologlarına öneriler (n=4)” başlıklı alt temalara göre düzenlenerek verilmiştir. Bu çalışmada kullanılan röportaj sorularına (n=50) verilen cevaplar incelendiğinde alana ilişkin önemli öznel analizler yapıldığı tespit edilmiştir (röportaj soruları için bkz. Ek-2).

Din psikolojisi bilim dalında bir alan aktörü olarak akademisyen din psikoloğu Habil Şentürk üzerine biyografik içerikli elde edilen verilerin yer aldığı bu makalede son olarak, Türk din psikolojisi alanında uzun yıllar akademik çalışmalar yaparak emekli olan akademisyen din psikologlarının hayatlarını ve bilimsel çalışmalarını konu edinen biyografik çalışmaların düzenli olarak yapılması önerilebilir. Bu türden biyografik çalışmalar geleneğinde en anlamlı olanı ise üzerinde çalışılacak emekli akademisyen din psikoloğunun, kendi öğrencilerinden birisi tarafından yapılmasıdır.

K a y n a k ç a

Abay, K. C. (2020a). Türk din psikolojisi çalışmalarında ‘çocukluk dönemi dinsel gelişimi’ literatürü (1958-2020) üzerine bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 1, 181-218.

Abay, K. C. (2020b). Türk din psikolojisi çalışmalarında ‘ergenlik dönemi dinsel gelişimi’ literatürü (1963-2020) üzerine bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 2, 161-220.

Alkan, E. (2010). Prof. Dr. Mustafa Tahralı: Biyografik ve bibliyografik bir değini. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 25, 9-19.

Argyle, M. & Beit-Hallahmi, B. (1975). *The social psychology of religion*. London: Routledge & Kegan Paul.

Armaner, N. (1980). *Din psikolojisine giriş-I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Batson, C. D. & Ventis, W. L. (1982). *The religious experience: A social-Psychological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

Brown, L. B. (ed). (1985). *Advances in the psychology of religion*. Oxford: Pergamon Press.

Capps, D. & Rambo, L. & Ransohoff, P. (1976). *Psychology of religion: A guide to information sources*. Detroit: Galte Research.

Cirhinlioğlu, F. G. (2010). *Din psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Durmuş, A. (2003). Türk din eğitiminde öncü bir isim: Beyza Bilgin. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 145-167.

Egemen, B. Z. (1952). *Din psikolojisi: Saba, kaynak ve metot üzerine bir deneme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gorsuch, R. (1998). Din psikolojisi. (çev. A. Kuşat). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (10), 225-250.

Gorsuch, R. L. & Spilka, B. (1987). Retrospective review: The varieties in historical and contemporary contexts. [Review of the book *The works of William James. The varieties of religious experience*, by W. James, F. H. Burkhardt & F. Bowers & I. K. Skrupskelis, Ed.]. *Contemporary Psychology*, 32 (9), 773-778.

Güvercin, G. (2015). Biyografik araştırmalar ve biyografik anlatı görüşmesi. [içinde] *Nitel araştırma: Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar*. (ss. 172-184). ed. F. N. Seggie & Y. Bayyurt. Ankara: Anı Yayıncılık.

Hall, G. S. (1891). The moral and religious training of children and adolescents. *The Pedagogical Seminary*, 1 (2), 196-210.

James, W. (1902). *The varieties of religious experience*. New York: McKay.

Karakütük, K. (2001). *Öğretim üyesi ve bilim insanı yetiştirme: Lisansüstü öğretimin planlaması*. (2. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar-ilkeler-teknikler*. (31. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

Koç, M. (2010). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma—I. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 187-210.

Koç, M. (2011a). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma—II. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 227-246.

Koç, M. (2011b). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma—III. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 265-285.

Koç, M. (2012). Psychology of religion in Turkey (1949–2012): An overview. *Archive for the Psychology of Religion (Special Issue: Psychology of Religion in Turkey)*, 34 (3), 327-340.

Koç, M. (2015). Türkiye’de din psikolojisi çalışmaları (1949–2013) üzerine genel bir bakış. *Balikesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 301-330.

Koç, M. (2018a). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Neda Armaner üzerine biyografik bir araştırma. *Bilimnâme Dergisi*, 36 (2), 213-259.

Koç, M. (2018b). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Hayati Hökelekli üzerine biyografik bir araştırma. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 65-126.

Koç, M. (2020). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Abdülkadir Etöz üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 1, 13-74.

Lauba, J. H. (1912). *Psychological study of religion*. New York: Mac-Millan.

Meadow, M. J. & Kahoe, R. (1984). *Psychology of religion: Religion in individual lives*. New York: Harper & Row.

Ok, Ü. (2006). Türkiye’de din psikolojisi: Neredeyiz ve nereye gidebiliriz? *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19 (3), 441-456.

Özbaydar, B. (1970). *Din ve Tanrı inancının gelişmesi üzerine bir araştırma*. İstanbul: Baha Matbaası.

Paloutzian, R. F. (1983). *Invitation to the psychology of religion*. New York: Scott Foresman.

Peterson, C. & Park, N. (2014). Din psikolojisi. (çev. M. Ulu). *Bilimname Dergisi*, 26 (1), 157-165.

Piedmont, R. L. (2013). A short history of the psychology of religion and spirituality: Providing growth and meaning for Division 36. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5 (1), 1-4.

Reuder, M. E. (1997). Notes on the origins of Division 36-Its beginnings in the American Catholic Psychological Association. *Psychology of Religion Newsletter, (Winter-Spring)*, 11-12.

Roberts, B. (2002). *Biographical research*. Londra: Open University Press.

Rosenthal, G. (2004). Biographical research. [içinde] *Qualitative Research Practice*. (ss. 48-65). ed. C. Seale ve ark. Londra: Sage

Starbuck, E. D. (1899). *The psychology of religion: An empirical study of the growth of religious consciousness-38*. Londra: Walter Scott.

Summerlin, F. A. (ed). (1980). *Religion and mental health: A bibliography*. Brockville, Md: Natl. Inst. Mental Health. US Dept. Health and Human Serv.

Şentük, H. (Prof. Dr.). Özgeçmişi. <http://akbis.usak.edu.tr>. (Erişim: Aralık 2020).

Şentürk, H. (2008). *İbadet psikolojisi: Hz. Peygamber örneği*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Ulusal tez merkezi (2020). <https://tez.yok.gov.tr>. (Erişim: Aralık 2020).

Vande Kemp, H. (1984). *Psychology and theology in Western thought 1672-1965: A historical and annotated bibliography*. Millwood, NY: Kras Int. Publ.

Varış, F. (1973). *Türkiye’de lisans-üstü eğitim: Sosyal bilimler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Yavuz, K. (1987). *Psikanalizde ilk dinî gelişmelerin değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Ekler:

**Ek-1:
Fotoğrafları**

1998
(48 yaşında)

I. Din Hizmetleri Sempozyumu – (2007)

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – (2013)

I. Din Hizmetleri Sempozyumu – (2007)

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – (2006)

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – (2006)

SDÜ Hastanesi - Manevi Danışmanlık Konferansı – (2008)

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – (2009)

Aydın/Bozdoğan Gezisi – (2006)

Aydın/Bozdoğan Gezisi – (2006)

Ek-2: Röportaj soruları

* Röportaj – [Mülakat] –

“*Araştırmacı*. Kıymetli hocam, uzun yıllar süren akademik çalışma hayatınızı tamamlayarak 01 Ocak 2017 yılında emekli oldunuz. Ancak yaş sınırlaması sebebiyle emeklilikten sonra Uşak Üniversitesi’nde aktif olarak çalışmaya devam ediyorsunuz. Bu sebeple eğer izin verirseniz sizinle (i) özel ve akademik yaşamınız, (ii) Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları, (iii) Türk din psikolojisinin geleceği ve (iv) yeni nesil din psikologlarına öneriler” tema başlıklarında bir röportaj yapmak istiyorum.”

[i]– *Özel ve akademik yaşam:*

1. Kıymetli hocam, isterseniz öncelikle kişisel yaşamınızdan başlayalım. Kısaca kendinizi tanıtabilir misiniz? Yani nasıl bir çocukluk ve gençlik döneminiz oldu? Çocukken ve gençken yaşama ilişkin hayalleriniz ve hedefleriniz nelerdi?
2. Yaşam felsefenizi birkaç cümleyle nasıl betimleyebilirsiniz?
3. Hobileriniz nelerdir?
4. Kendinizi nasıl bir eş, baba ve dede olarak görüyorsunuz?
5. Eleştiriye açık mısınızdır? Yani meslektaşlarınız sizi eleştirirler miydi? Sizin bu eleştirilere tepkileriniz nasıl olurdu?
6. Yaşamınızda dönüm noktası olarak nitelendirebileceğiniz bir olay var mı? Varsa nedir?
7. Akademisyen olmasaydınız başka ne iş yapmak isterdiniz?
8. Akademik yaşamınız boyunca unutamadığınız ve sizi etkileyen bir anınız/hatıranız varsa bizimle paylaşabilir misiniz?
9. Bir akademisyen olarak din psikolojisi alanında çalışmamış olsaydınız başka hangi alanda akademik kariyer yapmak isterdiniz?
10. Akademik kariyer planlamanızda neden din psikolojisi alanını seçtiniz? Genel ve özel sebepleri var mı? Varsa nelerdir?
11. Din psikolojisi alanındaki akademik çalışmalarınıza nasıl başladınız? Yani akademik kariyeriniz hangi aşamalardan geçerek sonuçlandı? Lisans ve lisansüstü (master ve doktora) eğitiminizi nerelerde ve nasıl yaptınız?
12. Sizin din psikolojisi alanında yetiştiğiniz dönemde üzerinizde emeği olan hocalarınız kimlerdir? Yani kimler ve hangi sebeple akademik yaşamınızda yer aldılar ve çalışmalarınıza yön verdiler?

13. Akademik çalışmalarınıza bakıldığında ağırlıklı olarak hangi alt alanlarda araştırmalarınızı yürüttünüz? Akademik kariyeriniz süresince din psikolojisi alanındaki bilimsel çalışma konularınızı nasıl belirlediniz? Veya hangi konular üzerinde çalışacağınıza nasıl karar verdiniz?

14. Bilimsel kitap, makale, bildiri gibi akademik ürünlerinizde en çok beğendiğiniz ve başyapıtım diyebileceğiniz bir eser/çalışma var mı? Varsa hangisidir?

15. Şu anda geriye dönüp baktığınızda akademiada akademisyen olarak öğretim üyeliği yapan kaç master ve/veya doktora öğrenciniz vardır? Lisansüstü yetiştirdiğiniz öğrenci sayısında hedeflediğiniz sayıya ulaşabildiniz mi? Bu bağlamda “hocaların hocası” olmak nasıl bir duygudur?

16. Sayın hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarına uzun yıllar emek veren akademisyen bir din psikoloğu olarak yanlış anlaşıldığınızı düşündüğünüz bir konu oldu mu? Nasıl ve Niçin?

17. Türk din psikolojisi çalışmalarında son bir kaç yıl içinde okuduğunuz, takdir ettiğiniz, takibe değer bulduğunuz kişiler, kitaplar ve konular var mı? Varsa nelerdir?

18. Benim bir düşüncem var hocam. Emekliliğe yakın olan veya emekli olan din psikoloğu hocalarımızın o döneme kadar yayınladığı makalelerini yeniden elden geçirerek iki kapak arasında çeşitli başlıklarla kitap formatında yayınlamalarının akademik bir ödev/görev olduğu kanısındaayım. Bu türden çalışmaların, o akademisyen için bir anlamda akademik ürün koleksiyonu değeri taşıyabileceği de söylenebilir. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

19. Sayın hocam, ne zaman emekli oldunuz? Akademiada asistanlığınızdan emekliliğinize kadar toplam kaç yıl çalıştınız?

20. Değerli hocam, 43 yıllık akademik çalışma yaşamınızda evdeki hesabı çarşıya uydurabildiniz mi? Yani kurumsal anlamda üniversite çatısı altında akademik çalışma yaşamınız boyunca akademik çalışma planlarınız kapsamındaki tüm projelerinizi gerçekleştirebildiniz mi? Bu bağlamda yaptıklarınız veya yapamadıklarınız hakkında neler söylemek istersiniz?

21. Emeklilik sonrası akademik planlarınız dışındaki hayalleriniz nelerdir?

22. Akademisyenin emeklisi olmaz derler. Emeklilik döneminde gerçekleştirmeyi düşündüğünüz akademik çalışma planlarınız var mı? Varsa nelerdir?

[ii]-*Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları:*

23. Türkiye'deki ilk din psikolojisi çalışmasını hangi yıl ve hangi araştırmayla başlatıyorsunuz? Niçin?

24. Başlangıcından (1952) bugüne (2020) Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yani din psikolojisi Türkiye'de nasıl tanındı ve bugünlere geldi?

25. Batı orijinli bir bilim dalı olarak Amerika ve Avrupa'daki din psikolojisinin tarihsel gelişimiyle ilgili son dönem çalışmalarındaki kurumsal yapılanmada ve akademik ürün başlıklarında 'din'den 'maneviyat'a geçişi ve/veya her iki kavramı ayrı ayrı kullanmayı da dikkate alarak neler söylemek istersiniz?

26. Dünyadaki din psikolojisi ile Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarını nicelik ve nitelik açısından karşılaştırdığınızda neler söylemek istersiniz?

27. Size göre Türk din psikolojisinin güncel sorunları nelerdir?

28. Türkiye'de yapılan din psikolojisi çalışmalarına bakıldığında bazı din psikologlarının sadece teorik çalışmalar yürüttükleri, bazılarının ise sadece ampirik çalıştığı görülüyor? Yani sizce bir din psikoloğunun bilimsel çalışmalarındaki akademik ürün çeşitliliği bağlamında teorik ve ampirik çalışmaların yeri ve ağırlığı nasıl olmalıdır? Niçin?

29. Peki hocam. YÖK ve Milli Eğitim Bakanlığı, din psikolojisi alanında yurtdışına yüksek lisans ve doktora yapmak üzere yıllardır birçok öğrenci gönderdi. Sonra bunların önemli bir kısmı Türkiye'ye döndüler. Yurtdışında din psikolojisi master ve doktora yapıp gelenlerin sonraki dönemlerinde Türkiye'deki çalışmalarına ilgili düşünceleriniz nelerdir? Bu meslektaşlarımızın Türkiye'deki akademik üretim durumu nedir?

30. Size göre Türk din psikolojisi çalışmalarının artık kurumsal bir kimlik kazanma zamanı gelmedi mi? Bu bağlamda 12 Ağustos 2014 tarihinde kurulan Din Psikolojisi Derneği'nin şu andaki durumu ve çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

31. Her yıl düzenlenen din psikolojisi anabilim dalları koordinasyon toplantılarının içeriği ve organizasyonu hakkında neler söylemek istersiniz? Benim düşünceme göre şemsiye organizatör Din Psikolojisi Derneği olmalı ve her yıl bir ilahiyat fakültesiyle birlikte organize yapılmalıdır. Bu konudaki düşünceniz nedir?

32. Din sosyolojisi için yapılan 'genel din sosyolojisi' ve 'özel din sosyolojileri'ne dayalı dikotomik ayrımın bir benzeri de 'genel din psikolojisi' ve 'özel din psikolojileri' şeklinde din psikolojisi için yapılabilir mi? Nasıl?

33. Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türk din psikolojisi çalışmalarında 'İslam psikolojisi' olması gerektiği yerde midir? Bu bağlamda İslam psikolojisiyle ilgili neler yapılabilir?

34. Şu anda din psikolojisi alanında Türkiye’de yürütülen lisansüstü master ve doktora tezlerinin kalitelerini nasıl buluyorsunuz? Geçmişten bugüne araştırmalardaki kalite giderek yükseliyor mu yoksa düşüyor mu? Niçin?

35. Türkiye’de yapılan dindarlık ölçme çalışmaları konusunda yerli ölçek denemelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeterli mi? Niçin? Neler yapılabilir?

36. Türkiye’de din psikologları genellikle teoloji/ilahiyat lisanslı oluyor. Bazen psikoloji ve/veya pdr lisanslı din psikologları da yetişiyor. Alan uzmanlığı bağlamında aralarındaki yeterlilik düzeylerinin farklılığı konusunda neler söylemek istersiniz?

37. Türkiye’deki din psikolojisi çalışmalarında cinsiyet faktörü göz önüne alındığında, bu alanda çalışan bayanlar mı yoksa erkekler mi daha fazladır? Niçin?

38. Değerli hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarında uzun yıllar nicel araştırmalar yapıldı. Bizim kuşak ve bizden önceki kuşaklar, hep bu metodolojiyle yetiştik. Fakat son dönem Türk din psikolojisi araştırmalarında nicel desenden nitel desene doğru belirgin bir yönelim var. Bu metodolojik paradigma değişimini nasıl yorumluyorsunuz?

39. Ayrıca din psikologları akademik çalışmalarında teorik ve ampirik çalışma dengesini nasıl kurmalıdırlar? Hiç ampirik çalışma yapmayan din psikoloğu meslektaşlarımız olduğu gibi hiç teorik çalışma yapmayan din psikologlarımız da var. Bu konudaki dengeyi nasıl sağlamak gerekiyor?

40. Sayın hocam, din psikoloğu Ok’un (2006) değerlendirmesine göre Türkiye’de din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda, bu ülkenin kültürüne özgü ya da bu kültürde yapılan ampirik çalışmalardan yola çıkarak geliştirilmiş veya yaygınlık kazanmış bir psikoloji ekolünün ya da kuramının varlığından söz etmek henüz erken gözükmektedir. Çalışmalar daha çok Kuzey Amerika ve Batı Avrupa (Hıristiyan) geleneğinde geliştirilenlerin İslami ortamdaki bir tekrarı, test edilmesi, ya da onlara yapılan katkılardan ibaret olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Türk din psikolojisi çalışmalarındaki ‘ekolleşme’ ve Türkiye’deki ekolleşmeyle ilişkili ‘hoca’ faktörü konusunda neler söylemek istersiniz?

41. Bu dönemde (2010 yılından bu yana) yeni ilahiyat fakültelerine bağlı olarak açılan din psikolojisi bilim dalındaki lisansüstü programlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeni açılan bu programlar, din psikolojisi alanında kaliteli bir lisansüstü eğitim için nelere dikkat etmelidirler?

42. Son dönemde giderek yıldızı parlayan din psikolojisinin klinik saha uygulaması olarak da konumlandırılabilir olan manevi danışmanlık ve rehberlik –(mdr) alanıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir? Bu bağlamda alanın Türkiye’deki geleceğini nasıl görüyorsunuz?

43. Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türkiye’de hızla manevi danışmanlık ve rehberlik alanında tezli ve tezsiz yüksek lisans programları açılmaktadır. Sanki din eğitimcileri de bu alanda var olmak istemektedirler. Özel alan yeterliliği bağlamında bu alanda nasıl bir akademik eğitim verilmelidir? Din eğitimcilerinin bu alandaki yeri ne olmalıdır?

[iii]–*Türk din psikolojisinin geleceği:*

44. Değerli hocam, geleceğe bir projeksiyon tutmak gerekirse Türk din psikolojisinin bu aşamadan sonra gideceği ve gitmesi gerektiği yön neresi olmalıdır? Niçin?

45. Size göre gelecekteki Türk din psikolojisi çalışmalarında hangi alanlarda öncelikli konular çalışılmalıdır? Niçin?

46. 2014 yılında kurulan Din Psikolojisi Derneği’nin Türk din psikolojisi çalışmaları için gelecek vizyonu ve misyonu ne olmalıdır?

[iv]–*Yeni nesil din psikologlarına öneriler:*

47. Size göre din psikolojisi alanında uzmanlık yapacak öğrencilerin ne gibi özelliklere ve donanıma sahip olması gerekir? Niçin?

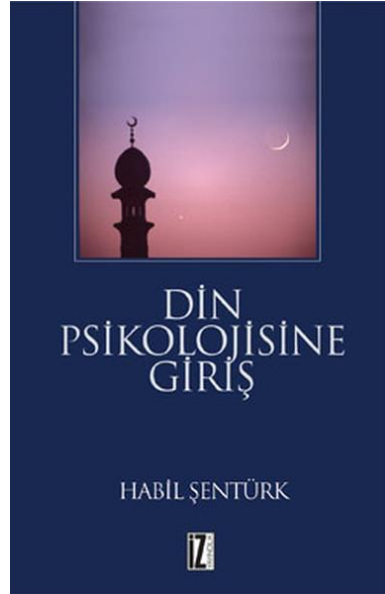
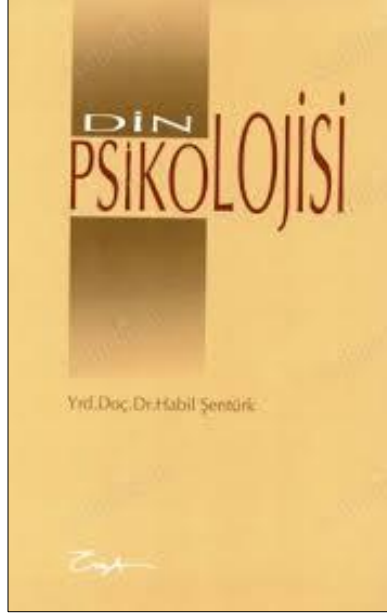
48. Türk din psikolojisi araştırmalarında atölye çalışmaları tarzındaki akademik ürünlerin oranının oldukça az olduğunu görüyoruz. Bundan sonraki süreçte atölye çalışmalarının artması için yeni nesil din psikologlarına önerileriniz nelerdir?

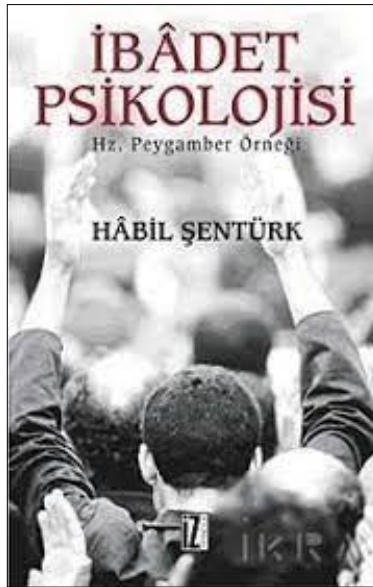
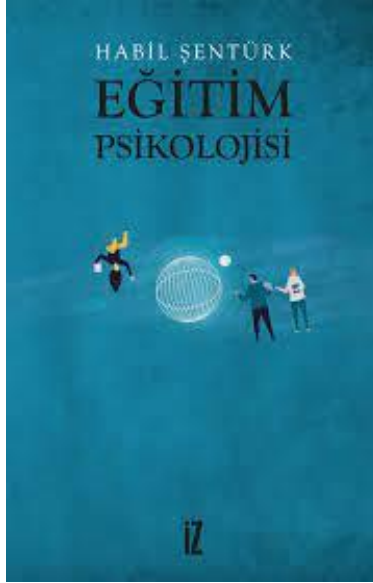
49. Peki, hocam din psikolojisi alanında çalışmaya yeni başlayan genç kuşak akademisyen din psikologlarına veya çalışmayı düşünen potansiyel araştırmacılara önerileriniz nelerdir?

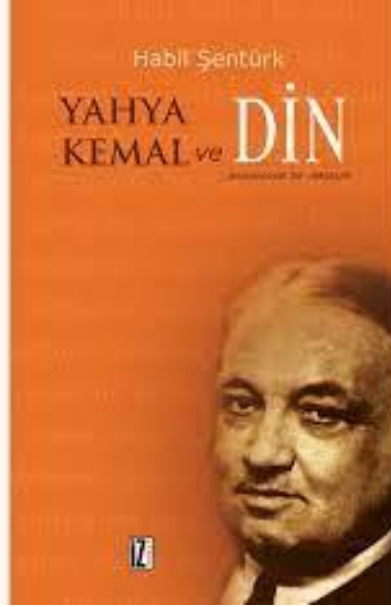
50. Sayın hocam son olarak Türk din psikolojisi çalışmaları üzerine kişisel düşüncelerinize yer verdiğimiz bu röportajla ilgili düşünceleriniz nelerdir?

“*Araştırmacı:* Saygıdeğer hocam, röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, bundan sonraki yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.”

**Ek-3:
Kitapları – (Kapakları)**

Ek-4: Makaleleri – (İlk sayfaları)

İLETİŞİM PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN İSLÂM'IN BAZI AHLAKÎ DAVRANIŞ VE DEĞERLERİNİN ANALİZİ

An Analysis of Islamic Ethical Values in Terms of Communication Psychology

Habil ŞENTÜRK*

Özet

İslam, bir hayat dinidir. Müslüman'ın sosyal hayatında geçerli olan normlar da, İslam'ın ahlak değerlerine dayanır. Dolayısıyla bu değerler, onun kişiler arası ilişki ve iletişim sürecini belirlemektedir. Fakat bu ilke ve kurallardan beldenen sonucu alınabilmesi için, onların anlam ve fonksiyonlarının bilinmesi, içselleştirilerek benimsenmesi ve bu bilinçle uygulanması gerekmektedir. Çünkü ancak bilinçli olarak yapılan davranışların anlam ve işlevi olabilir.

Anahtar Kelimeler

İletişim, ahlakî değerler, sosyal ilişkiler, ahlak kuralları

Abstract

Islam is the religion of life. Islam does not separate the norms of social life from ethics. Ethical values of Islam determine interpersonal relations and processes. Muslim individual must know what social ethics of Islam means for individual and social life. In order to get positive results from Islamic values and ethics Muslims must internalize them. Islamic ethics and values are meaningful if they have been practised consciously.

KeyWords

Communication, Ethics Values, Social Relations, Ethical Principles.

GİRİŞ

İletişim, sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru, insanlar arası ilişkilerin temelidir. Bu yüzden sağlıklı iletişim, sosyalleşme sürecinin bir gereğidir.¹ İnsanlar, Robinson Crusoe gibi dünyada yalnız başlarına yaşayamazlar; her yönüyle birbirlerine muhtaçlardır. Çünkü onlar ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel hayatın bütün cephelelerinde maddî ve manevî her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için birbirleriyle yardımlaşmak, dayanışmak ve işbirliği yapmak durumundadırlar. Bunları yapabilmek için de onları, her şeyden önce birbirleriyle anlaşma ve uzlaşmaya ihtiyaçları vardır. İnsanlar arasındaki iletişimin temel amacının da bu olduğu söylenebilir. Bu yazıda biz de, İslam'ın birtakım ahlakî değer ve normlarının, iletişim psikolojisi açısından ne gibi fonksiyonlar icra ettiğini incelemek istiyoruz.

İletişim kısaca, bilgi üretme, aktarma ve anlandırma süreci² veya fikir, bilgi, duygu, haber, tutum, davranış ve becerilerin paylaşılması süreci olarak ta-

nımlanabilir.³ Temel unsurları *kaynak*, *mesaj* ve *alıcı* olan iletişimin doğrudan değil de dolaylı yapıldığı durumlarda, mesajın alıcıya ulaşmasını sağlayan bir de *kanal* gereklidir. İnsanlar arasında sağlıklı bir iletişimin gerçekleştirilmesi için bu unsurlarda bulunması gerekli bazı özellikler ve nitelikler vardır.⁴

İnsan, sosyal bir varlık olması⁵ hesabıyla diğer insanlarla ilişki kurmak, birtakım duygu ve düşüncelerini paylaşmak, hayatın gerek ve gerekleri istikametinde yardımlaşmak, dayanışmak, dertleşmek, kısacası onlarla iyi bir iletişim içerisinde olmak durumundadır. Kişi ancak böyle bir sosyal ortamda kendini güvende ve huzurlu hissedebilir, özgüveni gelişebilir.⁶ Bütün bu

* Kamuran Çilenti, *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, Gül Yay., Ankara 1988, s.43

¹ Çilenti, *age*, s.44-47; Dökmen, *age*, s.23-37

² İnsan kelimesi yaleneleşmek, alıngnak, kaynagkmanasına gelen "ıns" kökünden türemiştir. İnsanın diğer insanlara yaklaşması, onlarla beraber yaşamaktan hoşlanması, onun medenî ve sosyal bir tabiiatı sahip olmasıdır. Bkz. A. Sadiha Okday, *Konularda Ali Efendi ve Ahlak-ı Ahi*, İz Yay., İstanbul 2005, s.433-434

³ M. Osman Necati, *el-Hadisü'n-Nebvî ve İlmü'n-Nefs*, Dânu's-Şûrûk, Kahire 1993, s.286-291; Öznur Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar: Manevi ve Psikolojik Yaklaşımın Anıtı ve Öze Dönüş*, Lotus Yay., Ankara 2005, s.186-187

* Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi

¹ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsano*, Remzi Kit., İstanbul 1992, s.12-18; Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yay., İstanbul 2005, s.22

² Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yay., İstanbul 1998, s.19; Setçuk Budak, *Psikoloji Sosyoloji, Bilim ve Sanat Yay.*, Ankara 2000, s.394

Freud'un Psikoloji ve Din Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım

Habil ŞENTÜRK

ABSTRACT A CRITICAL APPROACH TOWARDS FREUD'S UNDERSTANDING OF PSYCHOLOGY AND RELIGION

Freud has an important place in the history of psychology; he is Also a psychologist who founded the school of psychoanalysis. However, some criticisms were directed towards his opinions on psychology and religion In this paper, we firstly tried to examine his opinions concerning with psychology and religion. After that some of the criticisms and remarks on his ideas were taken into account.

Keywords: *Freud, religion, psychoanalysis, id, ego, superego, libido, neurosis, Jung*

GİRİŞ

Psikoloji organizmayı, özellikle de insanın sübjektif ve objektif dünyasını tanıtmaya ve tanıtmaya çalışan, insanı ve davranışlarını bu maksatla inceleyen bir sosyal bilimdir. Din ise, olumlu veya olumsuz, az veya çok herkesin ilgilendiği, herkesin hayatında yeri olan aşkın bir güç ve bir kültür unsurudur. Müntesipleri açısından çok önemli bir psikolojik ihtiyaç ve psikososyal bir gerçektir. Bu sebeple psikoloji bir davranış veya yaşayış biçimi olarak dini de incelemek durumundadır.

Ancak psikoloji, din konusunu incelerken objektiflik hususunda daha bir dikkatli olmak, sübjektif veya normatif davranmamaya özen göstermek zorundadır. Çünkü bu noktadaki bir ihmal veya kasıt psikolojiyi objektif bir bilim olarak gerçeği göstermek yerine, spekülatif veya ideolojik değerlendirmelere kapı açarak bilim olmaktan çıkartmakta veya bilim değerini düşürmektedir.

İşte bu yazıda biz de psikoloji tarihinde önemli bir yeri olan Sigmund Freud'un psikoloji ve din anlayışına eleştirel bir gözle bakacak ve bilimsel kriterlere göre gerekli değerlendirmeleri yapmağa çalışacağız

A. FREUD'UN PSİKOLOJİ ANLAYIŞI

Sigmund Freud'un psikoloji anlayışı deyince ilk akla gelen şüphesiz ki psikanalizdir. Psikanaliz Freud'un hem psikoloji anlayışının ekol adı, hem

* *Dr.*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

SOSYAL İLİŞKİLERDE SAYGI KAVRAMI: PSİKOLOJİ VE DİN AÇISINDAN BİR BAKIŞ

Habil ŞENTÜRK*

ÖZET

Saygı kavramı, günlük hayatta sık sık kullanılan, sosyal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi açısından önemli bir ahlaki değer ve normdur. Saygı kavramının duygu, bilgi, inanç ve değerler gibi bir sübjektif cephesi; bir de saygı tezahürü olan tutum ve davranışlar halindeki objektif cephesi vardır. Sosyal ilişkiler ortamında insanların, *kendine, kutsala, başkalarına ve çevreye saygı*, şeklinde özetleyebileceğimiz birtakım tutum ve davranışları görülmektedir. Sosyal hayatta, saygılı tutum ve davranışların olumlu, saygısızlık olarak kabul edilenlerin ise olumsuz etkilerini görebiliriz. Bunun örneklerine sosyal ilişkiler, iletişim, iş ve ticaret hayatında daha çok rastlamaktayız. Bu çalışmada biz, saygı kavramını yüzeysel anlamının ötesinde, daha derinlikli anlamlarıyla dini ve psikolojik açıdan incelemeye ve değerlendirmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Saygı, Din, Ahlak, Değer, Kişilik, Davranış

ABSTRACT

The Concept of Respect in Relation to Social Relations: An Overview from Psychology and Religion

The concept of respect is often used in daily life, which is a necessary ethical norm for the healthy development of social relations. The concept of respect has a subjective dimension, which includes emotions, knowledge, beliefs and values, while its objective dimension includes attitudes and behaviors. In the context of social relations people show the attitudes of respect toward himself, sacred, other and environment. Respectful behaviors have positive outcomes in social life while disrespectful behaviors have negative consequences. Especially the concept of respect is important in the areas of social relations, communication, work and commerce. In this essay, we try to examine the concept of respect from religious and psychological perspective.

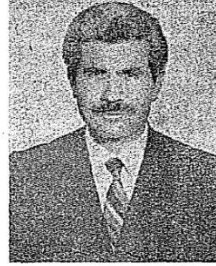
Keywords: Respect, Religion, Ethic, Value, Personality, Behavior.

* Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi / e-mail: habil@ilahiyat.sdu.edu.tr

ÇOCUKTA DİNİ İLGİNİN UYANIŞI VE GELİŞMESİ AÇISINDAN ÇEVRE FAKTÖRÜ

1950'de Gediz'de doğdu. 1976'da İzmir Yüksek İslâm Enstitüsünü bitirerek Ödemiş İmam-Hatip Lisesi'ne öğretmen tayin edildi. 1977 Haziranında İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü'nün'de Din Psikolojisi asistanlığına başladı.

Halen D.E.Ü. İlahiyat Fakültesinde öğretim görevlisidir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Dr. HABIL ŞENTÜRK
D.E.Ü. İlahiyat Fak.

Çocuk, doğuştan birtakım özelliklerle beraber dünyaya gelir. Ancak onun bu özelliklerinin çevre tesirleriyle gelişmesi ve değişmesi sözkonusudur. Burada, psikolojinin önemle üzerinde durduğu ve hangisinin daha müessir olduğu hususunda tartışmaların sürüp gittiği VERASET ve ÇEVRE faktörü üzerinde biz de ayrıca tartışacak değiliz. Zaten bir noktaya kadar da bu tartışmalar durularak bazı gerçeklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nitekim bir gelişim formülü bulunmuş, bu formülün çözümünde hangi faktörün

DİNİ GELİŞİM PSIKOLOJİSİ

*Yrd. Doç. Dr. Habil ŞENTÜRK
S. Demirel Üniv. İlahiyat Fak.*

DİNİ gelişim psikolojisi derken önce gelişme ve dİNİ gelişme kavramları hakkında kısa bilgi vermekte fayda vardır. Gelişim kavramı psikolojinin temel kavramlarından biridir. Psikoloji, organizmayı incelerken psikolojik olayları bir “burada ve şimdi” ilkesine göre bir zaman kesiti içerisinde kısa zamanlı incelemelerde bulunur, bir de bu olayları birbirleriyle bağlantılı, sebep-sonuç ilişkilerinin zincirleme bir şekil arzettiği uzun bir zaman dilimi veya süreci içinde inceler. İşte gelişim bu ikinci neviden bir incelemeyi gerektirmektedir. Öyleyse nedir bu gelişme? Gelişme, organizmada (Veraset X Çevre X Zaman) formülüne göre meydana gelen büyüme ve olgunlaşma istikâmetindeki değişimlerdir, denebilir. Bu târifle bedenî gelişme konusunu anlamak mümkündür, fakat rûhî gelişmeyi anlamak ve anlatabilmek için biraz daha farklı bir tarif yapmaya ihtiyaç vardır: Gelişme, beden ve ruh yönünden organizmanın kendisinden beklenen faaliyetleri yapabilmesi için geçirmiş olduğu merhalelerdir. Buna göre dİNİ gelişme de, kişinin çocukluktan itibaren dİNİ hayatının basitten mükemmele doğru geçirmiş olduğu gelişim süreci veya süreçleridir⁽¹⁾.

I- ÇOCUKLUK ÇAĞI

A- OKUL ÖNCESİ (0-6)

Duygular, çocuğun doğuştan getirdiği özellikler ve istidatlar arasındadır. Ancak bu duygulardan bazıları hemen kendini gösterirken (açlık, susuzluk gibi), bazıları da gelişim süreci içinde zamanla ortaya çıkar. Aslında bütün istidat ve özellikler

(1) Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi 1991, s. 331 vd; Erdoğan Fırat, *Eğitim Psikolojisi*, İzmir: Tin Yay. 1989, s. 15 vd; Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara: D.İ.B. Yay. 1987, s. 106 vd; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara: T.D.V. Yay. 1993, s. 251 vd.

İbadetin Mahiyeti ve Şahsiyet Gelişimindeki Fonksiyonu

Dr. Hâbil ŞENTÜRK
D.E.Ü. İlahiyet Fak.
Öğretim Görevlisi

A — Psikolojik Mahiyetine Bir Bakış

Dini inanışın dış ifadesi olan ibadetler, kişiyi, Yüce Varlık ile karşı karşıya getiren davranışlardır. İnsan, inandığı gerçeği yaşamak ihtiyacını duyar.

İbadetin mahiyetini kavrayabilmek için önce lügat ve ıstılah mânâsı üzerinde durulmalıdır.

a) İbadetin lügat mânâsı :

İbadet: "Allah'a gösterilen saygı davranışı, tapınma, tapınış", (1) şeklinde ifade edildiği gibi, "Hudu' (eğilmek, tevazu göstermek) ile beraber tâattir," (2) diye de tarif edilmiştir. Hattâ sadece "Tâat (boyun eğmek, emre uygun davranmak) mânâsına gelir," (3) de denmiştir.

b) İstılah mânâsı :

İbadet: "mükellefin, nefsinin arzusu hilâfına, Rabbini ta'zim için yapmış olduğu davranışa denir." (4) "Saygı, itaat ve ta'zim mertebelerinin en yükseğidir. Böyle bir şey ise, yalnızca Allah'a yapılır. Yalnız

Allah'ın hakkıdır." (5) "İnsanın rûhen ve cismen, zâhiren ve bâtinen bütün mevcudiyetiyle yalnız Allah'a yaptığı şuurlu bir taat ve kurbettir." (6) "Allah'a karşı kulluk ve bağlılığımızı sözler ve hareketlerle ifade etmektir. İbadet, Cenab-ı Hakka hem şükran borcunu ödemek, hem de bağlılığı ve sevgiyi göstermek amacını güden tutum ve davranışlardır." (7) "Ubudiyet tezellülü (yetersizlik, acz, eksiklik ve küçüklüğü) açığa vurmaktadır. (Mânâ ve medlûlünü ifade bakımından) ibadet, ubudiyeten dhaa belîğdir. Çün-

- (1) M. Ali Ağatay, Türkçe Sözlük, s. 352 (Ankara 1966).
- (2) İbn Manzur, Lisânul-Arab, IV, 262 (Mısır 1890)
- (3) Muhammed b. Mustafa, Vankulu Lugatı, I, 289 (İstanbul 1728).
- (4) Seyyid Şerif el-Cürcânî, et-Ta'rifât, s. 97. (İst. 1890).
- (5) A. Hamdi Akseki, İslâm, s. 287. (İst. 1966).
- (6) M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I, 96 (İst. 1960).
- (7) O. Pazarlı, Din Psikolojisi, s. 169. (İst. 1968).

KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA İNSAN, DİN VE MEDENİYET KAVRAMLARINA PSİKOSOSYAL AÇIDAN BİR BAKIŞ*

Habil ŞENTÜRK**

ÖZET

Günümüzde, bilim ve teknolojiadaki gelişmeler sonucu dünya küçülmüş, iletişim alanındaki gelişmelerle uzak yakın her yerde olan bitenden, herkesin anında haberdar olması mümkün hale gelmiştir. Bu durum da, insan hayatını birey ve toplum planında değiştirmiş, uluslar arası düzeyde siyasal ve kültürel etkileşimin artmasını sağlamıştır. Bu şartlar altında insanın hayatını yeniden düzenleme gereği ortaya çıkmaktadır. İnsanın dünyada yaşarken tek başına olmadığı, din, kültür ve medeniyet gibi değer ve kurumları başkalarıyla paylaşmak durumunda bulunduğu bir gerçektir. Öyleyse insan, din ve medeniyet kavramlarına bu çerçevede yeniden bakmak, kavramlar arasındaki ilişkileri kurarak yeniden değerlendirmek icap etmektedir. Bu çalışma, böyle bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, insan, din, medeniyet

ABSTRACT

A Psychosocial Look at Man, Religion and Civilisation Concepts in the Era of Globalisation

As a result of modern scientific and technological developments, our world became a global village, where everyone can reach each other very fast and easily. This new condition transforms individual and social life and there is a need to rearrange human life in the light of this new situation. Human being is not alone in this world. He has to share his basic values and institutions, such as religion, culture and civilization, with others. There is a necessity to look at the concepts of man, religion and civilization with fresh perspective and to reassess by contacting the relationships among them. This paper aims to offer such fresh perspective.

Key Words: Globalization, Man, Religion, Civilization

* Bu makale, 24-27 Eylül 2009 tarihleri arasında Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından düzenlenen "Uluslararası Davraz Kongresi"nde sunulan "Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet" başlıklı bildirinin geliştirilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: habil@ilahiyat.sdu.edu.tr.

İBADETİN MAHİYETİ VE ŞAHSİYET GELİŞİMİNDEKİ FONKSİYONU

Dr. Habîl ŞENTÜRK

A— Psikolojik Mahiyetine Bir Bakış

Dini inanışın dış ifadesi olan ibadetler, kişiyi, Yüce Varlık ile karşı karşıya getiren davranışlardır. İnsan, inandığı gerçeği yaşamak ihtiyacını duyar.

İbâdetin mâhiyetini kavrayabilmek için önce lugat ve istilâh manası üzerinde durulmalıdır.

a) İbâdetin lugat manası:

İbâdet: «Tanrıya gösterilen saygı davranışı, tapma, tapmış,»¹ şeklinde ifade edildiği gibi, «Hudu' (eğilmek, tevazu göstermek) ile beraber taattir,»² diye de tarif edilmiştir. Hatta sadece «Taât (boyun eğmek, emre uygun davranmak) manasına gelir,»³ de denmiştir.

b) İstilâh manası:

İbâdet: «mükellefin nefsinin arzusu hilâfına Rabbini ta'zim için yapmış olduğu davranışa denir.»⁴ «Saygı, itaat ve ta'zim mertebelerinin en yükseğidir. Böyle bir şey ise, yalnızca Allah'a yapılır. Yalnız Allah'ın hakkıdır.»⁵ «İnsanın ruhen ve cismen, zahiren ve batmen bütün mevcudiyetiyle yalnız Allah'a yaptığı şuurlu bir taat ve kurbettir.»⁶ «Allah'a karşı

(1) M. Ali Ağatay, Türkçe Sözlük, s. 352.

(2) İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, IV, 262.

(3) Muhammed b. Mustafa, Vankulu Lugatı, I, 289.

(4) Seyyid Şerif el-Cürcâni, et-Ta'rifât, s. 97.

(5) A. Hamdi Akseki, İslâm, s. 287.

(6) M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I, 96.

HAYATIN ANLAMI VE DİN

Habil ŞENTÜRK*
Selahattin YAKUT**

Öz

Düşünce tarihi, varlığın ve varoluşun gizemini çözme ve yaşamı daha anlamlı hale getirme konusunda entelektüel kaygı örnekleriyle doludur. Sorgulamak, epistemolojik bir aktivite ve insan olmanın getirdiği zihinsel ve varoluşsal bir faaliyettir. İnsan; sosyal, psikolojik, duygusal ve zihinsel yönüyle çok boyutlu bir varlık olmanın yanında; araştırma 'özne'si ve 'nesne'si olması bakımından da sınırsız bir potansiyele sahiptir. İnsanın bu farklı boyutlarını ayırıştırmak ve birbirlerinden bağımsız olarak değerlendirmek neredeyse imkansızdır. Çünkü her boyut bir diğerini etkilemekte, onu değiştirmekte, dönüştürmekte ve gelişim sürecine katkıda bulunmaktadır. Sorgulayan insan için insanın tüm bu boyutlarını etkileyen ve tatmin olacağı cevaplar bulması gereken en önemli varoluşsal problemlerinden birisi hiç şüphesiz "anlam" problemidir. İnsan, 'anlam problemi' ne tatmin edici cevaplar bulabildiği ölçüde mutlu olmakta; bu problemini tatmin olacağı şekilde cevaplandıramadığı düzeyde de stres, kaygı, depresyon, yalnızlık, yabancılaşma ve intihar gibi daha ileri boyutlarda psikolojik ve patolojik sıkıntılar yaşayabilmektedir. Din ise insanın 'varoluşsal anlam problemi'ne en tatmin edici cevabı verdiği ve insanların mutluluğunun ancak dinin değerleriyle sağlanacağı iddiasını her vesileyle yinelemektedir. İşte bu çalışma, insan açısından hayati öneme sahip olan "anlam" probleminin çözümüne farklı bakış açıları sunarak katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Anlam, Yaşamın anlamı, Varoluş, Din.*

THE MEANING OF LIFE AND RELIGION

Abstract

History of thought includes many instances of intellectual concerns about solving the mystery of existence, the existence and making life more meaningful.

* Prof.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, e-mail: habilsenturk@sdu.edu.tr

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, e-mail:Selahattin_yakut@hotmail.com

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 3 • Haziran 2021 • 223-232
Issue: 3 • June 2021 • 223-232

İmtihan Psikolojisi

Tokur, B. (2018). *İmtihan psikolojisi*.

Ankara: Fecr Yayınları (157 s.)

Tokur, B. (2018). *Psychology of examination*.

Ankara: Fecr Publishing (157 p.)

ISBN: 978-605-9652-78-0

Rümeysa Ergin

Araştırma Görevlisi

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

E-posta: rumeysa.ergin@asbu.edu.tr

Orcid: 0000-0002-2503-7227

Ankara / Türkiye

Research Assistant

Social Sciences University of Ankara

Faculty of Islamic Studies

E-mail: rumeysa.ergin@asbu.edu.tr

Orcid: 0000-0002-2503-7227

Ankara / Turkey

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type	Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received	09 Mayıs 2021 • 09 May 2021
Kabul Tarihi • Accepted	22 Haziran 2021 • 22 June 2021

Ö z e t

Bu çalışma kapsamında, Behlül Tokur'a ait İmtihan Psikolojisi adlı kitabı incelenmiştir. İslam inancında geniş yer tutan imtihan kavramını iman temelinde inceleyen yazar, bu kavramı down sendromlu çocuğa sahip ailelerde zorlu bir deneyim olan engelli bebeğe sahip olma sürecindeki uyuma katkısı kapsamında değerlendirmektedir. Din psikolojisi literatürüne önemli bir kavram kazandıran kitap incelenerek okuyucuya bilgi verme amaçlanmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • İmtihan • Down sendromu • Anlam

A b s t r a c t

Within the scope of this study, Behlül Tokur's book Psychology of Religious Challenges has been examined. The author, who examines the concept of being tested, which has a wide place in Islamic belief, on the basis of faith, evaluates this concept within the scope of its contribution to the process of adapting to having a disabled baby, which is of difficult experiences in families with a child with Down syndrome. It is aimed to give information to the reader by examining the book, which brings an important concept to the literature of psychology of religion.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Examination • Down syndrome • Meaning

Trabzon Çarşıbaşı Kavaklı köyü doğumlu olan Tokur, ilk ve orta öğrenimini Trabzon içinde çeşitli okullarda tamamlamıştır. Yazar 2003 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuş ve 2006-2011 yılları arasında öğretmenlik yapmıştır. 2006 yılında *Kişisel Gelişim (NLP)-Din İlişkileri Üzerine Bir Araştırma* isimli çalışmasıyla yüksek lisansını tamamlayan yazar, 2011 yılında mezun olduğu üniversitede araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. Aynı yıl *Stres ve Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* isimli teziyle doktor unvanını alan Tokur, halen görevine Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde devam etmektedir. Yazarın *Stres ve Din, İmtihan Psikolojisi, Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi* başlıklarıyla yayınlanmış üç kitabı bulunmaktadır.

İncelememize konu olan kitap, yazarın doçentlik çalışması olan *İmtihan Psikolojisi*dir. Çalışma için bu eserin seçilme nedeni, eserin din psikolojisi alanına yeni bir kavram olarak imtihan psikolojisini kazandırmasıdır. Din psikolojisi alanı, Türkiye'de psikoloji çalışmalarında olduğu gibi Amerika ve Avrupa menşei ile ilerlemektedir. Yerel ve Müslüman kültüre ait bir din psikolojisi yerine bu alan -son zamanda olumlu değişiklikler olmakla birlikte- genellikle Batı'da yapılan çalışmaların Türkiye'ye ve Müslüman dünyasına uyarlanması şeklinde ilerlemektedir. Hıristiyanlık ve İslamiyet birbirlerinden Tanrı algıları başta olmak üzere birçok konuda ayrılmaktadır. Mensuplarının bu dinlerle ilişkisi de buna bağlı olarak kapsam içinde değişiklik göstermektedir. Uyarlama olarak alınan bilginin İslamiyet ile ilişki içinde olan yahut olmayan kişileri açıklaması bu nedenle zordur. Tokur, bahsi geçen çalışmasında İslam inancının merkezinde bulunan ve kültürde de her an karşılaşılan imtihan kavramını, bu din içinde açıklamaktadır. Çalışma için *İmtihan Psikolojisi* seçilerek esere dair okuyuculara fikir kazandırma hedeflenmiştir.

İmtihan Psikolojisi kavramını down sendromlu çocuklara sahip olan aileler üzerinden inceleyen kitap, giriş, birinci bölüm, ikinci bölüm ve sonuç olmak üzere toplamda dört bölüm olarak düzenlenmiştir. Kaynakçadan sonra ise katılımcıların demografik özelliklerini içeren bir ek bulunmaktadır.

Giriş bölümü kendi içinde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve araştırmada yöntem olarak dört ayrı başlıktan oluşmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın konusu başlığı altında engelli bebek sahibi olma ve bebeğin doğmasıyla başlayan yeni düzenin/hayatın anlamlandırılmasında imtihan kavramının yerine değinilmiştir. Ardından yazar imtihan kavramını genel olarak açıklamış ve bu kavramı inşa eden unsurların imtihan olgusu, imtihan edilen varlık, imtihan ettiği düşünülen üst otorite ve imtihanın konusu olduğunu vurgulamıştır. Araştırmanın problemi

Tokur tarafından “down sendromlu çocuklara sahip ebeveynlerin bu durumlarını anlamlandırma sürecinde dinin rolünü psikolojik olarak anlamak” şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca bu araştırmanın amacı down sendromlu çocukları olan ebeveynlerin bu duruma adapte olma süreçlerinde dinî inancın etkisini ilk tepkiler, karşılaşılan sıkıntı ve zorluklar, süreç yönetimi ve destek ihtiyacı, dinî yönden anlamlandırma sınırları içinde anlamak ve izah etmektir. Tokur’a göre ebeveynlerin bu sürece nasıl bir tepki gösterdikleri vakıayı kabul, uyum sağlama ve yeni duruma uygun olarak hayatı yeniden şekillendirme açısından oldukça belirleyicidir. Bu tepkiyi tayin edici unsurlardan biri olarak dinî inancı gören yazar, onun etkisini değerlendirme çabasıdadır. Dinî manevi danışmanlık alanındaki çalışmaların teorik yönlerinin eksik olduğunu ve sadece pratiğin esas alındığını vurgulayan Tokur, bu ve benzeri araştırmalar sayesinde din psikolojisi alanının temel hareket noktası olan din-insan ilişkisine dair fikirler edinileceğini ve eksik teorinin de böyle çalışmaların birikmesiyle kurulacağını, çalışmanın bu nedenle önemli olduğunu ifade etmektedir.

Yazar, çalışmasında nitel yöntemi tercih etmiştir. Kartopu tekniğiyle -ulaşılabilir aileler vasıtasıyla kendileriyle benzer özelliklere sahip ailelere ulaşma- katılımcılar çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu şekilde 57 aile ve 100 katılımcıyla görüşülmüştür. Konuya dair katılımcıların fikirlerini öğrenmek amacıyla derinlemesine görüşme tekniği kullanıldığını ifade eden yazar, ayrıca onları yakından tanıdığı ve sorunlarını daha rahat anlayabileceği arka planıyla, katılımcı gözlem tekniğini de sürece dahil ettiğini belirtmiştir. Katılımcılarla yaptığı görüşmeleri dört başlık altında toparlayan yazar bunlara bağlı olarak yedi temel soru oluşturmuştur. Ancak çalışma yarı yapılandırılmış olduğundan bu sorular nihai değildir. Yani görüşmeciler konuya dair edindiği bilgiyi yeterli görmediği yahut görüşme sürecindeki akışa göre farklı soruları da mülakata dâhil edebilmiştir. İlk tepkiler başlığı altında yazar “Çocuğunuzun down sendromlu olduğunu öğrendiğinizde ne hissettiniz? Çocuğunuzun down sendromlu olduğunu ne zaman öğrendiniz, doğum öncesi öğrenmişseniz çocuğunuzun aldırma-ya hiç düşündünüz mü?” sorularını yönelirken karşılaşılan sıkıntı ve zorluklar bölümünde “Çocuğunuz doğduktan sonra yakın ve uzak çevrenizden ne tür tepkiler aldınız? Down sendromlu çocukla yaşamının ne gibi zorlukları vardır?” sorularını sormuştur. Destek ihtiyacı ve süreç yönetimi başlığı altında ise “Yaşadığınız sıkıntı ve zorluklar karşısında kimlerden destek aldınız? Durumu kabullenme ve yeniden bir düzen kurma sürecinde size ne yardımcı oldu?” sorularını temel alan yazar, son durum olan dinî anlamlandırma süreci kısmında “Çocuğunuzun down sendromlu oluşunu dinî açıdan nasıl değerlendiriyorsunuz?” şeklinde bir

soruyu katılımcılara yöneltmiştir. 2016-2017 yılları arasında verisi ülkenin farklı illerinden toplanan çalışmanın, bu veriler ve değerlendirme biçimiyle sınırlı olduğu yazar tarafından ifade edilmiştir.

İmtihan Psikolojisi kitabının birinci bölümü olan “İmtihan Psikolojisine Giriş” dört ana başlık şeklinde düzenlenmiştir. İlk başlık olan “İmtihan Kavramı” kısmı çeşitli tanımlamalar içermektedir. Yazar, bu tanımlamalara ilk olarak kavramın Türkçe karşılıkları üzerinden başlamış ve ardından Arapça’da “me-ha-ne, bela ve fitne” kelimeleriyle bu kavramın yakın ilişkili olduğuna değinmiştir. İmtihan ve bela kavramlarıyla yakın ilişkili olup bunlardan daha geniş anlama sahip olan fitne kelimesine de değinen yazar, imtihan kavramının daima olumsuz algılanmasına karşın olumlu durumların da imtihana dâhil olduğunu ifade etmektedir. Tokur, imtihan kavramını insanın gelişim sürecinde karşılaştığı durumlara nasıl tepki verdiğine göre gerçekleşen imani-ahlaki bir süreç olarak tanımlamaktadır. Yani imtihan, insanın gerçek imanını gösteren bir ölçüt olarak görülmektedir.

Kitabın bu bölümünün ikinci ana başlığı olan “İmtihan Eden Üst Otorite: Allah” kısmında yazar, İslam dininde Allah’ın konumuna ve inananlar için yerine değinmektedir. İmtihani inşa edici üç unsurdan biri ve en önemlisi olarak tanımlanan Allah, Tokur’a göre imtihana asıl anlamını kazandıran kısımdır. Zira “O” olmadan ne imtihan edilen varlığın yani insanın ne de imtihanın konusunun hiçbir anlamı yoktur. Bu başlık kendi içinde iman ve imtihan, anlam ve imtihan olarak bölümlenmiştir. *İman ve İmtihan* başlığı altında imanı “kişiliği dönüştürücü ve inşa edici bir faktör” olarak tanımlayan yazar onu belirleyen üç unsurdan bahsetmektedir. Bunlar imanın gaybi oluşu, iman önermeleri beş duyu ile teyit edilebilir olmadığı halde inanan için kesinlik dahilinde olması ve insanı tamamıyla imanın kapsamasıdır. İmanı oluşturan bilişsel yapı, duygu, irade ve davranış unsurlarının her birini birer başlık olarak veren yazar, bu düzenlemeyle konunun bu kısmına verdiği önemi göstermektedir. İmana dair verdiği “külli psikolojik bir hal” tanımından hareketle, imanın bireyin hayatına verdiği anlamla hayat bulacağını belirten Tokur, bu kapsamda inanan kişinin tüm hayatının imtihan olduğuna dair anlamın da imandan geldiğini ifade etmektedir. “İmtihan Eden Üst Otorite: Allah” başlığının *Anlam ve İmtihan* kısmına gelindiğinde yazar, tüm insanların yaşamlarına bir anlam verme çabasında olduğunu, bu anlamı bulma ve bulmama durumlarına göre hayat kalitelerinin, kişilik gelişiminin değişim gösterdiği iddiasını örneklerle temellendirmektedir. Bu başlıkta değerlendirilen ilk kısım olan dünya hayatı ve anlam bölümünde yaşama dair bir anlam sahibi olmanın bireyin amaç, değer, etkinlik-faydalı olma

ve kendine saygı şeklindeki psikolojik ihtiyaçlarını karşıladığı ifade edilmektedir. Müslüman kimse için aradığı anlam, iman kavramında olup anlam arayışı ve iman arasında döngüsel ve birbirini besleyen, güçlendiren bir süreç vardır. Tokur'a göre iman sınırlı hayat karşısında bireyi; hayatı tanıma ve anlamlandırma sürecinde ona yardım etme, anlamı eylemle harekete geçirme ve son olarak bu eylemi ibadet ve kimi değerlerle koruma şeklinde üç aşamadan oluşan bir eğitime tabi tutmaktadır. Burada belirleyici olan ise imanın hayata verdiği anlamdır. Anlam ve imtihan başlığının ikinci alt başlığı olan insan ve anlam kısmında yazar, imtihanı inanan birey için dünya hayatını anlamlandıran metafor olarak tanımlamaktadır. İmtihan sürecinde dünya hayatına dair temel anlam paradigmaları olduğunu ifade edilerek burada üçü ayrıntılı olarak açıklanmıştır. İlki hayatın kendisinin sınırlı olması yani doğum ve ölüm arasında belirlenmiş olmasıdır. Ayrıca bu hayat, insan için hem zevk hem sınavlar merkezidir. Buna ek olarak o, tehdit ve sorumluluk merkezidir. İkinci olan insanın psikolojik yapısında ikilem olarak dünya hayatına benzer şekilde tasvir edilmektedir. Yani insan hem dünya hayatına meyilli hem de bu dünyada yaşadığı sıkıntılara dayanabilecek şekilde yaratılmıştır. Anlam paradigmalarından üçüncüsü ve sonuncusu olan insanın sosyal bir varlık olması, toplumun birey için hem engelleyici hem de yaratıcı işleve sahip olduğunu içermektedir.

Kitabın birinci bölümüne dair diğer bir başlık olan "İmtihanın Konusu" aynı zamanda imtihanı oluşturan unsurlardandır. İmtihanın birey tarafından hep olumsuz durumları kapsadığı düşünülse de Tokur olumlu durumların, kişiye sevinç veren durumların da imtihan konusu olduğunu öne çıkartmaktadır.

İmtihan Psikolojisi kitabının birinci bölümüne dair son başlık olan "İmtihan Edilen Varlık: İnsan" bölümünde öncelikle insan-Allah ilişkisi vurgulanmaktadır. Bu ilişkide insanın çaresiz değil tercihlerde bulunarak ilişkiye yön verme özgürlüğüne ve sorumluluğuna sahip olduğu ifade edilmiştir.

Eserin birinci bölümüne genel olarak bakıldığında yazarın özgün bir başlıklandırma yaptığı görülmektedir. Öncelikle imtihan kavramı çeşitli dillerden karşılaştırmalı olarak verilmiş ardından imtihanı oluşturan unsurlar açıklanmıştır. Yazar kitabın özünü oluşturan imtihan kavramının temel üç unsuruna dair bölümlendirmesinde yani imtihan eden üst otorite, imtihanın konusu, imtihan edilen varlık kısımlarında farklı bir tarz sergilemiştir. Tokur, imana dogmatik bir yapı atfetmek yerine onu bireysel çabayla arayışa dayandırmaktadır. İmanı, kişiliği dönüştürücü olarak ele alan yazar; bilişsel yapı, irade, duygusal yapı ve davranışsal yapı

ile temellendirmektedir. İmtihanın anlamına dair yanlış anlaşılmaları düzelttikten sonra, dünya hayatını anlamlandıran bir metafor olduğunu da açıklamaktadır. Hayata ve bireye anlam verme noktasında imanın belirleyiciliği eserde ön plandadır. Metnin ana bölümü olan bu kısımda, kitabın din psikolojisine ait olduğu okuyucuya hissettirilmiştir. Zira psikolojiye ve dine ait konular uygun bir şekilde bütünleştirilmiştir. İman gibi salt dini çağrıştıran bir kavram, yazar tarafından psikolojinin var oluş sebebi olan insanla ve özellikleriyle yani psikolojik çerçeveye özdeşleştirilmiştir. Bunu yaparken yazarın yabancı ve yerli literatürü iyi bir şekilde okuyup yoğurarak aktardığı hissedilmektedir. Tokur, kaynak kullanımında ilahiyatın temel alanları olan tefsir, hadis, kalam metinlerine de yer vererek fikirlerini güçlendirmiştir. Ayrıca salt akademik literatürün esas alınmadığı, Tolstoy gibi önemli yazarlara da metinde yer verildiği görülmektedir. Yazar, ayetlere atıf sürecinde tüm ayeti vermek yerine konuyla ilgili kısmı yorumlayarak vermiş, bu sayede konuyu ayetlerle bütünleştirdiğini okuyucuya göstermiş ve metni boğmamıştır. Buna ek olarak metin kendi içinde bütünlüğe sahiptir. Bölümde baştan sona kadar yazarın amacı hissedilmektedir. Eser, akademik bir metin olduğu için metni tek seferde okuma ve tam anlamıyla anlama okuyucunun akademik bilgi seviyesine de bağlı olmakla beraber zordur. Yazar, tahminiz o ki bu zorluğu bir nebze olsun hafifletmek amacıyla bahsettiği konulara dair güncel hayattan örnekler vermektedir.

Kitabın ikinci bölümü olan “Bulgular ve Yorum” kısmı beş ana başlıktan oluşmaktadır. “Katılımcıların Demografik Özellikleri”nin ifade edildiği ilk kısımda katılımcıların cinsiyet, yaş, ekonomik düzey, eğitim düzeyi ve meslek grubu oransal olarak tablo halinde okuyucuya sunulmuştur. Diğer dört başlık ise yarı yapılandırılmış görüşme sürecinde ortaya çıkan durum tanımları bağlamında şekillenmiştir.

“Anne Babaların İlk Tepkilerine İlişkin Bulgular” başlığında katılımcıların biri hariç tamamının down sendromunu öncesinde duymadığı, ayrıca yine büyük çoğunluğun çocuklarının down sendromlu olduklarını doğum sonrasında öğrendikleri vurgulanmıştır. Katılımcılardan alınan ifadeler kapsamında, ebeveynlerin bu tabloyla ani karşılaşma ve bilgi eksiklikleri nedeniyle yoğun kaygı yaşadıkları anlatılmıştır. Bu kaygı, kimi katılımcılarda zaman içinde sürece anlam vermeye dönüşürken kimisinde hem kendini hem başkalarını suçlama şeklinde devam etmiştir.

“Anne Babaların Karşılaştıkları Problemlere İlişkin Bulgular” başlığında, bu problemlerin sosyal ilişkilerdeki değişmeler ve down sendromlu çocuğun bakımında karşılaşılan zorluklarla sınırlandırıldığı görülmektedir. Down sendromuna sahip çocukların kendilerine özgü fiziksel

yapıları nedeniyle bakımının zor olduğunu ifade eden katılımcılar, onların bağışıklık sistemlerinin de zayıf olması nedeniyle sürekli hastalandıklarını ve bu nedenle hastaneye sık gitmek zorunda olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların bu duruma ait öznel anlatılarını da örneklendiren yazar, onların bu durumdan şikâyetçi olmadıklarını sadece çocuklarının acı çekmesinden üzüntü duyduklarını vurgulamıştır.

“Anne Babaların Destek İhtiyacı ve Kaynaklarına İlişkin Bulgular” bölümünü Tokur, katılımcılardan aldığı bilgileri kullanarak eş desteği, down sendromlu çocuktan gelen manevi destek, sosyal destek ve din şeklinde sınıflandırmıştır. Bulgulara göre eş desteği, bu desteklerden en önemlisidir. Zira bu destek çeşidini gördüğünü ifade eden katılımcılar, süreçle daha kolay baş ettiklerini ifade etmişlerdir. En göze çarpan destek çeşidi ise down sendromlu çocuktan gelen manevi destektir. Zira yazar, görüşmeleri esnasında katılımcıların çocuklarından bahsederken gülümsediklerini, sevgi ifadeleri kullandıklarını fark etmiştir. Katılımcılar yaşadıkları tüm sorunlara rağmen down sendromlu çocuklarından sabrı, sevgiyi, merhameti öğrendiklerini anlatmışlardır. Tokur, bu durumu down sendromlu çocukların bilimsel literatüre geçmeyen en önemli özellikleri olarak değerlendirmektedir. Destek kaynaklarından bir diğeri olan sosyal destek toplumdaki ve devletten gelen destek şeklinde bölümlenmiştir. Katılımcıların toplumdaki/çevrelerinden destek gördüklerinde daha mutlu oldukları yazar tarafından gözlenmiştir. Aksine bu desteği alamayan aileler, toplumdaki soyutlanmış ve çekirdek aileleriyle bütünleşmişlerdir. Son destek kaynağı olan dinî inanç başlığında katılımcıların % 65’inin durumu imtihan kavramıyla, geri kalanının ise kader kavramı vurgusuyla takdir-i ilahi şeklinde ifade ettikleri görülmektedir. Ancak onların kader ve imtihanı algılama şekilleri farklılaşmaktadır. İmtihan kavramıyla durumu açıklayanların % 22’si içinde buldukları süreci şükür vesilesi olarak değerlendirirken % 19’u, günahlarının bedeli olarak görmektedir. Tokur, ikinci durumla kendilerini açıklayan katılımcıların kaygı içinde olduklarını gözlemlemiş ve bu kaygının kaynağını ise Tanrı algısıyla irtibatlı olarak geçmişi sorgulama üzerinden açıklamıştır.

Bulgular ve yorum bölümünün son ana başlığı olan “Down Sendromlu Çocuklara Sahip Anne Babalarda İmtihan Psikolojisi” nde Tokur, down sendromlu çocuğu olan ailelerin yaşadıkları bu zorlu süreçte dinî anlamı buldukları ve sosyal desteğe sahip oldukları takdirde duruma daha kolay adaptasyon geliştirdiklerini ifade etmiştir. Bu başlıkta değerlendirilen ilk kısım olan kaygı sürecinde; katılımcıların, bebekle ilk karşılaştıkları ve durumla yüzleştikleri dönemden durumu kabullenme ve ona bir anlam verme dönemine kadar geçen sürede ailelerin yaşadığı yoğun

kaygı vurgulanmaktadır. Eserin son başlığının son alt başlığı olan anlam ve uyum sürecinde yazar, yaşanan bu sıkıntılı durum sonrası bireylerin nasıl daha güçlü hale dönüştüğünü sorgulamaktadır. Burada imanın verdiği anlamı ve buna bağlı olarak imtihan kavramını temel alan Tokur, dinamik imtihan anlayışı sayesinde kişilerin; ne sevinçleri ne üzüntülerinin süreklilik arz etmeyeceğinin farkında olduklarını ve bunun da çeşitli durumlara uyum sağlamalarına yardımcı olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, imtihan kavramını kullanmakla birlikte ona verdikleri anlam noktasında ayrışan ailelerin, down sendromlu çocuklar sayesinde sabır, sevgi ve merhamet gibi duyguları yeniden keşfetme ve bu durum sayesinde Allah'a yakınlaşma noktalarında ortak paydada olduklarını yaptığı görüşmeler sonucunda düşünmektedir. Bireyin, büyük acı ve çaresizliklerle karşılaştığında amaç ve anlam yoksunluğu, suçluluk, Tanrı'ya yahut çevreye öfke duyma, onlar tarafından terk edilmişlik hissine kapılma gibi manevi konularla yüzleştiği açıklanmıştır. Yazara göre bu durum katılımcılarda koruyucu, kapsayıcı veya cezalandırıcı Tanrı algısının varlığına bağlı olarak farklı dinî kavramlarla ve imtihan algılarıyla ortaya çıkmıştır. Aile bireyleri yaşanan bu zor sürece dinî inançları kapsamında daha rahat anlam vermekte ve uyum sağlamaktadır.

Bulgular bölümüne bütünlük içinde bakıldığında yazarın, okuyucunun eseri anlamasına yardımcı olabilecek bir başlıklandırma ve sıralama izlediği fark edilmektedir. Ayrıca birinci bölümdeki bilgi yoğunluğu bu kısımda katılımcıların ifadelerinin yorumlanmasıyla anlaşılır hale gelmektedir. Katılımcıların isimleri yahut tanıtıcı özelliklerini vermeyerek etik kuralara uyan yazarın, numaralandırma sistemini tercih ettiği görülmektedir. Yazar, sadece kendi katılımcılarının ifadelerine yer vermemiş, benzer olarak değerlendirilebilecek çalışmalar ve sonuçlarıyla kıyaslama yaparak iddialarını güçlendirmiştir. Kitabın bu kısmında okuyucuya en farklı gelebilecek bölüm, down sendromlu çocuktan geldiği düşünülen sosyal destektir. Zira sıkıntıların sebebi olarak değerlendirilen çocuğun aynı zamanda onları ortadan kaldırmada, etkisini azaltmada rol oynaması şaşırtıcıdır. Bulgular bölümünde diğer öne çıkarılan ve genel olarak kitabın özünü oluşturan kısım ise imtihan kavramına bakışın Tanrı algısına bağlı olarak değişmesi ve bunun sonucunda bireyin duruma karşı geliştirdiği anlamı etkilemesidir.

“Sonuç” bölümünde yazar İmtihan Psikolojisi'nin bölümlerini ve içeriğini ilk tepkiler, karşılaşılan sıkıntı ve zorluklar, destek ihtiyacı ve süreç yönetimi, dinî anlamlandırma süreci sınırları içinde genel olarak özetlemiştir. Araştırmadan elde ettiği veriler kapsamında Tokur, bireyin

daha önceden var olan dinî bilgileri aracılığıyla durumu anlamaya çalışması ve sahip olunan dinî inançların bireyin durumla ilgili zihinsel haritalarını değiştirmesi şeklinde, dinî inancın bu tabloyu anlamlandırmada iki fonksiyona sahip olduğunu ifade etmektedir. Yazar, sonuç bölümünde eseri toplu ve anlaşılır bir şekilde sunmuş, salt bu başlığı inceleyen okuyucunun dahi çalışmaya ilişkin fikir edinebileceği şekilde inşa etmiştir.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 3 • Haziran 2021 • 233-239
Issue: 3 • June 2021 • 233-239

Umudun Psikolojisi ve Teolojisi

Kartopu, S. (2020). *Umudun psikolojisi ve teolojisi*.
Ankara: Eski Yeni Yayınları (371 s.)
Kartopu, S. (2020). *The psychology and theology of hope*.
Ankara: Eski Yeni Publishing (371 p.)
ISBN: 9786055978921

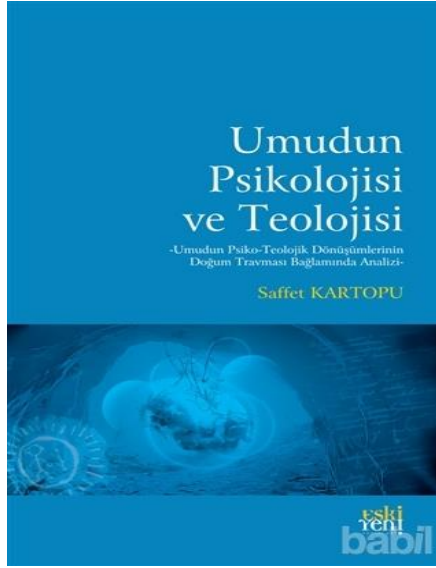
Sümeyye Nur Kaya

Yüksek Lisans Öğrencisi
Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: smyynr94@gmail.com
Orcid: 0000-0002-9914-6688
Balıkesir / Türkiye

MA Student
Balıkesir University
Institute of Social Sciences
E-mail: smyynr94@gmail.com
Orcid: 0000-0002-9914-6688
Balıkesir / Turkey

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type	Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received	24 Ocak 2021 • 24 January 2021
Kabul Tarihi • Accepted	16 Mayıs 2021 • 16 May 2021

Ö z e t

Tanıtımı yapılan bu kitap, Saffet Kartopu'nun profesörlük takdim çalışmasıdır. Araştırmacının çalışmasında, Otto Rank'ın "Doğum Travması" kuramından hareketle insanın umut ile ilişkisini ve umudun dini yansımalarını ele aldığı tespit edilmiştir. Eser incelenirken yazarın din psikolojisi dışında antropoloji, mitoloji ve kültür psikolojisi gibi bilim dallarıyla yakın ilişki kurduğu gözlemlenmiştir. Multidisipliner bir perspektifle ele alınan eser teorik bir çalışmadır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Otto Rank • Doğum travması • Umudun psikolojisi
Kültürel din psikolojisi • Sembol

A b s t r a c t

This featured book is Saffet Kartopu's professorship presentation study. It has been determined that in his study, the researcher deals with the relationship between humans and the concept of hope as well as the religious reflections of hope, benefiting from the viewpoint of Otto Rank's "The Trauma of Birth" theory. While examining the work, it was observed that the author had established a close relationship with the branches of science such as anthropology, mythology, and cultural psychology besides religious psychology. The work is a theoretical study which is handled with a multidisciplinary perspective.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Otto Rank • Birth trauma
Psychology of hope • Cultural psychology of religion • Symbol

Kartopu, 1981 yılında Karaisalı'nın Etekli köyünde doğmuştur. 1997 yılında Karaisalı İmam Hatip Lisesi'nden, 2002 yılında Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Aynı üniversitenin sosyal bilimler enstitüsünde yüksek lisansını tamamlamıştır. 2012 yılına kadar çeşitli okullarda öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır. Bunun yanında ikinci lisansını ve ikinci yüksek lisansını bitirmiştir. Erciyes Üniversitesinde “Kaygının Kader Algıları ile İlişkisi: Kahramanmaraş Örneği” isimli teziyle doktorasını tamamlamıştır. 2012 yılında Gümüşhane Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. 2015'te doçent ünvanını almıştır. 2018 yılında geçiş yaptığı Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde halen görevine devam eden araştırmacı, evli ve üç çocuk babasıdır.

Araştırmacı, Sigmund Freud'un öğrencilerinden olan Otto Rank'ın Türkiye'de yeteri kadar tanınmamasına ve din psikolojisi alanında yeteri kadar ilgi görmemesine dikkat çekmiştir. Otto Rank'ın geliştirmiş olduğu “Doğum Travması” (doğum bir travmadır aynı zamanda tüm nevrotik kaygıların kaynağıdır) kuramından faydalanarak umudun kökenini, insanın umuda olan ihtiyacını ve umut eden insanın dini yaşantısındaki umut tezahürlerini açıklamaya çalışmıştır. Kartopu'nun amacı konularla ilgili yeni bir bilgi ortaya koyma veya var olan bilgileri derlemek değildir. Bugüne kadar yapılan çalışmalardan farklı olarak mevcut olguya kuramsal bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Eser doğum travmasını, Otto Rank'ı, sembolleri, mitolojiyi, umudu ve insanı anlamak isteyen herkese hitap etmektedir. Kitap muhataba uygun yazılmıştır. Eser kendi içinde tutarlı, özgün ve akıcıdır. Akademik bir üslupla yazılmış olan eser de bu üslup başından sonuna kadar korunmuştur. Kitabın gelişim çizgisi takip edilmiş, işleniş planına uyulmuştur. Ayrıca kavramlar doğru kullanılmıştır. Gerekli literatür taranmış birinci kaynaklardan yararlanılmıştır. Herhangi bir intihale rastlanmamıştır.

Önsöz ile başlayan kitap, giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde doğum travması, umut kavramı, doğum travmasının arkeolojik ve antropolojik yansımaları gibi konular ele alınmıştır. Birinci bölümde ütopya tanımları, ütopyanın tarihi, özellikleri, din ile ilişkisi, örnekleri ve umut ile ilişkisi tartışılmıştır. İkinci bölümde mitlerin özellikleri, çeşitleri, işlevleri, yapısından bahsedildikten sonra mitlerdeki yeniden doğuş ve ana rahmi sembolleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde beklenen kurtarıcı ve altın çağ inancına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde yitik cennet mitinden, Yahudi Hristiyan öğretisindeki cennet arketipinden, avcı-toplayıcı topluluklarda ve doğu dinlerinde binyılcılıktan, dünyanın

sonu ve cennet arketipinden bahsedilmiştir. Beşinci bölümde Hızır ve ruh arketipi derinlemesine incelenmiştir. Sonuç bölümüyle kitap sonlandırılmıştır.

“Yeniden Doğuş Sembolleri ve Umudun Psikolojik Kökeni: Doğum Travması Bağlamında Bir Değerlendirme” isimli giriş bölümünde (ss. 13-91) ilk olarak doğum travması ele alınmıştır. Doğumun travmatik bir deneyim olduğu, bebeğin anne karnından ayrılışıyla şoka girdiği ve güvenlik arzusu duyduğu belirtilmiştir. Tüm nevrozların nedeni bu ayrılış olarak tespit edilmiştir. Devamında anne kucağına olan özlemin umudu doğurduğundan bahsedilmiştir. Daha sonra araştırmacı tarafından umudun kavramsal yönüne değinilmiştir. Umudun fonksiyonları incelenirken umutsuzluğun ölümcül hastalık olduğu aktarılmıştır. Otto Rank’ın sekreterlikten Freud’un öğrencisi oluşuna ve 1930’da akıl hastası ilan edilerek APA’dan ihracına kadar olan dönem özetlenmiştir. Doğum travmasının ne olduğu tartışılmıştır. Bu yapılırken Rank’ın “Doğum Travması ve Psikanalizdeki Anlamı” isimli kitabından yararlanılmıştır. Anne arketipinin sayısız tezahürlerine, çeşitli sembollere ve mitlere değinilerek kuram çerçevesi çizilmiştir. Kısaca doğum travmasının antropolojik ve arkeolojik sembolleri incelenmiştir. Çeşitli dinlerde ki doğum travması sembolleri tespit edilmiştir. Dini oluşumların koruyucu ilksel varlığı yarattığı ve insanın ancak onun kucağına sığınarak zamanında ayrıldığı cennetin kopyasına kavuşabileceği sonucuna varılmıştır.

“Doğum Travmasından Ütopyaya: Umudun Psikolojik Yansımaları” (ss. 93-168) isimli birinci başlıkta öncelikle çeşitli ütopya tanımları yapılmıştır. İlk ütopya tanımının 1516 ortaya Sir Thomas More tarafından konulduğu, Thomas More’un ise bu kavramı geliştirdiğinden bahsedilmiştir. Daha sonra ütopyalar tarihsel olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede Thomas More’a, Tomasso Campanella’ya, Francis Bacon’a, ütopyik unsurlar içeren; Dede Korkut Hikayeleri, Yunus Emre’nin ütopyik şiirleri, Farabi’nin Faziletli Devlet’i gibi eserlere yer verilmiştir. Kısa bir sonuç ile tarihsel sıra özetlenmiştir. Ütopyanın temelinde umut etmeye yönelik iyimserliğin mevcudiyeti, siyasi alana müdahil olduğundan kitleleri yönlendirebildiği, “alternatifi yoktur” iddiasına karşı çıktığı, şimdi gerçekleşmesi mümkün olmayan toplum tasarımlarından bahsettiği, kurgulanan arzu dünyasının devamlılığını amaçladığı (Mete, 2018: 1-19), tasarımının bütünlük içinde sunulduğu ve yazıldığı döneme dışarıdan bakıyor olma gibi bazı özellikleri incelenmiştir. Her çağda insanların varoluşa ilişkin

sıkıntılar ile başa çıkmak zorunda olduğu ve dünyadayken cennete özlem duyulduğu dile getirilmiştir. Ütopyanın umut için ihtiyaç olduğu ve dinlerin de bu ihtiyaca hizmet ettiği sonucuna varılmıştır. Yine Türk ütopyasının örneklerinden yararlanılmıştır. Ütopyalara eleştiriler bölümünde, ütopyaların aşırı mükemmel ve salt iyilik temelinde oluşturulması sonucu gerçeklikten kopuk olup olması tartışılmıştır.

Eserin ikinci başlığı “Umudun Mitolojik Yolculuğu ve Yeniden Doğuş Arketipi” (ss. 169-237)dir. İlk olarak mitin tanımı yapılmış daha sonra ise destan tanımlanarak bölüme başlanılmıştır. Ardından mitlerin çeşitli özelliklerinden bahsedilmiştir. Bunlara örnek olarak şunlar verilebilir: (i) Mit, kutsalın dünyaya çeşitli ve bazen de dramatik püskürmelerini tasvir etmektedir. (ii) Mitler “eski/köhne”, henüz “aydınlanma çağı”nı yaşamamış, “rasyonelleş-e-memiş” insanoglunun, naif-çocuksu tarzda dünyayı anlama ve kavrama biçimi değildir (ss. 177-179). (iii) Mitler bilinçdışının ürünleridir. Araştırmacı mitlerin şu çeşitlerini aktarmıştır: (1) Ritüel mitos: Dünyanın yaratılmasını, çeşitli kuralların ve ortak sosyal normların oluşumunu içerir. (2) Orijin Mitos: Mitlerin yapısı-işlevlerine yönelik kısa bir değerlendirme sonrası mitlerdeki yeniden doğuş ve ana rahmi sembolleri tartışılmıştır. (3) Prestij Mitos: Halk kahramanının doğuşuna ve eylemlerine gizem katılarak oluşturulmuştur. (4) Eskatoloji Mitosları: İnsanlığın ve dünyanın geleceği hakkında mitoslardır. (5) Kült Mitosları: İsrail dininin gelişimi sırasında doğan mitolojik bir formdur. Yahudilerin Mısır tutsaklığından kurtuluşunu ele alır. (6) Kahramanlık Mitosları: Sıradan olmayan, olağanüstü özelliklere sahip kişilerden bahsedilen mitoslardır. (7) Teogoni Mitosları: Evrenin ve insanların yaratılışından bahsedilen mitoslardır. Bölümün devamında tufan ve suyun ana rahminin sembolü olduğuna, su rüyalarının doğum rüyaları olarak yorumlandığına değinilmiştir. Kahramanlık mitinin doğum travması ile olan bağlantısı ele alınırken doğum yapan, çocuğunun canını tehlikeye atan her annenin kahraman olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda kahraman arketipi doğum travması ile çözümlenmiştir. Yine ölümsüzlük sembollerinden yararlanılmıştır. Kutsal olanın mitolojik olanla ilişkisi kurularak bölüm sonlandırılmıştır.

“Umudun Psikolojik Bir İzdüşümü: Doğum Travmasından Beklenen Kurtarıcı ve Altın Çağ İnancına” (ss. 239-282) isimli üçüncü başlıkta altın çağ inancının sanattan felsefeye kadar pek çok alanda kullanıldığına değinilmiştir. Aynı şekilde altın çağ anlayışının

Kutsal Kitap'taki Aden, Atlantis, Jambulos'un Güneş Adaları yapıtı gibi birçok portreye örtüştüğüne değinilerek Altın Çağ'a duyulan özlemin evrenselliğı tespit edilmiştir. Mehdi kavramı etraflıca tartışılmış ve mehdi kavramının beklenen kurtarıcı anlayışıyla örtüştüğü tespit edilmiştir. Altın Çağ'ın insanlar için umut olduğu, insanların tarihin her döneminde çeşitli isimlerle kurtarıcılar beklediğı psikosozyal ve tarihsel şartlar altında ele alınmıştır. Beklenen kurtarıcı inancının Yahudi, Hristiyan, İslam ve diğere bazı din/ideolojilerdeki yansımalarına yer verilmiştir.

Kitabın dördüncü başlığı "Umut Arayışı: Dünyanın Sonu, Yitik Cennet ya da Cennet Arketipi"dir (ss. 283-308). Bu bölümde tüm kültürlerde yitik cennet mitinin varlığı tartışılmıştır. Cennet özleminin evrenselliğine ve başlangıca geri dönme arzusunun çağdaş insan tarafından aşağılık görülebileceğine değinilir. Mezopotamya dinlerindeki bazı metinlerde başlangıçların mükemmellik ve kutluluğuna yer verildiğinden, Yunanistan'da birbiriyle bağlantılı iki mitin varlığından, Yahudi ve Hristiyan öğretilerinde cennet arketipinin süregeldiğinden bahsedilir. Bu öğretilerde cennet arayışına yönelik ilginç örneklerle konu değerlendirilir. Avcı ve toplayıcı topluluklarda kriz anlarında altın çağ beklentisi, mesihin dönüşünün beklendiğı doğu dinleri ele alınmıştır.

"Bir Umut Olarak Hızır" (ss. 309-340) isimli beşinci başlıkta Hızır'ın İslamiyet'te ermiş biri olduğu inancı ve Türk insanının zihninde Hızır kültürünün varlığı tartışılmıştır. Hızır-İlyas kültürünün asırlarca varlığını sürdürebilmesinin nedeni açıklanmıştır. Hızır'ın sözlük anlamlarına değinildikten sonra Hıdırellez gününün kutlanma nedenine, Türk insanının zihninde Hızır Peygamber figürünün ne olduğuna yer verilmiştir. Ruh arketipini ortaya çıkaran koşullar ve Hızır'a bağlanan umutlar tespit edilmiştir. Bunlar; (i) zor durumlarda ve felaketlerde yardımcılık, (ii) iyileri mükâfatlandırıp kötuları cezalandırma, (iii) bereket ve bolluğa kavuşturma, (iv) savaşlarda yardım etme, (v) uğur ve şans getirme, (vi) sağlık ve şifa vermedir. Türk halk anlatılarında yardımcı iye olarak Hızır figüründen bahsedilmiştir. Jung'cu bir bakış açısıyla Hızır ve yedi uyurlar kıssasının psikosembolik yorumu yapılmıştır.

Kitabın "Sonuç" (ss. 341-358) başlıklı bölümünde tüm nevrotik hastalıkların doğum travmasında yattığı teorisi özetlenmiştir. Freud'un bu durumu ilk kaygı olarak tanımladığı daha sonraki dönemde cinsellikle bağdaştırdığından bahsedilmiştir. Doğum travmasının çeşitli yansımalarının dini gelenekte, kutsal

kitaplarda, ütopyalarda ve mitolojilerde görülebileceği tespit edilmiştir. Ana rahmine dönme özleminin umut etmeyi ortaya çıkardığı sonucuna varılmıştır. Umudun yansımaları olarak beklenen kurtarıcı, Hızır figürü (ruh arketipi), altın çağ ve cennet arketipi ele alınmıştır. Kurtarıcı beklentisinin evrenselliğine değinilerek eser sonlandırılmıştır.

Sonuç olarak eser üzerine genel bir değerlendirme yapılacak olursa;

Güçlü yönleri: (i) Kitabın başlığı çalışmanın içeriğini tam olarak yansıtmaktadır. (ii) Eser, Otto Rank'ın din psikolojisi alanında tanıtılmasına öncülük etmektedir. (iii) Otto Rank'ın bakış açısıyla kültürel din psikolojisi alanında pek çok konudan bahsedilmiştir. (iv) Doğum travması psikolojik bir kuram temelinde yorumlanmıştır. (v) Çeşitli örneklerle bahsi geçen konular desteklenmiştir. (vi) Konulara verilecek örnekler için birincil kaynaklar tercih edilmiştir. (vii) Alanda büyük bir eksiği gideren eser yerli ve yabancı literatür taranarak yazılmıştır. (viii) Kapsamlı bir araştırmanın sonucu olan eser kendinden sonra yapılacak olan benzeri çalışmalara örnek mahiyetindedir.

Zayıf yönleri: (i) Eserde yazım hatası vardır (s. 230).

Geliştirilebilir yönleri: (i) Eserdeki yazım hatası tekrar denetlenmelidir. (ii) Çalışmadaki kavramların anlaşılması için sembollerle ilgili resimlere yer verilebilir (ss. 38, 63-64, 217).

Kaynaklar

Mete, E. (2018). Olmayan yerde bir arayış: Rüyada terakki. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İnceleme Dergisi*, 3 (1), 1-19.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 3 • Haziran 2021 • 241-252
Issue: 3 • June 2021 • 241-252

Din Psikolojisinin 200'ü

Kızılgeçit, M. (2017). *Din psikolojisinin 200'ü*.
Ankara: Otto Yayınları (336 s.)
Kızılgeçit, M. (2017). *200 of the psychology of religion*.
Ankara: Otto Publishing (336 p.)
ISBN: 978-605-2300-00-8

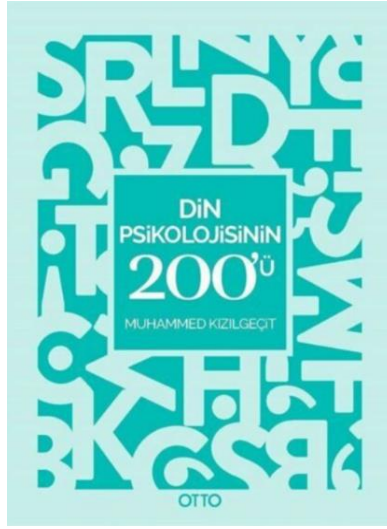
Ali Yüksel

Yüksek Lisans Öğrencisi
Atatürk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: aliyuksel91@gmail.com
Orcid: 0000-0002-5099-343X
Erzurum / Türkiye

MA Student
Atatürk University
Institute of Social Sciences
E-mail: aliyuksel91@gmail.com
Orcid: 0000-0002-5099-343X
Erzurum / Turkey

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received 30 Ocak 2021 • 30 January 2021
Kabul Tarihi • Accepted 01 Mayıs 2021 • 01 May 2021

Ö z e t

Din psikolojisi bilim dalı, psikolojinin yaklaşım biçimleri ve yöntemleriyle dinin birey üzerindeki etkilerinin duygu, düşünce ve davranış açısından yansımalarını konu edinmektedir. Bu kapsamda din psikolojisinde hem psikoloji bilimine dair kavramlar hem de sosyal bilimlerin araştırma yöntem ve tekniklerine dair kavramlar önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Muhammed Kızılgöçit, Din Psikolojisinin 200'ü kitabında özellikle psikolojinin temel kavramlarını ele alarak tanımlamıştır. Eser din psikolojisi alanına önemli bir katkı sunacak, konuya ilgi duyanlar için ise faydalı olacaktır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Din • Psikoloji • Kavram • Sözlük

A b s t r a c t

The discipline of psychology of religion discusses, making use of the approaches and methods of psychology, the reflections of the effects of religion on the individual in terms of emotion, thought and behavior. In this context, in the psychology of religion, both the concepts of psychology and of research methods and techniques of social sciences form an important aggregate. Muhammed Kızılgöçit has defined them by dealing with the basic concepts of psychology in his book '200 of Psychology of Religion'. The book is an important contribution to the field and will be useful to those interested in the subject.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Religion • Psychology • Concept • Dictionary

İnsanın dünya üzerinde var olduğu her mekânda ve her anda, psikolojiden ve din psikolojisinden bahsedilebilmektedir (Karacoşkun, 2019). Yaklaşık MÖ. 1550’li yıllara ait Ebers Papirüsü’nün (Mısır tıp papirüsü) depresyondan bahsetmesi (Hemmings, 2019) ve MÖ. yaklaşık 9-10 bin yıl öncesine ait insanlığın en eski tapınaklarından biri olma özelliğine sahip dinî ve ayinsel amaç taşıyan yapıların Göbeklitepe’de keşfedilmesi (Schmidt, 2007; Özalp, 2016) örnek olarak verilebilmektedir.

Psikoloji biliminin, geçmişine bakıldığında, Batı’da 19. yüzyılın sonlarından itibaren felsefeden ayrılarak varlık kazanmaya başladığı görülmektedir (Hökelekli, 2013). Pozitivist yaklaşım, felsefeden ayrılan psikolojiyi de etkisi altına alarak deney ve analize dayalı bir çizgi üzerinde konumlandırmıştır (Karaca, 2017). Psikolojinin bir bilim dalı haline getirilmesi sürecinde psikologlar görgülcülüğe (ampirizm) sarılarak bilimsel yöntemin en önemli özelliklerinden olan doğrudan gözlem ve deney odaklanmıştır (Shaughnessy vd., 2018).

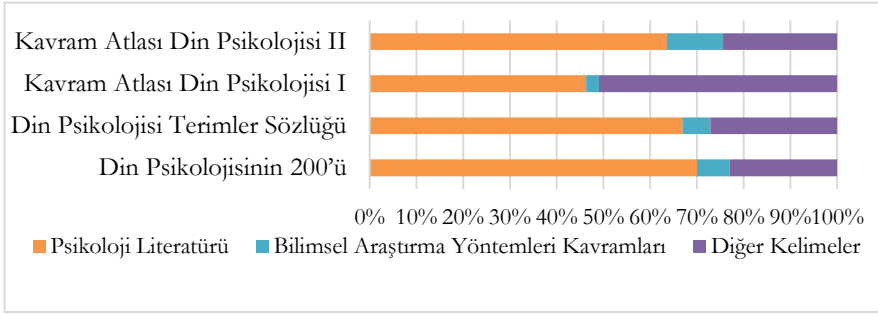
Kızılgeçit (s. 14) tarafından “*Din Psikolojisinin 200’ü*” isimli kitapta psikoloji bilimi “*psyche (ruh) ve logos (bilgi) kelimelerinden oluşan ‘ruh bilimi’*” şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca “*bireyin duygu, düşünce ve davranışını, davranışının altında yatan süreçleri bilimsel olarak inceleyen, bireyin veya grubun zihinsel-ruhsal durumlarının, özelliklerinin ve süreçlerinin toplamı*” olarak da tanımlamaktadır. Akabinde “*betimleme, açıklama, yordama ve kontrol etme olmak üzere*” dört amacı vurgulanmaktadır.

Otto yayınları tarafından din psikolojisi bilim dalına ait kavramların tanımlanması amacıyla 100, 200 ve 300 kavramdan oluşan “*kavram haritaları*” adı altındaki sözlük çalışmaları, Muhammed Kızılgeçit tarafından kaleme alınmıştır. Her kitapta kavram seçimi farklılaşmakta ve anlatım derinleşmektedir. Bu kapsamda incelenen kitaptaki tanımlamalar yaklaşık 130 kelime ile sınırlı tutulmaya çalışılmıştır. “*Din Psikolojisinin 200’ü*” kitabı din, psikoloji ve din psikolojisi kavramlarının tanımlanmasıyla başlamaktadır. Sözlük özelliğine bağlı olarak kitabın başında alfabetik dizin ile sonunda Türkçe ve İngilizce dizin sunulmuştur. Kitapta yer alan kavramların bir kısmının Arapça ve İngilizce karşılıklarına da yer verilmiştir. Sözlük çalışmalarında harf sırasına göre bir tanımlama yoluna gidilirken incelenen kitapta boyut/kuram veya anlam niteliği (özel/işlevsel vb.) bütünlüğüne dikkat edilerek tanımlama yapılmıştır. Bu kapsamda kitabın kavram sıralaması incelendiğinde, psikolog tanımlandıktan sonra ona ait kavramların ve birbiriyle ilişkili kavramların art arda sunulduğu görülmektedir. Örneğin, kişilik bozuklukları türlerinden olan şizofreni, şizoid kişilik bozukluğu,

boşluğu doldurduğu değerlendirilebilir. Kitap içerisinde *psikoloji* kavramının, sahanın temel kavramlarıyla daha çok nitelendiği görülmektedir (Kızılgeçit, 2020).

Din psikolojisi alanında sözlük niteliği taşıyan Kızılgeçit'in (200 kavram) çalışmaları haricinde, Apaydın (2016) tarafından (417 kavram) kaleme alınmış *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü*, Göcen (2020) tarafından (259 kavram) kaleme alınmış *Kavram Atlası Din Psikolojisi I* ve Sevinç (2020) tarafından (257 kavram) kaleme alınmış *Kavram Atlası Din Psikolojisi II* isimli çalışmalar bulunmaktadır. İncelenen kitabın içeriğinin uygunluğunu ortaya koymak amacıyla bütün eserler içerisindeki psikoloji literatürüne ve araştırma yöntemleri kavramlarına ilişkin oranlar Tablo-1'de sunulmuştur.

Tablo-1:
Psikoloji ve yöntem kavramları yoğunluğu

Kitapların içerikleri incelendiğinde tanımlanan kavramların yaklaşık % 60'ının psikoloji literatüründen ve yaklaşık % 10'unun yöntem kavramlarından oluştuğu görülmektedir (Tablo-1). Başta incelenen kitap olmak üzere alana dair kavram atlası/haritası/sözlüğü ortaya koymayı amaçlayan eserlerin psikoloji ve yöntem kavramlarına verdikleri önemin nedenleri; ana disipline bağlılık, uygulamalı psikoloji ve görgül araştırmalar başlıkları altında ele alınacaktır.

Kitabın muhatap kitlesi dikkate alındığında, Taştan (2018) tarafından yapılan araştırmada üniversitelerde felsefe ve din bilimleri bölümü çatısı altındaki bilim dallarında lisansüstü çalışmalar yürüten öğrencilerin terminolojiye ve yöntem bilgisi ile araştırma tekniklerine yeteri düzeyde hâkim olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte ilahiyat fakültesi lisans öğrencilerinin çalışma grubu olarak belirlendiği araştırmada öğrencilerin din psikolojisinde yöntem konularını sevmediği ve bu konulara karşı olumsuz tutum takındığı sonucuna ulaşılmıştır (Yüksel, 2021). Bu kapsamda yazarın, din psikolojisi alanı için bir şeyler

yaparak hayatı anlamlandırma isteği (s. 11) göz önünde bulundurularak gelecek nesil adına değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Din psikolojisi bilim dalı akademik bir disiplin olarak Batı kökenli ve sistematik şekilde (Koç, 2015) psikolojinin bir alt dalı olarak ortaya çıkmıştır (Hökelekli, 2013). ABD ve Avrupa'da psikolojinin öncüleri olan psikologlar dinsel fenomenlerle de yakından ilgilenerek din psikolojisinin temellerini atmıştır (Koç, 2015). Din psikolojisi çalışmalarının en yoğun yapıldığı ülke olan ABD'de (Hökelekli, 2013) alana ilişkin yapılan çalışmalar 1976 yılında Amerikan Psikoloji Derneği (APA) içinde din psikolojisine adanmış 36. bölümün kurulmasına yol açmıştır (Cirhinlioğlu, 2014).

Ülkemizde akademik anlamda değerlendirilebilecek ilk din psikolojisi çalışmaları Batı'dan 50 yıllık bir farkla 1950'li yıllarda yürütülmeye başlanmıştır (Ok, 2006; Hökelekli, 2014). Ülkemizde yapılan ilk çalışmalar değerlendirildiğinde Batı'da yapılan akademik çalışmaların anlaşılmasına yönelik faaliyetlerin yürütüldüğü görülmektedir (Koç, 2015). Batı'da modern psikoloji çatısı altında gelişen din psikolojisinin kurucularının hemen hemen tamamının psikoloji kökenli olduğu bilinmektedir (Hökelekli, 2016). Ancak ülkemizde alana yönelik ilk dönem (1949-1979) çalışmalarını gerçekleştiren din psikologlarının teoloji lisanlı/kökenli olduğu görülmektedir (Koç, 2015). Din psikolojisi alanının psikoloji çatısı altında gelişmesi dikkate alındığında kavramsal birlikteliğin bulunması yadsınamaz bir gerçektir. Bununla birlikte Batı'nın aksine ülkemizde din psikologlarının teoloji kökenli olması din psikolojisi alanında, büyük bir avantaj sağlamakla birlikte, psikolojik formasyon konusundaki eksikliğe bağlı olarak önemli problemler oluşturmaktadır (Karaca, 2017).

Ayrıca din psikolojisi alanında yapılan çalışmalar psikolojinin diğer alanlarına yeni veriler sunarak etkinlik kazandırmaktadır (Emmons & Paloutzian, 2001). Alanın terminolojik ve analitik alt yapısı doğrudan psikoloji bilimine dayandığından yapılan araştırma sonuçları da ana disipline geri dönmektedir. Bu doğrultuda din psikolojisi araştırmaları psikoloji araştırmalarıyla bütünleşmektedir (Paloutzian & Park, 2013a). Batı'da, psikoloji kapsamında gerçekleştirilen toplantılarda ve yayınlanan eserlerde din psikolojisine hatırı sayılır bir yer ayrılmakta (Paloutzian & Park, 2013a) hatta ana çalışma alanı haline getirilmektedir (Cirhinlioğlu, 2014). Batı'yı 50 yıllık bir farkla takip eden ülkemizde de psikoloji biliminin dinsel eğilimleri inceleme geleneğinin oluşacağı düşünülmektedir (Cirhinlioğlu, 2014). Bu kapsamda alanın geleceğine yön verecek din psikologlarının psikoloji literatürüne hâkim olması

gerektiği değerlendirilebilir.

Batı'da son zamanlarda din psikolojisi alanında yaşanan gelişmeler, alanın klinik psikoloji, danışmanlık psikolojisi vb. alanları etkilemesi nedeniyle, uygulamalı bir din psikolojisinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Paloutzian & Park, 2013b). Klinik ve danışmanlık psikologlarının dindar bireylerle gerçekleştirdikleri terapilere ilgi gösterdiği ve Batı'da din psikolojisi alanında kaleme alınan birçok makale ve kitabın terapi bağlamında oluşturulduğu görülmektedir (Parsons, 2013). Ayrıca klinik ve danışmanlık psikolojisindeki doktora programlarında din psikolojisi alanı eğitimleri verilmektedir (Paloutzian & Phoenix, 2013b). Batı'daki çalışmalar, din psikolojisi alanının uygulamalı alanlar başta olmak üzere diğer alanlarla diyalog içinde olduğunu ve katkı sağladığını bir kez daha göstermektedir (Paloutzian & Park, 2013b).

Türk din psikolojisi içerisinde de son süreçte uygulamalı psikolojiye yönelim dikkat çekmektedir. Bu kapsamda Din Psikolojisi Derneği tarafından 27 Kasım 2020 tarihinde *Uygulamalı Din Psikolojisi: İmkânlar ve Zorluklar* başlığıyla çevrimiçi oturum gerçekleştirilmiştir. Oturumda; Batı'da din psikolojisi alanının uygulamalı psikoloji içerisinde yer aldığına dair farklı örnekler verilmiş, özellikle manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları olmak üzere aile danışmanlığı, aile terapisi, ordu psikolojisi, spor psikolojisi, endüstriyel örgüt psikolojisi, trafik psikolojisi, hapishaneler, çocuk bakım evleri, engelliler, din eğitimi vb. alanlarda uygulamalı olarak din psikolojisinin nasıl katkıları olduğu/olabileceği üzerinde durulmuş ve Osmanlı döneminde yapılan terapilerin (Osmanlı Bimâristan tecrübesi) günümüz insanının fizyolojik ve psikolojik tedavisine ne sunabileceği ile Osmanlı'da ve Batı'da gerçekleştirilen terapiler arasındaki farklılıklara yönelik çalışmaların yürütüldüğü aktarılmıştır. Bununla birlikte 18-19 Aralık 2020 tarihlerinde Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'nce *Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sempozyumu* başlığıyla düzenlenen çevrimiçi oturumlarda; uygulamalı psikolojiye katkı sağlayabileceği değerlendirilen manevi danışmanlık ve rehberliğe ilişkin çalışmalar aktarılmıştır.

Ayrıca din psikolojisi alanının gelişimine ilişkin yapılan birçok toplantı, sempozyum vb. faaliyetin önerileri incelendiğinde psikoloji, psikolojik danışmanlık ve rehberlik ve tıp alanları uzmanlarıyla iş birliğinin artırılması noktasına vurgu yapılmaktadır (Aydın, 2020). Alanda son süreçte ivme kazanan manevi danışmanlık ve rehberlik konusu ise iş birliğinin mecburiyetini artırmaktadır. Hatta alan içerisinde

manevi danışmalık ve rehberlik hizmetlerinin teoloji ve psikoterapinin yöntem ve tekniklerini bir arada kullanabilme yeteneğine sahip kişiler tarafından sunulmasının gerekliliğine ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır (Kılınçer, 2017). Batı’da psikoloji, teoloji ve pastoral psikoloji arasındaki diyalog uygulamalı teoloji içerisinde devam etmekte olup pastoral danışmanlığa ilişkin eğitimler 1970’li yıllardan itibaren üniversitelerde verilmektedir (Parsons, 2013). Bu kapsamda Türk din psikolojisi alanının Batı’da olduğu gibi teorik alandan sıyrılarak uygulama alanına doğru yol aldığı değerlendirilebilir.

Öte yandan ilahiyat fakültesi çatısı altındaki din psikolojisi bilim dalına yüksek lisans ve doktora öğrencileri alımında psikoloji ve pdr öğrencilerinin başvuru yapabildiği bilinmektedir. Son süreçte ise özellikle belirtilen bölüm öğrencilerinin alana ilgi duydukları ve başvuru yaptıkları görülmektedir. Örneğin, ilahiyat dışı bir alanda yurt dışında lisans eğitimini tamamlayarak din psikolojisi alanında yüksek lisans yapan bir öğrenci; *“psikolojinin bir alt dalı olan din psikolojisinin ilahiyat fakültesi bünyesinde olmasının şartıca olduğunu”* belirterek *“önümüzdeki süreçte daha fazla psikoloji öğrencisinin din psikolojisi alanında eğitim alarak ufuklarını geliştirmeleri”* temennisinde bulunmuştur (Bulut, 2017; Taştan, 2018).

Alan içerisindeki yukarıda ifade edilen değişimler dikkate alındığında, alanın geleceğine yön verecek din psikologlarının psikoloji literatürüne hâkim olması gerektiği değerlendirilebilir.

Her bir bilim dalının kendine özgü araştırma yöntemleri bulunmaktadır. Zira yöntemi olmayan bir alan, akademik anlamda bilim dalı olarak anılmamaktadır (Kayıklık, 2018). Bilimsel yöntem, yüz yıldan fazla bir zamandır psikoloji alanında kullanılmaktadır (Shaughnessy ve ark., 2018). Bir barışık bir dargın kardeşler olarak ifade edilen psikoloji ve din bilimleri arasındaki ilişkiye (Köse & Ayten, 2015), din psikolojisinin ana disiplini olan psikolojiye kendini kabul ettirme çabasına (Aydın, 2020) ve din psikolojisi alanının saygınlık ve bilimsel güvenilirlik kazanma ihtiyacına (Ok, 2006) bağlı olarak Batı’da din psikolojisi alanda yapılan çalışmalar, pozitivist-görgül yaklaşım ve niceliksel analiz çerçevesinde (Cirhinlioğlu, 2014) gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda din psikolojisi, modern psikoloji paralelinde gelişen ve dini olguları tecrübî (ampirik/deneysel) yöntemlerle araştıran bir bilim dalı olmuştur (Hökelekli, 2016; Holm, 2001; Ok, 1996; Kayıklık, 2018).

Görgül araştırmalar, incelenen kitapta *“araştırmacının yanıt bulmak istediği bilimsel soruları cevaplamayı ve doğru olup olmadığını bilmek istediği durumları/hipotezleri sınamayı amaçladığı; gereksinim duyulan verilerin gözlemler (anket, ölçek vb.) yoluyla toplandığı; verilerin çeşitli istatistiksel işlemler yapılarak*

çözümlendiği ve anlamlandırıldığı araştırmalardır” şeklinde tanımlanmaktadır (s. 41). Psikoloji kitapları incelendiğinde bilimsel yöntemlere ayrılmış bölümlerin bulunduğu dikkat çekmektedir (Kayıklık, 2018). Bu durum Batı’daki ve ülkemizdeki din psikolojisi kitaplarında da görülmektedir. Bu kapsamda ülkemizde “*Din Psikolojisi*” adı altında yayınlanan eserler incelendiğinde Hökeleklî’nin (2013 ve 2014), Peker’in (2014), Köse & Ayten’in (2015), Karaca’nın (2017), Horozcu’nun (2017), Kayıklık’ın (2018) ve Karacoşkun’un (2019) eserlerinin yöntem kısmını içerisinde barındırdığı belirlenmiştir.

Koç (2015) tarafından yapılan kronolojik sınıflandırmaya göre, Türk din psikolojisi tarihine bakıldığında, ilk dönemin (1949-1979) sonlarına doğru ampirik çalışmalar yapılmaya başlanmış ve ikinci dönem (1980-1999) ile üçüncü dönemde (2000-2013) alanda birçok ampirik çalışma yapılarak sahanın tarihsel gelişimine önemli katkılar sağlanmıştır. Günümüzde de alanda yapılan araştırmaların çoğunluğunu nicel araştırma yöntemlerinin kullandığı çalışmalar oluşturmaktadır. Batı’da nicel ve nitel metotlarıyla din psikolojisi alanının ana disiplini psikolojiyle uyumlu olarak bütün araştırma alanını kapsadığı görülmektedir (Paloutzian & Park, 2013a). Benzer durumun ülkemizde de oluşacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda alan araştırmalarında, yöntemin önemi dikkate alındığında alanın geleceğine yön verecek din psikologlarının pozitivist-görgül yaklaşım ve analiz yöntemlerine hâkim olması gerektiği değerlendirilebilir.

Din psikolojisi alanında, psikoloji ve yöntem kavramları geniş bir kısım oluşturmakta ve büyük bir önem taşımaktadır. İncelenen eserde bu hususlar dikkate alınarak kavramların % 70’lik dilimi psikoloji ve yöneme ayrılmıştır. Alanın gelişimine ilişkin yapılan birçok toplantı, sempozyum vb. faaliyetin önerileri incelendiğinde psikolojik danışmanlık ve rehberlik, psikoloji ve tıp alanları uzmanlarıyla iş birliğinin artırılması noktasına vurgu yapılmaktadır (Aydın, 2020). Bu yönüyle eser disiplinler arası çalışmalarda kullanılabilmesi açısından başarılı bir örnek teşkil etmektedir.

Eserde ele alınan kavramların başarılı bir şekilde tanımlanmasının, incelenen kitaplara bağlı olduğu değerlendirilmektedir. Kavramların seçiminde yerli ve yabancı pek çok psikoloji ve din psikolojisi kitabı gözden geçirilmiştir (Kızılgöç, 2020). Bu husus, kaynakça kısmı incelendiğinde anlaşılmaktadır. Ayrıca alıntı yapılan kaynaklarda yer alan bilgiler uygun şekilde harmanlandığından kaynakların birlikte verilmesi problem olarak görülmemektedir. Özellikle eserde psikolojik yaklaşımlar ve kişilik bozukluklarına ait kavramlar tanımlanırken

Dictionary of Psychology (*Amerikan Psikoloji Derneği tarafından yayınlanan Psikoloji Sözlüğü*) ve DSM-5 (*Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayınlanan Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı*) kitabından faydalandığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte yukarıda ifade edilen alana dair kavram haritası/sözlüğü/atlası eserlerinin kaynakçaları ve kitaplar arasındaki kavram benzerliklerine ilişkin karşılaştırmalı çalışmaların bir sonraki çalışmada (*Din Psikolojisinin 300'ü*) yapılması planlanmaktadır.

Kitabın güçlü yanlarına ilişkin değerlendirmeler yukarıda ifade edilmiştir. Bununla birlikte;

- Psikoloji ve ilm'ün nefis arasındaki mesafenin azaltılması hedeflenen (s. 10) kitapta, ikinci kitabın tamamen psikoloji ve yöntem kavramlarına ayrılmayarak, ilm'ün nefis ve ruh kapsamındaki, serinin ilk veya üçüncü kitaplarına alınabileceği düşünülen, kavramlara değinilmesi,

- Alandaki ihtiyaca binaen hızlı bir şekilde oluşturulduğu (s. 11) belirtilen kitapta yazım yanlışlarının kısmen çok olmasının dikkat çekmesi,

- Kavram serisi sisteminin izin verdiği ölçüde kavramların tanımlanmasında ayrıntıya yeterince girilmemesi hususları zayıf noktalar olarak değerlendirilmektedir.

Türk din psikolojisi, başlangıçta modern bir bilim olma hüviyetinden uzak, klasik ilahiyat ilimlerinin yaklaşımlarını ön planda tutan bir görünüm sergilerken (Hökelekli, 2014) son süreçte ortaya çıkan yeni yaklaşımlar, geliştirilen ölçekler, revize edilen araştırma yöntemleri ve geniş araştırma konularıyla en popüler akademik disiplinlerden biri olarak gelişimine devam etmektedir (Karaca, 2017). Türk din psikolojisinin gelecek nesline düşen vazife ise psikoloji literatürüne ve bilimsel araştırma yöntemlerine hâkim olarak kendilerini geliştirmektir.

Kaynaklar

Apaydın, H. (2016). *Din psikolojisi terimler sözlüğü*. Samsun: Bilimkent Yayınları.

Aydın, C. (2020). Türkiye'de din psikolojisinin temel problemleri üzerine yapılan çalışmalara genel bir bakış. [içinde] *Din psikolojisi güncel durum analizi*. (ss. 225-248). ed. Y. Turan. Ankara: Nobel Yayınları.

Bulut, M. B. (2017). *Benlik saygısı, dini dünya görüşleri ve hayatın amacının ölüm kaygısı üzerine etkisinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cirhinlioğlu, F. G. (2014). *Din psikolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Emmons, R. A. & Paloutzian, R. F. (2001). *Din psikolojisi*. (çev. A. Ayten). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2),105-124.

Göcen, G. (2020). *Kavram atlası din psikolojisi-1*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Hemmings, J. (ed.) (2019). *Psikoloji nasıl çalışır?* (çev. A. Yılmaz). İstanbul: Alfa Yayınları.

Holm, G. H. (2001). Din psikolojisi ve tarihçesi. (çev. A. Bahadır). *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (12), 71-78.

Horozcu, Ü. (2017). *Din psikolojisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Hökekleli, H. (2013). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hökekleli, H. (2016). Türkiye’de din, dindarlık ve din psikolojisi araştırmaları: Psikolojide yerellik ve evrensellik tartışmaları bağlamında bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı)*, 311-333.

Hökekleli, H. (ed.). (2014). *Din psikolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Karaca, F. (2017). *Din psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.

Karacoşkun, M. D. (ed.). (2019). *Din psikolojisi*. Ankara: Grafiker yayınları.

Kayıklık, H. (2018). *Din psikolojisi: Bireysel dindarlık üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi.

Kılınçer, H. (2017). Manevi danışmanlık ve rehberlik (MDR) üzerine: Psikoloji, ilahiyat, tıp alanlarında maneviyat ve MDR algısı. [içinde] *Manevi danışmanlık ve rehberlik: Teori ve uygulama alanları*. (ss. 19-60). ed. A. Ayten. İstanbul: Dem Yayınları.

Kızılgeçit, M. (2017). *Din psikolojisinin 200’ü*. Ankara: Otto Yayınları.

Kızılgeçit, M. (2020). Din psikolojisi kavram alanının iz düşümü: Teoloji-psikoloji arasında din psikolojisi kavramlarını çalışma imkânı. [içinde] *Din psikolojisi güncel durum analizi*. (ss. 1-21). ed. Y. Turan. Ankara: Nobel Yayınları.

Koç, M. (2015). Türkiye’de din psikolojisi çalışmaları (1949–2013) üzerine genel bir bakış. *Balikesir Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 1 (2), 301-330.

Köse, A. & Ayten, A. (2015). *Din psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Ok, Ü. (1996). James Bisset Pratt’ın din psikolojisi adlı makalesinin çevirisi ve bir değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 267-278.

Ok, Ü. (2006). Türkiye’de din psikolojisi: Neredeyiz ve nereye gidebiliriz? *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 19 (3), 441-456.

Özalp, H. (2016). İnsanlığın en eski tapınağı Göbeklitepe teolojik olarak bize ne söyler? *Bilimname*, 30 (1), 59-74.

Paloutzian, R. F. & Park, C. L. (ed.). (2013a). *Din ve maneviyat psikolojisi: Temel yaklaşımlar ve ilgi alanları*. (çev. İ. Çapcıoğlu & A. Ayten). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Paloutzian, R. F. & Park, C. L. (ed.). (2013b). *Din ve maneviyat psikolojisi: Yeni yaklaşımlar ve uygulama alanları*. (çev. İ. Çapcıoğlu & A. Ayten). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Parsons, W. B. (2013). Psikoloji: Din psikolojisi. (çev. M. Ulu). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13 (1), 235-255.

Peker, H. (2014). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Schmidt, K. (2007). *Taş çağı avcılarının gizemli kutsal alanı Göbeklitepe en eski tapınağı yapanlar*. (çev. R. Aslan). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sevinç, K. (2020). *Kavram atlası din psikolojisi-2*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Shaughnessy, J. J. & Zechmeister, E. B. & Zechmeister, J. S. (2018). *Psikolojide araştırma yöntemleri*. (çev. ed. İ. Göz). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Taştan, A. (2018). İlahiyat fakülteleri felsefe ve din bilimleri bölümlerinde lisansüstü tez çalışmaları ve bazı yöntembilimsel sorunlar. *Bilimname*, 35 (1), 303-318.

Yüksel, A. (2020). Din psikolojisinin 100'ü. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 2, 237-243.

Yüksel, A. (2021). İlahiyat fakültesi öğrencilerinde din psikolojisi dersine yönelik algı. *Trabzon İlahiyat Dergisi*. 7 (1). (baskıda)

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Yazar Bilgileri | Author Information

Ali Yüksel (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Hüseyin Avni Ulaş Mah. Toki 2 Sokak C-1-1 Blok. No: 9. Palandöken/Erzurum ■ *Elektronik Posta / E-mail:* aliyuksel91@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-5099-343X ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Enneagram kişilik kuramı, (c) Eleştirel düşünme ile dindarlık ilişkisi, (d) Dinsel algı.

Habil Şentürk (Prof. Dr.) –

■ *Kurum / Institution:* Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Kemalöz Mah. 2. Ekin Sok. No: 11/9 Yasemen Apt. Merkez/Uşak ■ *Elektronik Posta / E-mail:* habil.senturk@usak.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-2375-7271 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Eğitim psikolojisi, (c) Dini gelişim psikolojisi, (d) Ruh sağlığı ve din, (e) Dini ve manevi danışmanlık, (f) Kişilik ve din.

Kader Cansu Abay (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çağış Kampüsü. Altıeylül/Balıkesir ■ *Elektronik Posta / E-mail:* dipakademi23@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-3625-9394 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (b) Din ve ruh sağlığı, (c) Dinsel gelişim psikolojisi, (d) Türk din psikolojisi literatürü ve tarihi (d) Enneagram kişilik analizi.

Lutfiye Dere (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Kırkgöz Mah. Şükür Sok. İpekyolu Sitesi F/10A Blok Kat: 1 Daire: 1 Bolvadin/Afyonkarahisar ■ *Elektronik Posta / E-mail:*

lutfiyedere2@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-7738-7368 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Teoloji, (b) Din psikolojisi, (c) Dinsel gelişim psikolojisi.

Muhammed Kızılgeçit (Doç. Dr.) –

■ *Kurum / Institution:* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Yakutiye/Erzurum ■ *Elektronik Posta / E-mail:* mkizilgecit@atauni.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-8914-5681 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Pozitif psikoloji, (c) İslam psikolojisi, (d) Dini davranış teorileri, (e) Yeni dini hareketler, (f) Ruh sağlığı.

Mustafa Koç (Prof. Dr.) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Meşelik Kampüsü. Büyükdere Mah. Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı. No: 4. 26040 Odunpazarı/Eskişehir ■ *Elektronik Posta / E-mail:* mustafa.koc@ogu.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0003-1299-7963 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Dinsel gelişim psikolojisi, (b) Dinsel yönelimler ve dindarlık tiyolojileri, (c) Dinsel ritüellerin psikolojisi, (d) Din ve ruh sağlığı ilişkisi, (e) Müslüman-Türk diasporasının ruh sağlığı, (f) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (g) Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi, (h) Din ve benlik ilişkisi, (i) Dinsel kavram gelişimi, (j) Din psikolojisi tarihi ve literatürü, (k) Manevi danışmanlık ve rehberlik tarihi ve literatürü.

Mustafa Tural (Dr.) –

■ *Kurum / Institution:* MEB Ahmetpaşa Ortaokulu Kocasinan/Kayseri ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Mimarsinan Bahçelievler Mah. 3181. Sok. İBF Vadipark-1 A Blok No: 3/28. Melikgazi/Kayseri ■ *Elektronik Posta / E-mail:* musttr@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-8755-8319 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Dinler tarihi, (b) Din fenomenolojisi, (c) Din psikolojisi, (d) Din antropolojisi.

Rümeysa Ergin (Araştırma Görevlisi) –

■ *Kurum / Institution:* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Hacı Bayram Mah. Hükümet Meydanı No: 1. Altındağ/Ankara ■ *Elektronik Posta / E-mail:* rumeysa.ergin@asbu.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-2503-7227 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Sosyal psikoloji, (c) Uygulamalı psikoloji.

Sümeyye Nur Kaya (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çağış Kampüsü. Altieylül/Balıkesir ■ *Elektronik Posta / E-mail:* smyynr94@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-9914-6688 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (b) Dezavantajlı gruplar, (c) Din psikolojisi, (d) Sosyal hizmetlerde manevi danışmanlık ve rehberlik.

Yusuf Fırıncı (Doktora Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* İsmet İnönü Bulvarı. No: 32. 06100 Emek/Ankara ■ *Elektronik Posta / E-mail:* yusuffirinci@ed-alumni.net ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-4364-0142 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Sosyal psikoloji, (b) Din psikolojisi, (c) Din sosyolojisi, (d) Siyaset bilimi.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Yayım ve Yazım İlkeleri Principles of Publishing and Writing

■ **Yayım İlkeleri** | Principles of Publishing

- Türk Din Psikolojisi Dergisi (TDPD), yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayımlanan bilimsel ve uluslararası hakemli statüsünde akademik bir alan dergisidir.
- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin yazı dili Türkçe'dir. Ancak yayın kurulu kararıyla İngilizce yazılar da yayımlanabilir.
- Dergide yayımlanan yazıların dil, bilim ve hukuksal açıdan her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yazıların yayımlanıp yayımlanmamasına derginin yayın kurulu karar verir.
- Dergide din ve psikoloji ilişkisi kapsamında din psikolojisi bilim dalının tüm araştırma konularına ilişkin telif, çeviri, sadeleştirme, kitap tanıtımı ve kongre-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayımlanır.
- Dergiye gönderilen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımına karar verilmemiş olmalıdır.
- Dergiye gönderilen yazılar, intihal programıyla benzerlik oranlarına bakılarak kabul edilir.
- Yazarlara telif ücreti ödenmez.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, editörün ön incelemesinden sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Yazının gönderildiği her iki hakemden olumlu rapor gelmesi durumunda yazı yayımlanır. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi durumunda yazı yayımlanmaz. Bir hakem olumlu, diğeri olumsuz görüş belirtmişse alan uzmanı üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden olumsuz rapor gelmesi durumunda yazı yayımlanmaz. Ancak olumlu rapor gelmesi durumunda yazının yayımlanması konusundaki son karar, raporların içeriği dikkate alınarak editör görüşüyle yayın kurulu tarafından verilir.

- Yayınlanmasına karar verilen yazıların hakem raporlarında "düzeltmelerden sonra yayımlanabilir" görüşü belirtilmiş ise yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına geri gönderilir. Düzeltmeler yapıldıktan sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı editör ve editör yardımcısı tarafından kontrol edilerek son karar verilir.
- Yayınlanan yazıların bütün yayın hakları Türk Din Psikolojisi Dergisi'ne (TDPD) ait olup yayıncının izni olmadan tamamı veya bir kısmı basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz.
- Yayım ve yazım ilkelerine uygun yazılmadan dergiye gönderilen yazılar değerlendirilmeye alınmaz.

■ Yazım İlkeleri | Principles of Writing

- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nde (TDPD) yayımlanması istenen yazılar, din psikolojisini merkeze alan ve/veya bu bilim dalına katkısı olan psikolojinin diğer alt uzmanlık alanlarıyla ilişkili özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır:
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının içeriğiyle uyumlu olmalı, yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
- Türkçe ve yabancı dildeki özetler yazının problemini, amacını, kapsamını, metodolojisini ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Makale, akademik bir çalışma türü olan bildiri, yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise bu durum, mutlaka metnin ilk sayfasında belirtilmelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilimsel teknik ve yöntemlere uyulmalıdır. Aynı zamanda çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir sistematik düzen içinde verilmelidir.
- Makale metninin içindeki 'Giriş' ve 'Sonuç' bölümleri dışındaki ana ve alt başlıklandırmalar alfabetik sisteme göre düzenlenmelidir. Örnek yazım: a., a.a., a.b. gibi.
- Yazıda kullanılan kaynaklar, yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her türlü belge, kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda yer verilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Makalenin sonuç bölümü, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, ana metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.
- Sayfa yapısı: Kenar boşlukları üstten 2,5 cm, alttan 1,5 cm, iç 2,0 cm, dış 2,0 cm şeklinde ayarlanmalı ve cilt payı 0,4 olmalıdır. Kâğıt boyutu genişlik 16 ve yükseklik 24 seçilmelidir.
- Yazı biçimi: Metin kısmı Garamond yazı tipi, ana metin 12 punto ve başlıklar bold olarak yazılmalıdır. Ana metin kısmı satır aralığı 1,0 ve çok gerekli durumlardaki dipnot yazımı ise metinle aynı yazı tipinde 10 puntoyla yazılmalıdır. Ana metindeki paragraf aralığı → Önce: 6 nk, Sonra: 0 nk şeklinde olmalıdır. Tüm metin hizalama ise iki yana yaslı biçimde olmalıdır. Paragraf girintisi 1 cm olmalıdır.

- Makalenin başlığı ilk sayfanın başına, dergiye özgü şablon kullanılarak kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak Türkçe ve İngilizce yazılmalıdır.
- Yazar bilgileri-i (Makale başında): Dergi şablonu kullanılarak makale başlığından sonra 2 satır aralığı verilerek sayfanın ortasında yazar/ların adları, soyadları, akademik unvanları, çalıştıkları kurum ve orcid numaraları Türkçe ve İngilizce olarak belirtilmelidir. Ayrıca yazarların iletişim bilgileri şablona uygun olarak verilmelidir.

Örnek yazım:

	Özer Çetin
Prof. Dr.	Professor
Balıkesir Üniversitesi	Balıkesir University
FEF Psikoloji Bölümü	Department of Psychology
E-posta: ozercetin@balikesir.edu.tr	E-mail: ozercetin@balikesir.edu.tr
Orcid: 0000-0003-0406-8765	Orcid: 0000-0003-0406-8765
Balıkesir / Türkiye	Balıkesir / Turkey

- Yazar bilgileri-ii (Makale sonunda): Dergi şablonu kullanılarak makalenin en sonuna 2 satır aralığı verilip yazarın kişisel bilgileri verilmelidir.

Örnek yazım:

Özer Çetin (Prof. Dr.)-

■ Kurum / Institution: Balıkesir Üniversitesi ■ Yazışma Adresi / Correspondence Address: Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. Çağış Kampüsü. Altıeyül/Balıkesir ■ Elektronik Posta / E-mail: ozercetin@balikesir.edu.tr ■ Akademik Kimlik Numarası / Orcid: 0000-0003-0406-8765 ■ İlgi Alanları / Areas of Interest: (a) Kurban psikolojisi, (b) Rüya analizleri, (c) Din ve şiddet, (d) Bilişsel psikoloji.

- Makalenin ikinci sayfasında özet kısmı 11 punto Garamond yazı tipiyle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özet, en az 300 ve en fazla 325 kelimedenden oluşmalıdır. Özet / Abstract bölümünde, araştırmanın problemi, amacı, kapsamı, metodolojisi ve sonuçları belirtilmelidir.
- Hem Türkçe hem de İngilizce özet bölümünde en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan “anahtar kelimeler/keywords” yer almalıdır. İlk anahtar kelime mutlaka bilim dalı adı (din psikolojisi) olmalıdır. Daha sonra metin içeriğini tam olarak yansıtan diğer anahtar kelimeler eklenmelidir.
- Makale; tablo, şekil, fotoğraf ve kaynaklar dâhil 30 sayfayı geçmemelidir. Konunun içeriğine bağlı olarak editör önerisiyle sayfa sayısı genişletilebilir.
- Makalede yer alan tablo, şekil veya grafiklerdeki yazılar ve/veya sayılar, Garamond yazı tipinde ve 10 punto olmalıdır.
- Makalede yer alan tablo, şekil, grafik veya fotoğraf başlıkları Garamond yazı tipinde ve 11 punto olmalıdır ve küçük harfle yazılmalıdır (Örnek yazım: Şekil-1:)
- Türk Din Psikolojisi Dergisi’nde (TDPD) yayımlanan yazılarda hem metin hem de kaynakça yazımında APA stili / APA style kullanılır. Bu sebeple metin içi APA atf sistemine göre yazılmış yazılar kabul edilir.
- APA stiline göre metin içinde atf gösterme şu şekildedir: Yazar soyadı, yayım yılı: Sayfa numaraları. (Örnek yazım: Pargament, 2001: 46-49).

- Birincil kaynaklara ulaşamamış ise atıf yapılırken önce asıl kaynak, sonra da alıntılanan ya da aktarılan ikincil kaynak belirtilir: (Örnek: Pargament, 2001: 210'dan akt. Cengil, 2014: 31).
- APA stiline göre kaynakça yazımı şu şekildedir: Yazar soyadı, adı, yayım yılı, eser adı, yayımlanan yer ve yayınevi. (Örnek yazım: Pargament, K. I. (2001). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press).
- Yazıda bir yazarın birden çok eseri kullanılmış ise kaynaklar, kaynakça bölümünde kronolojik sırayla yazılır. Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla çalışması kullanılmış ise eser adlarının alfabetik sırasına göre “2008a”, “2008b” şeklinde sıralanır.
- *Not:* APA Atıf Stili / APA Citation Style'nin kullanımına ilişkin örnekler ve detaylı teknik bilgi için bkz. <https://www.apastyle.org>.

Issue: 3 Year: 2021 June
ISSN: 2687-2722

TURKISH JOURNAL FOR THE PSYCHOLOGY OF RELIGION

3

